

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
імені М.І. ДОЛІШНЬОГО НАН УКРАЇНИ»**

*Серія «Проблеми регіонального розвитку»
ISBN 978-966-02-4252-4*

Ольга МУЛЬСКА

**МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ & ЕКОНОМІЧНЕ
ЗРОСТАННЯ: теорія каузальності та практика
ефективного управління**

Монографія

Львів ▪ 2022

УДК 330.34/36:338.24:331.5

М 37

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» (протокол № 3 від 06 квітня 2022 р.)

Науковий редактор:

Васильців Т. Г. доктор економічних наук, професор, завідувач відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України».

Рецензенти:

Варналій З. С. доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри фінансів, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Маргасова В. Г. доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи, Національний університет «Чернігівська політехніка».

Мокій А. І. доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України».

Мульська О. П.

М 37 Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності та практика ефективного управління: монографія. Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», Львів, 2022. 472 с.
ISBN 978-966-02-9917-7

У монографії висвітлено теоретико-методологічні положення нової теорії каузальності міграції, її регулювання і соціально-економічних наслідків. Розроблено принципово новий методичний підхід до моніторингу середовища розвитку міграційних процесів, який передбачає комплексне оцінювання еластичності інтенсивності міграції відносно зміни параметрів середовища міграційної активності населення як інтегральної кількісно-якісної характеристики push-pull-факторів. Розроблено науково-методичний підхід до оцінювання причинно-наслідкових зв'язків економічного зростання і міграційних процесів у проекції двох потоків – людських ресурсів і міграційних трансфертів. Здійснено комплементарний аналіз впливу міграції на соціально-економічний розвиток та економічну безпеку держави, визначено оптимальні та критичні обсяги міграційних процесів, а також міграційні розриви розвитку економічної системи та соціальної сфери залежно від рівнів міграційної активності населення і ефективності використання потенціалу міграційних трансфертів у системі розвитку національної економіки. Обґрунтовано концепцію державного регулювання міграції бізнесу з ідентифікацією системних загроз (міграція капіталу, фінансів, зайнятості), критичних трансформацій і економічних наслідків, що дозволило розробити принципово нові інструменти державної політики управління міграційними процесами.

Книга призначена для науковців і дослідників проблем міграції і соціально-економічного розвитку, представників органів влади та місцевого самоврядування, усіх зацікавлених осіб.

ISBN 978-966-02-9917-7

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

© Мульська О.П., 2022

© ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2022

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	7
Вступ	8
РОЗДІЛ 1.	
Теоретико-методологічні положення державного регулювання розвитку економіки та механізмів управління міграційними процесами	12
1.1. Новітні детермінанти актуалізації державного регулювання розвитку національних економік	12
1.2. Міграційні процеси: сутність, класифікація та їх вплив на макроекономічні і соціальні параметри	27
1.3. Архітектоніка системи й еволюція пріоритетів, форм, методів, механізмів державного регулювання міграційних процесів на сучасному етапі розвитку економічних систем	45
1.4. Концептуальний базис формування механізмів управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку національної економіки	59
<i>Висновки до першого розділу</i>	73
РОЗДІЛ 2.	
Методологія дослідження управління міграційними процесами в системі державної політики забезпечення економічного зростання	76
2.1. Методичні підходи до моніторингу середовища розвитку міграційних процесів	76
2.2. Методологія та методи аналізування впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток	94
2.3. Міграційні ризики та загрози економічному зростанню	113

2.4. Світовий досвід реалізації інструментів управління міграційними процесами та їх соціально-економічні результати	130
<i>Висновки до другого розділу</i>	145

РОЗДІЛ 3.

Аналіз міграційних процесів і їх впливу на розвиток національної економіки України	149
3.1. Сучасний стан, тенденції і закономірності зовнішніх міграційних процесів	149
3.2. Внутрішні міграційні процеси в Україні: виклики для державної політики	168
3.3. Оцінювання стану та впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток України	185
3.4. Структурні характеристики міграційних процесів та їх наслідки в системі забезпечення безпеки національної економіки	207
3.5. Проблеми узгодження міграційної політики та державного регулювання розвитку національної економіки	227
<i>Висновки до третього розділу</i>	243

РОЗДІЛ 4.

Стратегічні пріоритети й інституціональне забезпечення управління міграційними процесами в системі сталого економічного зростання	248
4.1. Стратегічні вектори реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави	248
4.2. Удосконалення інституціонального забезпечення державної політики управління міграційними процесами	265
4.3. Система моніторингу міграційних процесів у проекції соціально-економічного розвитку	283
4.4. Напрями конвергенції державного регулювання міграційних процесів та управління міграційними трансфертами в Україні та країнах ЄС	296
<i>Висновки до четвертого розділу</i>	321

РОЗДІЛ 5.	
Механізми й інструменти управління міграційними процесами в системі державної політики забезпечення економічного зростання	326
5.1. Механізми стабілізації соціальної системи в умовах інтенсифікації міграційних процесів	326
5.2. Організаційно-економічні інструменти регулювання міграції молоді та збереження інтелектуально-кадрового потенціалу розвитку економіки	343
5.3. Економічний механізм регулювання міграції бізнесу та інтелектуальної власності	362
5.4. Балансування ринку праці як превентивний інструмент стримування зовнішньої трудової міграції	381
<i>Висновки до п'ятого розділу</i>	397
Висновки	402
Список використаних джерел	410
Додаток А. Загальна кількість дозволів на перебування громадян України на території ЄС-27, 2010-2019 рр. (Таблиця А.1)	443
Загальна кількість уперше оформлених дозволів на перебування громадян України на території ЄС-27, 2010-2019 рр. (Таблиця А.2)	444
Додаток Б. Нормовані значення індикаторів середовища виштовхування населення України, 2005-2019 рр.	445
Додаток В. Показники середовища виштовхування населення України за кордон: коефіцієнти вагової значущості та зважених індикаторів, 2005-2019 рр.	447
Додаток Д. Показники інтенсивності внутрішньої міграції населення України: регіональний аспект, 2014-2020 рр.	448
Додаток Е. Показники привабливості регіональних ринків праці в Україні, 2014 р. (Таблиця Е.1)	450
Показники привабливості регіональних ринків праці в Україні, 2019 р. (Таблиця Е.2)	452
Показники міграційної привабливості регіонів України, 2020 р. (Таблиця Е.3)	454
Додаток Ж. Параметри соціально-економічного розвитку України, 2005-2019 рр.	455

Додаток З. Показники значущості економетричного дослідження впливу міграції населення на параметри розвитку соціальної сфери України (<i>Таблиця З.1</i>)	457
Показники значущості економетричного дослідження впливу міграційних трансфертів на параметри розвитку соціальної сфери України (<i>Таблиця З.2</i>)	457
Показники значущості економетричного дослідження впливу міграції населення на параметри економічного розвитку України (<i>Таблиця З.3</i>)	458
Показники значущості економетричного дослідження впливу міграційних трансфертів на параметри економічного розвитку України (<i>Таблиця З.4</i>)	458
Додаток И. Нормовані значення індикаторів соціально-економічного розвитку України, 2005-2019 рр.	459
Додаток К. Масштаби освітньої еміграції України: кількість українських студентів за кордоном, 2013-2019 рр.	461
Додаток Л. Рівні економічної безпеки України: інтегральні та за складовими, 2007-2019 рр. (<i>Таблиця Л.1</i>)	462
Характеристика зв'язку міграційних процесів і складових економічної безпеки України: результати кореляційного аналізу, 2007-2019 рр. (<i>Таблиця Л.2</i>)	462
Додаток М. Індикатори оцінювання pull-середовища міграції населення України (<i>Таблиця М.1</i>)	463
Коефіцієнти вагової значущості індикаторів pull-середовища міграції населення України, 2005-2019 рр. (<i>Таблиця М.2</i>)	465
Ряди динаміки коефіцієнтів груп індикаторів pull-середовища міграції населення України в окремих країнах ЄС, 2005-2019 рр. (<i>Таблиця М.3</i>)	466
Додаток Н. Інструменти підтримки та нівелювання загроз міграції підприємств в Україні в умовах війни	468
Додаток О. Структурні дисбаланси та рівні розвитку національного ринку праці України, 2003-2020 рр. (<i>Таблиця О.1</i>)	470
Напрямок і сила зв'язку міграції, рівнів розвитку та структурного балансування національного ринку праці України, 2005-2019 рр. (<i>Таблиця О.2</i>)	471

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АПК – Агропромисловий комплекс.

ВВП – Валовий внутрішній продукт.

ВМ – Внутрішня міграція.

ВПО – Внутрішньо переміщені особи.

ВРУ – Верховна Рада України.

ДМС – Державна міграційна служба.

ДПС – Державна прикордонна служба.

ДР – Державне регулювання.

ЄС – Європейський Союз.

КМУ – Кабінет міністрів України.

МВС – Міністерство внутрішніх справ.

МОМ – Міжнародна організація з міграції.

МОП – Міжнародна організація праці.

МСБ – Малий і середній бізнес.

МТ – Міграційні трансферти.

НАТО – Організація північноатлантичного договору.

НБУ – Національний банк України.

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку.

ООН – Організація Об'єднаних Націй.

ВСТУП

В умовах поширення динамічних глобалізаційних процесів міграція є природним феноменом і екзистенційною ознакою розвитку всіх країн світу. В Україні зовнішні міграційні процеси, зокрема інтелектуальна, трудова та стаціонарна міграція молоді (сімей), а також новітні форми міграції бізнесу, інтелектуальної власності та технологій, набули критичних обсягів, що загрожує сталому розвитку національної економіки. Такі тенденції не тільки поглиблюють соціально-демографічні диспропорції (зменшення демографічного та трудового потенціалу, депопуляція поселень, декапіталізація детермінант людського розвитку, поглиблення соціальної нерівності, девальвація освіти, зникнення середнього класу), а й є загрозою для національної й економічної безпеки через втрату ресурсного забезпечення (фінансово-інвестиційного, інтелектуально-кадрового, інноваційно-технологічного), процесів економічного відтворення і відродження.

Потреба активізації та вдосконалення інструментарію державного регулювання міграції в умовах глобалізації конкурентного ландшафту ринків праці та капіталу зумовлена необхідністю забезпечення більш керованого перебігу зовнішніх міграційних процесів і використання потенціалу внутрішньої міграції і міграційних потоків задля відновлення соціально-економічного розвитку країни та її територій, збереження й ефективної реалізації людського потенціалу, капіталізації факторів виробництва і підприємницького сектору, інноваційно-технологічного прогресу та комерціалізації наукових розробок. Формування ефективної політики регулювання міграції залишається чи не найбільш актуальним викликом для забезпечення економічного поступу України та вимагає обґрунтування адекватних механізмів, інструментів і заходів управління міграційними процесами.

У науковому дискурсі проблеми формування і реалізації державної міграційної політики, а також управління міграційними процесами на національному та регіональному рівнях висвітлені в працях Ю. Білана, М. Біль, Т. Васильціва, С. Вовканича, Н. Гавловської, О. Гринькевич, О. Грішної, О. Іванкової-Стецюк, О. Левицької, Н. Левчук, Е. Лібанової, О. Малиновської, І. Прибиткової, О. Позняка, О. Пуригіної, О. Риндзак, М. Романюка, У. Садової, Л. Семів, О. П'ятковської та ін.; проблематиці міграційного середовища та ризиків інтенсифікації зовнішньої міграції населення для національного господарства присвячені публікації Е. Равенштейна, Е. Лі, Г. Доріго, В. Тоблера, Н. Паркінса, Д. Масає, В. Петерсена, Л. Хантера, М. Гомеза.

Аспекти державного регулювання економіки, у тому числі в умовах сучасних викликів і загроз формуванню ресурсного потенціалу економічного зростання, досліджені в працях Ф. Дамсона, Н. Антонова, М. Барни, Л. Безтелесної, Л. Бренда, О. Вовчак, Г. Возняк, В. Гейця, В. Горбуліна, С. Давимуки, М. Деметрія, К. Енфло, О. Копилюк, В. Кравціва, П. Куцика, В. Маргасової, І. Мельник, Б. Мізюка, Н. Міценко, Т. Осташко, С. Пирожкова, Р. Рудницької, Ю. Сафонова, О. Сидорчук, Н. Ситник, Б. Семака, О. Стельмах, І. Сторонянської, О. Федорчак, М. Хенінга, С. Черкасової, Б. Шевчика та ін.

Загрози та ризики національній і економічній безпеці, у тому числі пов'язані з інтенсифікацією зовнішніх міграційних процесів, досліджені в працях Дж. Андрусеака, В. Бойка, К. Боутіна, З. Варналія, О. Власюка, О. Гетьман, О. Горської, М. Єрмошенка, Я. Жаліла, А. Качинського, Р. Лупака, А. Мокія, Т. Момот, Х. Несадурай, Є. Рудніченка, М. Флейчук, В. Франчука, О. Собкевич, А. Сухорукова, Ю. Харазішвілі та ін.

Попри достатньо глибокі та комплексні напрацювання у сфері державного регулювання економіки та міграційної політики, виникає гостра необхідність в обґрунтуванні нових, сучасних і прогресивних механізмів та інструментів управління міграційними процесами, здатних врегулювати масштаби, покращити структурні характеристики міграції, забезпечити ефективне використання міграційного капіталу, збереження

людського потенціалу задля сталого розвитку національної економіки України.

У теоретико-методичній частині монографії окреслено архітектуру системи й проаналізовано еволюцію пріоритетів, форм, методів і механізмів державного регулювання на сучасному етапі розвитку національної економіки, сформовано теоретичні положення міграційних процесів та їх державного регулювання, визначено концептуальний базис формування механізмів управління міграційними процесами в системі регулювання розвитку національної економіки; розроблено методологічний підхід до моніторингу середовища розвитку міграційних процесів і аналізування їх впливу на соціально-економічний розвиток держави, узагальнено інструменти управління міграційними процесами та соціально-економічні результати їх реалізації.

Розроблений науково-методичний підхід дозволив в аналітичній частині монографії оцінити залежність розвитку національної економіки від міграційних процесів у проекції двох потоків – людських ресурсів і міграційних трансфертів. Здійснено комплементарний аналіз впливу міграції на соціально-економічний розвиток та економічну безпеку держави, визначено оптимальні та критичні обсяги міграційних процесів за різними структурними характеристиками (внутрішня, трудова, освітня еміграція) міграції, а також міграційні розриви розвитку економічної системи та соціальної сфери залежно від рівня міграційної активності населення і рівня ефективності використання потенціалу міграційних трансфертів у системі розвитку національної економіки. Встановлено, що зміна структурних характеристик міграції визначає напрям впливу на соціально-економічний розвиток країни загалом, ринок праці та сферу зайнятості, демографічну ситуацію, а також безпеку національної економіки.

У рекомендаційній частині монографічного видання обґрунтовано інституціональне забезпечення державної політики управління міграційними процесами, запропоновано напрями та інструменти вдосконалення системи моніторингу міграційних процесів у проекції соціально-економічного

розвитку держави, визначено напрями конвергенції середовища міграції національної економіки України та розвинутих економік; визначено інструментарій державної політики регулювання міграції молоді та збереження інтелектуально-кадрового потенціалу національного господарства, розроблено економічний механізм державного регулювання міграції бізнесу та інтелектуальної власності, обґрунтовано механізм збалансування ринку праці в контексті стримування зовнішньої трудової міграції.

Результати цієї наукової роботи можуть служити базисом для майбутніх спеціалізованих досліджень з питань міграції у економіці, державному управлінні. Отримані результати та запропоновані механізми можуть сприяти підготовці подальших адаптивних науково-прикладних рекомендацій у напрямі вдосконалення (1) державної політики управління міграційними процесами в умовах соціально-економічної нестабільності, (2) методичної бази аналізування каузальності у системі «міграція-розвиток-безпека», (3) інструментів і засобів управління міграцією.

Автор висловлює щире подяку науковому консультанту, доктору економічних наук, професору Т. Г. Васильціву, шановним рецензентам, керівництву Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», колегам відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів, усім рідним і близьким за підтримку, розуміння і натхнення.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ ТА МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ

1.1. Новітні детермінанти актуалізації державного регулювання розвитку національних економік

З того часу як зародилася економічна наука, об'єктом якої є процеси господарського буття та економічної діяльності людства, триває економічний дискурс відносно, з одного боку, імперативу ринкового саморегулювання та, з іншого, – державного втручання (регулювання) у перебіг явищ і процесів, пов'язаних з еволюційним розвитком і взаємодією господарської діяльності суспільства. Закономірно, що обидва підходи мають як свої об'єктивні переваги, так і недоліки, прихильників і противників зі справедливим, як на думку автора, висновком, що істина перебуває десь по середині. Все залежить від стану та динаміки нарощування економічної ситуації, дії чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, які їй визначають ухил політики в бік утримання якісного та ефективного функціонування ринкової економіки чи застосування механізмів, інструментів, заходів задля виправлення існуючих вад ринкової кон'юнктури, нівелювання реалізації загроз, розвитку і поширення кризових явищ в системі національного господарства.

Якщо розглядати цей дискурс на тлі економічної історії, особливо розвитку держави як інституту управління суспільством, то можна стверджувати, що державне регулювання і ринкове саморегулювання змінювалися у залежності від режимів і форм державного управління країною, фінансово-ресурсних можливостей та місця держави в системі міжнародного поділу праці, демократизації суспільства та ін. Так, разом зі виникненням перших держав активізувалися тенденції до посилення державного контролю населення та господарських процесів, а надалі й суб'єктів господарювання, визначення правил економічної поведінки, зовнішньої торгівлі, найму працівників.

Натомість, відповіддю на нарощування потужностей держав і посилення державного управління економікою об'єктивно ставала реакція суспільства, пов'язана з ініціативами до лібералізації державної політики та державного устрою у цілому. Таким чином, протиріччя “державне регулювання *vs* ринкове саморегулювання” має не тільки економічний, але й політичний та інші підтексти.

Відтак, у добу заснування класичного напрямку сучасної економічної теорії А. Сміт писав про так звану “невидиму руку”, яка скеровує економічних агентів до поведінки на благо суспільства. На переконання науковця, державне регулювання економікою має зводитися до мінімуму, а розвиток чи стримування тих, чи інших тенденцій відбувається під впливом законів попиту і пропозиції [215, с. 9]. Розвиток ідей А. Сміта знайшов своє продовження у дослідженнях Ж. Батиста Сея, який вважав, що всі економічні процеси визначаються обсягами попиту та пропозиції і завдання держави – у не втручанні в ці процеси. Причому не тільки попит породжує пропозицію, але й навпаки пропозиція – попит, адже отриманий дохід від збуту продукції покриває всі витрати виробника, пов'язані з її виробництвом.

Явно вираженим прихильником ринкового саморегулювання був Ф. Бастіа, який писав, що держава не вміє так чітко й у вірних обсягах визначати потребу в товарах та послугах, як це робить ринок. Інше питання в доступності

виробника та споживача до ринку, можливості доведення товару до споживача. Це чинники, які перешкоджають належному ринковому регулюванню. Відповідно, ці питання має контролювати держава та реалізувати кроки з усунення відповідних перешкод [7, с. 25-35].

Відтоді питання про вплив державної політики на економіку один з найважливіших у дослідженнях проблем економічного зростання. Утверджується справедливе переконання про постійність державного контролю над протіканням соціально-економічних процесів, прогнозування шляхів, темпів та наслідків їх розвитку; починають превалювати принципи так званого непомітного регулювання, коли вжиті заходи спершу наче не завдають відчутних змін, але в підсумку формують необхідну і структуру, і систему національного господарства. Так, у традиційній неокласичній моделі економічного зростання (моделі Солоу-Свана [440, с. 38-52; 447, с. 334-361], Рамсея-Касса-Купманса [416, с. 543-559]) державне втручання в економічні процеси максимально обмежене, втім забезпечується стимулювання науково-технічного прогресу, створення та впровадження нововведень і за рахунок цього екзогенного чинника відбувається приріст ВВП. Головним інструментом регулювання виступають зміни в системі оподаткування, які змінюють обсяги заощаджень та інвестицій.

Засадничі положення дослідження впливу державного регулювання на економіку, особливо в частині поведінки держави, достатньо комплексно були представлені у моделях продуктивних державних послуг Р. Барро [265, с. 407-443] та Х. Сала-і-Мартіна [434, с. 178-183], які описували процеси економічного зростання, обумовленого збільшенням обсягів надання державою населенню суспільних благ та послуг. Безпосереднє зростання забезпечується у підсумку додаткової віддачі від суспільних благ, створюваних державою. Причому у різних комбінаціях концептуальних моделей навіть доводиться існування такого собі ефекту заміщення, коли держава, підвищуючи податки, компенсує демотивацію виробництва збільшенням пропозиції доступних суспільних благ, що стимулює попит.

Класичні моделі економічного зростання, засновані не тільки на прямому державному регулюванні, але й на різних аспектах неекономічного державного втручання. Це, до прикладу, дослідження зв'язку між демократизацією суспільства та економічним зростанням (індекс громадянських свобод та політичних прав Р. Гастіла [312], коефіцієнт залежності темпів економічного зростання від рівня дотримання закону Р. Левіна та Д. Рене [360, с. 942-963], індекс міри капіталізму Р. Холла, К. Джонса [323], ефект демократизації Д. Родріка [431, с. 391-429]); аналізування взаємозв'язків корупції та економічної стабільності і сталого розвитку (Д. Гулд, Дж. Амаро-Реєс [319, с. 21-23], Р. Клітгаард [351, с. 122-123], А. Шлайфер, Р. Вішни [437, с. 599-617], С. Кнак і П. Кіфер [352, с. 207-227]). Відома модель П. Мауро [377, с. 681-712] щодо впливу корупції (з виходом на ефективність державного апарату, рівень бюрократизму, зрощування бізнесу та влади, сформованість у країні правил гри) на параметри економічного зростання й досі закладається в основу під час продовження теоретико-методологічних дискурсів щодо чинників та інструментів державного регулювання економіки.

Можна стверджувати, що у сучасних економічних дослідженнях термін “державне регулювання економіки” став практично усталеним, а це привело зниження рівня важливості його сутнісних характеристик при значно зростаючій теоретико-прикладній ролі форм, методів, механізмів, інструментів тощо, які застосовуються державою для впливу на протікання економічних процесів.

Водночас, низка особливостей у тих, чи інших поглядах на змістове трактування державного регулювання все ж простежується. Зокрема можна виділити наступні групи підходів. По-перше, це інструментальний підхід, за якого не стільки важливі сфери та сектори державного втручання, загальна стратегія, політика і тактика, як форми і методи, що для цього використовуються. Так, на думку С. Мочерного, це форми і методи [120, с. 379]; Н. Малиша – механізми, інструменти, засоби [99, с. 92]; Л. Дідківської та Л. Головка –

форми, методи та інструменти [50, с. 14]; Д. Стеченка – функції, принципи, методи [221, с. 5].

По-друге, це середовищний підхід, коли державне регулювання економіки трактується як сукупність заходів органів влади, здійснення яких забезпечує формування (зміну) економіко-правового середовища господарської діяльності в тій чи іншій сфері суспільних відносин. Таких позицій дотримуються, до прикладу, І. Михасюк, З. Залога, О. Сухай [103, с. 8], О. Кахович і Р. Южека [69, с. 120]. Слід додати, що середовищний підхід набув свого особливо широкого дослідження і розповсюдження в колі науковців, які займаються питаннями державного регулювання розвитку підприємництва, а це дослідження З. Варналія [17, с. 18], Т. Васильціва [18, с. 24-27], І. Кушнір [81, с. 157-158], І. Манцурова та С. Дриги [100, с. 99-101], В. Зянька [64, с. 17-20] та ін.

По-третє, це антикризовий підхід, згідно якого державне регулювання національного господарства передбачає собою планування і здійснення заходів, орієнтованих на недопущення реалізації ризиків та загроз, настання і розвитку кризових ситуацій. Таким вбачається змістове трактування поняття Д. Зухбою та ін. [63, с. 6], Л. Горкіною, С. Білою та ін. [40, с. 6]. Фокус антикризового підходу до сутнісного відображення державного регулювання національної економіки чітко простежується в результатах досліджень цілої низки науковців, які розвивають науку екосистейту. Це, зокрема, праці А. Сухорукова [225, с. 30-44], О. Власюка [31, с. 28-30], О. Іляш [67, с. 150-156], О. Собкевич [216, с. 136-141], Ю. Харазішвілі [234, с. 28-45] та ін.

Можна стверджувати й про наявність, по-четверте, методичного підходу, коли сутність державного регулювання економіки зводиться до пізнання національного господарства як системи, розуміння законів, принципів та основ його функціонування і розвитку, а, відтак, володіння органами державного управління певними навиками і компетентностями, які дозволяють своєчасно приймати вірні виважені рішення, здатні змінювати структурні характеристики і забезпечувати соціально-економічний розвиток економіки (В. Геєць,

А. Гриценко [38, с. 28-45], С. Чистов, А. Никифоров і Т. Куценко [242, с. 89-90], А. Іващенко [66, с. 52-54]).

У країнах з розвинутою економікою широкого поширення набув (по-п'яте) ресурсно-функціональний підхід, при якому державне регулювання національного господарства розглядають зі позиції належного виконання владою функцій управління з достатнім для цього ресурсним забезпеченням, причому не лише фінансовим, але й матеріально-технічним, інституційним, технологічно-інноваційним, інформаційним, кадровим та ін. Склад функцій державного регулювання не обмежується (планування, у т.ч. аналіз, програмування, організація, мотивація, регулювання окремих сфер та аспектів, моніторинг, контроль). У багатьох працях державне регулювання також виступає безпосередньою функцією більш комплексної категорії – державного управління економікою. Такої точки зору дотримуються А. Скрипник [212, с. 88-89], Ю. Зарембо [58, с. 22-32], О. Зборовська [60, с. 5-7], В. Оскольський [167, с. 4-10].

По-шосте, це інституційний підхід, особливість якого полягає у тому, що функції та завдання з формування і реалізації заходів, які забезпечують необхідні зміни в економіці, реалізуються не тільки державними структурами. До політики залучаються організації громадянського суспільства, бізнес-асоціації, населення, суб'єкти ринкової інфраструктури, міжнародні організації, між якими розподіляються регулюючі ролі, що дозволяє впроваджувати більш комплексний і системний підхід до вирішення глобальних і макроекономічних завдань (Р. Романів, А. Мельник [205, с. 7-9], А. Біндельс [9, с. 24], О. Чечель [240, с. 118-120], В. Щербина [246, с. 10-15]).

Так, змістова характеристика поняття “державне регулювання економіки” різниться у залежності від мети та завдань її надання, необхідності деталізації його суб'єктів та інструментарію. Державне регулювання слугує окремим напрямом державної політики забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Державне регулювання ініціюється структурами влади, проте не обмежується ними. Одним зі ключових принципів державного регулювання

економіки є його постійність, відтак, згідно міри активності участі держави можна вести мову про три форми регулювання: державну, ринкову та змішану.

Необхідність відходу від ринкової і наближення до державної форми регулювання актуалізується за низької ефективності функціонування та відсутності позитивних тенденцій в системі національного господарства, його структурних елементах, по мірі нарощування негативних тенденцій розвитку економіки та суспільства, активізації впливу ризиків та загроз національній безпеці і її структурно-функціональних компонентам.

Для сучасного періоду як світогосподарської системи загалом, так і України зокрема, характерна активізація дії цілої низки тенденцій глобального і локального характеру, вплив яких підвищує актуальність державного регулювання економіки. Такими в значній мірі екзистенційними викликами сьогодення стали: пандемія Covid-19, гібридні війни, міграція населення та демографічні дисбаланси, екологічні виклики, техногенні тренди, політичні зрушення, економічні зміни та ін. Тенденції у згаданих аспектах позначаються на всіх складових національної безпеки, мають своє поширення на систему економічної безпеки держави, а, відтак, потребують адекватного реагування, тобто регулювання.

Сучасні глобальні виклики людства мають або стихійний, або еволюційно поступальний характер. Наприклад, ООН визначено, що є постійно чинною та такою, яка розвивається, ініціативою цієї організації з вирішення проблем глобалізації і створення стабільної економіки, визначено 10 базових принципів подолання проблем порушення прав людини, охорони праці, захисту екології та корупції.

Беззаперечно, це постійні виклики, які потребують локалізації у межах виваженої державної політики. Так, можна виділити й низку трендів, що розвинулися на поточному етапі світогосподарських відносин і позначаються на функціонуванні всіх без виключення національних господарств. Очевидно, що на нині найбільш актуальною з них стала пандемія Covid-19, яка розпочалася наприкінці 2019 р. Пандемія призвела до

ускладнення функціонування систем охорони здоров'я країн, які у відповідь на цей виклик ввели обмеження, пов'язані з переміщенням людей між країнами і цілими регіонами, що, в свою чергу, дестабілізувало просторові та міграційні переміщення населення, товарів і послуг, кардинально змінило структуру зовнішньої торгівлі низки держав, а також призвело до пригнічення окремих галузей (туризм, транспорт, торгівля та ін.) економіки, які до того були пріоритетними.

Пандемія Covid-19 спричинила комплекс життєвих викликів для більшої частини населення України, загостривши системні проблеми національної безпеки держави у соціальній сфері, розвиток яких набуде більш критичних масштабів та матиме загрозливіші наслідки вже у постпандемічний період. Відповідно, в умовах пандемії об'єктивно актуалізуються завдання державного регулювання економіки, пов'язані зі стимулюванням внутрішнього виробництва та розвитку підприємництва, підтримки економічного зростання, забезпечення зайнятості населення, допомоги громадянам у вирішенні проблем міграційної безпеки та трудової мобільності, особливо зовнішньої.

У соціальному плані виклики та проблеми безпеки держави унаслідок пандемії Covid-19 головно обумовлені питаннями соціального захисту населення, погіршення якості та обмеження доступності до низки послуг соціальної інфраструктури, вимушеної неповної зайнятості та безробіття, втрати доходів працюючих, закриття підприємств, зменшення обсягів господарської діяльності та скорочення у зв'язку з цим робочих місць, ускладнення соціально-трудоких відносин між роботодавцями та найманими працівниками, працедефіцитної кон'юнктури на внутрішньому ринку праці.

Для України наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. загострилася демографічна проблема депопуляції населення. Так, у 2018 р. смертність населення практично вдвічі перевищувала народжуваність. Головними причинами цієї ситуації стали економічна нестабільність та зниження рівня доходів і якості життя, активна зовнішня трудова та загальна міграція. Скорочення чисельності населення України призводить до

системних соціальних та економічних негативних наслідків, а також посилення загроз демографічній безпеці, а через неї – економічній безпеці держави та національній безпеці. При збереженні існуючих темпів природнього та механічного приросту скорочення населення України до кінця XXI ст. може скласти у два і більше рази, коли частка пенсіонерів сягне близько 30 %.

На цьому тлі населення планети стрімко зростає та до 2050 р. очікується значення показника чисельності у близько 10 млрд осіб, що у шість раз більше, ніж було на початку XX ст. При цьому змінюється й структура населення. Сучасними глобальними трендами є старіння населення, збільшення частки міських жителів та зниження рівня народжуваності. Наслідки таких змін потребують відповідного державного регулювання, адже передусім зростають бюджетні видатки на соціальні програми, врегулювання соціально-трудових відносин, створення нових робочих місць, але одночасно й за ситуації браку робочої сили відповідної професійно-кваліфікаційної характеристики, стримування процесів міграції молоді та ін.

Депопуляція сільських територій та урбанізація призводять до загострення проблем забруднення, екології, криміналізації, різного роду соціальних конфліктів. Розвитку зазначених процесів також сприяє анексія АР Крим та триваюча зовнішня воєнна агресія на сході країни, у підсумку яких понад 1,5 млн осіб є внутрішньо переміщеними. Відтак, демографічну кризу та високу міграційну активність населення слід вважати потужним екзистенційним викликом для України, що потребує свого належного державного регулювання.

Глобальним трендом сьогодення слід вважати й активний розвиток нових центрів економічного зростання (Китайська Народна Республіка, Бразилія та ін. країни), що мають все більший вплив на світове господарство, переростаючи у регіональних лідерів за обсягами торгівлі, виробництва продукції, акумулюючи фінансові, інтелектуально-кадрові, інноваційно-технологічні ресурси і потоки. Разом із тим, зростає мобільність капіталу, що послаблює залежність суб'єктів господарювання від країни їх приналежності та території

функціонування. Пропозиція товарів і послуг практично не має кордонів, а, відтак, актуалізується проблема імпортозаміщення, посилення міцності та конкурентоспроможності внутрішнього виробника. Усе менш дієвими стають традиційні інструменти митно-тарифного регулювання та натомість посилюються можливості наднаціональних суб'єктів регулювання.

Вказані процеси актуалізують обґрунтування механізмів та інструментів державного регулювання, апробація яких здатна відстояти та реалізувати національні економічні інтереси України, забезпечити розвиток внутрішнього виробництва, створення нових суб'єктів бізнесу та розширення конкурентоспроможних робочих місць, забезпечити високий рівень зайнятості населення та стримування його від критично високих міграційних установок.

Важливо згадати й про сучасні технологічні тренди. Йдеться зокрема про діджиталізацію та зростання масштабів цифрової економіки, розвиток біотехнологій, створення та активне використання штучного інтелекту, новітніх технологій та принципово нових матеріалів, аналізу “великих даних”, якнайширше впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у внутрішніх та зовнішніх бізнес-процесах, причому не тільки суб'єктів бізнесу, але й держави та суспільства. У країнах, що є на нині технологічними лідерами, активно розвиваються квантові комп'ютери та квантові технології, повністю автоматизовані виробництва та промислові роботи.

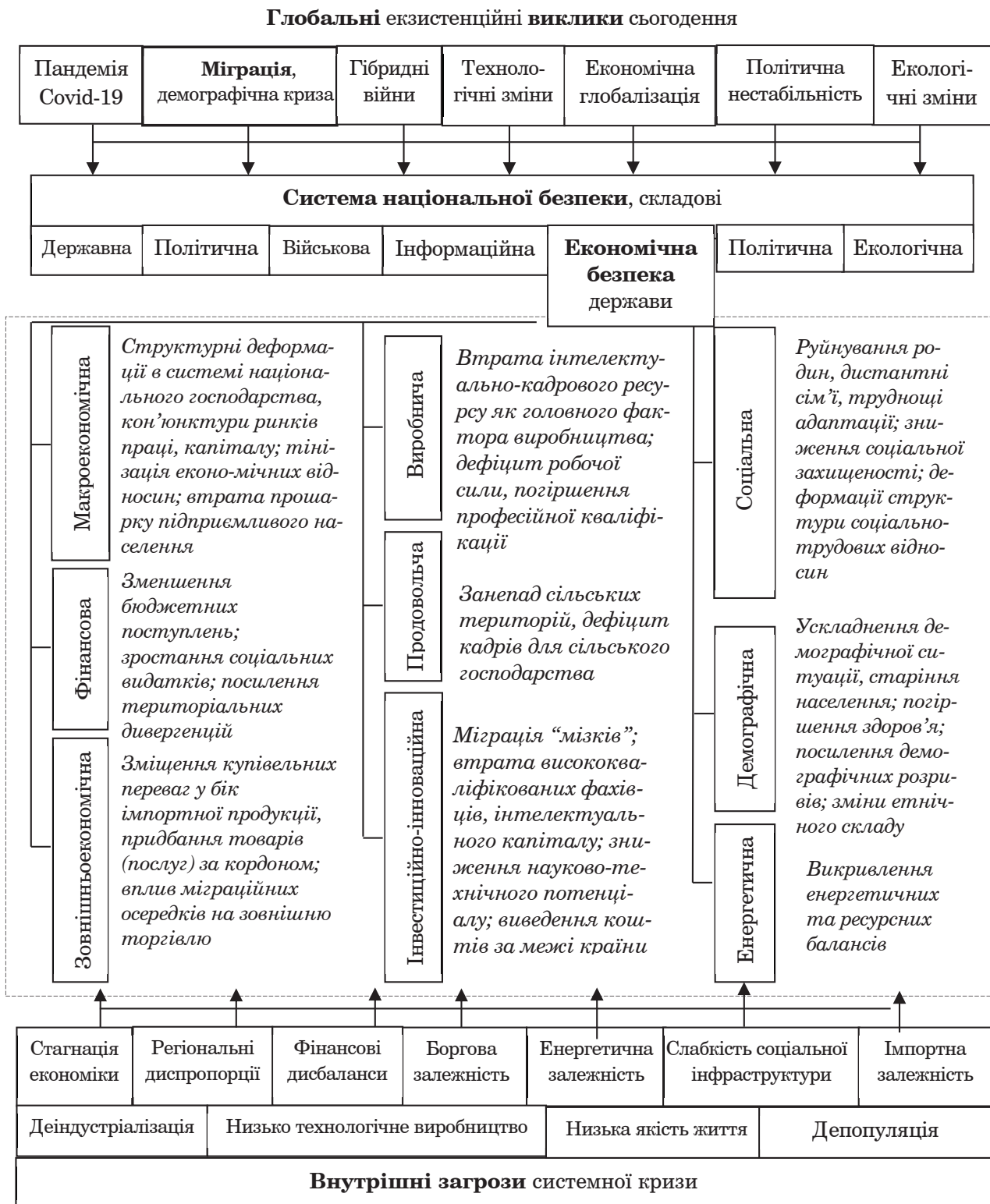
Відповіддю на ці тенденції мають стати заходи державного регулювання, орієнтовані на, по-перше, активну підтримку та стимулювання інноваційно-технологічного зростання в Україні, забезпечення технологічної конкурентоспроможності вітчизняної економіки; по-друге, адаптацію країни до функціонування і розвитку національного господарства в нових реаліях. Йдеться зокрема про розбудову відповідної інфраструктури цифрової трансформації, інтернету речей, систем віддаленого керування процесами, розвиток альтернативної енергетики.

Значно актуалізують потребу в ефективному державному регулюванні економіки й сучасні політичні та безпекові

тенденції. Для України це питання гіперактуальне через наявність воєнного конфлікту, анексію частини території, все ще не в повній мірі сформовану стабільну політичну систему. Очевидно, що питання безпеки загострюватимуться й надалі через посилення конкуренції держав за ресурси, передусім економічні. Потрібно зауважити, що істотно змінюється характер конфліктів. Сьогодні все більше стратегій і тактик воєнно-економічної конкуренції передбачають застосування гібридних інструментів, арсенал яких поширюється на господарські відносини, інформаційний простір, громадське, етнічне, релігійне та інші середовища.

Для України глобальним викликом сьогодення є також складна екологічна ситуація на тлі посилення загальносвітових екологічних трендів, зокрема таких, як забруднення повітря і води, глобальне потепління та зміна клімату, посилення загроз продовольчій і екологічній безпеці, зміни в природних (вуглецевий, водний) циклах, активне використання викопного палива та забруднення навколишнього природного середовища. Стан екологічної безпеки України не найкращий, зокрема через наслідки Чорнобильської трагедії, вирубки лісів на заході та на півночі країни, забруднення стічних вод, особливо у Харківській, Луганській, Чернівецькій, Одеській та Донецькій областях, шкідливі викиди (без очищення) промислових підприємств у старопромислових (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька та ін. області) регіонах країни, забруднення річок, а також акваторій Чорного та Азовського морів.

У підсумку сучасними проблемами, вирішення яких потребує виваженого та рішучого державного регулювання, є посилення контролю якості та безпеки виробництва з метою захисту екосистеми та клімату, покращення якості води від органічного та хімічного, побутового та виробничого забруднення, призупинення процесу деградації і опустелювання земель. Ключові детермінанти державного регулювання розвитку національного господарства наведено на рис. 1.1.

*Рис. 1.1. Детермінанти актуалізації державного регулювання розвитку національної економіки та місце в їх структурі міграційних ризиків і загроз (приклад України)
Джерело: авторська розробка.*

Як справедливо зазначається у тесті Стратегії національної безпеки України "... дедалі загрозовішою стає демографічна

ситуація. Скорочення народжуваності, високий рівень смертності, ... системні проблеми у сфері охорони здоров'я, еміграція, насамперед фахівців і молоді, підривають національну стійкість, людський, економічний і воєнний потенціал, загрожують майбутньому України” [189].

У 2017 р. прийнято Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року [191], а Президентом України серед одинадцяти головних пріоритетів державної політики визначено розробку і прийняття Програми управління міграцією в Україні, що слугує підтвердженням високої уваги до проблеми міграції населення на рівні вищих органів державного управління в Україні. Одночасно з гостротою проблеми посилюється й необхідність належного і повноцінного інституційно-правового, організаційно-управлінського та нормативно-методичного забезпечення державного регулювання міграційних процесів.

Таким чином, міграційні ризики та загрози системні, позначаються на всіх складових економічної безпеки держави з подальшою проекцією на параметри національної безпеки. Такого ж висновку доходять інші вітчизняні науковці – провідні дослідники проблем міграції та міграційної політики. Так, Е. Лібанова у Національній доповіді “Українське суспільство: міграційний вимір” наводить багаторівневу класифікацію загроз нерегульованої міграції населення, виділяючи рівні: мігранта, країни походження, країни призначення та країни для транзиту. При цьому рівень особи визначається важливішим, що справедливо в аспекті безпосереднього впливу загроз на життя та здоров'я мігрантів. Це і небезпека потрапити в систему торгівлі людьми, і незахищеність трудових та інших прав, і складні умови праці, можлива понаднормова робота, незабезпечення правил техніки безпеки, ризик неотримання заробітної плат, недостатність соціального та медичного забезпечення, і ксенофобські налаштування місцевого корінного населення. Водночас, зростання міграційних загроз має деструктивний вплив на внутрішню стабільність, стан економіки, громадську та внутрішню безпеку [232, с. 137-145].

Опосередковано науковець визначає такі загрози національній економічній безпеці держави-донора мігрантів, як перехід зовнішньої трудової (навіть коротко- та середньострокової) міграції у безповоротну форму (демографічна безпека) та розвиток дефіциту робочої сили (виробнича та макроекономічна безпека), скорочення частки висококваліфікованих фахівців (виробнича та науково-технологічна безпека). Окрім того, міграції позначаються на стані розвитку та структурних характеристиках ринку праці, зокрема змінах у віковій, професійній, освітньо-кваліфікаційній структурі робочої сили, посиленні конкуренції за фахівців; зростанні територіальної роз'єднаності місць зайнятості та проживання в умовах невисокої соціальної мобільності населення та нерозвиненості її інфраструктури, накопичення диспропорцій між центрами доходів і сплачених податків; змінах в етнічному складі й ідентичності населення; політичних процесах у вигляді втручання в електоральні настрої, дезінтеграції суспільства, проявів сепаратизму, активізації громадської діяльності мігрантів, у т. ч. підсилюваної зв'язками з діаспорою, батьківщиною.

О. Малиновська чітко диференціює реальні та гіпотетичні загрози міграції за міжнародно-політичним та внутрішньополітичним напрямками. При цьому у межах другого виокремлює наслідки для економічної безпеки держави, соціальної безпеки, сфери культури та ідентичності [95, с. 54-65]. Такі загрози передусім стосуються послаблення трудового потенціалу країни-донора робочої сили, втрати кращих фахівців, посилення навантаження на соціальну інфраструктуру, системи освіти, транспорту, житлової сфери в країні-реципієнті мігрантів, торгівлі людьми, зростання криміногенних та терористичних загроз, збереження базисних цінностей культури та ідентичності місцевого населення.

Міграційні детермінанти національної безпеки достатньо ґрунтовно досліджені та висвітлені у працях М. Романюка. Науковець, по-перше, аргументовано доводить тезу про вихід розвитку міграційних процесів, зокрема зовнішніх, у ранг проблеми національної безпеки України та, по-друге, з-поміж

ключових загроз безпеці виділяє наступні: транзит нелегальних мігрантів, нелегальна трудова міграція, недостатність соціальної захищеності мігрантів за кордоном, тінізація заробітків мігрантів та скерування цього ресурсу на непродуктивні цілі, погіршення професійно-кваліфікаційних характеристик працівників у підсумку виконання ними робіт за найпростішими професіями [206, с. 50-60].

Варто наголосити, що негативні наслідки для країни-донора робочої сили як правило глобальніші, аніж просто звуження трудового ресурсу, особливо коли вони супроводжуються масовим виїздом за кордон молоді, науково-технічних кадрів, працівників з високим рівнем професійно-кваліфікаційних характеристик, зокрема робітничих професій. Такі тенденції призводять до зниження рівня інноваційно-технологічного розвитку, виникнення демографічних розривів (відсутності в країні прошарку осіб певної вікової групи), старіння пропозиції праці, відсутності спеціалізованих фахівців та ін. З іншого боку, проблематика міграційних загроз досліджується й у публікаціях науковців, які працюють на ниві безпекознавства. Так, у [53, с. 196-207] наведено систему індикаторів, зі застосуванням яких пропонується досліджувати вплив міграційних процесів на економічну безпеку держави. Це, зокрема, рівні трудової еміграції та імміграції, сальдо міграції, співвідношення чисельності прибулих осіб до чисельності вибулих, обсяг економічних втрат (через коефіцієнт продуктивності праці) від зовнішньої міграції економічно активного населення, обсяг економічних втрат, пов'язаних з адаптацією мігрантів, обсяг економічних втрат від зниження віддачі інвестицій в людський капітал, коефіцієнти співвідношень середньої величини сплачених податків та соціальних трансфертів громадян країни і мігрантів.

У характері складу використаних науковцями показників простежується акцентування на таких складниках економічної безпеки, як виробнича, соціальна, соціально-трудова, бюджетна, макроекономічна. Це дає певні підстави відносно визначення цих компонент наслідками першої хвилі активізації та розбалансування міграційних процесів у країні. Відповідно,

друга вже більше стосується демографічної, інвестиційно-інноваційної, зовнішньоекономічної, фінансової безпеки. Третя – продовольчої та енергетичної безпеки. Хоча такий поділ достатньо умовний і змінюється у залежності від обсягів і структурних характеристик еміграції та імміграції, стану і динаміки соціально-економічного розвитку країни та її територій, актуалізації тих, чи інших безпеково-міграційних чинників, умов.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку економіки України актуалізувалася низка викликів, які мають глобальний характер і при цьому системно позначаються на умовах і передумовах подальшого економічного зростання та якості життя населення. З-поміж них – висока та зростаюча міграційна активність населення, що детермінує цілий комплекс загроз економічній і національній безпеці. Ефективне державне регулювання міграційних процесів потрібно вважати одним з пріоритетних та ключових завдань стратегії і тактики подальшого поступу країни, адже його від його вирішення залежать (1) формування та реалізація ресурсного потенціалу нації, (2) здатність країни до макроекономічного відновлення, (3) становлення нової якості життя, (4) збереження та розвиток етнічної, культурної, мовної та іншої самобутності.

Ефективність державної міграційної політики у значній мірі визначається системою застосовуваного інструментарію, при формуванні якого опираються на сучасний новітній теоретико-методичний базис державного регулювання в аналізованій сфері, що є предметом наступного підрозділу дослідження.

1.2. Міграційні процеси: сутність, класифікація та їх вплив на макроекономічні і соціальні параметри

Поняття “міграційні процеси” походить від терміну “міграція” та у загальному розумінні слугує відображенням її

динамічних характеристик, а також пов'язаних із ними змін та їх наслідків. Відомо, що термін “міграція” з латинської (лат. *migratio* – переселення) означає переміщення людей з однієї території на іншу зі зміною постійного місця проживання.

В економіці, як і в інших науках, термін “міграція” згадувався неодноразово, практично від самої його появи. Але можна стверджувати, що в контексті осмислення і систематизації, ідентифікації певних закономірностей міграції, її впливу на ті, чи інші економічні категорії, виступу чинником розвитку ключових суспільних параметрів уперше почав досліджувати міграцію Е. Равенштейн (“Закони міграції” [422] та подальший розвиток дослідження у “Закони міграції: друга стаття” [423]). Науковець одразу висунув гіпотезу про одинадцять законів міграції, які, щоправда, скоріше, нагадували спрощений опис спостережень за внутрішніми переміщеннями людей у Великобританії у другій половині XIX ст. Разом із тим, вже у 1885 р. було вказано, що однією з головних причин переміщення людей є економічний чинник, а точніше – стан розвитку національної економіки. З-поміж інших роздумів Е. Равенштейна заслуговують на увагу висновки, що промисловий розвиток певної території слугує потужним pull-чинником імміграції; мешканці сільських територій більш схильні до міграції (зокрема у великі міста), ніж міських; міграція є однією з умов урбанізації та розвитку міст.

Подальше вдосконалення економічних аспектів концептуальних засад міграції пов'язують з С. Стоффером та його відомою фразою: “Кількість осіб, які беруть участь у міграції, прямо пропорційна обсягу перспектив, які виникають після переміщення, та обернено пропорційна чисельності обставин, які цьому перешкоджають” [445, с. 845-867]. Таким чином, науковець, фактично, започаткував науковий дискурс у площині push-pull-факторів, середовища, умов та перешкод міграції населення.

В якості доповнення і подальшого розвитку причин та обставин міграції потрібно згадати про принцип найменших зусиль Дж. К. Зіпфа [468, с. 677-686], який актуальний і по нині, коли для покращення власної міграційної привабливості та, чи

інша держава максимально спрощує і полегшує умови для імміграції.

Першим з дослідників, хто увів в науковий обіг поняття і запропонував першу класифікацію push-pull-факторів, став Е. С. Лі. Науковець у дослідженні “Теорія міграції” визначив чинники, які стимулюють міграційні переміщення та які слугують їх дестимуляторами. До першої групи було віднесено економічний розвиток країни, умови зайнятості та ефективність ринку праці; до другої – незадовільні параметри якості життя, низький рівень соціального забезпечення, конфлікти, війни та ін. [357, с. 47-57].

Подальша еволюція наукових досліджень у царині міграції стала більш розлогою і стосувалася все ширшого кола аспектів і проблематики суспільного розвитку, включно з глобальними масштабами. На це є дві причини. Перша – активізувалися загальносвітові, регіональні та локальні міграційні процеси, а, якщо вести мову про сучасний світ з його цифровізацією і новітніми інформаційними та іншими технологіями, то з’явилися нові форми людської мобільності і максимально піднялася швидкість міграційних переміщень. Друга – міграція стає все потужнішим чинником економічного зростання (або депресії), формування і реалізації (або вимивання) людського потенціалу, якості життя населення; займає все вищі позиції в ієрархії проблем державного регулювання економіки.

У фокусі дослідження внутрішніх міграційних процесів одним із перших науковців, який глибоко дослідив питання мікроекономіки міграції, розпочавши, таким чином, науковий дискурс відносно причинно-наслідкових зв’язків міграції всередині країни, став А. Люїс [362, с. 38-44]. Ключові положення теорії зводилися до нерівномірностей розвитку галузей національної економіки, відповідно, різний рівень їх індустріалізації приводить до диспропорцій у попиті та пропозиції праці; звідси – бажання осіб мігрувати з однієї галузі до іншої або з одного регіону країни до іншого.

Праці А. Люїса примітні ще й з тієї позиції, що вони послуговували розвитком неокласичної теорії дослідження міграції, дискусія в межах якої й надалі точилася на мікрорівні,

зачіпаючи все ширше і ширше коло питань. До прикладу, у моделі Тодоро-Харріса головним фактором міграції розглядався рівень заробітної плати, різниця в якому обумовлює переміщення населення з сіл до міст або ж до іншої країни [326, с. 126-142]; у концепціях О. Старка, Д. Массея та ін. аналізуються центри ухвалення рішень відносно міграції, зокрема доводиться, що це не індивідуальні, а колективні (точні – сімейні) рішення на основі балансу інтересів між витратами, ризиками, загрозами та доходами і іншими благами, перевагами, що отримує родина [442]; у положеннях індивідуального раціонального розрахунку “витрати – вигоди” висвітлюються джерела фінансових та психологічних витрат і втрат у підсумку міграції [326].

Наголосимо, що вже у 1979 р. велася мова не тільки про втрати населення країною-донором, але й про переваги, які отримує країна-реципієнт. Причому, наголошується безпосередньо на ролі державного регулювання у цих процесах, що ще важливіше. Так, М. Піоре чи не вперше розмірковує над значенням мігрантів у системі чинників економічного зростання. Науковець доходить до думки, що економіку можна умовно розділити на високо розвинутий сектор та галузі доіндустріального виробництва. Умови праці, як і рівень її оплати, у другому секторі важкі, а робочі місця здебільшого стосуються працівників невисокого рівня кваліфікації. Відповідно, кон'юнктура ринку праці тут переважно трудодефіцитна, що вимагає посилення ефекту заміщення, зокрема збільшення обсягів імміграційних процесів [408], що актуалізовано і у сучасних умовах.

Р. Єннісен як представник кейнсіанської економічної теорії міграції здебільшого слушно піддавав критиці низку положень неокласичної економічної теорії міграції. Але це також і послугувало подальшим розвитком теоретико-методичних засад міграцій, міграційних процесів та міграційної політики. Так, важливий не тільки обсяг заробітної плати, але реальний її рівень та купівельна спроможність грошей в тій, чи іншій країні; попри задоволення низки потреб мігранта важливими для економіки є й співвідношення “витрати-заощадження”; обсяги

міграційних трансфертів можуть впливати на внутрішньо економічний стан країни-реципієнта [340, с. 46].

Положення так званої нової економічної теорії трудової міграції дирижують на різних аспектах соціальних і економічних умов міграції, проживання, праці, отримання освітніх та інших послуг мігрантами. Особливої уваги набуває дискусія відносно того, що далеко не завжди мігранти працюють на робочих місцях з найбільш важкими умовами праці; широко поширюється також й твердження про міграцію висококваліфікованих кадрів, професіоналів з високим рівнем заробітку; зв'язки умов праці та тривалості міграції та ін. [276, с. 71].

В означеному контексті розвивалася теорія людського капіталу, пов'язуючи наміри відносно міграції із можливостями не стільки кращого доходу, як власного розвитку. Зокрема, вчені-дослідники відстежили залежність про вищий рівень міграційних налаштування (і зокрема реалізованих прагнень) щодо міграції в осіб раннього середнього віку і, навпаки, їх зниження по мірі збільшення віку.

Цікавими видаються дискусії відносно так званих “хороших” і “поганих” мігрантів. Наприклад, особа, яка є молодшою високоосвіченою в разі стаціонарної міграції, зазвичай, збагачує трудовий і соціальний потенціал країни-реципієнта та збіднює країни-донора. Але за тимчасової міграції і повернення на батьківщину, навпаки. Над відповідними розмірковуваннями працювали науковці, що розвивали теорію відносної відмінності. Так, Л. Хао розробив цілу класифікацію залежностей між різними параметрами соціально-економічного розвитку країн і донорів і реципієнтів та характеристиками осіб – мігрантів; різні їх співвідношення дозволяють стверджувати як про позитивні, так і про негативні підсумки міграції тих, чи інших осіб, а також їхніх родин [325, с. 18].

У концепції мобільного переходу, яку зокрема розвинув В. Зелінський, увага прикута до чинника глобалізації та технологічного розвитку країн. Було зроблено достатньо справедливий висновок про те, що по мірі розвитку економіки в умовах глобалізації міграційна активність населення зростає у геометричній прогресії. Таке спостереження справедливе ще й в

міру того, що технологізація і глобалізація розвиває нові форми мобільності населення, включно з підняттям питання щодо віддаленої зайнятості та її включення до видів міграції населення.

Важливо згадати й про синтетичну теорію міжнародної міграції, у межах якої низка науковців [6; 80] дійшли висновку, що розвиток і поширення міграційних процесів відбується передусім через формування та розвиток так званих територіальних міграційних систем – природньо та штучно створених зв'язків і відносин між країнами, які, з одного боку, стимулюють міграції, а, з іншого, – можуть слугувати ефективним інструментом регулювання їх протікання та розвитку.

Перелік теорій міграції не перестав розширюватися. Можна виділити теорії: світових систем Р. Скелдона, за якої країни диференціюються відповідно до рівня їх економічного розвитку і багатші стимулюють міграцію населення з бідніших задля задоволення внутрішнього попиту в робочій силі [439]; міграційних мереж Д. Массея, яка стосується активізації міграційних процесів та зниження ризиків міграції, коли в іншу країну приїжджає все більше мігрантів з однієї країни, які утворюють спільноти “своїх” [374]; транснаціоналізму Н. Фонера, що розвиває зв'язки між мігрантом та його родиною на батьківщині [307]. Класифікація теоретичних моделей міграції, міграційних процесів налічує також концепцію просторової самоорганізації населення, нової економіки трудової міграції, соціального капіталу, теорії сукупної причинної зумовленості, соціологічних ризиків, трьох стадій міграційного процесу, інституційну та інші теорії.

Разом із розвитком теорій міграції, дослідженням її зв'язків з економічним зростанням, проблемами соціального захисту і благополуччя, відповідно, питаннями механізмів та інструментів державної політики її регулювання розвивалися й змістові характеристики терміну “міграція”. Спершу міграцію трактували як переміщення людей зі зміною місця їх проживання, причому часто таке переміщення мало відбуватися через державний кордон. До цієї групи можна віднести праці

І. Прибиткова [168], О. Дубового [52], А. Хомри [235], В. Ніколаєвського [165] В. Переведенцева [172] та ін.

До когорти науковців, які пов'язують міграцію безпосередньо з переміщенням людей у просторі можна віднести й О. Риндзак: "... це просторове переміщення населення в межах однієї країни ... або з однієї країни в іншу..." [200] та О. Пуригіну: "... це просторова активність індивіда або групи людей, спрямована на оволодіння ресурсами нових територій..." [194, с. 305].

Виключно аспект переміщення особи з метою зміни місця проживання/перебування чи то в середині країни, чи то через кордон передбачається й у вітчизняному законодавстві – у Законі України "Про імміграцію" зазначається "... це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання" [184], а в проєкті Закону України "Про основні засади державної міграційної політики України" передбачається закласти: "...це переміщення особи з метою зміни місця проживання/перебування, пов'язане з перетинанням державного кордону або меж адміністративно-територіальних одиниць" [187].

Однак, надалі в підсумку поглиблення напрацювань у цій сфері змістова характеристика цього поняття істотно розширилася. Такий розвиток головню характерний у двох напрямках: (1) збагачення суспільних сфер, пов'язаних з міграційними переміщеннями; (2) розвиток аспектів просторового переміщення населення, причому у бік скорочення дистанції.

Так, В. Шелюк трактує міграцію як соціально-економічні та демографічні процеси, пов'язані з переміщеннями людей між країнами, регіонами, в середині країни [244]. Зі збільшенням масштабів міграції ці процеси все більше зачіпають сфери соціальних й економічних відносин, позначаються на демографічній ситуації. Однак, у визначенні, скоріше, виходиться за межі суто поняття міграції, адже такі зміни це більше наслідок міграції, вони супроводжують міграційні процеси, а не міграцію у її вузчому змістовому розумінні.

У [170, с. 36-37] зазначається: “...це процес вертикально-горизонтальної мобільності, пов’язаний зі переходом до іншої соціальної групи задля отримання кращих економічних, політичних та соціальних умов буття”. Із таким визначенням поняття міграції акценти з руху населення зміщаються у бік мотивації до міграції. Мотиваційна основа сутнісного трактування міграції розвивається й у [65, с. 67-79]: “... міграцію слід пов’язувати з притяганням осіб ... щодо кращих умов праці, вищого соціального статусу, політичної стабільності й узагалі впевненості в завтрашньому дні”.

Можна навести й інші визначення та підходи до сутнісного трактування поняття міграції, зокрема в залежності від рівня економічних відносин, масштабності наслідків, причин та чинників, тривалості, мети, впливу на сімейні стосунки та ін. У контексті державного регулювання розвитку національного господарства більше методико-прикладне значення має вихід, зв’язки міграції і державної політики керування нею.

У цьому сенсі варто перейти до терміну “міграційні процеси”, одразу зауваживши, що в превалюючій більшості досліджень поняття міграційних процесів практично підміняє міграцію (*перша група* підходів до сутнісного трактування міграційних процесів). До прикладу, міграційний процес – це діяльність особи (осіб), що стосується переміщень зі зміною місця постійного проживання, є керованою і має соціальний характер [5, с. 13]. Також “...переміщення населення в просторі на тривалий період часу для вирішення низки проблем і задоволення соціально-економічних та інших потреб особи – мігранта” [196, с. 13]. Натомість “... міграційний процес – це соціальне явище, яке пов’язане з переміщенням людей у просторі та стосується правового врегулювання і регламентування прямих, а також пов’язаних з ними процесів” [29, с. 11].

У [14, с. 64-71] зроблено висновок, що поняття міграції, міграційного процесу та міграційного руху тотожні; як процес – це подія переміщення особи з одного місця проживання на інше, що має два аспекти: перший – суто юридичний; другий –

соціальні наслідки-прояви, які, при цьому, позначаються й на економіці, психології, демографії, фінансах тощо.

Натомість у [8, с. 5-13] наведено результати достатньо розлогого дискурсу з такими предметами, як класифікація міграції (за ознаками: географічного напрямку, напрямку руху, тривалості перебування, правового статусу, мети і причин, способу причетності), міграційна мобільність, міграційна рухливість, міграційні процеси, функції та чинники міграції, у підсумку якого констатовано, що ознаками міграційного процесу є факт переміщення, зміна місця проживання (праці), постійне перебування на новому місці, новий правовий статус, необхідність дотримання законодавства країни (території) куди перемістився мігрант.

Водночас, видається доцільним резюмувати на взаємопов'язаності, втім не тотожності, понять міграції і міграційного процесу. Одним зі ключових аргументів на користь такого висновку є те, що міграційні процеси – це не лише переміщення населення у просторі, але й трансфер всіх пов'язаних з міграцією матеріальних і нематеріальних ресурсів і активів. Так, якщо міграція передбачає характеристику її обсягів, структури, інституційного та організаційно-економічного, іншого забезпечення, то з позиції державного регулювання економіки важливим аспектом і одночасно предметом державного регулювання стають наслідки міграційних процесів і зміни, які вони генерують.

У якості *другої групи* результатів досліджень у царині міграційних процесів можна виокремити їх розгляд з позиції діяльності, яку здійснює особа – мігрант. Іншими словами – етапи, які вона проходить від моменту ухвалення рішення відносно міграції до адаптації в іншій країні чи на іншому місці проживання всередині країни. У такому сенсі трактують поняття міграційного процесу О. Риндзак (міграційні установки → міграційна готовність → підготовча міграційна діяльність → здійснення/відмова від міграції [201, с. 10]), М. Височин (міграційна мобільність → переміщення → адаптація [30, с. 5]). Здебільшого як процес характеризують міграційні процеси й О. Позняк [109, с. 14-24] і Н. Гавловська [34, с. 10] та ін.

Беззаперечно, аспекти мотивації (внутрішньої і зовнішньої), чинників і причин, ухвалення рішень, реалізації міграційних задумів, вельми важливі і потребують як дослідження, так і врахування у межах державної міграційної політики. Втім, бачення міграційного процесу видається таким, що складається не лише з трансформацій, які протікають на рівні особи (групи осіб, родини). Так, більшої значимості набувають зміни їх наслідки, які відбуваються (під впливом міграції населення) в країнах донорі та реципієнті. Відтак, з позиції макроекономіки поняття міграційного процесу ширше.

До *третьої когорти* результатів наукових досліджень можна віднести публікації, в яких міграційні процеси пов'язуються з наслідками міграції населення. Окремі вчені [56, с. 34-38] виділяють економічні, соціологічні, міграційні, демографічні та історичні наслідки; у [164, с. 13-14] виокремлено модернізаційні, промоційні, мотиваційні, демографічні, соціально-трудова, моральні, юридично-правові, інноваційно та соціально безпекові; у [301, с. 1277] – економічні, науково-технічні, соціальні, геополітичні, етнокультурні, екологічні.

Цей логічний ряд можна продовжувати. Втім головне в тому, що під міграційними процесами головню розуміються ті, чи інші наслідки для особи – мігранта, його родини, суспільства, регіону, країни, обумовлені міграцією. Це достатньо слушно у т. ч. з позиції державного управління соціально-економічним розвитком територій. Проте, наслідки не враховують всього спектру змін, які безпосередньо та опосередковано пов'язані з міграціями.

Четверта група досліджень, результати яких в тій, чи іншій мірі стосуються розвитку теоретико-методичного бачення міграційних процесів, пов'язана з науковими пошуками у царині людської мобільності. У цьому руслі й по нині точаться наукові дискурси відносно міграційної активності [199, с. 66-79; 207, с. 92], міграційної мобільності [210, с. 33-42], просторової мобільності [12, с. 29-49] тощо, які достатньо змістовно і комплексно розвивають й поняття міграційних процесів і пов'язаних зі ними супутніх тенденцій. Водночас, мобільність слугує, скоріше, характеристикою спроможності особи (осіб) до

відповідних тих, чи інших міграційних переміщень, а також необхідних умов для цього, у т. ч. інфраструктурних. Тоді, як міграційний процес, враховуючи практично всі аспекти мобільності, поширюється й на так звану реалізовану мобільність, причини та чинники міграції, її умови, наслідки, пов'язані з нею процеси.

До *п'ятої групи* досліджень, які також в значній мірі дотичні до становлення і розвитку теоретико-методичних засад терміну “міграційні процеси” можна віднести праці вітчизняних та зарубіжних науковців, положення яких розкривають сутність, структуру, роль та завдання функціонування територіальних міграційних систем. Здебільшого їх трактують як сукупність спільних елементів двох країн чи територій, які, взаємодіючи між собою, утворюють оточення міграції населення між ними та в значній мірі регулюють міграційні процеси. Такими елементами є середовище з його економічними умовами, соціальним забезпеченням і інфраструктурою, технологіями та засобами комунікації, урядовими (місцевими) політиками. І. Бараняк [6, с. 14] розвиває тезу про відсутність єдиного бачення конфігурації, а, відповідно, й функцій та завдань територіальної міграційної системи, формує їх класифікацію з ознаками: масштаб зв'язків; геополітична роль; напрям скерування міграційних потоків між країнами; динаміка змін; внутрішня організаційно-управлінська структура; форма інституційних зв'язків; спосіб утворення; зв'язки зі сферами суспільства; суб'єкти міграції.

Потрібно додати, що міграційні системи є предметом досліджень в сфері міграціології та й економічної політики загалом вже тривалий період часу – з кінця 60-х років минулого століття. Відомими стали теоретичні підходи та методи А. Мабогундже, Л. Ліма, М. Крітца, Ф. Арнольда, Р. Бетфорда, Р. Дженніссена, О. Бейквелла, А. Кубаль та ін. Відповідно, вони реалізують потужну роль й у частині державного регулювання протікання і розвитку міграційних процесів, але, при цьому, в більшій мірі слугують інфраструктурною надбудовою, інституційним, організаційно-економічним забезпеченням та чинником середовища міграційних процесів.

Можна вести мову й про *шосту групу* досліджень у сфері міграційних процесів, проте це здебільшого окремі публікації, де зачіпаються певні вузькі аспекти, які не мають свого подальшого активного розвитку. До прикладу, ведемо мову про розгляд міграційних процесів у частині: юридичних аспектів, які регулюють засади в'їзду-виїзду осіб в країну (регіон) та з країни (регіону); міграційного простору – території з певними чинниками, умовами та правилами міграції; міграційних режимів, у межах яких здійснюється впорядкування міграційних процесів, врегулювання міграційних потоків, подолання їх імовірних негативних наслідків; міграційних циклів як певної послідовності міграційних переміщень; процесу надання міграційних та пов'язаних із ними послуг; міграційного капіталу, що формується та ефективно реалізується або ж вибуває у підсумку міграційних процесів [110, с. 108-112].

У підсумку узагальнення теоретико-методичних засад міграційних процесів доходимо до висновку, що їх змістова характеристика розвивалася головню в царині демографії, соціальної політики та соціальної економіки. Відповідно, суттєвим став ухил наукового бачення терміну “міграційні процеси” в бік, по-перше, нанорівня (особи – мігранта), причому з позиції внутрішніх переконань, мотивів, але також й наслідків; по-друге, інституційно-правових засад, які визначають міграційні режими, а також утворюють територіальні міграційні системи і зв'язки; по-третє, їх менеджменту з позиції соціально-демографічних змін та зрушень.

Аргументуємо, що у процесі вивчення (1) *міграції* (та її процесів) як соціогеосистеми в недостатній мірі враховуються аспекти: (2) *процес* (тобто послідовної видозміни предметів і явищ згідно певного порядку, послідовних кроків та дій з отриманням результату, поетапної зміни станів та структури об'єктів, на яких позначається процес, у часі) та (3) державного регулювання *розвитку економіки* (мається на увазі тих наслідків, яких зазнає держава і її внутрішня суспільна та соціально-економічна підсистеми у підсумку протікання (тих, що вже відбулися) та розвитку (очікуваних тенденцій) міграційних процесів як внутрішніх, так і зовнішніх).

Відповідно, авторське концептуальне бачення сутнісно-типологічної характеристики терміну “міграційні процеси” базується на трьох елементах – міграції, процесу та національної економіки (рис. 1.2). Їх поєднання та розгляд міграційних процесів на рівні системи економіки і управління національним господарством дає підстави визначити чотири базисних семантичних характеристики.

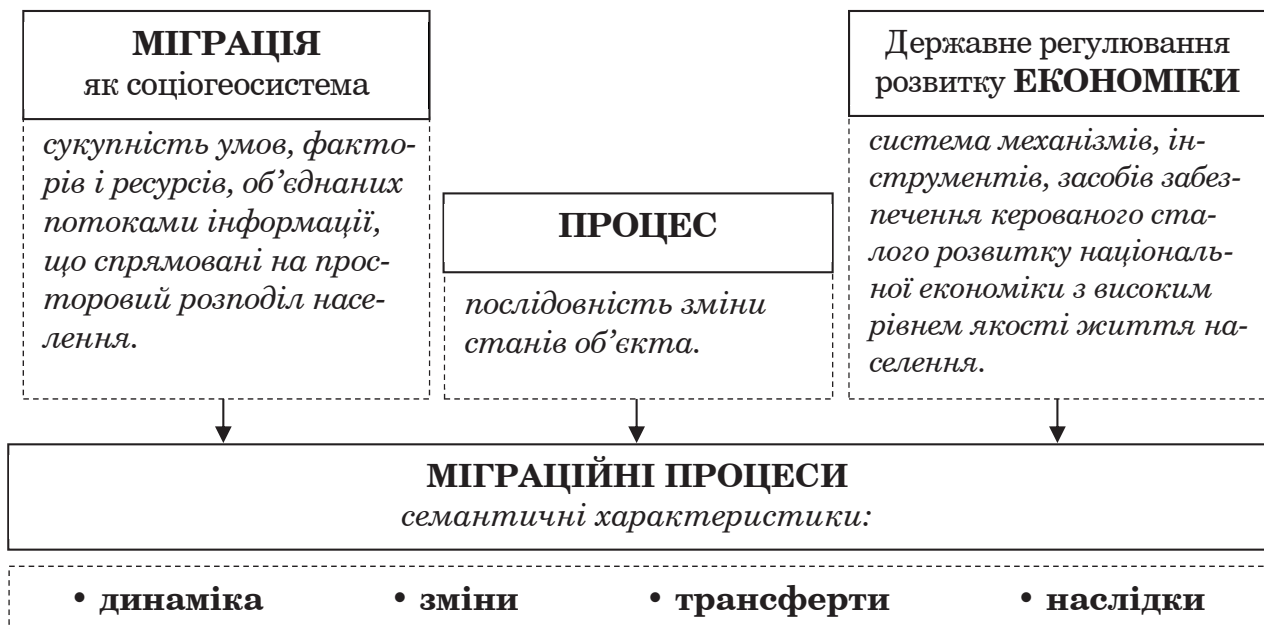

Рис. 1.2. Концептуальна ідентифікація терміну “міграційні процеси” (у системі знань про державне регулювання економіки)

Джерело: авторська розробка.

1. *Динаміка* – ключове теоретико-прикладне значення під час управління міграційними процесами мають тенденції (хоча стан проблеми також важливий), їх напрям, швидкість розвитку та протікання, масштаби і наслідки, міра керованості тощо.

2. *Структурні зміни* – обсяги, рівень і характеристики міграції слугують вагомими характеристиками, проте в контексті формування і реалізації державної політики ключовими є зміни, які вже настали та/чи очікуються в підсумку подальшого протікання міграційних процесів;

3. *Пов'язані трансферти* – аналізуванню піддаються не тільки масштаби переміщення людей, як рух (з відповідними змінами, у т.ч. втратами чи примноженням), трудових,

інтелектуальних, фінансових, економіко-господарських, інноваційно-технологічних, матеріально-технічних ресурсів, усіх матеріальних і нематеріальних прав і активів, які переміщуються разом з мігрантом;

4. *Наслідки* – зміни в усіх сферах суспільного життя, що відбуваються у підсумку перебігу міграційних процесів та очікуються в майбутньому; слугують головним предметом регулювання, відповідно, виступають інформаційно-аналітичною основою при формуванні та ухваленні стратегічних і тактичних управлінських рішень у сфері державного регулювання розвитку країни та її територій.

Виходячи з визначених постулатів, авторська позиція щодо *сутнісного трактування міграційних процесів* набуває вигляду: це динамічні характеристики перебігу міграції населення в аспектах: простору, часу, факторів виробництва; трансферу пов'язаних з міграцією матеріальних та нематеріальних ресурсів і активів; існуючих і потенційних змін, які обумовлені міграцією, з нею пов'язані і є її наслідками у різних сферах суспільного життя країни. Із позиції державного регулювання економіки міграційні процеси (як об'єкт регулювання) розглядаються на глобальному, макро- та мезоекономічному (область, місто, територіальна громада) рівнях. Хоча вони характерні й для інших рівнів управління, зокрема нано- та мікро-.

Відповідно, потрібно зауважити, що принципова трансформація наукового бачення терміну “міграційні процеси” стосується зміщення акцентів у бік їх наслідків для вироблення ефективних управлінських рішень відносно регулювання. Аргументом на користь такого висновку є те, що етимологія слова “процес” стосується послідовної зміни станів об'єкту регулювання. Відтак, аналізувати, стверджувати, управляти змінами стану об'єкту без проєкції на їх наслідки – некоректно і апріорі неможливо.

Таким чином, міграційні процеси стосуються динаміки, зміни ситуації. Причому, такі зміни відбуваються не лише в площині тих, чи інших сфер суспільного життя – економічна система, соціальна сфера, система факторів виробництва,

політична система, духовна сфера, але мають враховуватися аспекти часу (зокрема швидкості розвитку процесів та настання їх наслідків), простору (особливо в частині масштабності поширення відповідних процесів на території регіонів, країн, громад), а також факторів виробництва (йдеться про зміни у системі виробничих ресурсів та чинників виробництва, якими, власне, визначається потенціал економічного зростання країни) (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Декомпонування параметрів міграційних процесів

Джерело: авторська розробка.

Вплив тенденцій міграції, беззаперечно, позначається на всіх сферах суспільного життя. Втім, з позиції національної економіки та державного регулювання її розвитку передусім

потрібно вести мову про зміни та їх наслідки в економічній системі країни, а також в соціальній сфері, якість якої, з одного боку, – чинник впливу на міграційні налаштування населення, а, з іншого боку, має безпосереднє відношення до змін в демографічній ситуації, формуванні та реалізації інтелектуально-кадрового потенціалу нації.

Зміни в економічній системі країни головно стосуються таких сфер, як демографія (чисельність та структура населення, тривалість життя, навантаження непрацездатного населення на працездатне), макроекономіка (якість та продуктивність праці, рівень зайнятості та безробіття, зайнятість у високопродуктивних та офіційно-легальних секторах, вплив на споживання і заощадження), фінанси (поступлення та видатки бюджетів, рівень валютизації економіки, питома вага готівки поза банками, обсяги виведення фінансових ресурсів за межі країни), інноваційно-технологічний розвиток (пов'язані трансферти у вигляді інноваційних розробок, об'єктів інтелектуальної власності, нових технологічних рішень, бізнес-моделей).

Примітно, що відповідні зміни та наслідки є характерними для національних господарств країн, населення яких бере участь у міграційних процесах (реверсних, аверсних, інші форми та види). Кращому розумінню джерел виникнення, поширення, а також підходів до формування і реалізації політики державного регулювання сприятиме класифікація міграційних процесів, подана на рис. 1.4.

Відповідно, міграційні процеси, які не позначаються на соціально-економічному розвитку країни, можна трактувати як природні та по мірі наростання такого впливу – про все більш критичні зміни. В залежності від напрямку (або відповідного сальдо ефектів) міграції ведемо мову про внутрішні та зовнішні міграційні процеси. Диференціація об'єктів, на стані та розвитку яких позначаються міграційні процеси, визначає відповідні сфери перебігу міграційних процесів і реалізації їх наслідків, а сфер суспільства – сфери впливу міграційних процесів.

За обсягами (наслідками)	<ul style="list-style-type: none"> ➤ процеси, що мають критичні наслідки для економіки; ➤ процеси, що мають значні наслідки для економіки; ➤ процеси, що мають помірні наслідки для економіки; ➤ природні міграційні процеси; 	
За напрямом	<ul style="list-style-type: none"> ➤ внутрішні міграційні процеси; ➤ зовнішні міграційні процеси; 	
За об'єктом впливу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ міграційні процеси у соціальній сфері; ➤ міграційні процеси в економічній сфері; ➤ міграційні процеси в демографічній сфері; ➤ міграційні процеси в фінансовій сфері; ➤ міграційні процеси в інноваційно-технологічній сфері; 	
За стадіями	<ul style="list-style-type: none"> ➤ процеси відносно мобільності; ➤ процеси щодо переміщення; ➤ процеси, пов'язані з адаптацією; 	
За сферами впливу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ міграційні процеси, що позначаються на економіці; ➤ міграційні процеси, що позначаються на політиці; ➤ міграційні процеси, що позначаються на культурі; 	
За стратегією регулювання	<ul style="list-style-type: none"> ➤ адаптивні; ➤ контрольовані; ➤ потребують раптового реагування; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ потребують відшкодування наслідків; ➤ потребують системного моніторингу (у т.ч. прогнозування);
За рівнем просторового проникнення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ локальні; ➤ регіональні; ➤ державні; ➤ глобальні 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ прикордонні; ➤ транскордонні; ➤ транснаціональні; ➤ транзитні;
За поширенням з-поміж соціальних груп населення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ молодь; ➤ економічно активне населення ➤ чоловіки/жінки; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ фахівці відповідних професій; ➤ фахівці рівнів освіти;
За суб'єктом стимулювання	<ul style="list-style-type: none"> ➤ внутрішні та/чи зовнішні ініційовані; ➤ внутрішні та/чи зовнішні природні; ➤ внутрішні та/чи зовнішні керовані ззовні; 	
За рівнем законності та легальності	<ul style="list-style-type: none"> ➤ міграційні процеси легальні; ➤ міграційні процеси напівлегальні; ➤ міграційні процеси нелегальні; ➤ міграційні процеси незаконні; ➤ міграційні процеси неврегульовані. 	

Рис. 1.4. Класифікація міграційних процесів
Джерело: систематизовано на основі даних [39; 80; 95; 101; 118].

До окремої групи демографічних процесів відносяться такі, що стосуються: а) мобільності, б) безпосереднього переміщення мігрантів, в) їх адаптації у новому середовищі та соціумі. Врахування цієї класифікаційної ознаки дозволяє говорити про вплив активізації міграційних рухів безпосередньо у кожній з фаз переміщення на соціально-економічний розвиток країни.

У цілях формування ефективної державної політики управління міграційними процесами важливо класифікувати останні у відповідності до найбільш доречної стратегії їх врегулювання. Це широкий спектр стратегічних рішень – від невтручання та моніторингу процесів до системного комплексного прогнозування і узгодження між собою механізмів, інструментів, заходів та засобів, що будуть реалізовані, їх ефектів та усунених ризиків і загроз.

Міграційні процеси можуть розвиватися на різних рівнях економічних відносин, а також стосуватися всіх прошарків населення. Відтак, важливо ідентифікувати міру їх просторового проникнення, а також відстежувати характер протікання в так званих пріоритетних з огляду на сталий розвиток економіки групах населення, особливо молоді, фахівцях, економічно активному населенні тощо.

З огляду на часто не в повній мірі законний характер переміщень, а також зайнятості населення на новому місці перебування, який породжує активізацію розвитку інших пов'язаних із цим негативних процесів та явищ, до прикладу, підвищення ризиків виникнення міжнаціональних, міжетнічних, міжконфесійних та інших конфліктів, погіршення криміногенної ситуації і т. ін., доречно сегментувати та відстежувати динаміку міграційних процесів у аспекті рівня їх легальності та законності.

У сучасних умовах країни з достатнім ресурсним потенціалом все більш активно використовують міграційні процеси в якості інструмента, з одного боку, підтримки ресурсного забезпечення власного економічного зростання, але, з іншого, – дестабілізації ситуації в країнах – конкурентах (суперниках за ресурси, фактори зростання тощо). Відповідного своєчасного виявлення та моніторингу мають набувати попри

ініційовані та природні міграційні процеси так, що керовані ззовні, особливо в разі передбачення гібридної складової.

Розуміння змістових характеристик, структури та класифікації міграційних процесів є вагомою складовою їх регулювання. Втім, ефективне управління ними опирається на концептуальний базис політики розвитку міграційних процесів в системі державного регулювання національного господарства, що є предметом наступного підрозділу дослідження.

1.3. Архітектоніка системи й еволюція пріоритетів, форм, методів, механізмів державного регулювання міграційних процесів на сучасному етапі розвитку економічних систем

Державне регулювання апріорі має відношення до вирішення надскладних проблем суспільного розвитку. Відповідно, при розв'язанні системних комплексних ситуацій, необхідно застосовувати інтегральний арсенал заходів і засобів. Дотримання такого підходу опирається на багаторічний практичний досвід, а також отримані результати багаточисельних теоретико-методичних пошуків і дискурсів у царині компонування і декомпонування інструментарію і методології державного управління, державної політики, публічного регулювання.

На тепер ведемо мову про достатньо окреслене і визначене коло елементів відповідної методології. Класично це моделі, методи, форми, механізми, інструменти, заходи, засоби, які визначаються і підбираються державою у межах політики регулювання розвитку економічних процесів і явищ. Дискусія щодо їх складу практично відсутня. Натомість, структура, зокрема архітектоніка системи державного регулювання економіки має визначальне значення. Її концептуальне значення – в ідентифікації комплексу елементів всього максимально можливого інструментарію державного

регулювання обраної царини. Прикладне – у, по-перше, виокремленні лише провідних (які підлягають апробації) засобів, заходів; по-друге, визначенні їх підпорядкованості заради надання політиці єдності і цілісності; по-третє, дотриманні необхідної послідовності як в етапності, так і за часовими лагами.

Термін “архітектоніка” знайшов своє достатнє поширення й в економіці. Так, архітектоніку фінансової системи досліджує О. Бондаренко, Л. Селіверства та ін. [13, с. 301-305]; бюджетну – В. Макогон [93, с. 73-77]; інституціональну та трансакційну архітектоніку – С. Архієреєв [3, с. 69-83]; секторальної структури національного господарства – Е. Прушківська [193, с. 9-21]; соціального розвитку та економічної безпеки – А. Гриценко [41, с. 9-21]; регулювання розвитку на галузево-секторальному рівні – С. Давимука, Л. Федулова [44, с. 18-22], І. Корчинський [76, с. 69-83], В. Якобчук та І. Литвинчук [247, с. 29-333]. Примітно, що одного боку, високе теоретико-прикладне значення застосування підходів архітектоніки під час формування системи державного регулювання складних соціально-економічних процесів та ключові ознаки архітектоніки, з іншого. Такими видається доцільним визначити аспекти: (1) статички, (2) структури і (3) динаміки.

Відповідно, концептуально архітектоніку системи державного регулювання ($A_{of}S$) можна описати функцією (1.1):

$$A_{of}S = \{T, I_D, T_M, T_R, S_R, D_{Ch}, M_D\}, \quad (1.1)$$

де T – множина моментів часу t ; I_D – множина показників розвитку соціально-економічної ситуації у t -момент часу; T_M – множина загроз сталого розвитку країни в t -момент часу; T_R – множина використовуваного інструментарію державного регулювання в t -момент часу; S_R – множина структурних співвідношень у системі використовуваного інструментарію державного регулювання у t -момент часу; D_{Ch} – множина динамічних характеристик державного регулювання у t -момент часу; M_D – множина необхідних управлінських рішень державного регулювання у t -момент часу.

Архітектоніка системи державного регулювання міграційних процесів – це сукупність елементів інструментарію державного регулювання узгоджених між собою за своїм складом, структурними (вертикально і горизонтально) співвідношеннями та в динаміці, реалізація яких у відповідний конкретний момент часу найбільш доцільна та матиме необхідний ефект для забезпечення сталого розвитку країни. Вертикальний аспект структури передбачає обрання раціональної комбінації елементів з-поміж рівнів управлінського інструментарію, зокрема стратегії, моделі, методи, форми, механізми, інструменти; горизонтальний – правильне поєднання низки типів та видів стратегій, механізмів і засобів.

Архітектоніка системи державного регулювання міграційних процесів у проекції державного управління розвитком національної економіки детермінована моделлю, стратегіями, методами, механізмами, інструментами та засобами державного регулювання. Так, ліберальна (американська), неоліберальна (німецька), кейнсіанська (західноєвропейська), скандинавська (шведська), східноазійська (японська) моделі, а також моделі нових індустріальних і східноєвропейських країн державного регулювання комплексно проаналізовані у працях А. Гальчинського, В. Геєця, А. Кінаха, В. Семеновенка [36, с. 24-42], Г. Аніловської [2, с. 158-165], Я. Столярчука [222, с. 18-21], В. Диканя [48, с. 11-17], І. Лукінова [91, с. 10-32], О. Соскіна [217, с. 3-12] та ін. У низці досліджень обґрунтовуються положення порівняно нових підходів до визначення моделей економічного зростання, що отримали назву трансформаційних, макроекономічної рівноваги, функціональних (у відповідності до напряму впровадження моделі – економіка, фінансовий сектор, інноваційно-технологічний розвиток та ін.). Це праці І. Бутенко [16, с. 191-193], О. Назаренка, Н. Манька [163, с. 136-142], М. Скрипниченка [213, с. 44-56], С. Вегери [27, с. 16-19].

У підсумку узагальнення теоретико-методичних засад дослідження стратегування державної політики (ефективна економічна стратегія держави Я. Жаліла [54], конкурентні стратегії А. Мокія [75], зовнішньоекономічна стратегія

А. Мазаракі [92], бюджетна стратегія В. Макогона [94]) доходимо висновку про оперування такими базовими типами стратегій державного регулювання економіки, як загальнодержавного (національного) і регіонального розвитку, конкурентоспроможності та безпеки, розвитку функціональних сфер економічної системи країни, операційні стратегії.

У профільній економічній літературі достатньо системно і комплексно вивчено як поняття, так і класифікацію та склад методів державного регулювання. Причому, якщо раніше науковці чітко ділили методи регулювання на дві групи – прямого і непрямого впливу, то в сучасних дослідженнях методи державного регулювання вже не сприймаються як магістральні вектори побудови системи механізмів, інструментів, засобів, а інколи не відрізняються від вузько спеціалізованих засобів державної політики, що видається дискусійним. Авторська позиція – в застосуванні чотирьох груп методів, серед яких два класичних – прямого і непрямого впливу, один змішаний (поєднання інструментарію прямого державного втручання та частково – економічної мотивації) та один новий – гібридного впливу – сучасного здебільшого непрямого, прихованого впливу, що має суб'єктивне походження, забезпечує ефекти синергії через поєднання різних способів і підходів до втручання в розвиток ситуації, має стратегічний характер і комплексну дію на економічні відносини та процеси, приводить до системних незворотних змін.

У наукових дискурсах минулого столітті виділяли лише кілька типів економічних механізмів – господарський, ринковий, трансформаційний, глобалізацій, економічного розвитку. Надалі поняття і склад економічних механізмів значно розвинулися і все більшого використання набули організаційно-економічний, інституційний, соціальний, психологічний та ін. механізми. Але на цьому ситуація не зупинилася і на тепер перелік можливих видів економічних механізмів практично не вичерпний, що, певно, не правомірно.

Відтак, із одного боку, бажано аби склад механізмів державного регулювання був якомога комплексніший, з іншого боку, – оптимальним і не надто розмитим. У підсумку вивчення

результатів наукових досліджень, де аналізуються різні підходи до формування складу економічних механізмів державного регулювання [90; 233; 82; 43; 224; 228], продемонструємо їх склад у межах архітекtonіки державного регулювання міграційних процесів – інституційний, економічний, фінансовий, організаційний, соціальний, політичний, психологічний, інформаційний, ресурсний, мотиваційний, просторово-структурний.

Механізми слугують достатньо комплексним і дієвим способом впливу держави на розвиток соціально-економічних процесів, оскільки передбачають у своєму складі цілу низку інструментів та засобів, які при цьому реалізуються ще й у певній наперед визначеній послідовності (достатній довгостроковий ефект). При цьому важливим аспектом залишається підбір вірної системи і структури інструментів. Варто наголосити, що їх конкретний перелік ще ширший, ніж відносно механізмів державного регулювання. Відтак, більш раціонально вести мову про певні класифікаційні ознаки складу інструментів-засобів, розуміння яких дозволяє за кожної конкретної ситуації та в межах відповідного механізму визначати найбільш властивий склад інструментів регулювання.

Вибір елементів і формування співвідношень між ними формує структуру інструментарію державного регулювання та державної політики. Структура системи державних засобів безпосереднім або ж опосередкованим чином позначаються на інтенсивності та перебігу міграційних процесів (рис. 1.5). Так, конфігурація державних механізмів та інструментів визначається двома аспектами.

По-перше, це інтенсивність міграції (або частка населення, яке бере участь у міграційних переміщеннях, причому як в загальній структурі населення (стаціонарна міграція), так і відносно економічно активного населення).

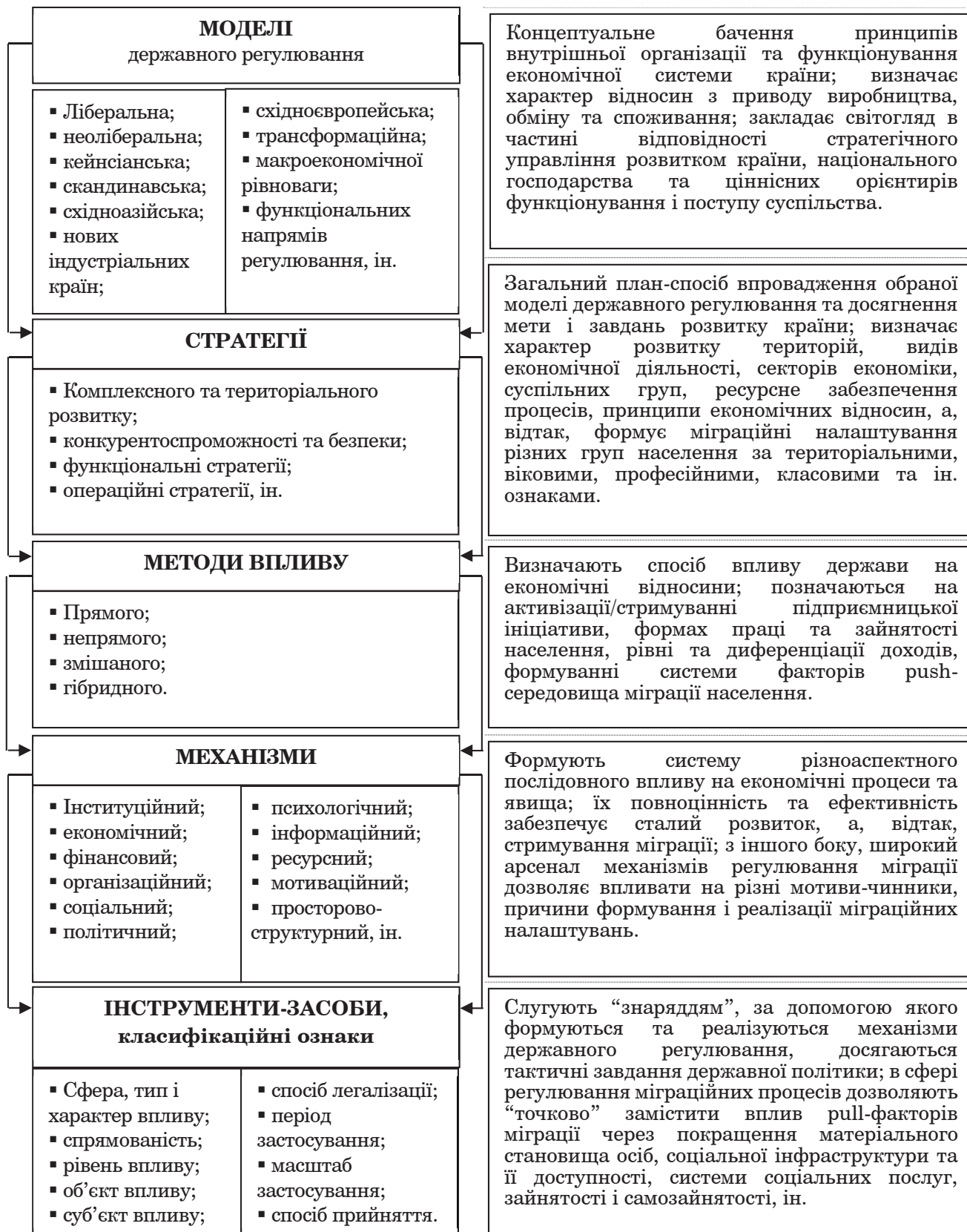

Рис. 1.5. Архітектура державного регулювання міграційних процесів: аспект складу та структури
Джерело: авторська розробка.

По-друге, це наслідки розвитку міграційних процесів і їх впливу на параметри соціально-економічного і гуманітарного поступу країни. Логічно, коли характер рішень органів державного управління визначається гостротою проблеми, швидкістю та горизонтом поширення кризових явищ, орієнтацією на засоби протидії негативним наслідкам проблеми.

Виходячи з цих постулатів, а також на основі ґрунтовного вивчення теоретико-методичних та методико-прикладних засад дослідження міграції і державної міграційної політики [32; 87; 95; 110; 119], на рис. 1.6 наведено авторське бачення зміни характеру державного регулювання міграційних процесів залежно від масштабів їх поширення. Фундаментом є шість фаз у проекції інтенсивності та напрямку міграційної активності. Перша та друга фази характерні для перевищення обсягів міграції (у т.ч. трудової) з-за кордону над зовнішньою трудовою міграцією громадян країни. Інші чотири стосуються ситуації, коли обсяги зовнішньої міграції перевищують обсяги міграції з-за кордону. Так, наявний позитивний приріст зовнішніх міграційних процесів як негативного явища не сприяє соціально-економічній стабілізації в середині країни та призводить до небажаних соціально-економічних й інших наслідків активізації процесів зовнішньої трудової міграції населення країни.

У першому випадку помірна інтенсивність процесів трудової міграції іноземців на територію країни (фаза 2) переважно явище позитивне в аспекті соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Це сприяє стабілізації ринків праці, зокрема на мезоекономічному та галузевому рівнях, задоволенню потреби в кадрах для робочих місць, які не користуються попитом місцевого населення, у трудомістких та низько капіталомістких видах економічної діяльності. Натомість, суттєве перевищення обсягів трудової міграції населення з-за кордону (фаза 1) явище, скоріше, негативне і потребує реакції з боку системи державного регулювання економіки.

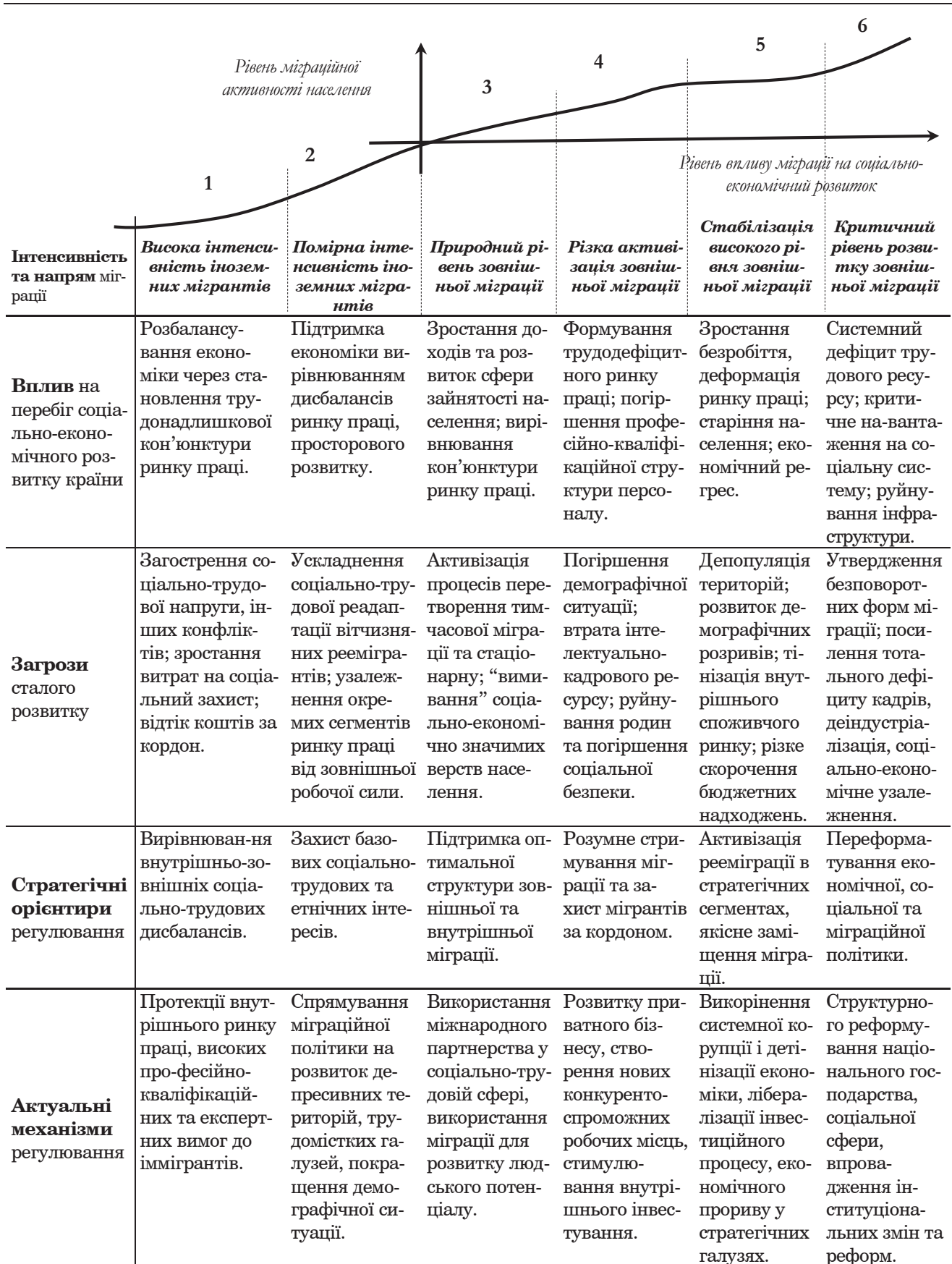

Рис. 1.6. Архітектоніка державного регулювання зовнішніх трудових міграційних процесів у країні-донорі: аспект динаміки

Джерело: авторська розробка.

Очевидно, що при подальшому нарощуванні таких процесів і національне господарство, і соціальна система країни зазнаватимуть значного розбалансування, посилення соціальної напруги, різного роду культурних та етнонаціональних конфліктів. Відтак, стратегічним імперативом державної політики за такої ситуації стає вирівнювання соціально-трудових та інших дисбалансів за рахунок стримування імміграції у тих сферах, секторах, де це суперечить національним інтересам, наприклад, у галузях провідних на нині технологічних укладів, у секторі державного управління, в сферах, які визначні з позиції формування людського капіталу – освіти, науці, культурі та ін.

У другому випадку йдеться про нарощування негативних наслідків зовнішньої трудової міграції, що закономірно має викликати реакцію з боку системи державного регулювання економіки. Хоча, природний рівень зовнішньої міграції (фаза 3) має більше переваг для системи національного господарства, а ніж недоліків. Природній рівень міграції населення – чудовий фактор розвитку міграційної (у т. ч. освітньої та трудової) мобільності населення країни з усіма її позитивними наслідками, включно з доступом до кращих зарубіжних систем підготовки і професійного розвитку кадрів, баз практики і розвитку кваліфікаційних навичок, обміном досвідом, створенням якісної здорової конкуренції на ринку освітніх послуг, на ринку праці та ін.

Важливо, щоб органи державного управління за ситуації природного рівня зовнішньої міграційної активності реалізували державну політику, орієнтовану на її максимальну ефективізацію за стратегічної орієнтації на підтримання оптимальних структурних характеристик (як зовнішніх, так і внутрішніх) міграції. Такий стан справ лише сприятиме зміцненню інтелектуально-кадрової компоненти, а також загальному посиленню конкурентоспроможності національної економіки, підвищенню рівня якості життя населення країни.

Водночас, розвиток процесів зовнішньої міграційної активності населення однозначно генерує ризики та загрози сталому розвитку країни. Якщо це фаза 4 – різка активізація

зовнішньої міграції, то посилюються загрози швидкого погіршення демографічної ситуації, послаблення інтелектуально-кадрового ресурсу нації, послаблення її соціальної безпеки. Відповідно, необхідна швидка реакція з боку системи державного регулювання, стратегічною орієнтацією якої є стримування міграційної активності за одночасно достатньої політики забезпечення захисту вітчизняних мігрантів за кордоном.

Вектор змін в архітектоніці системи державного регулювання міграційних процесів країни – донора в своєму концентрованому вигляді одразу зміщується зі протекції внутрішньої сфери життя і праці населення на проактивний захист і стимулювання рееміграції з подальшою комплексною адаптацією громадян країни до життя, зайнятості і самореалізації на батьківщині. Саме тому важливо не допустити еволюцію процесів до фази 5 – стабілізації високого рівня зовнішньої міграційної активності, а тим більше до фази 6 – критичного нарощування зовнішньої міграції.

Все ж за настання таких ситуацій інструментарій державного регулювання стає все більш агресивним та комплексним. Відомо, що міграція є наслідком глибинних процесів в економіці та суспільному житті країни, відтак, суттєво визначається рівнем якості життя, станом розвитку економіки, можливих громадянських та/чи воєнних конфліктів. Тому логічно, що стратегічні орієнтири за настання фаз 5 чи 6 все більше схиляються до системних реформ, структурних змін та інституційних зрушень. А реалізація такого типу стратегій передбачає застосування практично повної палітри можливих і пов'язаних між собою механізмів та інструментів. Тоді як за природного рівня міграційної активності їх коло суттєво вужче. Здебільшого це лише інституційно-правові механізми захисту прав і свобод мігрантів; організаційні механізми формування організаційної структури державного управління і контролю міграційних процесів; міжнародно-політичні механізми використання потенціалу міграції та мобільності населення.

Розроблена архітектоніка інструментів державного регулювання має теоретико-методичний характер. Очевидно,

що за тих, чи інших обставин, на тому, чи іншому етапі соціально-економічного розвитку країни державою обираються різні стратегічні й тактичні підходи до державного регулювання економіки. Більше того, змінюються також безпосередні об'єкти регулювання, зміщуються акценти, розставляються нові пріоритети. Аналіз таких процесів дозволяє, по-перше, ідентифікувати елементи застосовуваного державою інструментарію; по-друге, оцінити їх ефективність; по-третє, виявити прогалини у відповідній архітектоніці; по-четверте, побачити місце міграційних процесів у проблематиці державного регулювання, а також відстежити динаміку актуалізації питання щодо регулювання міграції.

У табл. 1.1 наведено визначальні етапи еволюції розвитку економічної системи (приклад України), тенденцій міграції, а також аспекти і особливості їх державного регулювання. Для міграційних і економічних процесів характерні швидкі темпи зростання, падіння за ситуації глобальної нестабільності. Зважаючи на те, що міграція – це передусім наслідок стану розвитку економіки, одним з головних постулатів державного регулювання міграційних процесів є ув'язка архітектоніки системи державного регулювання з пріоритетами та завданнями розвитку національної економіки.

Загальна політика регулювання міграційних процесів в Україні лише в окремих випадках була пов'язана та узгоджена зі тенденціями розвитку економічної і соціальної ситуації в країні. У періоди піднесення державою здебільшого нехтувалися питання моніторингу, контролю та коригування розвитку міграційної ситуації, а в роки кризи та/чи різкого спаду економіки – розглядалися крізь призму соціальної безпеки, вирішення проблем соціальної вразливості, незахищеності, збереження людського і трудового потенціалу. Як наслідок, ресурсні, інституційні, часові та інші можливості за періодів стабільної міграційної ситуації були втрачені і країна була неготова швидко компенсувати ризики різкого зростання міграційної активності в умовах погіршення соціально-економічної ситуації та в підсумку ще й воєнного конфлікту.

Таблиця 1.1

Еволюція пріоритетів та інструментарію державного регулювання економіки та міграційних процесів

Роки	Назви етапів	Характеристика, пріоритети ДП	Особливості ДР, у т.ч. міграції	Визначальні тенденції міграції
1991 – 1996	Перехід від планової до планово-ринкової системи господарювання	Перехід підприємств з державної до інших форм власності; жорстка економічна депресія; гіперінфляція; скорочення реального ВВП. <u>Пріоритети:</u> роздержавлення, приборкання інфляції і економічного спаду	Формування банківської системи країни; створення незалежної організаційної системи управління економікою. <u>У сфері міграції:</u> забезпечення якості та контролю процесів репатріації населення	Бурхливі стресові міграційні переміщення, у т.ч. значна імміграція, спричинена розпадом СРСР та загостренням ситуації у нових незалежних державах; активізація ВМ з сільських поселень до міст; скорочення обсягів ЗСМ
1996 – 1999	Стабілізація економіки	Призупинення падіння ВВП, перехід до економічного поступу. <u>Пріоритети:</u> забезпечення сталого економічного розвитку, підвищення рівня якості життя	Введення національної грошової одиниці; стримування інфляції засобами грошово-кредитної політики. <u>У сфері міграції:</u> визначення умов в'їзду та виїзду громадян	Розвиток зовнішньої човниково-торговельної міграції; збереження тенденції до скорочення обсягів ЗСМ; зростання від'ємного міграційного сальдо
2000 – 2007	Зростання економіки	Збільшення обсягів ВВП; зростання промислового виробництва; підвищення продуктивності праці. <u>Пріоритети:</u> формування середовища ринкової економіки; реорганізація та реструктуризація бізнесу; покращення системи соціального захисту	Стимулювання екстенсивного типу розвитку промисловості; використання грошово-фінансового чинника зміцнення економіки. <u>У сфері міграції:</u> концентрація уваги на проблемах імміграції населення в Україні	Переростання човникової міграції у триваліші форми ЗТМ при загальному зниженні еміграційних настроїв на тлі зростання економіки; розвиток циркулярної міграції у прикордонних районах, а також маятникової ВМ
2008 – 2009	Фінансово-економічна криза	Падіння економіки; зростання цін; дефіцит споживчих товарів; зростання бідності населення. <u>Пріоритети:</u> збереження економічної безпеки та відновлення макроекономічної стабільності	Послаблення депресійного впливу світової фінансової кризи; антиінфляційні заходи; стимулювання експорту; відновлення внутрішнього виробництва та торгівлі. <u>У сфері міграції:</u> актуалізація уваги до питань міграційної мобільності як чинника зайнятості, доходів населення в умовах кризи	Певний спад обсягів та рівня ЗТМ в умовах глобальної економічної кризи і зниження світового виробництва, а, відтак, попиту на працю; різке посилення мотиваційних налаштувань до міграції у підсумку кризи
2010 – 2013	Економічне відновлення	Зростання прибутковості і рентабельності підприємств; збільшення інвестицій у модернізацію об'єктів інфраструктури, ЖКГ; зниження рівня доларизації економіки.	Податкова реформа; інвестиції в інфраструктуру; стабілізація державних фінансів та фінансової системи.	Нарощування обсягів ЗТМ; збільшення тривалості міграції, початок переходу ЗТМ у стаціонарну форму; зростання частки зовнішніх мігрантів

Роки	Назви етапів	Характеристика, пріоритети ДП	Особливості ДР, у т.ч. міграції	Визначальні тенденції міграції
		<i>Пріоритети:</i> зростання технологічності економіки; інвестування галузей з високою доданою вартістю; імпортозаміщення.	<i>У сфері міграції:</i> створення ДМСУ, прийняття Концепції міграційної політики, актуалізація заходів з інтеграції та реінтеграції мігрантів	вихідців з міст, високоосвічених громадян, дрібних та середніх підприємців, поява практик міграції бізнесу
2014 – 2017	Системна криза (соціально-економічна, суспільно-політична, воєнний конфлікт)	Депресія економічної активності; зниження ефективності економіки у підсумку політико-економічної кризи та зовнішньої воєнної агресії. <i>Пріоритети:</i> відновлення втраченого промислового потенціалу; зупинення падіння ВВП; відновлення внутрішнього споживчого попиту	Проведення децентралізації; реалізація медичної реформи; очищення банківської системи та розвиток фінансового сектору; стимулювання відновлення купівельної спроможності; розвиток торгівлі; макрофінансова стабілізація. <i>У сфері міграції:</i> початок стратегування політики регулювання міграції (2017-2025 рр.)	Подальша активізація та зміна вектору ЗМ зі східного на західний; зростання частки міграції молоді; розвиток ЗОМ; активні внутрішні переміщення осіб у зв'язку з воєнними діями на Донбасі та анексією АР Крим
2018 – до тепер	Поступове відновлення економічного потенціалу	Поступове зростання ВВП; збільшення обсягів кредитування економіки. <i>Пріоритети:</i> забезпечення безпеки і розвиток міжнародної співпраці; відновлення інвестиційного попиту; розвиток соціальної сфери та інфраструктури; цифровізація економіки	Земельна реформа; бюджетне інвестування в інфраструктуру; пільгове кредитування малого бізнесу; підготовка до запуску програм фінансової підтримки реемігрантів; збільшення мінімальної заробітної плати. <i>У сфері міграції:</i> започаткування співпраці з окремими країнами ЄС щодо двостороннього обліку та регулювання міграції	Нарощування ЗТМ до сусідніх країн ЄС; подальша активізація обсягів та поширення ЗОМ на всіх рівнях освіти; посилення тенденції переходу з тимчасової у постійну форму ЗТМ; зростання частки спеціалізованих висококваліфікованих кадрів, науковців, прищвидження відтоку мізків, інтелектуальної власності

Примітка: ДП – державна політика; ДР – державне регулювання; ВМ – внутрішня міграція; ЗМ – зовнішня міграція; ЗТМ – зовнішня трудова міграція; ЗСМ – зовнішня стаціонарна міграція; ЗОМ – зовнішня освітня міграція; ДМСУ – Державна міграційна служба України.

Джерело: авторська розробка.

Практика вітчизняного державного регулювання передбачає не лише її неузгодженість з тенденціями соціально-економічного розвитку, але й застосовуваних інструментів міграційної політики з положеннями стратегій і програм розвитку національної економіки та її секторів. Лише у підсумку критичної активізації зовнішньої трудової міграційної активності населення, наслідками якої стало вимивання цілих прошарків (сегментів) трудового ресурсу та брак кадрів для низки галузей економіки і територій, стало зрозуміло, що це

проблема рівня економічної й національної безпеки держави. Але приборкати її без ув'язки з розвитком внутрішнього ринку праці, створенням конкурентоспроможних робочих місць, розширенням потужностей вітчизняного виробництва, покращенням середовища приватного підприємництва та ін. складно. Відтак, концептуально важливо аби при формуванні та реалізації державної політики регулювання міграційних процесів враховувалися й паритетні заходи в частині розвитку економіки та соціальної сфери країни і навпаки.

Міграційна політика України у 1991-2021 рр. була здебільшого фрагментарна. І хоча певні ознаки її побудови на засадах плановості і керованості стали примітними для 2017-2020 рр., підстав для її достатності і повноцінності все ще не достатньо. Фактично, до 2010 р. уряд та інші органи влади не відносили проблематику міграції до власного відокремленого напрямку державної політики, що підлягає управлінню. Рішення, які приймалися, були, скоріше, відповідями (при чому, суто операційними) на виклики того, чи іншого періоду розвитку економіки та міграційних тенденцій, зокрема проблеми врегулювання в'їзду/виїзду, захисту прав мігрантів за кордоном, адаптації на батьківщині та ін. Більш-менш системна (йдеться про застосування необхідних функцій управління) політика почалася зі створенням Державної міграційної служби України та її територіальних представництв (функція організації), прийняттям Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року (функція планування) та плану заходів з її реалізації.

Для України характерною також стала ситуація, пов'язана з низьким рівнем ув'язки системи державного регулювання міграційних процесів з, одного боку, розвитком пов'язаних сфер суспільного життя, а, з іншого, – просторово-структурним розвитком. Іншими словами, у першому випадку йдеться про ув'язку питань регулювання міграційних тенденцій та систем освіти і підготовки кадрів, ринку праці та зайнятості населення, соціальних послуг, забезпеченості населення житлом, підтримки сім'ї та молоді. По-друге, це неузгодженість інструментів регулювання міграції та регіонального розвитку, політики

формування і реалізації потенціалу населення різних вікових груп, форм та видів зайнятості, спеціалізації.

Недотримання цих та інших базових принципів політики регулювання міграційних процесів в Україні в значній мірі призвело до недостатньої ефективності міграційної політики, що позначилося й на послабленні тенденцій розвитку національної економіки загалом і соціальної сфери країни зокрема, значних прогалинах і не комплексності архітектоніки системи державного регулювання в аналізованій сфері. З іншого боку, актуальність проблематики регулювання міграційних процесів у контексті позитивного впливу на стабілізацію трендів соціально-економічного розвитку країни суттєва і особливо загострюється в кризові періоди.

Формування ефективної державної політики регулювання міграційних процесів потребує чіткого розуміння їх змістовних, а також типологічних характеристик, узагальнення яких дозволяє удосконалити розуміння як чинників та умов активізації міграційних процесів, так і її соціальних і макроекономічних наслідків, що є предметом наступного підрозділу дослідження.

1.4. Концептуальний базис формування механізмів управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку національної економіки

Формування механізмів державного регулювання – важливий невід’ємний етап реалізації політики забезпечення керованого розвитку національної економіки. Формування механізмів стосується лише частини функцій управління, а саме – аналізу, планування та частково організації, тоді як реалізація механізмів – організації, мотивації, впровадження та контролю. Проте, закладає системну основу, фундамент комплексної державної політики у відповідній сфері соціально-економічного

зростання країни. Це забезпечується такими властивостями механізмів регулювання, як їх послідовний поетапний вплив на різні аспекти проблеми задля слідування наперед обраній траєкторії розвитку подій; залучення та інтеграція для вирішення єдиної мети і спільних цілей і завдань цілої низки інструментів, засобів та заходів; об'єднання зусиль різних суб'єктів з широкими можливостями та на різних рівнях заради можливості їх взаємного впливу на об'єкти і предмети регулювання; узгодження на єдиних засадах і спільній стратегічній основі таких елементів управління, як стратегія і тактика, принципи, функції. Так, механізми (зокрема їх якісне планування та ефективна реалізація) визначають потенціал спроможності до реалізації положень і завдань національних, державних, регіональних, місцевих стратегій і програм соціально-економічного зростання.

Механізми управління формуються та реалізуються в межах відповідної державної політики, адже є її елементами і з їх застосуванням, власне, й забезпечується регулювання процесів і явищ. Це актуалізує питання уточнення змістової характеристики поняття “державна політика управління міграційними процесами”. Попередні міркування відносно його теоретико-методичної основи розглядалися у проекції терміну “міграційна політика” як окремого функціонального напрямку державної економічної політики, спеціально виокремленого безпосередньо для врегулювання різних аспектів міграції. Так, у проєкті Закону України “Про основні засади державної міграційної політики України” державна міграційна політика визначається як “... цілеспрямована діяльність державних органів в сфері міграції, основана на національних інтересах України, що полягають у забезпеченні належного соціально-економічного, демографічного та політико-правового розвитку країни, прав і свобод людини і громадянина, національної безпеки та територіальної цілісності України” [187].

У більшості наукових праць у сфері міграції, міжнародної міграції, міграційних процесів міграційна політика *вузько* визначається як сукупність дій держави, спрямованих на регулювання інтенсивності (обсягів, активності) та структури

міграції (міграційних процесів) населення [235, с. 50]. Хоча й значно деталізовані (щодо арсеналу засобів, які можуть застосовуватися, складу суб'єктів регулювання, аспектів структури міграції, джерел ресурсного забезпечення та ін.), аналогічні за логікою визначення міграційної політики пропонуються у [194, с. 118] та [39, с. 275]. У цих дослідженнях йдеться про інституційні, організаційно-управлінські, економічні, фінансові та засоби, долучення до державної політики незалежних, зокрема громадських організацій, ресурсне та інформаційне забезпечення політики, врахування демографічних, економічних, соціальних та інших структурних характеристик міграції і її наслідків.

Як вже зазначалося, різні аспекти, масштаби, умови, причини, наслідки міграції достатньо комплексно були вивчені та охарактеризовані ще в ранніх теоріях міграції. Однак, становлення положень міграційної політики відбувалося не настільки швидко. Ймовірно через збереження в достатньо довгому часовому вимірі спрощеного її бачення як контролю та впливу на інтенсивність і структуру міграції. Фактично, лише з початку 90-х років ХХ ст. почали з'являтися результати досліджень, де мова йшла про різні деталізацію та ширину розуміння політики.

Деталізований контекст вивів на перший план нові об'єкти міграційної політики передусім – середовище міграції, а точніше – умови-чинники, які спонукають/демотивують населення щодо переміщення [118, с. 101]. Надалі ці аспекти розширювалися і з'явилося достатньо багато публікацій, в яких міграційна політика трактується як система заходів і засобів впливу на кон'юнктуру ринку праці [243, с. 252-257], на соціальну сферу [169, с. 29-32], розвиток громад та територій [237, с. 173-178] та ін. з метою досягнення необхідних співвідношень щодо мігрантів/емігрантів, іммігрантів/корінного населення, зовнішніх мігрантів/населення, яке залишається у країні та ін., а також за структурними ознаками населення у відповідних міграційних групах. Натомість *повне (зокрема стратегічне)* розуміння політики розвинулося до її ролі і значимості в забезпеченні довгострокового розвитку країни. На

основі прогностичних даних щодо міграції, демографічного стану та тенденцій розвитку економіки держава регулює міграційні процеси таким чином, аби забезпечити потребу у відповідній чисельності та структурі населення [162; 86; 77].

Економічна система не може виступати єдиним бенефіціаром міграційної політики. Наслідки процесів міграції багатофункціональні та зачіпають практично всі сфери суспільного життя. Відповідно, більш завершеного вигляду (в аспекті стратегічної ролі) набуває трактування міграційної політики О. Риндзак: "... цілеспрямована діяльність ... з позиції реалізації державних пріоритетів, гармонізації індивідуальних та суспільних інтересів" [202, с. 30]. Відтак, науковець не тільки розвиває аспект широкого трактування міграційної політики, але й передбачає врахування інтересів на особистісному рівні.

У низці досліджень з проблематики формування і реалізації міграційної політики робиться ухил в бік *інституційно-міжнародної сфери* або іншими словами площина міграційної політики – це сфера дво- та багатосторонніх угод чи інших нормативно-правових актів, які регулюють відносинами між країнами та, відповідно, правила переміщення людей в межах міграційних систем. Хоча, на перший погляд, такий аспект сутнісного трактування аналізованого терміну видається спрощеним, насправді він набув достатнього розвитку і поширення. Наприклад, у [245, с. 18-23] зазначається, що на основі формування спільної політики двох та більше країн у царині регулювання міграційних процесів (з належним поширенням відповідних норм на рівні внутрішнього законодавства) реалізується спільна довгострокова стратегія розвитку і врегулювання цілого комплексу проблем суспільних відносин. Як справедливо зазначає О. Малиновська [95, с. 68], міграційну політику не потрібно узагальнювати лише з зовнішніми відносинами країни. Власне, її особливість – у поєднанні аспектів міжнародного права та відносин і внутрішнього законодавства та регулюючих норм. Це самостійний напрям державної економічної політики, який покликаний, з одного боку, управляти рухом населення в

середині країни, з та у країну, а, з іншого, – контролювати перебіг і розвиток міграційних процесів.

Дискурс навколо сутнісного трактування міграційної політики можна продовжувати. Втім, узагальнюючи вище наведене, зробимо, як видається з авторської позиції, *принциповий висновок* відносно міграційної політики та її місця в системі управління розвитком національної економіки: вона та її механізми, інструменти зорієнтована на управління міграцією (її активністю, мобільністю, чинниками-умовами, процесами).

Натомість, під управлінням міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку національної економіки вбачається ширше методико-прикладне наповнення. По-перше, воно пов'язане з особливостями міграційних процесів як об'єкта державного регулювання (вже згадувані динаміка, зміни, пов'язані трансферти, наслідки). По-друге, розглядається значно вища варіативність зв'язків міграції і тих, чи інших напрямів її впливу на параметри соціально-економічного розвитку. Якщо за міграційної політики питання впливу міграції на екосистему здебільшого поверхневі, то державної політики управління міграційними процесами в системі розвитку національної економіки – більш деталізовані і охоплюють ширше коло проблематики. Зокрема, видається доцільним і виокремити, і зацентувати на двох блоках аспектів:

1 – блок “Розвиток” з питаннями управління міграційними процесами, що позначаються на розширенні факторів та збільшенні ресурсів виробництва (капітал, праця, інновації, технології, нематеріальні активи, підприємницькі здібності, бізнес-моделі), покращенні структури економіки (розвиток високотехнологічних галузей, секторів зі значною доданою вартістю, продуктивних сфер), збалансуванні секторів економіки (формування більш раціональних співвідношень з-поміж приватного/публічного, комерційного/неприбуткового, первинного/.../п'ятинного секторів), подоланні регіональних диспропорцій, оптимізації темпів відтворювальних процесів (пришвидшення за стагнації чи сповільнення при “перегріві” економіки), збалансуванні ринків (вирівнювання їх ресурсних, кон'юнктурних та інших характеристик);

2 – блок “Безпека” з завданнями протидії пригніченню ділової активності через етнічні, соціальні та інші конфлікти, регулювання навантаження на соціальну систему і соціальну інфраструктуру, формування рівноважної кон’юнктури ринку праці, згладжування демографічних дисбалансів, вирівнювання соціальної нерівності, збереження капіталу та активів.

Таким чином, *управління міграційними процесами* – діяльність держави щодо здійснення впливу на міграцію, її обсяги та структурні характеристики, їх наслідки та супутні тенденції відносно розвитку країни, що здійснюється шляхом реалізації функцій, дотримання принципів, застосування методів, механізмів, інструментів та засобів симбіозу міграційної політики і інших складових економічної політики держави з метою забезпечення керованого перебігу міграційних процесів, використання потенціалу міграції в цілях соціально-економічного розвитку країни та її територій, формування і реалізації інтелектуально-кадрового потенціалу, капіталізації факторів виробництва і підприємницького сектору, мінімізації ризиків та загроз динаміки (розширення/звуження) міграційної активності. Концептуальне бачення державної політики управління міграційними процесами та місце в ній міграційної політики представлено на рис. 1.7.

У сфері державного регулювання економіки поняття механізму і бачення структури його базисних елементів достатньо усталені. Насправді можна віднайти безліч визначень, а також підходів до структурної побудови механізмів управління, які достатньо сильно різняться між собою як за формою, так і за змістом. Але прискіпливий аналіз мети і завдань застосування механізмів, напрямів, форм та способів їх впливу на економічні процеси та явища, характеру побудови і взаємодії його елементів повертає нас до єдиного бачення в аналізованому питанні.

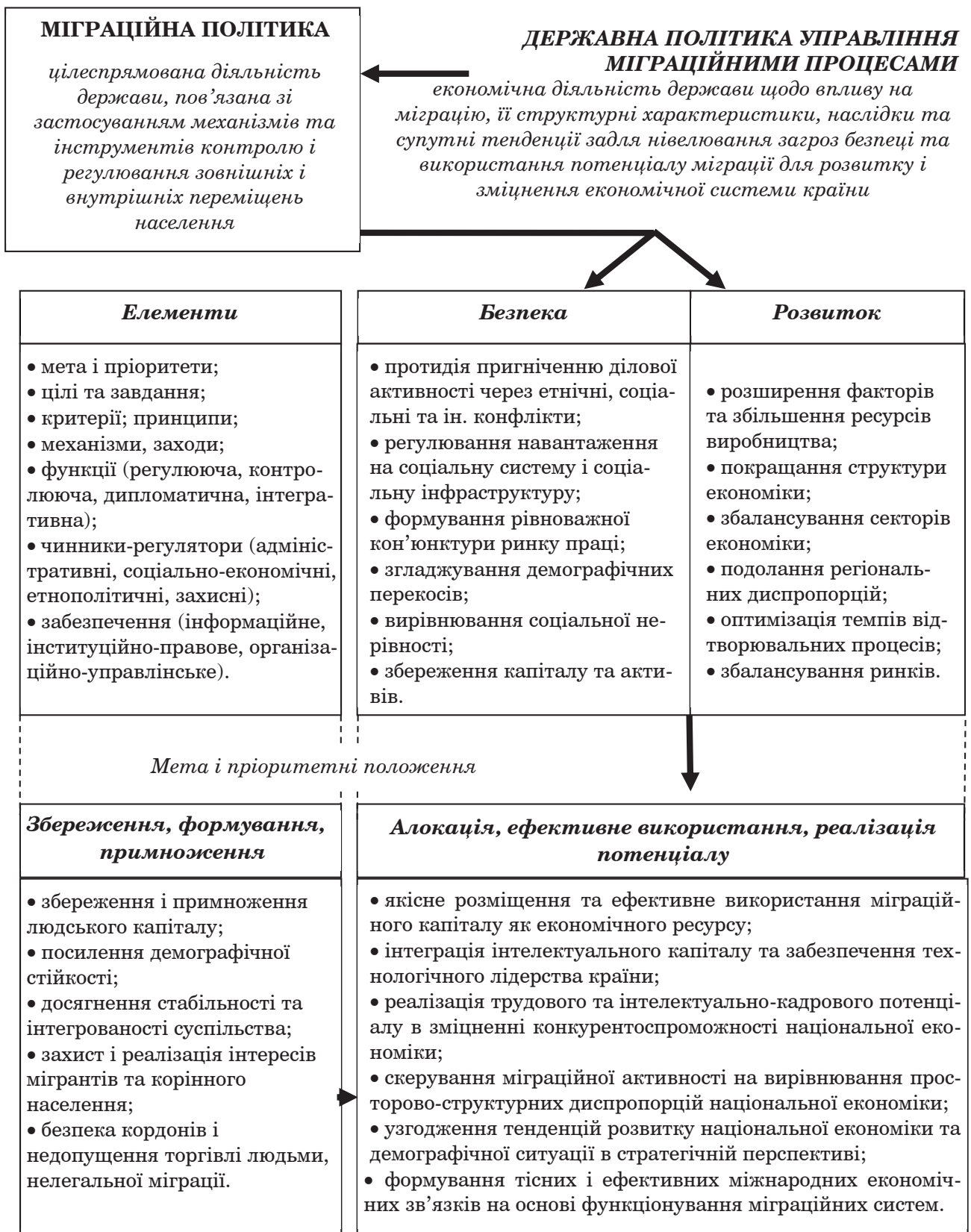

Рис. 1.7. Концептуальні положення державної політики управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку економіки
 Джерело: авторська розробка.

Ідентифікація складу механізмів управління міграційними процесами відбувається на принципах регулювання економіки в цілому чи в окремих інших її секторах та сегментах. Це типовий перелік механізмів, як то інституційний, економічний, організаційний, управлінський, соціальний, інформаційний, суспільно-психологічний, ринковий. Тобто в залежності від, з одного боку, потреби в характері (становлення законодавчих норм, стимулювання економічних агентів до певної поведінки, структури системи органів управління міграцією, інформування населення чи коригування суспільної ідеології тощо) врегулювання проблем стану і перебігу міграційних процесів, а, з іншого, – проблематики функціонування міграційної сфери (правові та господарські відносини, моніторинг, облік і контроль, відсутність даних та/чи дезінформація, пропагування девіантної поведінки та ін.) державою обирається відповідний механізм управління або ж їх поєднання для послідовної чи паралельної реалізації.

Розвиваючи традиційне бачення складу механізмів регулювання мобільності населення, М. Біль додає такі достатньо цікаві та важливі види механізмів, як обмежуючі (різного роду заборони щодо в'їзду на територію країни або виїзду з країни), консервуючі (спрямовані на регулювання умов або середовища міграції) та стимулюючі (передбачають заходи – стимули для переміщень населення) [11, с. 302]. Підхід має важливий і теоретико-методичний і прикладний підтекст, в тому числі через те, що кожен з цих механізмів може передбачати багатofункціональний контекст, а, відтак, посилювати дію суто функціональних механізмів державної політики управління міграційними процесами. Проте, відповідну класифікаційну ознаку видається доцільним визначити “за напрямом регулюючого впливу” з механізмами реверсного, аверсного міграційного руху, а також впливу на середовище міграції.

Низка наукових досліджень стосуються обґрунтування механізмів державної політики протидії та регулювання нелегальної міграції, що цікаво в контексті можливої ідентифікації нестандартних підходів до організації й впровадження державної політики в аналізованій сфері. Проте,

в підсумку узагальнення низки досліджень доходимо висновку про відсутність достатньо визначальної специфіки. Так, у [171, с. 83-92] визначаються такі механізми регулювання нелегальної міграції, як нормативно-правовий, організаційно-структурний, організаційно-правовий. Зазначене дозволяє зробити висновок, що механізми регулювання нелегальної міграції не доцільно виводити в ранг окремої класифікаційної ознаки, а краще доповнити ними одну з існуючих.

Потрібно вказати й на те, що у значній кількості наукових досліджень з проблем міграції та її державного регулювання поняття “механізм” часто використовується не стільки за його безпосереднім призначенням, як з метою підміни низки елементів загальної термінології відносно регулювання в економіці. Мається на увазі – державна політика, регулювання міграції, напрями регулювання, інструментарій, засоби, сфера регулювання тощо. Через це відповідні положення (пропозиції, рекомендації) органам влади не мають достатньої статусності аби трактуватися механізмами, а також не володіють повноцінними ознаками, аби вважатися механізмами.

Мабуть, це послугувало однією з причин того, що в багатьох публікаціях пропонується одразу розлогий симбіоз різноманітних механізмів, наприклад, у [11, с. 304] – нормативно-правові, адміністративні, інформаційні, соціально-економічні, валютно-фінансові, соціогуманітарні. Кожен із них передбачає ще низку власних внутрішніх механізмів. Виникає логічне питання: як державі імплементувати одночасно всі ці механізми? Скільки на це необхідно ресурсів та організаційно-управлінських зусиль? Якою буде методика контролю ефективності реалізації такої системи механізмів? Відповідно, видається доцільним вести мову про умовну підміну понять, зокрема механізмів та інструментів державного регулювання економіки.

Попри те, згадування у публікаціях з проблем міграції валютно-фінансових механізмів і інструментів державної політики, більше того, наголошення на їх особливій важливості відносно впливу на протікання міграційних потоків дає підстави для відшукування для них належного місця в класифікації

механізмів управління міграційними процесами. Водночас, прибігаючи до надання назви відповідній класифікаційній ознаці як “за управлінням міграційними трансфертами”.

Таким чином, використання механізмів для управління міграційними трансфертами дозволяє здійснювати вплив на їх обсяги та активність, структурні характеристики. Державою може стимулюватися збільшення обсягів фінансових трансфертів, які надалі акумулюються у вигляді внутрішніх інвестицій, банківських вкладів, фінансування мігрантами та членами їх родин низки соціальних видатків, у т. ч. інвестиційного довгострокового характеру. За рахунок цього забезпечується вплив міграційних трансфертів на підігрів економіки, зростання місткості внутрішнього ринку, покращення фінансових можливостей банківської системи.

Застосування митно-фіскальних механізмів може як позитивно позначатися на нарощуванні обсягів міграційних трансфертів (за ситуації пільгових режимів оподаткування), так і стримувати їх (при підвищенні рівня оподаткування, введенні нових податків, зборів). Висока вартість, складність проходження візових процедур може слугуватиме свого роду додатковим захисним механізмом зі врегулювання переміщень на територію країни громадян з країн, які не входять до пріоритетного списку відносно імміграції населення і, навпаки, заради мінімізації обмежувального впливу візового режиму на інтенсивність міграційних процесів державі слід покращувати відповідні механізми та інструменти реалізації угод про спрощення оформлення віз, зниження їхньої вартості та ін.

За рівнем ситуативного впливу у дослідженнях з проблем державного регулювання економіки прийнято виділяти головно стратегічні (орієнтовані на комплексний системний вплив на економічні процеси та явища) та тактичні (спрямовані на досягнення змін і тенденцій, які мають більш короткостроковий та локальний характер) механізми. До когорти перших відносяться механізми з більшим вмістом економічного характеру регулювання, впровадження яких закладає основу глибинних структурних змін і реформ, наслідки яких будуть відчутними у тривалішій часовій перспективі. Тоді як до другої

– механізми, положення яких передбачають, скоріше, адміністративний вплив, покликаний змінити ситуацію як правило вже і зараз.

Ситуація може потребувати здійснення заходів так званого антикризового характеру, коли необхідні швидкі, але одночасно й достатньо системні зміни, забезпечувальні впровадженням антикризових механізмів й інструментів, орієнтованих на соціально-економічне оздоровлення фінансово-господарського становища території, галузі, створення умов для виходу з кризового стану економіки регіону або країни загалом.

Важливе прикладне значення класифікації механізмів державного регулювання економіки в тому, що підвищується варіативність державної політики. Суб'єкти управління, фактично, отримують можливість підібрати певну конфігурацію механізмів, які у підсумку забезпечать і належну ефективність, і доступність, виходячи з потреби у ресурсному забезпеченні, їх підготовки, формування та реалізації. Відтак, слід виділити таку класифікаційну ознаку, як ресурсне забезпечення політики – капіталомісткі механізми, витрати на які покриватимуться за рахунок нарощування потенціалу продуктивної спроможності (зокрема за фактором праці), використання інформаційного ресурсу, програм і проєктів зовнішньої, у т. ч. міжнародної, співпраці, ресурсозаміщення тощо. Авторську позицію відносно класифікації ключових механізмів управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку національної економіки наведено на рис. 1.8.

Примітно, що ефективність імплементації механізмів державного регулювання економіки є диференційована. І це не означає, що механізм з нижчим очікуваним рівнем ефективності має менший потенціал для реалізації. Головне – досягти бажаного паритету з-поміж витратомісткості та ефективності, а результат може бути досягнений у вигляді розумного поєднання дієвих, результуючих, спрямованих на легалізацію відносин, досягнення непрямого, часто прихованого, впливу на перебіг та наслідки міграційних процесів. Не відкидаються й можливості механізмів управління міграційними процесами, що мають синергічні, ініціувальні, комплексні або ж точкові наслідки.

За джерелами ініціювання	<ul style="list-style-type: none"> ➤ державний; ➤ суспільний, громадський; ➤ господарський; ➤ ринковий або змішаний, ін. 	
За характером впливу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ стимулюючі; ➤ протидіючі; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ результативні; ➤ превентивні, ін.
За управлінням міграційними трансфертами	<ul style="list-style-type: none"> ➤ митно-фіскальні; ➤ візові; ➤ трансфертно-банківські; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ трансфертно-інвестиційні; ➤ соціально-трансфертні.
За напрямом регулюючого впливу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ реверсні; ➤ аверсні; ➤ механізми впливу через середовище, ін. 	
За ситуативним впливом	<ul style="list-style-type: none"> ➤ стратегічні; ➤ тактичні; ➤ антикризові, ін. 	
За функціональними напрямками, формою впливу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ інституційний; ➤ економічний; ➤ організаційний; ➤ управлінський; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ соціальний; ➤ інформаційний; ➤ суспільно-психологічний; ➤ ринковий, ін.
За наслідками впливу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ дієві; ➤ результуючі; ➤ легалізації; ➤ прихованого впливу; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ синергічні; ➤ ініціюючі; ➤ комплексні; ➤ точкові, ін.
За ресурсним забезпеченням	<ul style="list-style-type: none"> ➤ капіталомісткі; ➤ трудомісткі; ➤ інформативномісткі; ➤ зовнішньої кооперації; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ низьковитратні, природного характеру; ➤ ресурсозамінні; ➤ оптимальні, ефективні.

Рис. 1.8. Класифікація механізмів управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку економіки

Джерело: узагальнено автором на основі [65; 90; 115; 118; 217].

За критерієм ресурсного забезпечення механізми управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку економіки є капіталомісткі, трудомісткі, інформативномісткі, зовнішньої кооперації, низьковитратні, природного характеру, ресурсозамінні, оптимальні, ефективні

та ін., а за критерієм управління міграційними трансфертами – митно-фіскальні, візові, трансфертно-банківські, трансфертно-інвестиційні, соціально-трансфертні та ін.

Принципове бачення державної політики в аналізованій сфері, яка не є константою, не має єдино вираженої конфігурації, модифікується в залежності від ринкової ситуації, характеру розвитку та впливу міграційних процесів на розвиток економіки, соціальної сфери й суспільства.

Інше принципове положення під час формування механізмів управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку національного господарства – врахування, з одного боку, всіх необхідних базисних елементів механізму, а, з іншого, – специфіки в управлінні міграційними процесами. Концептуальну модель формування механізмів державної політики управління міграцією наведено на рис. 1.9.

Традиційно механізми управління національною економікою містять три блоки аспектів: (1) стратегування, (2) суб'єктно-об'єктний, (3) прикладний інструментарій.

Так, *блок стратегування* закладає генеральну мету публічної політики, визначає цілі та завдання державного регулювання. У царині міграції, як вже зазначалося, мета державного регулювання зводиться до реалізації національних інтересів щодо забезпечення сталого розвитку країни. Але, при цьому, зберігається теза, що відповідні інтереси мають бути реалізованими для всіх суб'єктів на всіх рівнях управління, починаючи від окремого мігранта та завершуючи національною економікою і її місцем в системі міжнародного поділу праці. Примітно, що ця теза є дискусійною. На науковому фронті поширене переконання, що одночасно реалізувати інтереси всіх учасників економічних відносин – апріорі неможливо.

Суб'єктно-об'єктний блок покликаний ідентифікувати суб'єктів політики, а також об'єкти, на які здійснюється вплив. Перелік суб'єктів – питання важливе, але не ключове. Важливо, щоб органи державної влади та місцевого самоврядування, причетні до формування і реалізації політики, усвідомлювали свою головну ініціюючу роль у процесах імплементації механізмів управління міграційними процесами.

Елементи механізму	Особливості в управлінні міграційними процесами
<i>Генеральна мета</i>	Забезпечення реалізації соціально-економічних інтересів розвитку країни – донора та країни – реципієнта, інших суб'єктів, які беруть участь у міграційних процесах на різних рівнях (нано-, мікро, мезо-, макро-, глобальному)
<i>Цілі</i>	Соціально-економічний та демографічний розвиток, примноження людського капіталу; забезпечення економіки робочою силою; компенсація демографічних втрат; гарантування національної та економічної безпеки; реалізація національних економічних інтересів
<i>Завдання</i>	Формування інституційно-правових, організаційно-економічних та інфраструктурних засад переміщення населення; протидія правопорушенням у сфері міграції; надання захисту та допомоги мігрантам; сприяння суспільній інтеграції мігрантів
<i>Суб'єкти</i>	Центральні органи законодавчої і виконавчої влади; регіональні та місцеві органи влади, місцевого самоврядування; суб'єкти господарювання; мігранти та їх громадські об'єднання; асоціативні бізнес-структури; ЗМІ; організації громадянського суспільства.
<i>Об'єкти</i>	Міграційні переміщення населення; міграційне середовище; прямі та опосередковані процеси пов'язані з міграцією населення; їх соціально-економічні та ін. наслідки; трансферти
<i>Функції</i>	Регулююча, контролююча, дипломатична, інтегративна
<i>Принципи</i>	Гарантії та захисту прав і свобод; дотримання міжнародних норм і стандартів; захисту національних інтересів; диференційованого підходу до регулювання; системності політики; співпраці та координації владних структур на різних рівнях; гнучкості; наукової обґрунтованості
<i>Форми</i>	Умови; пряма участь держави; непрямі форми; розширена участь; ін. форми
<i>Методи</i>	Економічні, адміністративні, змішані.
<i>Інструменти</i>	Програми, плани; стандарти; норми, нормативи; податки, кредити; субсидії, пільги; гарантії; тарифи
<i>Засоби</i>	Структурно-галузеві; інвестиційні; інституційні зміни; цінове регулювання; антимонопольно-конкурентні; бюджетні; податкові; грошово-кредитні; валютні; зовнішньоекономічні; політичні

Рис. 1.9. Концептуальна модель формування механізмів управління міграційними процесами в системі державного регулювання розвитку економіки
Джерело: узагальнено автором на основі [12; 202; 207; 212; 232].

Блок прикладного інструментарію стосується функцій, принципів, форм, методів, інструментів та засобів державного регулювання економіки та зокрема – міграційних процесів. Очевидно, що це питання, попри і специфіку, і певні універсальні аспекти, для кожного конкретного механізму державного управління міграційними процесами є унікальним, залежить від цільових орієнтирів і завдань.

Висновки до першого розділу

Державне регулювання економіки – це окремий невід’ємний напрям державної політики забезпечення соціально-економічного розвитку країни, який реалізується органами влади всіх рівнів на постійній основі зі застосуванням необхідного інструментарію, інституційного, ресурсного, методичного та іншого забезпечення з метою підвищення ефективності функціонування, досягнення позитивних зрушень в системі національного господарства та його структурних елементах, недопущення негативних тенденцій розвитку економіки та суспільства, впливу ризиків та загроз національній безпеці і її структурно-функціональним компонентам. Сутнісна характеристика поняття “державне регулювання економіки” формується зі застосуванням середовищного, антикризового, інструментального, методичного, ресурсно-функціонального та інституційного підходів.

Актуалізація державного регулювання розвитку національних економік детермінується новітніми глобальними викликами – природними та техногенними надзвичайними ситуаціями, пандемією Covid-19, гібридними війнами, демографічними викликами, технологічними змінами, процесами економічної глобалізації, політичною нестабільністю, екологічними проблемами та ін., з-поміж яких особливої уваги набуває проблема розвитку міграційних процесів, зміни їх інтенсивності, форм та наслідків. Міграційні ризики і загрози все більше визначають стан економічної безпеки держави, маючи вплив на всі її складові – макроекономічну, фінансову,

зовнішньоекономічну, виробничу, продовольчу, інвестиційно-інноваційну, соціальну, демографічну, енергетичну.

Виважений підхід до побудови системи державного регулювання міграційних процесів передбачає її формування на основі принципів економічної архітекtonіки. Архітекtonіка системи державного регулювання – сукупність визначених елементів інструментарію державного регулювання міграційних процесів узгоджених між собою за своїм складом, структурними (вертикально і горизонтально) співвідношеннями та в динаміці, реалізація яких у відповідний конкретний момент часу найбільш доцільна та матиме необхідний ефект для усунення проблеми, яка є предметом урегулювання, та забезпечення сталого розвитку країни. Аспект статичної та структурної архітекtonіки передбачає визначення складу регулюючих елементів за рівнями: модель державної політики, стратегія, методи, механізми, інструменти державного регулювання; динаміки – їх уточнення у відповідності до фази інтенсивності міграції.

Базовими постулатами (принципами) формування системи державного регулювання міграційних процесів є: ув'язка архітекtonіки системи регулювання з пріоритетами та завданнями розвитку національної економіки; забезпечення випереджального характеру державного регулювання міграції; узгодження інструментів міграційної політики з положеннями стратегій і програм розвитку національної економіки та її секторів; досягнення функціональної системності регулювання; узгодження інструментарію регулювання міграційних процесів зі засобами політики розвитку пов'язаних сфер суспільного життя, а також просторово-структурного розвитку.

Міграційні процеси з позиції державного регулювання економіки – це динамічні характеристики перебігу міграції населення в аспектах: простору, часу, факторів виробництва; трансферу пов'язаних з міграцією матеріальних та нематеріальних ресурсів і активів; існуючих і потенційних змін, які обумовлені міграцією, з нею пов'язані і є її наслідком у різних сферах суспільного життя країни – економічній, соціальній, політичній, духовній, у системі факторів виробництва. Сутнісно-типологічна характеристика міграційних процесів базується на

трьох елементах – міграції, процесу та національної економіки. Такий підхід дав підстави для виокремлення чотирьох базисних семантичних характеристик міграційних процесів: динаміки, змін, пов'язаних трансфертів, наслідків.

Управління міграційними процесами – це діяльність держави зі здійснення впливу на міграцію, її обсяги та структурні характеристики, їх наслідки та супутні тенденції відносно розвитку країни, що здійснюється шляхом реалізації функцій, дотримання принципів, застосування методів, механізмів, інструментів та засобів симбіозу міграційної політики і інших складових економічної, соціальної, демографічної та ін. політики держави з метою забезпечення керованого перебігу міграційних процесів, використання потенціалу міграції в цілях соціально-економічного розвитку країни та її територій, формування і реалізації інтелектуально-кадрового потенціалу, капіталізації факторів виробництва і підприємницького сектору, мінімізації ризиків та загроз динаміки (розширення/звуження) міграційної активності.

Не має єдиного усталеного підходу до визначення складу механізмів управління міграційними процесами, у т. ч. з причин обраної моделі та стратегії економічного зростання країни, динаміки середовища міграції, її впливу на соціально-економічний розвиток, різного ресурсного забезпечення держави. Особливого теоретико-методичного значення набуває розробка класифікації відповідних механізмів за критеріями джерел ініціювання, характеру, напрямів і наслідків регулюючого впливу, ситуативності, ресурсного забезпечення. Підхід до побудови механізмів управління міграційними процесами передбачає ідентифікацію та інтеграцію його базисних елементів (мета, цілі, завдання, суб'єкти управління, об'єкти регулювання, функції, принципи, форми, методи, інструменти, засоби), а також врахування особливостей управління безпосередньо міграційними процесами.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. Методичні підходи до моніторингу середовища розвитку міграційних процесів

Сучасні дослідження проблем міграції населення, нових ризиків, викликів і загроз, пов'язаних із цими процесами, в умовах глобалізації і високої конкуренції на ринках праці підтверджують кореляційний зв'язок міграції із соціально-економічним середовищем на національному та регіональних рівнях. Для країн із дефіцитом сукупної пропозиції на національному ринку праці, що є наслідком проблем у відтворенні населення, у короткостроковому періоді ефективним інструментом регулювання ринку праці є імміграція (ефект заміщення). У цьому контексті соціально-економічне середовище країн донорів людських ресурсів виступає каталізатором виштовхування населення за кордон. Прогнозування, а надалі планування і регулювання, обсягів зовнішньої міграції, визначення інтенсивності трудової еміграції у значній мірі опираються на результати аналізування специфічних чинників середовища міграції, котрі пришвидшують або, навпаки, сповільнюють ці процеси.

У науковому дискурсі присутня полеміка щодо каузальності соціально-економічного середовища та міграції населення [365;

271; 425]. Це пов'язано з відсутністю переконливих емпіричних досліджень, що, в свою чергу, є наслідком дефіциту якісних даних щодо міграції населення. У численних дослідженнях відзначено недостатність обґрунтувань щодо ефектів впливу середовища розвитку міграції населення на економічний розвиток [304; 327; 375], що пояснюється відсутністю належних наборів даних, які охоплюють як зовнішню і внутрішню міграцію, так і економічну систему, соціальну та медико-демографічну сфери.

На сьогодні відомо багато теорій і концепцій, що пояснюють вплив різних чинників на динаміку та структуру міграційних процесів, описують причинно-наслідкові зв'язки в системі “середовище – міграція”, розглядають міграційну активність населення в контексті умов і чинників макро-, мезо- та мікрорівня [263; 364; 332]. Окрему групу складають теорії трудової міграції, котрі базуються на характеристиках розвитку ринків праці, диференціації у доходах і матеріальному забезпеченні населення у різних країнах, одні з яких є більш привабливими та формують центри притягання іммігрантів як робочої сили.

Найбільш поширеною міграційною теорією моніторингу середовища розвитку міграційних процесів є “push-pull”, відому як теорія чинників “притягання – виштовхування”, перші ідеї якої розвинув Е. Равенштейн у праці про закони міграції населення у 1885 р. [422]. Завдяки великій кількості послідовників цієї теорії (Е. Лі, Г. Доріго, В. Тоблер, Н. Паркінс та ін.) її актуальність з плином часу не зменшилася. Головні положення теорії Равенштейна стосуються причин міграції населення і поділу умов (у сукупності – середовища) на внутрішні (виштовхування) і зовнішні (притягання) чинники. Цікавою особливістю підходу є розгляд цих чинників у відносному порівнянні між країнами з різними рівнями соціально-економічного розвитку. Так, у країнах, що розвиваються, середовище є здебільшого більш агресивним до виштовхування населення за кордон, тоді як у країнах з високим рівнем розвитку спостерігається домінування сприятливих соціально-економічних умов, тобто чинників, привабливих для

мігрантів [422, с. 199]. Звичайно, еміграція населення відбувається також із тих країн, де середовище не спонукає до зміни місця проживання. У цьому випадку посилюється дія чинників притягання більш розвинутої країни або ж суб'єктивні мотиваційні установки. Специфіка впливу чинників середовища дає підстави стверджувати про різну силу (рівні) виштовхування населення на різних територіях, а також виявляти мінливість такої дії у порівнянні з конкретним зовнішнім середовищем.

Дослідження середовища розвитку міграційних процесів вимагає використання інтеграційних підходів, які визначають ключові рушії міграції: а) фактори, пов'язані з країною походження, включаючи політичну нестабільність і конфлікти, відсутність економічних можливостей і доступу до ресурсів (push-фактори); б) фактори, пов'язані з країною призначення, сфери зайнятості (попит на робочі кадри та висококваліфікованих працівників, рівень оплати праці), медико-демографічної, соціальної й інфраструктурної систем (pull-фактори); в) фактори, що сприяють або обмежують міграцію (транспортне забезпечення, соціальний капітал, імміграційна й еміграційна політики, економічні зв'язки, у т.ч. торговельні, інвестиційні, соціальні, культурні) [271]. Науково-методичні підходи до дослідження середовища розвитку міграційних процесів включені у ряд класичних міграційних теорій і моделей (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Концептуальне бачення середовища розвитку міграційних процесів

Методичні моделі	Сутність
Загальна типологія міграції	Екологічне середовище виступає основним push-чинником міграції населення і інноваційною реакцією на приймаюче середовище [407].
Модель “стрес-пороги”	Соціально-економічні чинники середовища оцінюються як “стресові фактори”, які спонукають до міграції [460].
Теорія просторової мобільності	Визначальний каузальний вплив на обсяги міграційних процесів мають соціально-психологічні чинники та особистісні мотиви населення [292, с. 15].

Методичні моделі	Сутність
Теорія технологічного розвитку	Міграція є драйвером економічного та технологічно-інноваційного розвитку країни-реципієнта людських ресурсів; іммігранти “відшкодовують вартість соціальних послуг, якими користуються, за рахунок того, що самі роблять, споживають і виплачують, у формі податків” [194, с. 75].
Модель очікуваної вартості	Середовище розвитку міграції населення оцінюється як співвідношення особистої цінності отриманих вигод і вартості міграційної цілі [467].
Модель “push-pull”	Несприятливі соціальні, економічні, фінансові та медико-демографічні чинники виступають основними мотивуючими факторами виштовхування населення за кордон. Високі темпи соціально-економічного зростання приймаючих країн, сприятливі умови розвитку сфери зайнятості та соціальної захищеності формують середовище притягання іммігрантів.

Джерело: авторські узагальнення.

В економічній літературі містяться результати численних досліджень екологічного середовища розвитку міграційних процесів, взаємозв’язку міграції і навколишнього середовища на місцевому рівні особливо впливу екологічних факторів (використання земель для сільського господарства, розчищення лісів, розвитку сільського господарства) на інтенсивність міграції населення, у т.ч. молоді [349; 399; 425]. Поширеною є теорія екологічного міграційного середовища В. Петерсена [407], який осмислював міграцію як переміщення з екологічно небезпечних територій у більш безпечні. Теоретичну “модель стресової напруженості”, розроблену Дж. Волпертом, вважають першою моделлю оцінювання середовища розвитку міграційних процесів, у якій поряд з екологічними чинниками включено окремі економічні аспекти [460]. Методичний підхід Дж. Волпетера до оцінювання середовища розвитку міграційних процесів передбачає розрахунок емпіричного показника “стресу” середовища, високі значення якого трактуються як несприятливі для імміграції, але сприятливі для еміграції. Так, на думку Л. Хантера, емпіричний показник “стресу” середовища можна застосовувати як методичний інструментарій визначення

“корисності території” або країни призначення [329]. Примітно, що А. Спір розвинув концепцію “корисності”, розширивши перелік факторів середовища соціально-культурними та політичними, що дало змогу моделювати їх вплив на інтенсивність зовнішньої міграції [441].

Натомість модель Дж. Де Йонга та Дж. Фосетта інтерпретує середовище розвитку міграційних процесів як взаємодію цінностей, зокрема особистісних мотиваційних установок, багатства, соціального статусу, фінансової автономії, моральних і етичних норм [295]. Науковці в концептуалізації свої теорії заклали побудову індексу “комфарту” як емпіричного показника оцінки задоволеності ринком праці, умовами побуту та іншими соціально-економічними факторами. Натомість, концептуальна модель середовища міграції В. Зелінкського сфокусована на особистісних уподобаннях населення, серед яких модернізація економічної системи виступає основним чинником прийняття позитивних міграційних рішень [467]. У цьому контексті, особливе значення для аналізування економічних ефектів середовища розвитку міграційних процесів має методичний підхід Л. Хантера [329], який, на відміну від інших, розраховує ефекти формування сприятливого соціально-економічного середовища та ризики міграції на мікроекономічному рівні. Методика розрахунку економічних перспектив на мікрорівні передбачає визначення міграційних витрат і вигод, а також загального ефекту міграційних трансфертів. Незважаючи на зосередженість на людському капіталі та економічних вимірах прийняття міграційних рішень, економетричні моделі, розроблені Т. Кнапом і Р. Гравесом [353], дозволили розвинути методичний підхід Л. Хантера, доповнивши його такими складовими як диференціація у заробітній платі та рівень доходів населення.

Багато вчених, аналізуючи специфіку впливу чинників середовища, наголошують на різній силі виштовхування населення за кордон, а також на мінливості такої дії у порівнянні зі силою притягання конкретного середовища країни-реципієнта людських ресурсів. Зокрема, М. Лендсмен і С. Лейтнер [356] досліджували зміни на ринках праці країн ЄС

(на прикладі нових і старих країн-учасниць) у контексті впливу на зміни обсягів міжнародної трудової міграції у межах ЄС. Серед головних чинників притягання і виштовхування вони виділили розбіжності у рівнях оплати праці, зайнятості населення, продуктивності праці та структурі людського капіталу, характер дії яких різниться у коротко- і довгостроковій перспективах.

Варто відзначити вагомі наукові здобутки щодо дослідження причинно-наслідкових зв'язків у системі “середовище-міграція”, які представлені в царині міграціології, зокрема М. Гомеза і М. Гіралдеза [320], К. Енфло і М. Геннінга [298], П. Артура та Дж. Енсорона [257]. Науковці здійснили компонування складових середовища розвитку міграції населення з метою визначення каузального впливу push-pull середовища на емпіричний показник зовнішньої міграції.

На увагу заслуговують результати наукових пошуків А. Казлаускіна щодо основних причин міграції висококваліфікованих фахівців з Литви [345] і оригінальний підхід до аналізу економічних компонентів міграційної активності населення Е. Морал-Паджареса та Ф. Джіменеса [387]. На прикладі країн ЄС-15 автори виокремили найбільш привабливі сектори економіки, розвиток яких виступав детермінантою притягання іноземної робочої сили (наприклад, сільське господарство, сфера будівництва та малого підприємництва).

Увага міграціологів фокусується в основному навколо питань міграції робочої сили, вимушених переміщень, короткострокових форм міграції, різних аспектів економіки зайнятості мігрантів. Комплексне стратегічне бачення трансформацій національної економіки, моделювання її розвитку представлене у працях В. Гейця [37], М. Скрипниченка, С. Шумської [116], у яких підкреслюється залежність економічного зростання від рівня людського потенціалу країни, котрий в умовах вітчизняної економіки стрімко скорочується внаслідок посилення зовнішньої міграції населення.

Вагомий внесок у дослідження причин і наслідків міграції населення, теорії і практики регулювання міграційних процесів за умов формування нової економіки України належить Е. Лібановій [363; 88], яка у своїх працях акцентує увагу на соціально-економічній природі зовнішньої трудової міграції з України, підкреслюючи значні асиметрії доходів населення в Україні та за кордоном. Однак при цьому зазначає, що одного лише підвищення рівня оплати праці недостатньо для стримування міграційних процесів, оскільки потрібна збалансована комплексна міграційна політика держави.

Вплив міграційних процесів на соціально-економічні параметри розвитку країни детально проаналізовано у працях О. Позняка [413], Ю. Білана [270], М. Люка і С. Саха [368], головним фокусом досліджень яких є трансформації внутрішнього ринку праці та сфери зайнятості. Стратегічне бачення змін національної економіки України, моделювання її розвитку в умовах інтенсифікації трудової міграції населення представлено у працях У. Садової [113], М. Скрипніченко [117]. У них підкреслюється залежність економічного зростання від рівня людського потенціалу країни, котрий в умовах вітчизняної економіки стрімко скорочується внаслідок посилення зовнішньої міграції населення.

Питання середовища інтелектуальної міграції, зокрема “відпливу мізків”, широко розвинуті у дослідженнях О. Малиновської [95], С. Вовканича [32] та Л. Дідківської [49; 50]. Результати сучасних напрацювань підтверджують, що у короткостроковій перспективі міграція має позитивні наслідки для формування соціально-економічного середовища (покращення добробуту домогосподарств за рахунок грошових переказів з-за кордону, скорочення безробіття, надходження іноземної валюти в державу, залучення вітчизняних науковців і висококваліфікованих працівників до міжнародних проектів, посилення авторитету країни завдяки активній громадській роботі діаспори). Натомість, у довгостроковій перспективі внаслідок міграції, особливо молоді та висококваліфікованих кадрів, поглиблюється демографічна криза, зростає дефіцит кваліфікованих фахівців і перспективної здібної молоді,

посилюється фіскальне навантаження на працездатне населення та погіршується якість соціальних програм, втрачаються можливості для впровадження інновацій і високих технологій у виробництво.

Соціально-економічний розвиток території слугує одночасно і причиною, і наслідком міграції, адже критичне зростання диспропорцій (у порівнянні з іншими країнами, регіонами, містами), відставання за ключовими соціальними і макроекономічними характеристиками збільшує мотивацію населення до трудової та в подальшому стаціонарної міграції. Навпаки, критичне збільшення інтенсивності зовнішньої міграції призводить до загострення низки соціальних проблем і погіршення трудових ресурсного потенціалу розвитку територій. Таким чином, середовище формування міграційних процесів є визначальним у дослідженнях їх причин та наслідків.

Розроблені науково-прикладні напрацювання в сфері аналітики та оцінювання впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток країни [459; 415; 347; 256; 295] не можуть бути комплексним базисом аналізування соціально-економічного середовища розвитку міграційних процесів у країні, диференціації міри впливу окремих умов середовища на обсяги міграції і навпаки, ідентифікації часових лагів, у межах яких спостерігається найвищий рівень взаємозалежностей міграції і чинників соціально-економічного середовища. У наукових дослідженнях плеяди вітчизняних міграціологів [209; 175; 339; 50] на основі використання інструментарію економіко-математичного моделювання встановлено, що зовнішня міграція населення найчастіше обумовлена диспропорціями національного ринку праці та економічною дивергенцією загалом, а внутрішня міграція – регіональними ринками праці та соціально-економічними асиметріями розвитку територій. Як наслідок, соціально-економічне середовище різних країнах має вагоме значення для формування позитивних міграційних установок.

Інтенсифікація міжнародних міграційних процесів є вагомим чинником впливу на національні ринки праці, підтвердженням чого є результати наукових досліджень

О. Федюка і М. Кіндлера [303], у яких доведено, що міжнародна міграція населення сприяє трансформації ринку праці та досягненню світових стандартів у сфері використання людських ресурсів.

Варто відзначити, що у вітчизняній економічній літературі відсутня загальноприйнята методика оцінювання середовища розвитку міграційних процесів, що унеможлиблює запровадження системного моніторингу зовнішньої міграції населення. Так, під поняттям середовища розвитку міграційних процесів розуміється сукупність чинників (економічних, соціальних, медико-демографічних, політичних, духовно-культурних, інституційних, територіальних), які сприяють виштовхуванню або притяганню мігрантів. Підхід до оцінювання середовища розвитку міграційних процесів повинен відповідати принципам-критеріям (табл. 2.2), які дозволять побудувати універсальну, валідну, відтворювальну методику, що матиме науково-прикладне значення.

Таблиця 2.2

**Принципи відбору показників для побудови
методичного підходу до оцінювання середовища
розвитку міграційних процесів**

Принципи	Сутність
Доступності даних	Можливість оцінювання без проведення спеціальних обстежень за наявною інформацією Державної служби статистики України.
Повноти охоплення	Здатність охопити різні групи населення.
Надійності	Забезпечення надійності оцінок на національному та регіональному рівнях.
Універсальності	Здатність відображення інтегральним показником впливу міграційних процесів (у т. ч. внутрішніх і зовнішніх).
Компаративності	Можливість порівняння у динаміці та за просторовою ознакою.
Специфічності	Відповідність специфіці проблеми середовища міграційної активності населення.

Принципи	Сутність
Валідності	Кількісне відображення щодо впливу на середовище міграційної активності населення.
Відтворюваності	Можливість одержання достовірних результатів при використанні інтегрального показника за різних умов і в різний період часу.
Відсутність подвійного впливу	Недопущення мультиколінеарного зв'язку між показниками та автокореляції.

Джерело: авторська розробка.

Методичний підхід до оцінювання середовища розвитку міграційних процесів передбачає аналізування рівнів виштовхування населення за кордон (push-середовище) і притягання іммігрантів (pull-середовище). Запропоновано використовувати матричну модель для оцінювання push-середовища міграції населення, яка базується на локальних функціях залежності рівня виштовхування за кордон від соціально-економічних і медико-демографічних показників (формула 2.1).

$$SC^{Push} = f(a_1 (DS) + a_2 (EP) + a_3 (LME) + a_4 (QL) + a_5 (ED)), \quad (2.1)$$

де SC^{Push} – середовище виштовхування населення за кордон; (DS) – демографічна стабільність та стан здоров'я; (EP) – охоплення населення освітніми послугами; (LME) – стан ринку праці та сфери зайнятості; (QL) – рівень життя населення; (ED) – економічний розвиток країни; a_i – сила виштовхування i -ої групи показників.

Структурне компонування середовища виштовхування населення за кордон представлено функцією-системою (2.2).

$$f \begin{pmatrix} DS \\ EP \\ LME \\ QL \\ ED \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} \uparrow GB; \downarrow GD; \uparrow ALF; \downarrow M; \uparrow MP; \uparrow RP \\ \uparrow VEI; \uparrow HEI; \downarrow GSE \\ \uparrow UnEm; \downarrow AE; \uparrow RE; \downarrow Em; \uparrow HWC; \downarrow MNS; \uparrow OI; \uparrow EmIn \\ \downarrow Inc; \uparrow CPI; \uparrow RIEI; \downarrow PH; \uparrow HEF; \uparrow DCTI; \downarrow CPN \\ \downarrow FDI; \downarrow CI; \downarrow GVA; \downarrow SB; \downarrow IE \end{pmatrix}, \quad (2.2)$$

де GB – загальний коефіцієнт народжуваності; GD – загальний коефіцієнт смертності; ALF – середня очікувана тривалість життя при народженні; M – рівень шлюбності; MP –

захворюваність населення; RP – частка сільського населення; VEI – кількість учнів, слухачів закладів професійно-технічної освіти; HEI – кількість студентів закладів вищої освіти; GSE – частка випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які одержали атестат про повну загальну середню освіту; $UnEm$ – рівень безробіття населення у віці 15-70 років; AE – рівень прийому працівників; RE – рівень вибуття працівників; рівень зайнятості населення у віці 15-70 років; Em – рівень вимушеної неповної зайнятості; HWC – частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці; MNS – середньомісячна номінальна заробітна плата; OI – рівень виробничого травматизму; $EmIn$ – рівень зайнятості населення у неформальному секторі економіки; $Inс$ – наявний дохід населення; CPI – індекс споживчих цін; $RIEI$ – коефіцієнт співвідношення індексів обсягів витрат та доходів населення; PH – забезпеченість населення житлом; HEF – частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування; $DCTI$ – децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення; CPH – середній розмір субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг; FDI – прямі іноземні інвестиції; CI – капітальні інвестиції; GVA – валова додана вартість; SB – кількість суб'єктів малого підприємництва; IE – частка підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси).

Для оцінювання середовища притягання мігрантів сформовано функціональну модель з 5 груп показників (формула 2.3).

$$SC^{Pull} = f(z_1 (MDS) + z_2 (SCDS) + z_3 (LME) + z_4 (QL) + z_5 (ED)), \quad (2.3)$$

де SC^{Pull} – система індикаторів оцінювання середовища притягування іммігрантів до країни призначення; MDS – медико-демографічна стабільність країни призначення; $SCDS$ – соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери країни призначення; LME – стан ринку праці та сфери зайнятості у країні імміграції; QL – рівень життя населення у країні призначення; ED – економічний розвиток країни-реципієнта людських ресурсів; z_i – сила притягання i -ої групи показників.

Інтенсивність міграційних процесів визначається демографічною ситуацією в країні, тривалістю життя, рівнем

захворюваності населення, урбанізаційними процесами тощо. При дослідженні впливу медико-демографічних показників на середовище розвитку міграційних процесів поряд з їх кількісними параметрами важливе значення мають якісні характеристики (захворюваність населення, очікувана тривалість життя при народженні). Низький рівень захворюваності, покращення стану здоров'я населення, особливо молодого працездатного віку, є свідченням сприятливості середовища для імміграції і, як наслідок, формування позитивних еміграційних установок до країн із кращими показниками якості життя.

Варто наголосити про важливість врахування рівня шлюбності у процесі дослідження середовища розвитку міграційних процесів. Внаслідок розриву сімейних зв'язків з'являється транснаціональні та дистантні сім'ї, спостерігається відтермінування шлюбів і народження дітей, а також інші проблеми, пов'язані з реалізацією функцій сім'ї, а саме репродуктивної, виховної, комунікативної, економічної, господарсько-побутової тощо. У цьому контексті розлучення слугує чинником, котрий істотно стимулює до еміграції.

До показників цієї групи віднесено також рівень урбанізації, що з огляду на наявність диференціацій у доходах, доступі до соціальної та іншої інфраструктури, рівень якості життя населення об'єктивно різниться на сільських територіях і в міських поселеннях. Відтак, більша частка сільського населення корелює зі зростанням активності міграційних процесів.

Медико-демографічну стабільність країни призначення можна представити функцією із семи складових (2.4).

$$MDS = f_j(GB; GD; ALF; M; MAP; LU; DL), \quad (2.4)$$

де f_j – функціональна залежність відповідної групи індикаторів j -ої країни призначення; GB – загальний коефіцієнт народжуваності; GD – загальний коефіцієнт смертності; ALF – середня очікувана тривалість життя при народженні; M – рівень шлюбності; MAP – захворюваність дорослого населення; LU – рівень урбанізації; DL – демографічне навантаження (відношення осіб

допрацездатного (0-14 р.) і післяпрацездатного (65 р. і більше) віку до кількості осіб працездатного (15-64 р.) віку).

Варто наголосити, що інтенсифікація демографічного навантаження сприяє міграції заміщення за рахунок залучення іноземного людського ресурсу.

Соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери країни-реципієнта є важливою складовою системи чинників притягання іммігрантів, яка описується функцією (2.5).

$$SCDS = f_i(SBC; SUnB; SCEm; PV; SBHC; SCP; DEHC; DEE; BESP), \quad (2.5)$$

де *SBC* – соціальні виплати на дітей; *SUnB* – соціальні виплати з безробіття; *SCEm* – частка соціальних внесків роботодавців; *PV* – розмір пенсійного забезпечення; *SBHC* – соціальні виплати з охорони здоров'я; *SCP* – виплати на соціальний захист; *DEHC* – частка витрат загального державного бюджету на сферу охорони здоров'я; *DEE* – частка витрат загального державного бюджету на освіту; *BESP* – частка витрат загального державного бюджету на соціальний захист.

Примітно, що визначальною рисою міграційних потоків є високий рівень людського розвитку, у т.ч. висока кваліфікація, досвід і знання. Доступ до освітніх послуг і соціального захисту виступає одним із ключових показників притягання мігрантів до країни призначення, особливо молоді. Охоплення населення освітніми послугами як показник оцінювання середовища розвитку міграційних процесів засвідчує рівень знань, здібностей і високих навиків людей працеактивного віку, їхні культурні цінності. Атрактивні заходи приймаючих країн у сфері надання освітніх послуг посилюють дію чинників соціальної сфери. Так, значна частка випускників у загальній кількості учнів загальноосвітніх навчальних закладів, які одержали атестат про повну загальну середню освіту, є потенційним міграційним ресурсом у сучасних умовах розвитку суспільства.

За результатами численних емпіричних досліджень ринок праці та якість життя населення у країні призначення є одночасно і чинниками притягання і факторами виштовхування

мігрантів з тих країн, у яких рівень стандартів життя і розвитку сфери зайнятості є значно нижчими. Відтак, систему цих складових можна зобразити за допомогою функції (формула 2.6), елементами якої виступають регресори якості функціонування і розвитку національного ринку праці та рівня життя.

$$\left(\begin{matrix} LME \\ QL \end{matrix} \right) = f_j \left(\begin{matrix} \downarrow YPEm; \uparrow EmP; \uparrow EmF; \downarrow FUnEm; \uparrow ARW; \downarrow LOI; \uparrow SE \\ \uparrow AdjGIn; \downarrow CFD; \downarrow QCDI; \downarrow THC; \downarrow GCI; \downarrow LC; \uparrow DWT; \downarrow LEP \end{matrix} \right), \quad (2.6)$$

де *YPEm* – частка молоді 15-24 років, не задіяної у навчанні і не зайнятої на офіційному ринку праці; *EmP* – рівень зайнятості населення у віці 15-64 років; *EmF* – рівень зайнятості іноземців у віці 15-64 років; *FUnEm* – рівень вимушеної неповної зайнятості у віці 15-64 років; *ARW* – середньорічна реальна заробітна плата; *LOI* – рівень виробничого травматизму (стандартизований показник); *SE* – самозайняті працівники у віці 15-64 років; *AdjGIn* – скоригований реальний валовий дохід; *CFD* – реальні витрати на продукти харчування і неалкогольні напої; *QCDI* – квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення; *THC* – загальні витрати на житло; *GCI* – коефіцієнт джині концентрації доходів; *LC* – рівень злочинності, у т.ч. насильства, вандалізму тощо; *DWT* – тривалість робочого часу на основній роботі; *LEP* – рівень екологічних проблем забруднення повітря, проблеми зі сміттям та ін.

Місце праці, гарантована офіційна зайнятість, поширення повної і формальної зайнятості, гідні умови праці та високий рівень її оплати, безумовно, створюють сприятливе соціально-економічне підґрунтя середовища притягання мігрантів. Такі показники, як рівень безробіття населення у віці 15-70 років, рівень вибуття працівників, рівень вимушеної неповної зайнятості, частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, рівень виробничого травматизму, є важливими якісними характеристиками середовища виштовхування населення за кордон. Підвищення значень цих показників підтверджують існування гострих проблем на національних ринках праці, зокрема їх значної тінізації та працедефіцитної кон'юнктури. Для осіб, які зайняті у неформальному секторі економіки і набувають ознак прекаріату,

середовище є більш сприятливим для міграції, аніж для тих, які є офіційно працевлаштованими з базовими соціальними гарантіями.

Погіршення економічної ситуації у країні, зниження гарантій стабільної зайнятості та гідного рівня життя населення виступають ключовими мотиваційними чинками зовнішньої міграції. Відповідно, при зниженні рівня доходів населення, активних інфляційних процесах, перевищенні темпів зростання витрат населення над темпами зростання доходів, обмеженості громадян у можливостях здійснення заощаджень та інвестицій унаслідок високого рівня витрат на продукти харчування наростають міграційні настрої. Зростання індексу споживчих цін, коефіцієнту співвідношення індексів обсягів витрат та доходів населення, а також частки сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування формують позитивні міграційні аспірації населення. І, навпаки, зростання доходів населення збільшує попит на наявні вакансії і, тим самим, стримує міграцію. До посилення дії середовища розвитку міграційних процесів призводить також надмірна диференціація доходів населення, що є тригером інтенсифікації міграційної активності, особливо серед молоді, формування позитивних міграційних аспірацій і підвищення готові до міграційної мобільності.

Економічний розвиток країни виступає драйвером притягування іммігрантів, тригером формування атрактивних механізмів залучення високваліфікованих кадрів та забезпечення стійкості окремих складових національної безпеки. Систему індикаторів, які описують стан і рівень розвитку економічного розвитку країни, можна представити у формі матриці з відображенням якісних характеристик впливу на середовище формування і розвитку міграційних процесів (формула 2.7)

$$ED = f_j \left(\begin{array}{c} \uparrow GDP \downarrow GGD \uparrow RES \uparrow HTE \\ \downarrow CPI \uparrow EPB \uparrow IID \uparrow SB \end{array} \right), \quad (2.7)$$

де GDP – реальний ВВП; GGD – рівень державного валового боргу; RES – частка відновлюваних джерел енергії; HTE – частка експорту високих технологій; CPI – індекс споживчих цін; EPB –

рівень просування електронної комерції для бізнесу (показник розвитку цифрового ринку); IID – частка інвестицій на інституційний розвиток; SB – кількість суб'єктів малого підприємництва.

Методичний алгоритм оцінювання середовища розвитку міграційних процесів (рис. 2.1) передбачає реалізацію п'яти ключових етапів: стратегічного, композиційного, якісної оцінки, емпіричного й економетричного.

Стратегічний етап аналізування середовища розвитку міграційних процесів передбачає формулювання гіпотези щодо критичного впливу середовища виштовхування/притягання на інтенсивність міграції країни та формулювання мети дослідження. Стратегування дозволяє побудувати комплексний алгоритм дослідження із врахуванням умов економічних турбулентностей і передумов економічного розвитку країни.

Основним завданням композиційного етапу методології є систематизація індикаторів-регресорів для кожної складової середовища розвитку міграційних процесів і побудова системи відповідних функцій з можливостями трансформації якісних характеристик чинників формування позитивних міграційних установок.

Важливість раціонального поділу індикаторів push-середовища на ті, які сприяють або стримують виштовхуванню мігрантів за кордон, і pull-середовища на чинники, які притягують іммігрантів або перешкоджають атракції мігрантів, зумовила виділення етапу якісної оцінки, у межах виконання якого за допомогою експертного або статистичного методів формуються ряди стимуляторів і дестимуляторів push-і pull-середовища.

Кінцевою ціллю емпіричного етапу методичного алгоритму аналізу середовища розвитку міграційних процесів є побудова динамічних рядів інтегральних коефіцієнтів, які демонструють рівень виштовхування і притягання мігрантів. Емпіричний етап дослідження передбачає реалізацію шести завдань.

Рис. 2.1. Методичний алгоритм аналізу середовища розвитку міграційних процесів

Примітка: МП – міграційні процеси.

Джерело: авторська розробка.

I. Нормування значень індикаторів кожної групи для формування рядів динаміки в межах вибраної сукупності країн

за допомогою формули (2.8) для показників-стимуляторів та формули (2.9) для показників-дестимуляторів:

$$a_{it}^{sn} = x_{it}^n / x_{\max t}^N, \quad (2.8) \quad a_{it}^{dn} = x_{\min t}^N / x_{it}^n, \quad (2.9)$$

де a_{it}^{sn}, a_{it}^{dn} – нормовані значення i -го показника-стимулятора та дестимулятора n -ої країни в t -інтервалі часу; x_{it}^n – вихідне значення i -го індикатора n -ої країни; $x_{\max t}^N, x_{\min t}^N$ – максимальне та мінімальне значення i -го індикатора в t -інтервалі часу у межах N -ої сукупності країн.

II. Визначення вагового коефіцієнту i -го індикатора у межах k -ої групи (w_{in}^k) n -ої країни здійснюється за допомогою методу головних компонент.

III. Розрахунок зважених коефіцієнтів індикаторів у межах k -ої групи середовища міграції за допомогою формули (2.10):

$$\gamma_{it}^{nk} = a_{it}^{w_{in}^k}, \quad (2.10)$$

де γ_{it}^{nk} – зважений коефіцієнт i -го індикатора у межах k -ої групи n -ої країни в t -інтервалі часу.

IV. Побудова рядів коефіцієнтів груп індикаторів середовища міграції на основі мультиплікативного методу і темпорального підходу:

$$Z_{kt}^n = \prod \gamma_{it}^{nk}, \quad (2.11)$$

де Z_{kt}^n – індекс k -ої групи індикаторів n -ої країни у t -інтервалі часу.

V. Визначення вагового коефіцієнта k -ої групи індикаторів (w_n^k) n -ої країни з використанням методу *Principal Components*.

VI. Побудова інтегрального коефіцієнта середовища міграції:

$$I_{tn}^{env} = \prod Y_k^n, \quad (2.12)$$

де I_{tn}^{env} – інтегральний індекс середовища (*push-, pull-*) міграції n -ої країни у t -інтервалі часу.

Формування превентивних заходів інтенсифікації міграції населення, а також мінімізації негативних наслідків зовнішніх міграційних процесів у контексті забезпечення інтелектуальної

і кадрової безпеки держави вимагає побудову паспорту “міграційного потенціалу” країни. “Міграційний паспорт” може бути інформаційно-аналітичним інструментарієм визначення критичних обсягів і оптимального діапазону обсягів міграції, зокрема зовнішньої трудової і освітньої, моніторинг чого дозволить мінімізувати міграційні ризики, які корелюють із деструктивними трансформаціями економічної системи.

В умовах соціально-економічної нестабільності модель середовища розвитку міграційних процесів варто сформулювати на засадах нарощування потенціалу інтелектуально-кадрової і економічної безпеки, обґрунтування пріоритетів розвитку національної економіки в умовах лімітованого ресурсного забезпечення. Методичні оцінки середовища розвитку міграційних процесів мають характеризувати не тільки рівні виштовхування населення за кордон і притягання іммігрантів до країн призначення, а й визначити оптимальну силу стримування міграції. Незначні обсяги міграції населення можна забезпечити за умови високого рівня розвитку національної економіки, коли система показників перебуває у допустимих межах, а реалізація моніторингу є проактивним засобом регулювання міграційних процесів. Методологія оцінки середовища розвитку міграційних процесів повинна охоплювати регресори та критерії, на основі яких можна побудувати порогові значення соціально-економічного розвитку країни та визначити діапазон критичного обсягу зовнішньої міграції, перевищення якого буде сигналом порушення стійкості національної економіки.

2.2. Методологія та методи аналізування впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток

Міграція населення, особливо зовнішня, – процес неоднозначний, який має одночасно позитивні та негативні наслідки, а також виступає оптимумом соціально-економічних і

фінансових асиметрій розвитку країн-донорів і країн-реципієнтів людських ресурсів. Мінімізація негативних наслідків, ризиків і загроз еміграції населення як і використання міграційного потенціалу в цілях пришвидшення темпів економічного зростання і зміцнення національної безпеки залежить від ефективізації методів управління міграційними процесами.

Зовнішня міграція населення є соціальним та економічним феноменом, що впливає на рівень офіційної зайнятості населення працездатного віку, наявний дохід, капітальні інвестиції та валову додану вартість, рівень збереження людських ресурсів та ін. Перекази трудових мігрантів як фінансові детермінанти міграційних процесів визначають якість, рівень і стандарти життя населення. Так, інтенсивні міграційні потоки, які являються сукупністю міграції людських ресурсів, товарів, послуг, трансфертів, інвестицій, бізнесу, інтелектуальної власності, мають каузальний вплив на демографічну ситуацію країни, ринки праці, капіталу та кредиту, інтелектуальної власності та сферу підприємництва. Однак, міграційні процеси мають неоднозначний вплив на соціально-економічний розвиток країни загалом, у т.ч. на добробут домогосподарств, економічне зростання громад.

Сила впливу міграції на економічне зростання країни-донора людських ресурсів може бути значною і опосередкованою, а характер впливу – як прямим (сприятливим), так і реверсним (несприятливим). Міграція як негативне явище впливає на трудовий потенціал, стримує розвиток виробництва та збуту, створює загрози національній і порушує стійкість інтелектуально-кадрової безпеки країни. Водночас, як позитивне явище, сприяє встановленню балансу ринку праці, оскільки відбувається скорочення обсягів безробіття, а також зниженню рівня бідності та підвищенню платоспроможності населення через збільшення грошових трансфертів трудових мігрантів.

У численних наукових дослідженнях наводяться аргументи щодо недостатності врахування економічної дивергенції і соціальної нерівності серед країн-учасників міграційних систем,

щоб виявити соціально-економічні ефекти міграції для країни-донора. Так, С. Кастлерс обґрунтував необхідність врахування впливу факторів, які сприяють, і навіть визначають джерела походження, природу, еволюцію і розміри міграційної системи [280; 281]. Особливу увагу автор приділив історичному та геополітичному контексту, внутрішнім диспропорціям і розмірам країн-донорів людських ресурсів. Натомість, Р. Скеддон довів, що сила впливу міграції на соціально-економічний розвиток країни зростає у міру посилення міжрегіональної дивергенції, яку можна послабити шляхом розвитку внутрішньої міграції, зокрема до регіонів з високим попитом на робочу силу [439]. Так, незначні обсяги міжнародної міграції спостерігаються у тих країнах, які мають високі значення соціально-економічної внутрішньорегіональної дивергенції. На думку Р. Скеддона показник співвідношення обсягів міжнародної і внутрішньої міграції може бути одним із ключових індикаторів оцінки інтенсивності впливу міграції на розвиток території і поширення внутрішніх соціально-економічних диспропорцій.

У науковому арсеналі широко представлені методи дослідження впливу внутрішньодержавної міграції населення на ендогенний соціально-економічний розвиток [257; 298]. Погоджуємося з висновками, зробленими у [274; 376; 406], що в основі методології аналізу впливу внутрішньої міграції на соціально-економічний розвиток країни має бути комплексна діагностика регіональних ринків праці, їх місткість, кон'юнктура, структура, якісні характеристики, зокрема рівень оплати та умови праці, відповідності виконуваної роботи рівню підготовки, наявних професійно-кваліфікаційних і компетентних характеристик працівника.

Натомість, розроблена методологія М. Ауера та С. Бекера дозволяє дослідити вплив внутрішньої міграції на економічне зростання країни з врахуванням критерію просторового розвитку [258; 266]. Ринок праці країни загалом може функціонувати ефективно, однак одночасно спостерігаються проблеми на певних територіях, які стають епіцентрами міграційної активності населення, зокрема це сільські, гірські та

прикордонні території, малі міста та райони зі значно нижчим рівнем стандартів життя, окремі периферійні зони. Методика передбачає побудову векторної лагової регресійної моделі, яка визначає вплив міграції (молоді, економічно активного населення, висококваліфікованих кадрів) на перспективи економічного зростання території.

Сучасний методологічний інструментарій дослідження впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток країни ґрунтується на формуванні системи показників, яка дозволяє кількісно оцінити структурно-динамічні характеристики соціально-економічної дивергенції розвитку учасників міграційних систем, а, відтак, силу та характер каузального взаємозв'язку міграції та розвитку. Систематизація напрацювань у сфері аналітичної міграціології дозволила виділити методичний інструментарій оцінювання впливу міграції, формування і розвитку міграційних векторів на соціально-економічний розвиток:

1. *Відносна економічна продуктивність між країнами-донорами та країнами-реципієнтами.* У науковому дискурсі поширена практика вимірювання показника оцінки асиметрії продуктивності за допомогою різних рівнів агрегацій: національна економіка, галузі (сільське господарство, промисловість тощо) та сектори економіки.

2. *Диференціація в економічному зростанні.* Розрив у рівнях економічного розвитку, у т. ч. значення ВВП у розрахунку на одну особу, оцінений диференційовано для конкретних галузей економіки, є більш значущим для дослідження соціально-економічних асиметрій територій, які знаходяться в основі процесу трансформації економічних структур двох учасників міграційного вектору [316].

3. *Дивергенція у системі оплати праці.* Розриви в оплаті праці є основними мотиваційним фактором зовнішньої міграції.

4. *Трудомісткість економіки.* Моніторинг стану сфери зайнятості виступає інформаційно-аналітичним базисом розрахунку емпіричного показника стійкості ринку праці. У результаті консолідації методики проведення моніторингу можна отримати валідні розрахунки щодо ступеня

неформальності економіки, рівня регулювання трудових відносин, підвищеної вразливості тощо [290].

5. *Дефіцит/профіцит робочої сили* – показник, який вимірює здатність ринку праці поглинати зростання обсягів економічно активного населення у країні (з урахуванням тенденцій демографічного відтворення), а також дозволяє оцінювати рівень працепрофіцитного/працедефіцитного ринку праці в країнах-донорах і призначення мігрантів.

6. *Інвестиційна спроможність сфери наукових досліджень і розробок (R&D)*. Дивергенція розвитку сфери-R&D є причинами міграції висококваліфікованих кадрів. Методичним базисом оцінювання виступають показники співвідношення обсягів інвестицій у сферу R&D і ВВП, обсяги інвестицій у розрахунку на одного працівника сфери R&D, а також інтегральні коефіцієнти інноваційного розвитку країни. Наприклад, ЮНКТАД розроблено індекс інноваційних можливостей країни (UNICI) [464].

Вагомий внесок у соціально-економічний розвиток країни-донора міграції мають грошові перекази мігрантів. У численних дослідженнях, зокрема [338; 341; 410], розроблено методику аналізування обсягів і структури переказів, зроблено висновки для державної політики відносно їх стимулювання, контролю, забезпечення прозорості та скерування в інвестиційне русло. В економічній літературі найчастіше вплив міграції на соціально-економічний розвиток країни оцінюється через потенціал грошових переказів мігрантів [420; 436; 398].

Плеяда вітчизняних науковців у дослідженнях фокусуються на виявленні впливу обсягів міграції на рівні розвитку соціальної сфери, ринку праці та кадрової безпеки [96; 87; 15]. Задля виявлення впливу міграції на соціально-економічний розвиток через оцінювання ефектів (позитивних і негативних), а також наслідків для країни походження і призначення мігрантів варто враховувати демографічні, соціальні, економічні, культурні, поведінкові та політичні чинники, а також фактор реверсної міграції. Методи оцінки впливу міграції через грошові трансферти мігрантів на

параметри соціально-економічного розвитку наведено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Підходи до оцінювання впливу міграційних трансфертів на розвиток економічної системи та соціальної сфери

Показники	Доцільність застосування
Темпи економічного зростання	Оцінювання еластичності ВВП щодо грошових переказів за допомогою матриць темпів зростання параметрів економічного розвитку і мультиплікаторів [414].
Бідність	Моделювання впливу грошових переказів на рівень бідності окремих верств населення та у країні загалом [450].
Економічна нерівність	Виявлення чутливості коефіцієнта Джині до зміни обсягів грошових переказів мігрантів [444].
Інфляція	Побудова економетричних моделей впливу обсягів міграційних трансфертів на індекс споживчих цін і структуру споживання.
Макроекономічна стабільність	Матричне моделювання часток міграційних трансфертів у системі національного доходу, загального експорту та прямих іноземних інвестицій.
Фіскальний вплив	Оцінювання впливу грошових переказів на ефективність і конкурентоспроможність податкової системи.
Економічна безпека	Обґрунтування оптимального співвідношення індикаторів економічної безпеки та обсягів грошових переказів задля досягнення макроекономічної стабільності національної економіки.
Реіндустріалізація національної економіки	Визначення наслідків окремих варіантів розвитку реіндустріалізаційної системи через оцінювання ефективності залучення міграційних облігацій у технологічну модернізацію промисловості.
Соціальна інфраструктура	Моделювання впливу грошових переказів на розвиток соціальної інфраструктури через оцінювання ефективності інвестицій у сфери освіти й охорони здоров'я [311].

Джерело: авторські узагальнення.

Варто наголосити, що показник впливу грошових переказів мігрантів на темпи економічного зростання демонструє

мультиплікативний внесок міграційних трансфертів на зростання ВВП країни, що дозволяє оцінити темп та швидкість збільшення обсягів міграційних трансфертів задля підтримки сталого зростання економіки (формула 2.13).

$$\mu_{MT_t}^{GDP} = 1 / \left(1 - \frac{\Delta GDP_t}{\Delta MT_t} \right), \quad (2.13)$$

де $\mu_{MT_t}^{GDP}$ – мультиплікативний вплив міграційних трансфертів на зростання ВВП країн; ΔGDP_t – темпи зростання ВВП країни за t -період часу; ΔMT_t – темпи зростання обсягів міграційних трансфертів за t -період часу.

Примітно, що Ю. Балдерас і Г. Нас вважають, що міграційні трансферти мають інфляційні ефекти за умови, що висока частка грошових переказів витрачається на споживання, а вплив міграції на розвиток соціальної сфери та людський капітал можна виміряти показниками обсягів і частки витрати на соціальне відтворення мігрантів [261]. Натомість, С. Лосер доводить доцільність дослідження впливу міграції на економічний розвиток методом розрахунку показників, які визначають рівень сек'юритизації економіки, наприклад співвідношення обсягів міграційних трансфертів та індикаторів економічної безпеки [367]. Відзначимо, що високі значення таких показників демонструють значну залежність національної економіки від потоку грошових переказів мігрантів.

Варто наголосити, що методи аналізування впливу міграції на соціально-економічний розвиток мають включати якісну та кількісну компоненти. Якісна дозволяє зрозуміти, на які ключові параметри впливає міграція, а кількісна – чітко визначити масштаби позитивних зрушень та деструктивних змін. У частині якісного аналізування наслідків міграції корисними є результати досліджень [405; 448], у яких доведено зв'язки міграції з економічною активністю і наявним доходом населення, рівнями оплати праці та споживчих цін, сукупними витратами домогосподарств, обсягами інвестицій і зовнішньоекономічної діяльності, продуктивністю праці та ін.

Методологія аналізування впливу міграції на соціально-економічний розвиток не є усталеною у науковому дискурсі,

оскільки варто враховувати складність і динамізм явища міграції, подвійний причинно-наслідковий зв'язок. Методологія оцінювання впливу міграції населення на соціально-економічний розвиток країни повинна ґрунтуватися на підході “реакція-результат” (рис. 2.2).

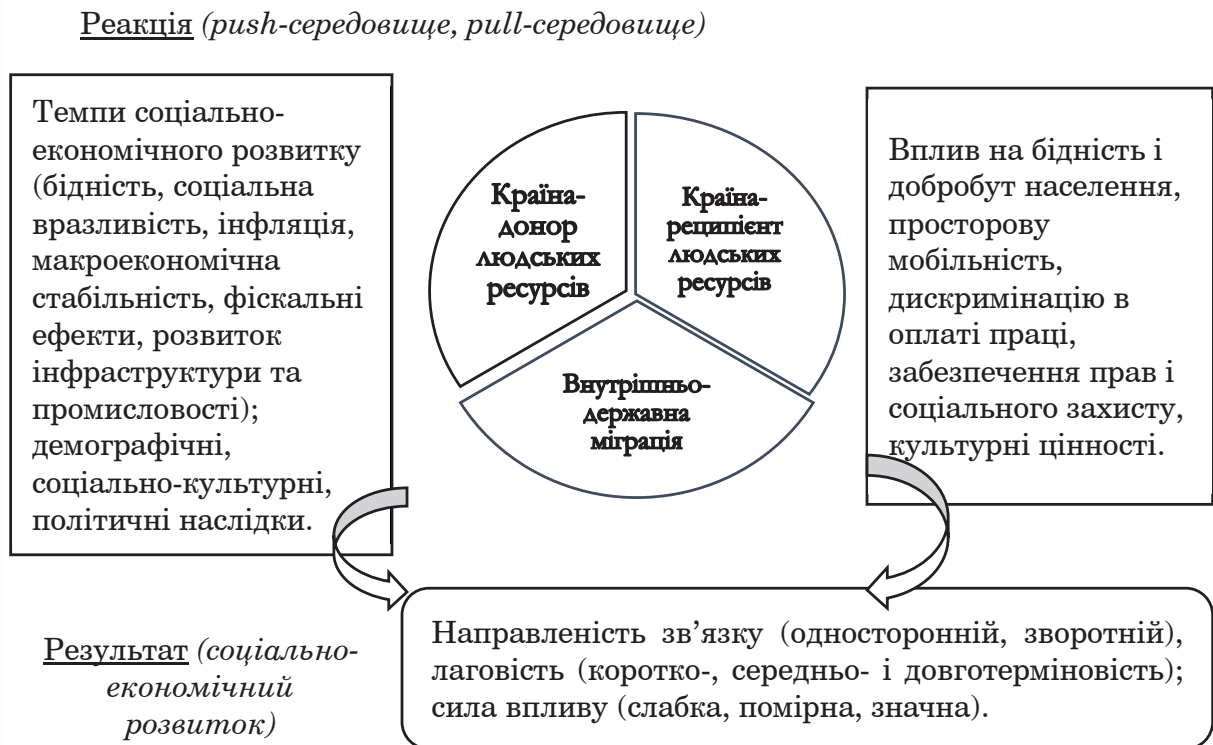

Рис. 2.2. Підхід “реакція-результат” у формуванні методики оцінювання ефектів впливу міграції на соціально-економічний розвиток країни

Джерело: авторська розробка.

Зважування індикаторів задля побудови емпіричного показника соціально-економічного розвитку з метою виявлення впливу на нього міграції є методологічним викликом; формування системи показників, яка б комплексно описувала стан соціально-економічного розвитку країн-донорів і реципієнтів із можливістю компаративного аналізу залишається прогалиною у методології впливу міграції на параметри розвитку економічної системи і соціальної сфери. Примітно, що окремі напрацювання науковців стали інформаційно-аналітичним базисом для проведення багатокритеріальної оцінки, у т.ч. економічної стійкості, національної безпеки та соціальної інклюзії [453; 285; 314]. Так, на думку П. Чекланда,

міграція не є “жорсткою системою”, відповідно інтегральний підхід на основі зважування індексів являється не лише математичним завданням [284]. Методичний підхід щодо оцінювання впливу міграції на соціально-економічний розвиток країни, на думку науковця, повинен забезпечити врахування інтересів учасників міграційних векторів, у т.ч. мігрантів і державних структур. Таку методологію у науковій літературі інтерпретують як “методологія участі”, основоположником якої став Л. Рідаура. Ідея вченого полягала у моделюванні рішень урядових структур і мотиваційних установок щодо міграції на темпі економічного зростання на основі використання імітаційного економетричного аналізу [366].

Натомість Дж. Карлін переконаний, що методичний підхід до оцінювання впливу міграції на соціально-економічний розвиток повинен бути легким для розуміння та використання не-експертами, але водночас комплексним і валідним. Для цього вчений вводить у науковий дискурс поняття “числового індексу міграції” [279], що трактується як ефективність формування “міграційного коридору” для забезпечення розвитку економічної системи країни-донора чи країни-реципієнта. Погоджуючись з такими твердженнями, варто наголосити, що універсальний показник-індекс міграції населення сприяє забезпеченню комплексного аналізу каузальних взаємозв'язків і виступає інформаційним базисом для поперечного аналізу. Недоліком цього підходу є відсутність методики формування консолідованих статистичних індикаторів для різних країн учасників, а також їхнього нормування з метою приведення до однорідного ряду, що унеможливлює постановку гіпотези щодо причин і наслідків міграції.

Більш комплексну методику до оцінювання і візуалізації впливу міграції на розвиток економічної і соціальної сфери розробили Т. Гоміер і М. Гіампірт, в основі якої лежить багатоетапний підхід до дослідження ефективності формування міграційних векторів [318]. Шаблон оцінки передбачає розрахунок інтегральних коефіцієнтів задля забезпечення компаративного структурно-динамічного аналізу ефективності міграційних коридорів. Візуалізація результатів за допомогою

“радарної діаграми” ґрунтується на інтегровано-зважених оцінках результативності складових, значення яких відповідає радіусу кола. Відтак, методику аналізу впливу на розвиток економічної і соціальної сфери на основі коефіцієнтів ефективності та результативності можна розширити, включивши у модель критичний поріг міграційних ризиків, перевищення яких призводять до деструктивних змін в економічній системі.

У наукових дослідженнях низки вітчизняних міграціологів [209; 175; 49] на основі використання інструментарію економіко-математичного моделювання встановлено, що міграція до країн ЄС найчастіше обумовлена диспропорціями на національних ринках праці та економічною дивергенцією загалом. Так, вагомий внесок у дослідження причин та наслідків міграції населення, теорії і практики управління міграційними процесами здійснили О. Позняк [413], Ю. Білан [270], М. Люк і С. Саха [368]. На тлі активних євроінтеграційних процесів міжнародний міграційний обмін стає вагомим чинником впливу на ринки праці та сферу зайнятості населення. Європейський вибір України і переважання західного міграційного вектору серед українських трудових мігрантів, на думку О. Федюк і М. Кіндлера [303], сприяють суттєвим ринковим трансформаціям, а також досягненню світових стандартів у сфері використання людського ресурсу.

Результати сучасних напрацювань підтверджують, що у короткостроковій перспективі міграція має позитивні наслідки (покращення добробуту українських домогосподарств за рахунок грошових переказів з-за кордону, скорочення безробіття, надходження іноземної валюти в державу, залучення вітчизняних науковців і висококваліфікованих працівників до міжнародних проектів, посилення авторитету країни на міжнародній арені завдяки активній громадській роботі діаспори). Натомість, у довгостроковій перспективі внаслідок міграції поглиблюється демографічна криза, зростає дефіцит кваліфікованих фахівців і перспективної молоді, посилюється фіскальне навантаження на працездатне населення та погіршується якість соціальних програм, втрачаються

можливості для впровадження інновацій і високих технологій у виробництво.

Результати багатьох науково-прикладних досліджень у сфері аналітики та оцінювання впливу міграції населення на соціально-економічний розвиток територій [459; 415; 347; 256; 295] не можуть бути достатнім комплексним базисом для аналізування каузальності цих процесів, диференціації міри впливу міграції на окремі показники соціально-економічного розвитку, ідентифікації часових лагів, у межах яких спостерігається найвищий рівень взаємозалежностей міграції і територіального розвитку. Наголосимо, що еталонним методичним підходом до оцінювання впливу міграції на економічний розвиток країни є модель MaGE, яка виступає економетричною системою, що описує взаємозалежність темпів економічного зростання країни і міграційних потоків [308]. Модель MaGE інтегрує вплив міграції через показники постачання іноземної робочої сили і зміни вікової структури населення на рівень заощаджень й інвестицій (рис. 2.3), а також фіксує причинно-наслідкові зв'язки зовнішньої міграції і темпів економічного зростання за допомогою чотирьох трансакції: ринок праці (визначає зміни кон'юнктури), ринок капіталів, рівень та структура споживання і заощаджень, продуктивність праці (виявляє як зміна вікової структури і частки робітничих професій впливає на результативність праці).

Варто відзначити, що динамічний характер моделі пов'язаний з процесом розвитку ринку капіталу, який створює зворотній зв'язок для загального зростання виробництва. Капітальні інвестиції поточного року дорівнюють фінансовим ресурсам попереднього року без врахування амортизаційних коштів. Так, менший обсяг споживання через зменшення кількості економічно активного населення у зв'язку з високою інтенсивністю міграції призводить до пропорційного скорочення інвестицій, а потім зменшення потенціалу ринку капіталу і, в свою чергу, до зниження обсягу виробництва в наступному періоді. Вплив міграційних трансфертів розраховують за допомогою функції заощаджень, обсяги якої зменшуються за рахунок старіння населення і міграції, що збільшує

взаємозв'язок з ринком капіталів і загальним обсягом виробництва.

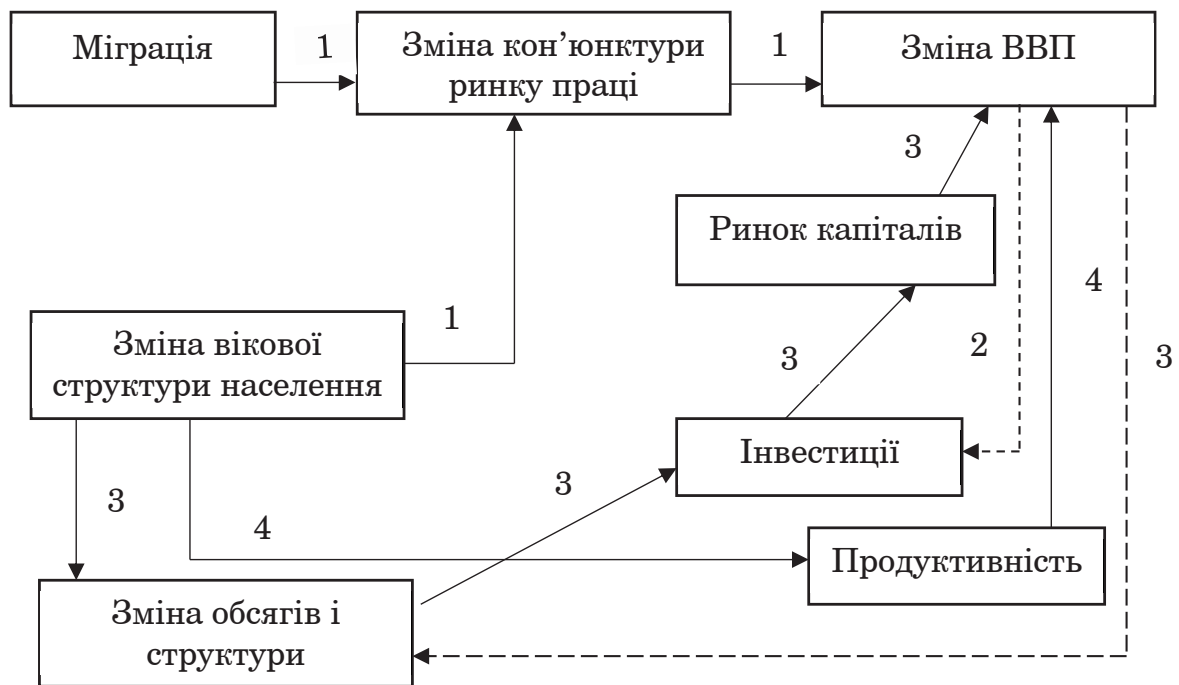

Рис. 2.3. MaGE-модель аналізування впливу

міграційних процесів на економічний розвиток країни

Примітка: цифри зі стрілками вказують на порядок механізмів.

Джерело: побудовано на основі даних [308; 386, с. 9].

В основі MaGE-моделі лежить константа, яка описує фінансово відкриту економіку та міжнародну мобільність капіталу і людських ресурсів. Ключовою тезою моделі є те, що ендогенні заощадження фінансують лише частину інвестиційної діяльності країни, залежно від ступеня відкритості економіки, а решта інвестицій – це міграційні трансферти. Інвестиції сприяють розвитку ринку капіталу, розмір якого в поточному році залежить від темпів розвитку в попередньому році, за вирахуванням амортизованих інвестицій. Доступність робочої сили до виробництва, показники заощаджень і продуктивності залежать від загальної чисельності населення, вікової структури та частки працівників робітничих професій, які змінюються через міграцію населення. Відзначимо, що пріоритетними параметрами моделі є еластичність ринку праці, взаємозв'язок між продуктивністю і віковою структурою, у т.ч. часткою

некваліфікованих робітників, а також рівнем заощаджень і ступенем відкритості економіки (формули 2.14-2.20).

$$Y_t = \{[A_t K_t^\alpha L_t^{1-\alpha}]^\rho + [B_t E_t]^\rho\}^{1/\rho}, \quad (2.14)$$

$$A_t = e^{r_t} A_{t-1}, \quad (2.15)$$

$$r_t = \ln\left(\frac{A_t}{A_{t-1}}\right) = \omega_1 + \beta_1 \left(\frac{A_{t-1}}{\max A_{t-1}}\right) + \sum_{k=1}^k \varphi_k d_{k,t} + \beta_2 Unsk_t, \quad (2.16)$$

$$K_t = (1 - \delta)K_{t-1} + I_{t-1}, \quad (2.17)$$

$$\Delta\left(\frac{I}{Y}\right)_t = \omega_2 + \theta \left\{ \left(\frac{I}{Y}\right)_{t-1} - \beta_3 - \beta_4 \left(\frac{S}{Y}\right)_{t-1} \right\} + \beta_5 \Delta\left(\frac{S}{Y}\right)_t, \quad (2.18)$$

$$\left(\frac{S}{Y}\right)_t = \omega_3 + \beta_6 \ln\left(\frac{y_{us,t-1}}{y_{t-1}}\right) + \beta_7 g_{t-1} + \sum_{k=1}^k \lambda_k d_k g_{t-1}, \quad (2.19)$$

$$g_t = \Delta Y_t - \Delta Pop_t, \quad (2.20)$$

Джерело: авторська інтерпретація на основі [259].

Ядром моделі є дворівнева еластичність заміщення з двома різними типами розширеного інноваційно-технічного прогресу. На першому рівні представлена модель ВВП (Y_t) у синергії з ринком капіталу (K_t^α) і робочої сили (L_t^α), що використовується в поєднанні з енергією (E_t). Другий рівень – це виробнича функція Кобба-Дугласа, яка показує залежність обсягів виробництва від капіталу та праці. Рівняння 2.16 демонструє загальну виробничу функцію, включаючи три фактори виробництва і дві форми технічних змін. Змінна A_t , у т.ч. продуктивність капіталу та праці, зростає щорічно зі швидкістю, рівною r_t (рівняння 2.17). Темпи зростання матеріально-трудої продуктивності залежать від відстані $\left(\frac{A_{t-1}}{\max A_{t-1}}\right)$, вікової структури населення ($d_{k,t}$), а також частки населення робітничих професій ($Unsk_t$). Рівняння 2.18 демонструє розвиток ринку капіталу, який залежить від величини амортизації δ , яка з часом вважається постійною, і обсягів інвестицій за попередній період (I_{t-1}). Темпи зростання інвестицій $\Delta\left(\frac{I}{Y}\right)_t$ пояснюються у рівнянні 2.19 функцією частки заощаджень $\left(\frac{S}{Y}\right)_t$ із специфікацією стандартної помилки кореляції. Частка заощаджень проектується із

рівнянням 2.19 як функція $\frac{y_{us,t-1}}{y_{t-1}}$, тобто ВВП країни у розрахунку на одну особу до загального рівня ВВП, g_{t-1} темп зростання ВВП у розрахунку на одну особу, d_k структура населення. Рівняння 2.20 описує функцію змінної ВВП із врахуванням структурно-динамічних характеристик населення, у т.ч. міграції.

Методичний підхід оцінювання впливу зміни вікової структури населення у фокусі міграційних процесів на економічний розвиток розвинув Р. Феір [301], у якому вік населення є параметрами поліноміальної функції, яка враховує співвідношення висококваліфікованих і низькокваліфікованих кадрів (працівників з вищою освітою та робітничих спеціальностей) (формула 2.21). Варто наголосити, що загальна модель впливу зміни вікової і кваліфікаційної структури населення демонструє множинну рівновагу і є статичною версією MaGE-моделі.

$$z_n = N_h / N_l, \quad (2.21)$$

де z_n – коефіцієнт кваліфікації або природного вміня (екзогенна величина); N_h – кількість населення з вищою освітою; N_l – кількість населення робітничих професій.

Оскільки у науковому дискурсі, на загальнонаціональному та місцевому рівнях, відсутній системний підхід в обчисленні результатів, ефектів та ризиків зовнішньої міграції населення, пропонується алгоритм дослідження у певній мірі заповнює прогалину у науково-методичному забезпеченні оцінювання впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток країни. Методика передбачає таку етапізацію:

1. Визначення рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення.
2. Оцінювання казуальності (причинності) міграції населення і соціально-економічного розвитку країни, обчисленого у формі інтегрального коефіцієнту.
3. Моделювання впливу міграції на індикатори соціального та економічного розвитку.
4. Векторний регресійний аналіз і візуалізація впливу міграції населення на соціально-економічний

розвиток, обґрунтування граничного значення та критичного діапазону рівня інтенсивності зовнішньої міграції.

Обчислення емпіричного показника міграції населення має інформаційно-аналітичні обмеження, пов'язані з неповнотою та нестачею формалізованої статистичної інформації щодо міграційних процесів, а також із недостатністю подібного роду досліджень у вітчизняній науковій практиці. Власне наявність інформації та її якість вплинули на вибір конкретного показника міграційної активності населення – рівня інтенсивності зовнішньої міграції, а також зумовили розроблення алгоритму його оцінювання.

На науковому фронті найчастіше використовуються динамічні показники аналізу міграції населення, а саме коефіцієнт інтенсивності як відношення сальдо міграції до загальної кількості населення (формула 2.22).

$$Migr_t^{intens} = \frac{E_t - I_t}{Q_t}, \quad (2.22)$$

де $Migr_t^{intens}$ – коефіцієнт інтенсивності міграції у t -період часу; E_t – кількість вибулих у t -період часу; I_t – кількість прибулих у t -період часу; Q_t – чисельність населення у t -період часу.

Так, показниками локалізації й концентрації міграційних процесів як критичних норм міграції, зокрема в структурі населення, є частка прибулих і вибулих у структурі населення [236, с. 75].

Цікавим з точки зору впливу на демографічну ситуацію в країні є відносний показник, який показує чутливість середовища розвитку людського потенціалу до міграційних потоків (формула 2.23) [57, с. 30]:

$$DS_t = 1 - \frac{E_t + (-1 * (B_t - D_t))}{Q_t}, \quad (2.23)$$

де DS_t – коефіцієнт демографічної стійкості у t -період часу; B_t – показник народжуваності у t -період часу; D_t – показник смертності у t -період часу.

Натомість показник густоти міграційного потоку демонструє силу впливу міграції на ринок праці через

розрахунок співвідношення кількості мігрантів і безробітних [236, с. 75; 102]. Такий критерій має недолік, пов'язаний з врахуванням лише явного безробіття, а також із відсутністю рангової шкали оцінки сили впливу.

Класичним підходом до розрахунку емпіричних показників міграції населення є аналіз статистичної інформації на основі розрахунку детермінованих показників – масштаби та коефіцієнти прибуття і вибуття, сальдо міграції, валова міграція, коефіцієнт загального міграційного обороту, локалізації міграційних потоків і результативність міграції [197, с. 94-95]. Примітно, що класичний підхід до аналізування міграційних процесів у країні має обмеження щодо наявних джерел даних. Тому статистичною основою для розрахунку рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення можуть слугувати дані підрозділів територіальних управлінь Державної прикордонної служби України щодо кількості виїздів громадян України за кордон.

Рівень інтенсивності зовнішньої загальної міграції населення запропоновано розраховувати як співвідношення кількості виїздів громадян за кордон і чисельності населення у країні походження мігрантів (формула 2.24).

$$Instens_{jt}^z = \frac{D_t^j}{P_t^j}, \quad (2.24)$$

де $Instens_{jt}^z$ – рівень інтенсивності зовнішньої загальної міграції населення у t -інтервалі часу; D_t^j – загальна кількість виїздів громадян з j -ої країни за кордон у t -інтервалі часу; P_t^j – чисельність населення j -ої країни в t -інтервалі часу.

Рівень інтенсивності зовнішньої трудової міграції варто обчислювати як відношення кількості офіційно працевлаштованих мігрантів з j -ої країни у n -ій країні до кількості виїздів громадян з j -ої країни до n -ої країни (формула 2.25).

$$Instens_{jnt}^l = \frac{L_{jt}^n}{D_{jt}^n}, \quad (2.25)$$

де $Instens_{jnt}^l$ – рівень інтенсивності зовнішньої трудової міграції з j -ої країни до n -ої країни у t -інтервалі часу; L_{jt}^n – загальна кількість офіційно працевлаштованих мігрантів з j -ої країни у n -ій країні у t -інтервалі часу; D_{jt}^n – загальна кількість виїздів з j -ої країни у n -у країну у t -інтервалі часу.

Методичний підхід до розрахунку рівня зовнішньої міграції населення у розрізі регіонів України ґрунтується на даних моніторингу територіального управління Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України щодо виїздів громадян України за кордон. Розрахунок регіонального рівня зовнішньої міграції населення можна здійснювати як відношення кількості виїздів громадян з регіону до чисельності населення у регіоні з врахуванням обсягів транзитної міграції (формула 2.26).

$$MIGR_t^n = \frac{BC_t^n}{N_t^n} \times \frac{BC_t^c - BC_t^n}{N_t^c - N_t^n}, \quad (2.26)$$

де $MIGR_t^n$ – рівень зовнішньої міграції населення n -регіону в t інтервалі часу; BC_t^n – загальна кількість осіб, котрі перетнули кордон у n -регіоні за t інтервал часу; N_t^n – чисельність населення у n -регіоні за t інтервал часу; BC_t^c – загальна кількість громадян, котрі перетнули кордон України за t інтервал часу; NP_t^c – чисельність населення в Україні за t інтервал часу.

Задля компонування складових соціально-економічного розвитку країни та визначення причинно-наслідкового впливу на емпіричний показник зовнішньої міграції варто сформулювати систему соціальних (рівень безробіття, рівень економічної активності населення, середня заробітна плата, наявний дохід, індекс споживчих цін, рівень сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування) та економічних (обсяги прямих іноземних та капітальних інвестицій, валова додана вартість, кількість малих підприємств, оборот роздрібною торгівлі, обсяги зовнішньоекономічної діяльності, відношення ВВП до фонду заробітної плати) параметрів розвитку країни. Науково-методичним підґрунтям формування системи показників є сучасні дослідження щодо причинно-наслідкового зв'язку розвитку територій та міграції населення [320; 298; 257]. До

системи (табл. 2.4) параметрів соціально-економічного розвитку країни включено 13 показників, об'єднаних у 2 групи.

Таблиця 2.4

Індикатори соціально-економічного поступу країни

	Індикатори	Позначення	Кількісне вираження індикаторів
Соціальний розвиток			
1.1.	Рівень безробіття населення у віці 15-70 років	UNEMPL	% населення відповідного віку
1.2.	Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років	EAR	
1.3.	Середньомісячна номінальна заробітна плата	WAGE	у середньому на одного штатного працівника, євро
1.4.	Найвищий дохід населення	INCOME	у розрахунку на одну особу, євро
1.5.	Індекс споживчих цін	CPI	% до попереднього року
1.6.	Частка сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування	EXPENS	у розрахунку на одне домогосподарство за місяць, %
Економічний розвиток			
2.1.	Прямі іноземні інвестиції	FDI	у розрахунку на одну особу, євро
2.2.	Капітальні інвестиції	FPI	
2.3.	Валова додана вартість	GVA	
2.4.	Кількість суб'єктів малого бізнесу	UNITS	у розрахунку на 10 тис. населення
2.5.	Товарооборот підприємств роздрібної торгівлі	RETAIL	у розрахунку на одну особу, євро
2.6.	Обсяги зовнішньоекономічної діяльності	FEA	
2.7.	Частка підприємств, що впроваджували інновації*	INRATE	в загальній кількості промислових підприємств, %
2.8.	Валовий внутрішній продукт	GDP	у розрахунку на одну особу, євро

Примітка: * продукція та/або технологічні процеси.

Джерело: авторська інтерпретація.

Оцінювання казуальності (причинності) міграції населення і соціально-економічного розвитку країни можна здійснювати за

допомогою *тесту Гренджера*, процедура виконання якого передбачає:

1. логарифмування вихідних даних з метою приведення індикаторів до одного логічного ряду;
2. вибір необхідної кількості лагів методом автоматичного підбору;
3. підтвердження/спростування нульових гіпотез відповідно до отриманих значень рівня похибки.

Вплив зовнішньої міграції населення на соціальний розвиток країни-донора можна описати за допомогою функції раціонального розподілу (*Rational model*) (2.27).

$$ISD_t = \frac{a+bMIGR_t}{1+cMIGR_t+dMIGR_t^2}, \quad (2.27)$$

де $MIGR_t$ – інтенсивність зовнішньої м-іграції населення у t -інтервалі часу; ISD_t – рівень розвитку соціальної сфери країни-донора людських ресурсів у t -інтервалі часу.

Вплив міграційних трансфертів на економічний розвиток країни-донора можна описати за допомогою синусоїдальної моделі (*Sinusoidal Model*) (2.28):

$$IED_t = a + b\cos(cTRANSF_t + d), \quad (2.28)$$

де $TRANSF_t$ – обсяги міграційних трансфертів у t -інтервалі часу; IED_t – рівень економічного розвитку країни-донора людських ресурсів у t -інтервалі часу.

Вплив міграції на рівень соціально-економічного розвитку країни з врахуванням інтенсивності зовнішньої міграції за попередні періоди можна продемонструвати за допомогою моделі лагового типу (*Autoregressive Distributed Lag*) (2.29).

$$ISED_t = a + b_1MIGR_{t-p} + u_t, \quad (2.29)$$

де $ISED_t$ – рівень соціально-економічного розвитку країни-донора людських ресурсів у t -інтервалі часу; p – лаг часового періоду.

Проведений аналіз методичного забезпечення оцінювання впливу міграції на соціально-економічний розвиток країни виявив існування значної кількості підходів щодо формування моделей, методів і безпосередньо методології дослідження. Зокрема, наведені в економічній літературі методи характеризуються такими недоліками: нівелювання рівнів

зовнішньої і внутрішньої міграції одночасно; відсутність універсального емпіричного показника міграції; необґрунтованість методики оцінювання соціально-економічного розвитку країни, що унеможлиблює встановлення сили каузального зв'язку міграції з економічним зростанням країни; методична прогалина оцінювання міграційних ризиків.

В умовах соціально-економічної нестабільності модель оцінювання впливу міграції на соціально-економічний розвиток країни та параметри економічної безпеки, варто сформулювати на засадах забезпечення високого рівня соціально-економічної стійкості, обґрунтування пріоритетів економічного поступу. Методичні підходи до оцінювання впливу міграції населення на соціально-економічний розвиток країни мають враховувати поточний рівень еластичності загальної, трудової і освітньої міграції відносно зміни медико-демографічної, фінансової та політичної ситуацій у країні призначення та експортера людських ресурсів.

2.3. Міграційні ризики та загрози економічному зростанню

Міграція як реальність сучасного суспільства має соціально-економічні, суспільно-політичні, медико-демографічні та ін. наслідки, є чинником стимулювання розвитку економічної кон'юнктури й інструментом регулювання регіональних дисбалансів і локальних ринків праці. Так, одним з головних позитивних наслідків міжнародної міграції є інвестиційні надходження в економіку через фінансові трансферти мігрантів, які у певній мірі можуть компенсувати негативні ефекти “відтоку мізків” та інтенсивного потоку робочих кадрів. Грошові перекази мігрантів збільшують національний дохід країни і, як результат, відбувається підвищення не лише рівня життя населення, але й економічного розвитку за рахунок зростання обсягів споживання й інвестицій. Незважаючи на позитивні фінансово-інвестиційні ефекти

міграції, у медико-демографічній і соціально-економічній сферах міграція породжує ризики, кумуляція яких призводить до психологічних, політичних, релігійних та системних загроз. Оскільки міграція не є екзогенною змінною, а невід'ємною частиною соціальних процесів та етапів розвитку країни, міграційні ризики щодо економічного розвитку не є однорідними.

Наукова дискусія щодо міграційних ризиків та економічного розвитку склалася окремо від загальної теорії міграції. Оскільки міграційні ризики оцінюють диференціально як для суспільства загалом, так і для економічної системи, класичні теорії міграції не дають цілісного уявлення про ризикогенність міграційних процесів і загроз, які виникають на різних етапах розвитку економіки тих країн, які є експортерами людських ресурсів.

Міграційні процеси і економічний розвиток країни, а відтак і ризики та загрози, які породжують міграція, є взаємозалежні та взаємопов'язаними категоріями. У науковому дискурсі дефініція “ризик” має різні трактування, зокрема як небезпека, невизначеність, втрата, ймовірність, загроза, збиток, випадковість, негативний наслідок. Так, під терміном “ризик” розуміють усвідомлену можливість небезпеки, а також можливість збитків [28]. Представники класичної теорії ризику (Дж. Мілл, Н. Сенсор, Л. Непман) під ризиком вбачали втрати у процесі виникнення несприятливих ситуацій, які пов'язані зі здійсненням певного рішення. Натомість представники неокласичної теорії ризику (Т. Бачкаї, Д. Мессен, А. Альгін) вивчали ризик як імовірність відхилення від цілі, заради досягнення якої приймається рішення.

Варто відзначити, що В. Абчук досліджував ризик як діяльність або дію з подолання невизначеності [1]. Натомість, В. Чалий-Прилуцький ототожнював ризик до дії (вчинку), коли у випадку невдачі є можливість опинитися в ще гіршому становищі [238]. Схожої позиції дотримуються Г. Чернова й А. Кудрявцева, які інтерпретували ризик як схильність до можливості економічних і фінансових втрат, фізичного збитку, ушкоджень, зволікання як наслідок невизначеності, пов'язаної з

обраною траєкторією поведінки [239]. Я. Волоско трактує ризик інтенсивної міграції населення її наслідками, одночасно визначаючи зовнішню міграцію як чинник дестабілізації та дестимулятор розвитку економіки [33].

Особливої позиції щодо трактування міграційних ризиків дотримується У. Садова, яка визначає міграційний ризик як “міру виникнення певної небажаної ситуації (події) та наслідків прийняття рішень щодо переміщення населення як на мікро-, так і мезо- та мега- рівні” [197, с. 167]. Погоджуємося, що міграційні ризики варто диференціювати в контексті *національного і регіонального рівнів* як фінансові, соціально-економічні, демографічні втрати, ймовірність послаблення економічної безпеки країни та порушення дисбалансів ринку праці; та *індивідуального рівня мігранта (рівень домогосподарства)*, як ризик опинитися в невизначеній ситуації, яка сприятиме виникненню непередбачуваних подій, пов’язаних з втратою здоров’я, соціального капіталу, зниження рівня людського розвитку та виникнення криміногенних ситуацій. Схожої позиції дотримується В. Бідак, який наголошує на необхідності трактування міграційного ризику як ймовірності втрати соціальної захищеності, зокрема підвищення ступеня правової незахищеності мігрантів за кордоном, невирішеності проблеми їх легалізації, пенсійного забезпечення, соціального сирітства [10, с. 36].

С. Коллінсон вважає, що міграційні ризики є пропорційними фактичним загрозам економічній безпеці країни [287, с. 302]. Процес прив’язки міграційних питань до безпеки, який називається сек’юритизацією, простежується в літературі до початку 90-х років ХХ ст. завдяки роботі Копенгагенської школи О. Вавера та Б. Бузана, які розвинули концепцію міграційної безпеки. Натомість Дж. Хейсманс один із перших, хто проаналізував міграцію як фактор послаблення економічної і національної безпеки [330, с. 69]. Із того часу у науковому дискурсі спостерігається бум досліджень [322; 330, с. 753; 267, с. 271] міграційних ризиків як факторів порушення стійкості та послаблення сек’юритизації економічної системи.

Міграційні ризики часто розглядають з позиції впливу міграції на країну-донора чи країну-реципієнта. Так, згідно *особистісного підходу* міграційні ризики являються негативними ефектами включення й інтеграції мігрантів до приймаючого соціуму. Примітно, що окрема когорта науковців пов'язували міграцію і економічний розвиток країни-реципієнта [382, с. 18] або досліджували міграційні процеси через призму деструктивних чинників-змін на ринок праці та соціально-економічну сферу. Зокрема М. Вайнер [458] розглядав міграційні ризики у контексті економічної стабільності, приділяючи особливу увагу залученню мігрантів до соціально-економічного середовища. Вчений зосередився також на аналізуванні загроз міграції, пов'язаних із біженцями та політичними мігрантами. М. Вайнер обґрунтовував тезу про каузальність підвищення рівня міграційного ризику, соціально-економічного розвитку та стійкості країни. Натомість, Дж. Брехман доводить важливість вивчення ризиків міграційних потоків, які посилюють асиметрії розвитку соціально-економічної кон'юнктури [277, с. 331].

Авторська інтерпретація міграційних ризиків – це втрати економічної системи та соціальної сфери, які країна отримує внаслідок відтоку людських ресурсів, та негативні наслідки, які виникають у результаті неефективного управління міграційними трансфертами. Так, у контексті дослідження міграційних процесів доцільно виділити три підходи до трактування поняття “міграційні ризики”: (1) негативні наслідки для країни-донора та країни-реципієнта людських ресурсів як деструктивні чинники змін соціально-економічної системи та демографічної ситуації; (2) соціально-економічні, фінансові, демографічні, суспільно-ціннісні, культурні та ін. втрати країни; (3) ймовірність настання несприятливих соціально-економічних, медико-демографічних, політико-правових та релігійно-культурних умов, які сприятимуть виштовхуванню населення за кордон.

Тригером міграційного ризику є його ймовірнісна природа. Поряд з цим міграційному ризику притаманні риси *економічності* (міграційний ризик пов'язаний з дохідністю й

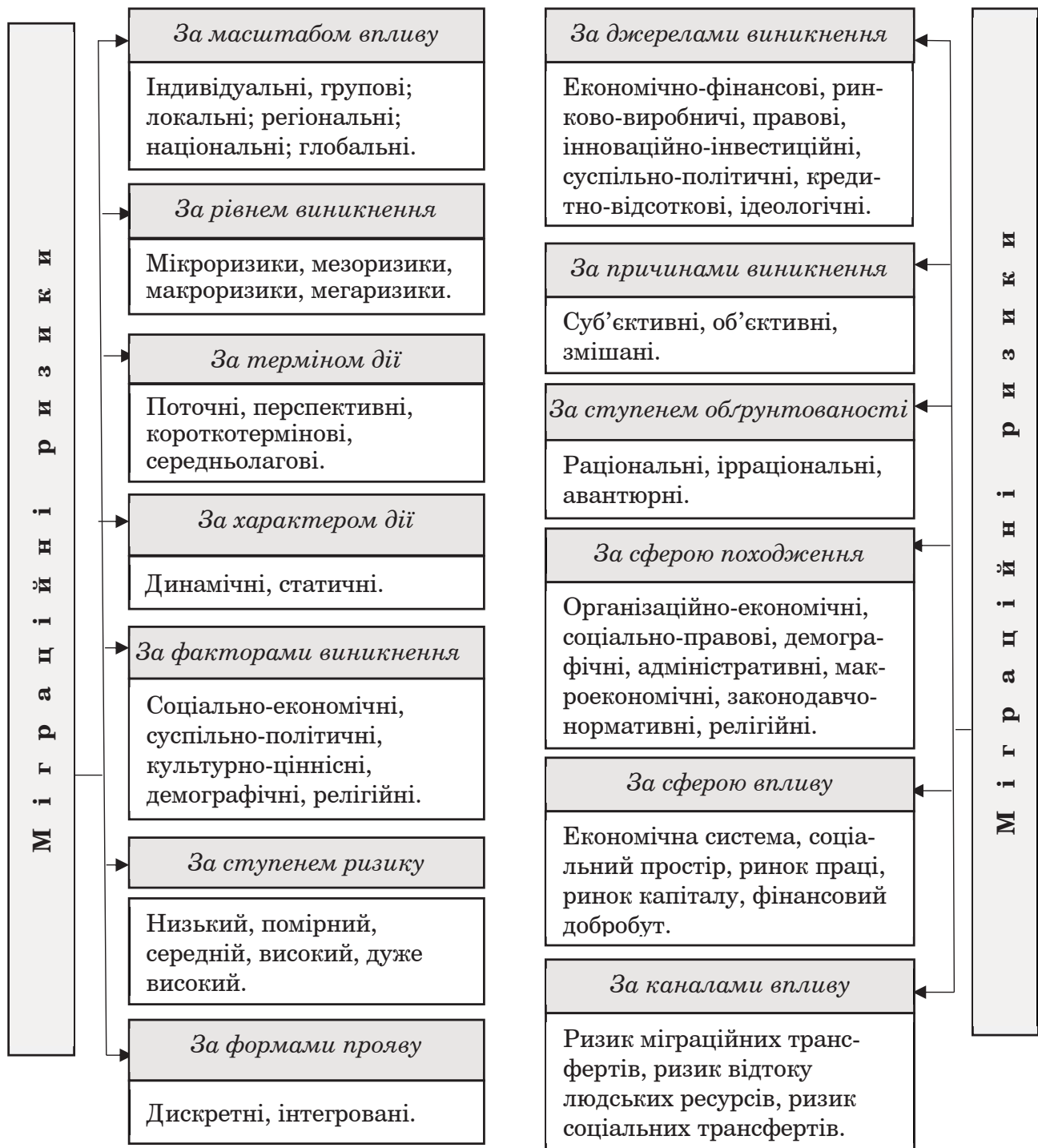
втратами економічної системи країни-донора та країни реципієнта), *резервності* (рівень міграційного ризику коливається у визначеному діапазоні, відповідно наслідками можуть бути як негативні, так і позитивні ефекти) і *невизначеності ступеня ризику*, який залежить від параметрів часу, економічних факторів і психологічних чинників.

Початкова класифікація міграційних ризиків і референтних об'єктів міграційних процесів не сприяла розвитку концептуального бачення ризикогенності та резистентності міграційних процесів. Так, у більшості наукових дослідженнях відсутня візуалізація системи міграційних ризиків і загроз, водночас і впливу на економічну стійкість і забезпечення розвитку національної економіки. Авторська класифікація міграційних ризиків як стратегічних об'єктів політики регулювання розвитку національної економіки представлена на рис. 2.4.

Теоретико-методологічною прогалиною у науковому дискурсі щодо дослідження міграційних ризиків залишається їхня ідентифікація за каналами поширення, а також розробка методичного інструментарію дослідження ступеня впливу ризиків інтенсифікації міграційних процесів на розвиток економічної системи.

Наголосимо, що міграційні процеси впливають на економічний розвиток країни через два канали: людські ресурси та міграційні трансферти. Відтік людських ресурсів породжує ризики у демографічній ситуації та ринку праці, що у довгостроковому періоді має каузальний зв'язок з ВВП, національним доходом, рівнем інноваційно-технологічної конкурентоспроможності країни тощо. Так, концептуальні основи вивчення міграційних ризиків у контексті відтоку людських ресурсів заклав К. Бобок, який аргументував значний міграційний ризик у сфері зайнятості як втрату трудового та інтелектуального потенціалу для країни походження [273]. Натомість у [359; 315; 294; 433] зазначається, що основними ризиками інтенсивних міграційних процесів є неконтрольоване зростання фінансового добробуту сімей в умовах невідповідного виробничого забезпечення, зростання рівня інфляції, якщо

економіка країни має високу залежність від міграційних грошових вливань.

*Рис. 2.4. Класифікація міграційних ризиків: фокус регулювання розвитку національної економіки
Джерело: систематизовано на основі даних [14; 95; 118; 197; 232].*

Таким чином, міграційні загрози виникають у країнах походження мігрантів, якщо відтік значної частини кваліфікованої робочої сили відбувається одночасно зі старінням

населення, що має значний вплив на обсяги виробництва та продуктивність праці і призводить до зниження конкурентоспроможності національної економіки. У підсумку можна ідентифікувати три сфери міграційних загроз (демографічну, соціальну та економічну) з врахуванням каналу відтоку людських ресурсів, посилення яких веде до виникнення системних ризиків (інтенсифікація неконтрольованих міграційних процесів, зростання обсягів нелегальної міграції, вимивання людського потенціалу, суспільно-політична нестабільність) (рис. 2.5).

Примітно, що міграційні ризики спричиняють зміни в пропозиції робочої сили та продуктивності праці, а також викликають ендогенні поведінкові або політичні реакції, оскільки країни-донори зазвичай пристосовуються до поточних загроз. Міграційні виклики призводять до зменшення рівня доступності трудових ресурсів, депопуляції населення, у короткостроковій перспективі визначають зміни у людському капіталі. Натомість, у середньостроковому ласі міграційні ризики можуть набувати позитивного характеру, стимулювати до підвищення кваліфікації, що сприяє зростанню продуктивності праці. Такі міграційні ризики, які виникають через канал людських ресурсів також впливають на економічну безпеку країни.

Натомість міграційні трансферти мають прямий і короткостроковий вплив на економічний розвиток як на національному так і на особистісному рівні. Еміграція і грошові трансферти розглядаються як наслідки низького рівня соціально-економічного розвитку країни-донора людських ресурсів. Більше того, прямий взаємозв'язок міграції і грошових трансфертів можна розглядати як сприятливий ефект для подолання деструктурних змін в економічній системі, зменшення рівнів бідності та соціальної нерівності, що призвели до трудової еміграції.

В умовах відсутності економічного зростання і джерел зовнішніх інвестицій грошові перекази мігрантів стають альтернативою розвитку через мультиплікаційні ефекти для фінансування виробничих інвестицій. Зокрема, в умовах

соціально-економічної нестабільності міграційні трансферти є фінансовими засобами покращення добробуту населення і забезпечення соціально-економічної рівноваги.

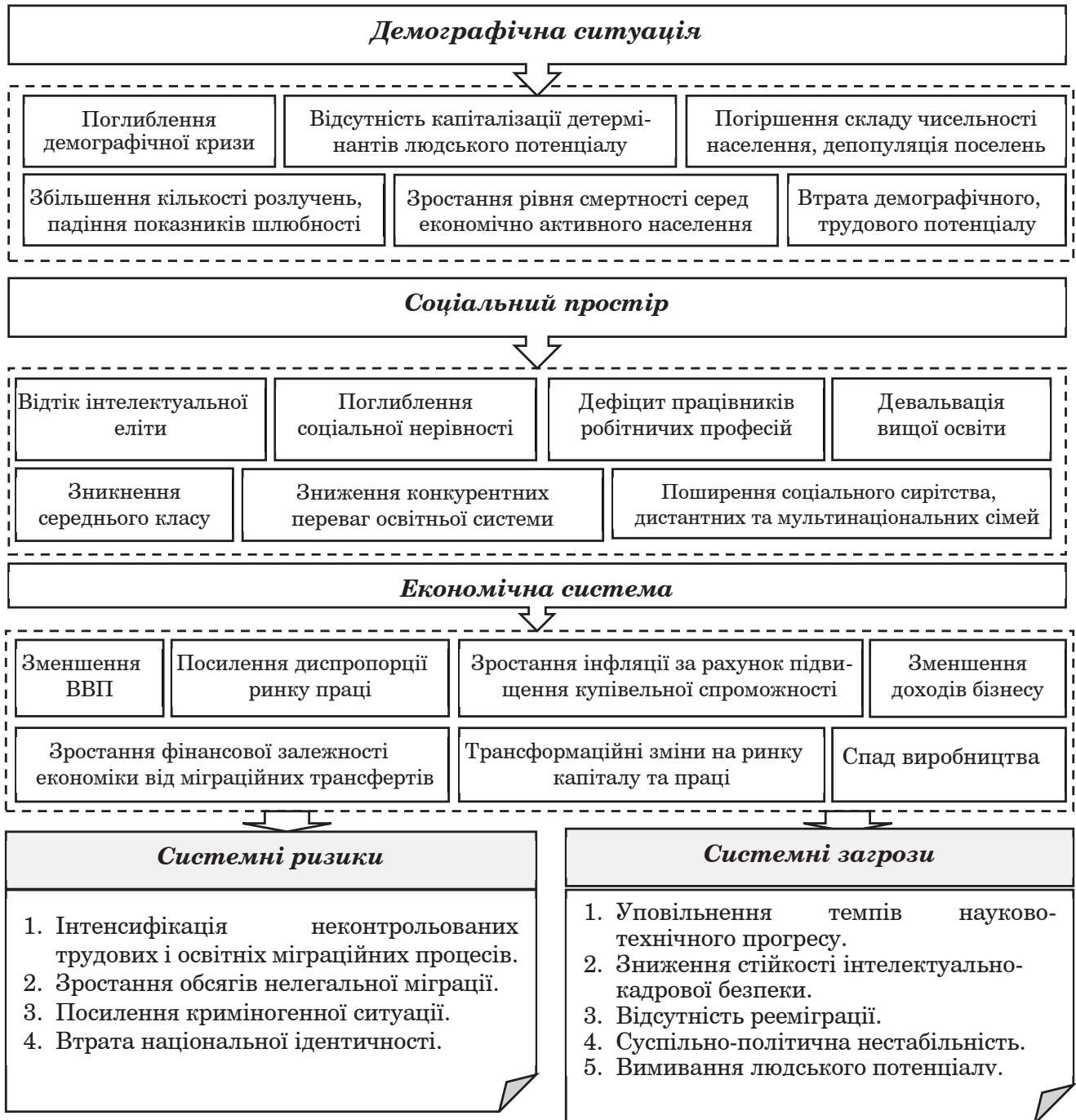

Рис. 2.5. Сфери впливу міграційних загроз для країни-донора: канал відтоку людських ресурсів

Джерело: авторська розробка.

Із макроекономічної точки зору міграційні ризики для країни експортера людських ресурсів через канал грошових трансфертів можна ідентифікувати у контексті двох підходів:

індивідуальних і капітальних грошових трансфертів (продуктивні). Така систематизація дозволяє виявити вагову значущість і загрози для розвитку національної економіки залежно від характеру їхнього впливу.

Індивідуальні міграційні трансферти є прямими переказами для сімейного використання, споживання і заощадження. Продуктивні міграційні трансферти, з іншого боку, відповідають різним формам приватних або соціальних інвестицій, які не є елементами сімейного бюджету. Така диференціація впливає з макроекономічної структури та дозволяє концептуалізувати можливі міграційні ризики та загрози. Наприклад, грошові перекази мігрантів сприяють підтримці балансу витрат і доходів домогосподарств, а вплив на економічний розвиток території може відбуватися різними та взаємодоповнюючими шляхами: міграційні трансферти сприяють елімінації рівня життя, індивідуального споживання і добробуту, одночасно впливаючи на рівень регіональної та національної економіки через зростання доходів малого та середнього бізнесу та ін. Капітальні грошові трансферти сприяють нарощуванню обсягів заощаджень і забезпеченню інвестиційного балансу. Інвестиційні виробничі міграційні трансферти як інструмент економічного зростання, який разом з іншими інвестиційними фондами (іноземні прямі інвестиції, приватні внутрішні інвестиції, державні інвестиції тощо) складають основу регулювання економічного розвитку (рис. 2.6).

У більшості досліджень щодо міграційних трансфертів наведено аналіз впливу обсягів грошових переказів на зміни макроекономічних умов приймаючих країн [438], ніж вплив на розвиток країни-донора людських ресурсів [454]. Зокрема міграційні перекази позитивно впливають на економічне зростання і на кредитний рейтинг країни експортера людських ресурсів, забезпечуючи важливе і стабільне джерело іноземної валюти, яка може сприяти покращенню інвестиційного іміджу та подоланню кризи платіжного балансу. Грошові перекази сприяють ефективному розподілу ресурсів у країні-донора міграційного потенціалу, стимулюючи тим самим сукупний попит на товари та послуги, збільшуючи продуктивність, що

створюється за рахунок споживання й інвестицій, збільшуючи доходи та продуктивність за рахунок зменшення рівня безробіття – мобільність безробітних.

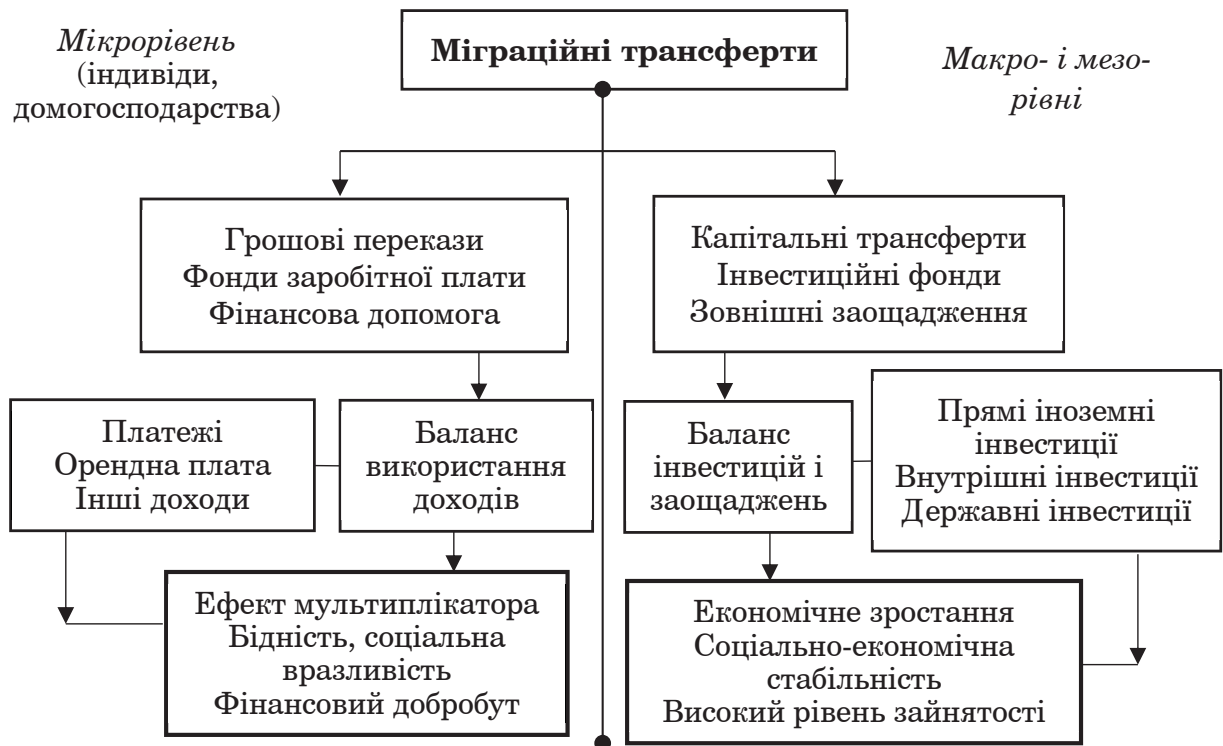

Рис. 2.6. Ефекти міграційних трансфертів:
мікро- і макрорівні

Джерело: авторська розробка.

Примітно, що деякі дослідники вважають, що потік грошових переказів негативно впливає на економічне зростання країни [253; 355], оскільки міграційні трансферти є фактором, який стимулює імпорт іноземних товарів, сприяє заміщенню товарів внутрішнього виробника, перевищенню споживання імпоротної продукції над вітчизняною. Натомість на науковому фронті присутні дослідження, у яких виявлено зв'язок розвитку національної економіки та міграційних трансфертів залежно від часового лагу, який має домінуючий вплив на темпи економічного зростання країни, а не обсяги міграційних трансфертів [354; 296]. Так, численні дослідження щодо короткострокового впливу міграційних переказів на фінансовий розвиток у країнах-донорах людських ресурсів демонструють позитивні ефекти для країн з низькими рівнем розвитку [309; 269], натомість для країн з високими рівнем соціально-

економічного розвитку позитивні ефекти спостерігають у довгостроковому ласі [293; 286].

В окремих теоретико-емпіричних дослідженнях проаналізований вплив грошових переказів на макроекономічні змінні, такі як споживання, інвестиції та економічне зростання, однак результати цих досліджень залишаються в основному неоднозначними. У царині міграціології зустрічається велика кількість публікацій щодо міграційних ризиків збільшення грошових переказів, у т.ч. впливу на зменшення бідності [385], поглиблення фінансових дисбалансів [315], збільшення обсягів подальшої міграції [449] та інституційний розвиток [283]. Так, у [383] на основі результатів досліджень 15 країн Близького Сходу та Північної Африки за 1980-2009 рр. та у [260] на основі вибірки 34 економік світу за 1980-2004 рр. доведено суттєву залежність між грошовими переказами та економічним зростанням, зокрема опосередкований вплив на економічний розвиток за рахунок зростання заощаджень та інвестицій. У дослідженні [288] виявлено позитивний вплив грошових переказів мігрантів на економічне зростання через сферу освіти та розвиток фінансового сектору для економік Південної Азії в 1970-2008 рр.

Варто принагідно вказати, що дослідження Б. Рао [417] продемонстрували прямий сприятливий зв'язок між збільшенням обсягів міграційних трансфертів і економічної діяльності суб'єктів бізнесу, а також опосередкований позитивний взаємозв'язок міграційних трансфертів, зниження реального курсу та розвитку фінансового сектору. Використовуючи дані 36 африканських країн за 1980-2004 рр., Б. Фаїса виявив, що збільшення міграційних переказів на 10 % приведе до збільшення темпів зростання ВВП у розрахунку на одну особу на 0,4 % [302]. Натомість Р. Сінг на основі вибірки 36 країн світу за 1990-2008 рр. [438] виявив, що трансферти є антициклічними та діють як ударні стабілізатори для регулювання розвитку економіки.

Міграційні трансферти можуть виступати фінансовими інвестиціями для розвитку людського капіталу, стимулювання оптимального споживання і забезпечення мультиплікативного ефекту завдяки збільшенню витрат домогосподарств. Грошові

перекази мігрантів виступають драйверами зростання інвестиційного потенціалу, пом'якшення кредитних обмежень в країні, зменшення волатильності споживання, сприяння забезпеченню стабільного макроекономічного середовища, і тим самим, позитивно впливають на економічне зростання. Можна припустити, що міграційні ризики за каналом грошових трансфертів будуть мінімальними для економіки країни-донора, а міграційні ефекти – максимальними за умови розвиненої фінансової системи.

Обґрунтованою є теза А. Бараджаса [262] щодо ступеня інтегрованості економіки країни зі світовими фінансовими ринками. Так, високий рівень інтеграції зменшує ймовірність того, що міграційні трансферти стимулюватимуть інвестиційну діяльність країни, послаблюючи кредитні обмеження. Грошові перекази мігрантів зменшують коливання доходів і тиск щодо інфляції в країнах-донорах. Таким чином, вони мають антициклічну поведінку, оскільки виступають страховим елементом для реагування на макроекономічні потрясіння, що відбулись у країні-донорі людських ресурсів. Також Д. Раса [419] стверджує, що грошові перекази мігрантів виступають макроекономічним агентом подолання несприятливих наслідків фінансової кризи і, отже, мають тенденцію діяти антициклічно, тоді як більшість інших фінансових потоків є проциклічними (вони зменшуються або навіть припиняються під час фінансових криз). Отже, міграційні перекази забезпечують стабільне споживання та випуск продукції в умовах економічної нестабільності.

Існують емпіричні докази того, що грошові перекази можуть також мати негативний вплив на зростання в країнах-отримувачах, зменшуючи стимули до праці, а отже, зменшуючи пропозицію робочої сили або участь робочої сили. Це може спричинити зростання реального обмінного курсу в країнах-донорах, зменшення пропозиції робочої сили, її продуктивності та стимулів до праці, що, у свою чергу, уповільнює економічне зростання. Так, у дослідженнях Е. Родрігеса і Е. Тіонгсона [430] виявлено, що домогосподарства, членами яких є трудові мігранти, зменшили рівень зайнятості та продуктивності праці;

а у дослідженнях Дж. Айрола [252] підтверджується теза про реверсну еластичність міграційних трансфертів і пропозиції робочої сили в Мексиці. Результати аналізу А. Кокс-Едвардса [289] і К. Амуедо-Доренцес [254] також підтверджують негативний вплив грошових переказів мігрантів на рівень неформального ринку праці. Кошти, які мігранти відправляють, витрачаються на поточне споживання, що може бути руйнівним для економіки та посилити соціальну нерівність і фінансову асиметрію між домогосподарствами, які їх отримують, та тими, хто не має цих доходів.

Варто зауважити, що Р. Левіт дотримується думки, що міграційні ризики стосуються не лише національної економіки, тому ввів у науковий дискурс дефініцію “соціальні трансферти” для опису позаекономічних трансфертів – ідеї, знання, досвід та ін. [361]. На відміну від грошових переказів, соціальні грошові перекази мігрантів циркулюють систематично, зокрема під час рееміграції, реверсної міграції, спілкування зі громадами та діаспорою.

Емпіричні моделі М. Каханець [342] і С. Кліцек [350] демонструють вплив загального споживання, сальдо поточного рахунку, прямих іноземних інвестицій та міграційних трансфертів на ВВП країни. Більше того, вплив поточного балансу рахунків, прямих іноземних інвестицій, заробітної плати, сукупних податків і трансфертів мігрантів на споживання часто досліджують однаково. Можна стверджувати, що вплив грошових переказів мігрантів на економічний розвиток досліджується в основному з використанням категорії “споживання”. Прямий і реверсний вплив міграційних трансфертів на економічне зростання через споживання аргументували П. Гюліано [315], Д. Раса [418] і Д. Меєр [378]. Наприклад, Д. Раса вказує на ефект “згладжування споживання” грошових переказів мігрантів і розглядає їх як фактор стійкого економічного зростання. Д. Раса досліджував вплив міграційних трансфертів на споживання та інші економічні показники, ототожнюючи грошові перекази мігрантів з прямими іноземними інвестиціями, розглядаючи їх як можливий спосіб фінансування споживання. Д. Меєр показав

вплив споживання, грошових переказів мігрантів та інших макроекономічних показників на зростання ВВП і дійшов висновку, що міграційні трансферти були найважливішим фактором економічного розвитку Албанії протягом 1999-2013 рр. Така інтерпретація міграційних ризиків у контексті забезпечення розвитку економічної системи зумовила виділення дослідниками ринку міграційного капіталу [421], який є окремою складовою міжнародних ринків капіталу та тригером економічного поступу.

Загалом, міграційні процеси мають позитивні ефекти на соціально-економічну систему країни (зменшення дисбалансів національного ринку праці (зниження рівня безробіття), збільшення інвестицій у сферу освіти, зниження бюджетного навантаження за рахунок виплат по безробіттю та інших бюджетних витрат (освіта, охорона здоров'я), зростання рівня добробуту/зниження рівня бідності населення за рахунок міграційних трансфертів, зростання внутрішнього споживчого попиту, капіталізація людського потенціалу (здобуття навичок, досвіду, підвищення кваліфікації та ін.)), а також ризики для демографічної ситуації в країні-донорі (зменшення чисельності населення, зокрема частки молоді, скорочення обсягів трудових ресурсів та високо-кваліфікованих фахівців), інноваційної сфери (поширення технологічного регресу, зниження інноваційної конкурентоспроможності), економічної системи (зменшення обсягів ВВП, можливе зростання інфляції). Примітно, що негативні та позитивні ефекти міграційних процесів є соціально-економічними ризиками, управління якими має стати стратегічним об'єктом державного регулювання розвитку економіки країни (рис. 2.7).

Міграційні ризики, які пов'язані зі змінами пропозиції робочої сили, приводять до виникнення окремих економічних ефектів залежно від конкретних структурних характеристик, зокрема умов ринку праці та кредитування, а також якісних ознак міграції (стать, вік, кваліфікація, регіональне походження мігрантів). Наприклад, у країнах з великим запасом некваліфікованої робочої сили та високим рівнем некваліфікованого безробіття міграція не матиме значного впливу на продуктивність праці, оскільки безробітні або

некваліфіковані працівники заповнюють робочу силу мігрантів. Однак, якщо у країні відсутній “ефект заміщення”, то міграція має негативний вплив на обсяги ВВП і продуктивність праці.

Рис. 2.7. Міграційні загрози та ефекти впливу на економічне зростання країни-донора людських ресурсів: канал міграційних трансфертів

Джерело: авторська розробка.

Варто зазначити, що в Україні затверджена Методика аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції [180], у якій визначено індикатори оцінки ризиків у сфері імміграції, еміграції, біженців тощо. Так, у [115, с. 18] вказано, що оцінка ризиків – це “діяльність (дії), спрямована на встановлення ймовірності порушення законодавства”. Оцінка міграційних ризиків повинна передбачити моніторинг втрат, загроз та ефектів, які пов’язані з поширенням міграційних процесів, інтенсифікація яких впливає на розвиток і сек’ритизацію національної економіки. Для оцінювання ризиків доцільно виділити ті чинники, які мають вагомий вплив на економічну систему, дія яких визначає її розвиток або спад. Варто наголосити про доцільність побудови оптимальної та комплексної системи факторів впливу, які створюють загрози для національної економіки чи сприяють поширенню деструктивних трансформацій.

Для виявлення міграційних ризиків, зокрема впливу міграційних трансфертів на економічне зростання, у науковому дискурсі найчастіше використовують економетричні методи дослідження. Зокрема, для визначення впливу грошових трансфертів мігрантів на економічний розвиток країни використовують фільтр високих частот Ходріка-Прескотта (фільтр НР), який демонструє циклічну складову часового ряду шляхом мінімізації ризиків (формула 2.30).

$$\min_{\tau_i} (\sum_{t=1}^T (y_t - \tau_t)^2 + \lambda \sum_{t=2}^{T-1} [(\tau_{t+1} - \tau_t) - (\tau_t - \tau_{t-1})]^2), \quad (2.30)$$

де τ_i – тенденція економічного зростання; y_t – тимчасові ряди для ВВП, грошових переказів мігрантів і прямих іноземних інвестицій; λ – мультиплікатор, який контролює частоту динамічного ряду [291].

Для оцінювання міграційних ризиків для різних сфер національної економіки з урахуванням вагомості факторів впливу на соціально-економічні загрози серед арсеналу методичного інструментарію варто виділити метод аналізу ієрархій Т. Сааті [432]. Такий метод оцінки міграційних ризиків дає змогу оцінювати вплив кожного фактору в структурі ризику.

Натомість В. Мойсей запропонувала досліджувати вплив міграційних процесів на економічну систему через оцінювання продуктивності (формула 2.31).

$$\Delta Y_e = M * R + (T - L) * N_m, \quad (2.31)$$

де ΔY_e – величина зміни ВВП у країні-донорі людських ресурсів; M – мультиплікатор грошових переказів мігрантів; R – величина грошових переказів мігрантів своїм сім'ям (виражена в національних грошових одиницях); T – середня величина соціальних витрат на одного працівника (у національних грошових одиницях на одну особу); L – величина ВВП, продукована в середньому одним працівником (у національних грошових одиницях на одну особу); N_m – кількість мігрантів, осіб [119, с. 90].

Варто наголосити, що підхід В. Мойсеї вірний лише за умови повної зайнятості, коли емігрантів не можна замінити безробітними. У разі невідповідності вплив можна оцінювати за формулою (2.32).

$$\Delta Y_e = (M * r + \Delta T - V) * N_m, \quad (2.32)$$

де r – величина міграційних трансфертів у розрахунку на одну особу (в національних одиницях); ΔT – різниця між соціальним забезпеченням безробітних і іммігрантів (в національних грошових одиницях у розрахунку на одну особу); V – додаткові витрати на перекваліфікацію одного безробітного.

Особливої зацікавленості викликає методологія П. Гіюліано, М. Руїз-Арранза [315] і Дж. Беттіна і А. Заззаро [269] щодо оцінювання міграційних ризиків через виявлення впливу на темпи економічного зростання. Так, на початковому етапі дослідження визначається характер і продуктивність грошових переказів. Примітно, що дана методика апробована на прикладі понад 30 країн (формула 2.33).

$$GDP_{it} = a_{it} + \beta_1 Remit_{it} + \beta_2 Inv_{it} + \beta_3 Remit_{it} * Inv_{it} + \varepsilon_t, \quad (2.33)$$

де GDP_{it} – швидкість зміни реального ВВП у розрахунку на одну особу за t -період часу; $Remit_{it}$ – грошові перекази мігрантів за t -період часу; Inv_{it} – інвестиційний капітал, накопичений країною за t -період часу.

Для вивчення причинно-наслідкового зв'язку між міграційними трансфертами та економічним зростанням П. Голіціс запропонував використовувати авторегресійну модель (VAR) з використанням лагового моделювання. Економетрична функція впливу має вигляд формули 2.34.

$$\Delta y_t = \alpha \beta' y_t - 1 + \sum_{i=1}^{\rho-1} \Gamma_i \Delta t_{t-i} + \varepsilon_t, \quad (2.34)$$

де Δy_t – вектор ендогенних змінних; α, β – параметри матриці (статистичні похибки) [317].

Таким чином, головними ризиками та загрозами поширення міграції населення є неконтрольовані міграційні потоки, інтенсифікація яких має негативні наслідки для ринку праці, сфери виробництва, національної та економічної безпеки, кредитного ринку та ринку інвестиційного капіталу; перебування значної частини мігрантів у сфері тіньового або напівтіньового ринку праці, формування групи прекаріату; відсутність організаційно-економічного механізму регулювання міграційних процесів у частині забезпечення інтересів країни.

2.4. Світовий досвід реалізації інструментів управління міграційними процесами та їх соціально-економічні результати

Зв'язок міграції та економічного розвитку не є однозначним, оскільки міграційні процеси можуть виступати драйвером соціально-економічного поступу і одночасно стримувати економічне зростання як країни-донора, так і країни-реципієнта людських ресурсів. Внаслідок міграції у країнах призначення відбувається омолодження демографічної структури населення, робочої сили, економічне пожвавлення секторів економіки, сфери малого та середнього підприємництва, реформування системи соціального забезпечення, розвиток нових високотехнологічних галузей. У країнах походження мігрантів позитивні ефекти міграції

відображається у покращенні інвестиційного клімату та потенціалу країни через грошові перекази, трансферт технологій і соціальних трансакцій за рахунок реверсної міграції.

Міграція виступає не лише наслідком соціально-економічного розвитку, вона є фактором-тригером соціально-економічних результатів країни, які проявляються у розвитку людського та соціального капіталу, інвестиційно-інноваційної діяльності, результативності фінансової та торговельної сфери. Так, у звіті Генерального секретаря ООН з питань міжнародної міграції та розвитку зазначається про важливість розуміння взаємозв'язку міграції та розвитку країни та вироблення політики управління міграційними процесами з метою регулювання розвитку національної економіки [427]. Рівень сприяння еміграції і отриманні позитивних соціально-економічних результатів залежить від багатьох факторів, включаючи форми міграції, її тривалість, напрям переміщення, причини міграційної активності. Останнє свідчить про те, що міграція може принести позитивні ефекти за умови готовності країни до реалізації механізмів управління міграційними процесами. Надмірна еміграція робочої сили, а також працепрофіцитна кон'юнктура ринку праці є деструктивними чинниками розвитку країни походження людських ресурсів. Натомість, реверсна міграція з соціальними та грошовими трансфертами виступають елементами нарощування ресурсного потенціалу соціально-економічного розвитку країни.

Міграція населення завжди була невід'ємною частиною досвіду багатьох країн світу. Так, сучасна ера міграційної активності розпочалася після Другої світової війни, коли післявоєнне відновлення та економічне зростання привели до підвищення попиту на робочу силу, який не можна було задовольнити на внутрішньому рівні. Країни з колоніальною історією (Бельгія, Франція, Нідерланди та Велика Британія) змогли залучити значні обсяги низькокваліфікованої робочої сили зі колишніх колоній. Німеччина, Австрія, Данія, Швеція і Нідерланди імплементували програми гастарбайтерів, спрямовані на забезпечення постачання необхідної робочої сили

[324]. У цей час на інтенсивність міграційних потоків в основному впливали нерівність доходів і дивергенція економічного розвитку країн-донорів і країн-реципієнтів людських ресурсів.

Країни з високим рівнем соціально-економічного розвитку, значним попитом на робочу силу та гідними умовами праці стали привабливими для іммігрантів з країн, для яких характерний високий рівень безробіття, низький рівень оплати праці та стагнація економіки. Варто відзначити, що для країн-донорів робочої сили більша частина мігрантів є вихідцями зі сільських територій (північ Португалії, захід Іспанії, південь Італії та північ Греції [456].

Модель управління міграційними процесами, яка найчастіше використовувалася у країнах Північної Америки та ЄС, передбачає, що міграція є інструментом регулювання ринку праці, зокрема балансування сукупної пропозиції та попиту на робочу силу [282, с. 75-83]. У багатьох країнах світу державна політика управління міграційними процесами, основним завданням якої було регулювання ринку праці, є методом стимулювання чи стримування еміграції. Ключовим елементом державної політики регулювання міграції у низці країн світу (США, Канада, Аргентина, Португалія, Італія) виступала взаємодія між засобами управління зовнішньою міграцією задля досягнення сталого економічного розвитку в умовах інтенсивного відтоку висококваліфікованих кадрів.

Варто наголосити, що в умовах “нової економіки міграції” [402; 379] у деяких країнах відстежується дефіцит двох референтних груп: висококваліфікованих фахівців у країнах-донорах людських ресурсів і робочих кадрів у країнах-реципієнтах. Тому ключовим фактором, що визначає “відтік мізків”, є дивергенція розвитку соціально-економічної системи, а не можливість отримати фінансову винагороду. Інструменти управління міграційними процесами на основі врахування теорії структурного дисбалансу периферійних суспільств є ефективними для країн, де характерна значна ендогенна диференціація соціально-економічного розвитку. Так, у країнах з меншим рівнем соціально-економічного розвитку, які

витрачають значні обсяги дефіцитних ресурсів на забезпечення людського розвитку, спостерігається відтік населення, у т.ч. висококваліфікованих фахівців, які стали учасниками ринку праці в країнах із вищим рівнем розвитку – синдром “модернізації для еміграції” (рис. 2.8).

Досвід багатьох країн світу демонструє важливість розробки інструментів управління міграційними процесами у частині регулювання потоків капіталу (грошових трансфертів, інвестицій та ін.) для країн-донорів людських ресурсів [404, 299, 388], оскільки грошові перекази мігрантів становлять джерело іноземної валюти та створюють мультиплікативний ефект на економіку загалом, водночас зменшуючи попит на соціальні витрати. Ключовим елементом державної політики управління міграційними процесами в умовах забезпечення соціально-економічного розвитку для окремих країн світу є заохочення відтоку робочої сили з метою зменшення профіциту на ринку праці та послаблення соціально-політичного та економічного тиску.

Наприклад, у 1960-1970 рр. Туреччина використовувала трудову еміграцію як засіб зменшення безробіття і збільшення валютних резервів за рахунок грошових переказів, які також використовувались для прихованого утримування курсу турецької ліри [371]. Крім того, турецька політика регулювання міграційними процесами розглядалася як спосіб отримання мігрантами з сільських територій нових навичок і знань, за допомогою яких можна досягнути високих соціально-економічних ефектів за умови рееміграції місцевого населення, а також залучення іноземного капіталу для забезпечення інвестиційних потреб місцевої громади [435, с. 92-93]. Варто зауважити, що тотожні механізми управління міграційними процесами імплементували Туніс і Марокко, які використовували економічні стимули щодо сприяння трудової еміграції до країн Західної Європи насамперед для подолання високого рівня безробіття і залучення грошових переказів [275, с. 17]. Схожої позиції дотримувалася Лівія, пропонуючи стипендії для сприяння мобільності студентів та заохочення громадян до навчання за кордоном [451].

Рис. 2.8. Синдром “модернізації економічної системи для еміграції”: досвід країн з високим рівнем “відтоку мізків”
 Джерело: систематизовано на основі даних [344; 352; 364].

Цікавим інструментом управління міграцією задля отримання економічних ефектів є розробка Програми щодо заохочення трудової та освітньої еміграції населення (досвід Мексики). Метою формування Програми було отримання стійкості ринку праці й інтенсифікації міграційних трансфертів задля модернізації промисловості та стимулювання інвестиційної діяльності емігрантів у реалізації програм

економічного розвитку на локальному рівні [306, с.48]. Так, Філіппіни використовували еміграцію як стратегію розвитку країни, щорічно відправляючи близько 80 тис. громадян за кордон на сезонні роботи за умови підписання тимчасових трудових контрактів і розробляючи чіткі інституційні умови для забезпечення соціального захисту мігрантів і прав діаспори [452].

Державна політика управління міграційними процесами Південної Кореї і Філіппін була сфокусована на отриманні позитивних економічних результатів і зміцненні економічної безпеки, що зумовило необхідність розробки Програми зайнятості населення за кордоном із визначеними механізмами управління трудовою міграцією. У результаті реалізації Програми зайнятості Філіппіни отримували грошові трансферти обсягом понад 19 млрд дол. США на рік [337, с 325-327]. Варто зацентувати увагу на досвіді Філіппін і щодо розробки програм підтримки та стимулювання потенційних мігрантів до виїзду. Комісія з питань закордонних справ у Філіппінах надавала консультативні послуги, організовувала консультаційні заходи для мігрантів, здійснювала адаптацію навичок потенційних мігрантів для покращення їхніх можливостей задля працевлаштування. Прикладом такої практики є політика підготовки медичних сестер і працівників, а також моряків для працевлаштування на міжнародному ринку праці.

Схожої концепції дотримувалися ряд африканських держав, зокрема Камерун отримував щороку понад 10 млн дол. США від діаспори з Європи [401, 370], а Бангладеш, Шрі-Ланка, Індія, Пакистан, Єгипет сприяли міграції робочої сили до нафтовидобувних арабських держав не лише задля залучення грошових переказів, а також для стримування перенаселення і безробіття [343, 451]. Країни з низьким рівнем розвитку використовували численні інструменти управління трудовими та освітніми міграційними процесами, включаючи двосторонні та багатосторонні договори. Зокрема, у 2015 р. Міністерство закордонних справ Індії розробило електронну базу даних “e-Migrate”, метою якої було підвищення прозорості та

покращення умов праці шляхом реєстрації і перевірки іноземних компаній, які заохочують їхніх громадян до еміграції [310, 249]. Відтак, управління трудовою еміграцією та регулювання діяльності діаспори у країнах, для яких міграція виступає тригером зменшення соціально-економічних деструктивних змін, є ключовим елементом політики економічного розвитку країни.

У деяких випадках управління міграційними потоками через канал грошових трансфертів призводило до отримання негативних соціально-економічних результатів, наприклад, збільшення соціальної нерівності або створення інфляційної залежності від капітальних вкладень мігрантів. Так, на Філіппінах короткострокові грошові перекази міжнародних мігрантів відокремили сільськогосподарську галузь від інших галузей економіки та стримували прямі іноземні інвестиції у виробництво [466]. У випадку Непалу грошові перекази в основному інвестувалися у міські території, а інші території недоотримували економічних вигод від грошових переказів [250]. У Зімбабве грошові перекази одночасно спричинили інфляцію, загострили проблему бідності домогосподарств немігрантів і посилили соціальну нерівність [372]. Світовий досвід демонструє, що грошові перекази пов'язані з більшою нерівністю доходів в Африці [255] та Латинській Америці [264]. Однак, інші дослідження доводять тезу, що міграція виступає засобом покращення фінансового добробуту населення, наприклад, у Мексиці [443] і Єгипті [412]. Міграція на початкових етапах розвитку спричиняє збільшення нерівності, оскільки лише відносно розвинені країни мають відповідне ресурсне забезпечення для сприяння еміграції населення задля отримання грошових переказів. Оскільки в країнах призначення створюються мережі діаспор, вартість міграції зменшується, що веде до подальшої інтенсифікації зовнішніх міграційних процесів.

Досвід численних країн світу демонструє помірну ефективізацію такого інструменту управління міграційними процесами задля забезпечення економічного розвитку країн з нерозвиненою фінансовою системою як моніторинг грошових

трансфертів [380; 358]. Інтеграція грошових переказів у процеси розвитку національної економіки відрізняються залежно від контексту та часто є суперечливими. Наприклад, значний приплив грошових переказів в економіку Польщі, Індії і Пакистану сприяв зменшенню рівня бідності, але одночасно посилив атмосферу апатії та фінансового очікування, що спостерігалось у суспільстві на рівні домогосподарств [324; 428]. Натомість, значні обсяги міграційних трансфертів, спрямовані у депресивні зони, наприклад, країни Африки, Шрі-Ланка, сприяли трудовій міграції і зменшенню рівня дисбалансу ринку праці [446; 278]. Практика засвідчує, що соціально-економічні результати від реалізації державної політики управління міграційними процесами через канал грошових переказів не можуть мати структурованої системи, оскільки отримані економічні ефекти диференційовані за сферами і часовими лагами.

Досвід управління трудовими міграційними потоками в Мексиці відрізняється від інших країн світу фактом відсутності позитивних ефектів у сфері зайнятості та зростання частки нелегальної міграції. Сприятливі соціально-економічні результати міграції для ринку праці та сфери зайнятості сприяють зростанню вагомості фінансових наслідків міжнародної міграції. У країнах із прогресивним податком на прибуток еміграція висококваліфікованих емігрантів негативно позначалася на державному бюджеті через втрату майбутніх податкових внесків. Часто недоотримані податкові надходження виступають державними інвестиціями в сферу освіти для емігрантів [418; 384].

Варто наголосити, що досвід окремих країн Азії щодо регулювання міграційних трансфертів у системі державної політики розвитку національної економіки корелює зі змінами структури витрат домогосподарств і пропозиції робочої сили [465]. Зокрема, домогосподарства з мігрантами в країнах, де спостерігається посилення курсу валюти по відношенню до національної грошової одиниці, значно збільшували фінансові витрати на забезпечення освіти дітей, товари тривалого

користування (телевізори та автомобілі), відвідування позашкільних гуртків й інвестиції в бізнес.

Досвід Мексики також підтверджує позитивну кореляцію між міграцією та ринком капіталу в країні-донорі людських ресурсів. Так, соціально-економічні результати Мексики у сфері бізнесу визначені за допомогою двох механізмів: грошові перекази послаблюють кредитні обмеження на створення малих підприємств, а рееміграція сприяє формуванню значних соціальних трансфертів, які виступали інструментом розвитку сфери малого та середнього бізнесу [297]. Натомість Республіка Корея була однією з перших країн, яка стимулювала еміграцію працівників будівельної сфери задля отримання додаткових навиків і знань, здійснивши їхню рееміграцію через короткий період часу. Створення Корейської державної корпорації закордонного розвитку (KODCO) було ефективним інституційним механізмом регулювання еміграції у частині працевлаштування корейських робітників за кордоном. Варто додати, що державна політика регулювання міграційних процесів в азійських країнах-донорах людських ресурсів мала характерні елементи:

- 1) встановлення мінімальних стандартів для трудових контрактів і вимог на отримання дозволу щодо підписання трудового договору за кордоном уповноваженим національним органом влади перед від'їздом;
- 2) ліцензування і регулювання діяльності приватних агентств з підбору персоналу за кордоном;
- 3) встановлення квот на працевлаштування за кордоном [251; 328].

Хоча більшість країн Азії не обмежували права громадян працевлаштовуватися за кордоном, деякі з них виконували регулюючі функції, включаючи: формування системи трудових стандартів, обов'язкових для виконання за кордоном; надання повноважень державним службам зайнятості щодо моніторингу інтенсивних трудових міграційних потоків; використання конкретних засобів протидії торгівлі людьми та економічної експлуатації за кордоном; здійснення арбітражних процедур у

суперечках між трудовими емігрантами та їх іноземними роботодавцями; створення національних і регіональних установ для забезпечення прав мігрантів за кордоном; регулювання зайнятості трудових мігрантів і управління міграцією між країнами за допомогою багатосторонніх угод [372].

Примітно, що країни мають певний потенціал і автономію для формування механізмів управління міграційними процесами у контексті регулювання розвитку національної економіки. Для високорозвинених країн еміграція сформувала економічні стимули для таких практик, як трансферт інновацій, у т.ч. виробничих процесів, інтелектуальної власності та бізнесу [435]. Країни з високим рівнем ВВП у розрахунку на одну особу використовували еміграцію як засіб сприяння зростання обсягів національного, регіонального та індивідуального доходів, рівнів заощаджень й інвестицій. Країни, що розвиваються, формували механізми управління міграцією з метою монетизації міграційних потоків, тому для них характерним є використання еміграційної політики як засобу експорту товарів, послуг і знань, а також зменшення внутрішнього соціально-економічного тиску.

Основним викликом для багатьох країн світу, у яких еміграція є характерною ознакою соціально-економічного розвитку, було посилення впливу міграційних трансфертів на економічне зростання. Відповідно, для його державного регулювання застосовувалися різні організаційно-економічні, адміністративні та ін. засоби. Як свідчить досвід передових економік світу, вплив грошових переказів на економічний розвиток мінливий, тому варіації відповідних інструментів також перманентні. На рис. 2.9 систематизовано інструменти світового досвіду управління міграційними трансфертами у контексті забезпечення соціально-економічного розвитку.

Світова практика має позитивний досвід щодо управління міграційними процесами задля отримання ефективних соціально-економічних результатів і формування сприятливих умов для трансформації національних економік, а також реалізації державної політики управління міграційними процесами.

І н с т р у м е н т и

Ц і л і , з а в д а н н я

П і д х і д

Збільшення обсягів міграційних трансфертів	Максимізація обсягу грошових переказів мігрантів Мінімізація нерационального використання грошових переказів за рахунок трансфертних витрат Збільшення прибутковості малого та середнього бізнесу	Сприяння короткостроковій трудовій міграції Встановлення низьких бар'єрів входу на ринок для постачальників міграційних послуг, у т.ч. трансферу Ведення рахунків в іноземній валюті з прямишими відсотковими ставками
Спрямування переказів на цілі сталого розвитку	Цільове використання міграційних трансфертів державою Розроблення системи стимулів для мігрантів-інвесторів Стимулювання розвитку територіальних громад	Оплаткування переказів грошових переказів Податкові канікули для мігрантів-інвесторів на створення малого бізнесу Фінансування напрямів розвитку територіальних асоціацій
Стимулювання інвестування (прямого і непрямого) міграційних трансфертів	Формування міграційної інфраструктури Маркетингування міграційних трансфертів Формування конкурентоспроможної фінансової системи (інвестиційні фонди, мікрофінансові установи) Розвиток мережі фінансових міграційних установ	Інвестиційне кредитування одержувачів грошових переказів Створення сприятливого мікроклімату для інвесторів-емігрантів Надання податкових пільг на імпорт інвестиційних товарів Перехресне субсидування банківськими послугами грошових переказів
Розвиток системи ефективності міграційних трансфертів	Сприяння споживанню місцевих товарів та послуг Формування системи іменних і привілейованих міграційних облігацій Підвищення соціальної значущості бізнес-секторів, які функціонують за рахунок грошових переказів мігрантів	Тарифи на імпорتنі товари з альтернативами місцевого виробництва Медичне страхування за рахунок міграційних трансфертів Фінансовий контроль за сферою зайнятості в будівельній галузі економіки
Ефективне управління міграційними трансфертами	Стимулювання банківської діяльності як посередників міграційних трансфертів Розвиток фінансової грамотності серед відправників та одержувачів міграційних трансфертів	Надання пільг та додаткових стимулів для здійснення міграційних трансакцій через банківські установи Реалізація програм фінансової освіти через громадські організації сім'ям трудових мігрантів

Рис. 2.9. Цілі й інструменти державної політики регулювання міграційних трансфертів у контексті стимулювання соціально-економічного розвитку країни. Джерело: авторська розробка.

Перший підхід передбачає управління міграційними процесами (Індія, В'єтнам, Пакистан, Індонезія) орієнтований на збільшення обсягів національного багатства, основним інструментом якого є зростання темпів надходжень поточних міграційних трансфертів. Наповнення державного бюджету за рахунок міграційних трансфертів було мотиваційним вектором стимулювання тимчасової і сезонної еміграції, яка має високу чутливість до поширення соціальних наслідків.

Другий підхід до управління міграційними процесами передбачає спрямування грошових переказів безпосередньо на цілі сталого розвитку країни (Ірландія, Велика Британія, США, Франція). В основі державної політики управління міграційними процесами лежить привілейована система оподаткування грошових переказів і підтримка ініціативи розвитку територіальних громад через відповідні фінансово-інвестиційні фонди, що сприяє наповненню державного бюджету. Однак, такий підхід порушує питання встановлення пріоритетних черг щодо розподілу дефіцитних державних коштів. Водночас, система засобів реалізації державної політики викликає дискусію щодо доцільності державних дотацій суб'єктам господарювання від отриманих міграційних переказів.

Стимулювання прямого і непрямого інвестування міграційних трансфертів як *третій підхід* до формування державної політики управління міграційними процесами використовувався Іспанією, Грецією, Італією, Польщею і Канадою. Основною метою державної політики є формування особливої когорти населення – підприємців-мігрантів, які виступають інвесторами економічного зростання країни. Зокрема, стимулювання непрямого інвестування грошових переказів мігрантів можливе за умови, що мігранти, а також їхні сім'ї контролюють споживчі витрати через ефективне використання грошових переказів. Депонування грошових переказів у фінансових установах сприяє формуванню системи доступу до кредитного ринку і тим самим стимулює розвиток і забезпечення більшого спектру соціально-економічних ефектів.

Четвертий підхід формування державної політики регулювання міграційних процесів (поширений у Німеччині,

Бельгії, Нідерландах, Австрії) полягає у забезпеченні ефективного споживання, а відтак і збільшення обсягів заощаджень і інвестиційної спроможності за рахунок міграційних трансфертів. Варто зауважити, що універсальною особливістю міграції є те, що значна частина грошових переказів витрачається на споживання і будівництво. Тому, наприклад, розвиток будівельної сфери залежить від імпорту та умов зайнятості, виступає вагомим фактором забезпечення кореляційного зв'язку між міграційними трансфертами та розвитком національної економіки.

Стратегування державної політики управління міграційними процесами передбачає розробку програм регулювання потоків міграційних трансфертів, що є основою *п'ятого підходу*, який у практичній діяльності найповніше використовується Японією і Португалією. Реалізація інструментів для досягнення мети державної політики сприяє формуванню міграційної інфраструктури з відповідним кадровим і фінансовим забезпеченням. Примітно, що залучення відправників та одержувачів грошових переказів до офіційного фінансового сектору розширює його можливості, сприяє розвитку інфраструктури та отриманню соціально-економічних ефектів.

Варто наголосити, що не менш важливою стратегічною метою політики є забезпечення стабільних потенційних грошових переказів мігрантами задля економічного поступу. Така мета є викликом для країн, що розвиваються в умовах глобалізації, оскільки емігранти не завжди є інвесторами національної економіки, сфери малого та середнього бізнесу, а також носіями соціального капіталу. Значна частина трудових мігрантів залишається на постійне місце проживання у країні призначення, розриваючи усі соціальні контакти з країною-донором.

З точки зору державної політики найбільш конструктивним підходом до управління міграційними процесами є такий, який за конкретних умов чи факторів впливу є сприятливим до застосування адміністративно-політичних та організаційно-економічних інструментів. Одним із бар'єрів імплементації

інструментів та засобів регулювання міграційними процесами є розрив між економікою, з одного боку, та якісно орієнтованою фінансово-інституційною системою, з іншого. Облік і кваліметрія грошових переказів, оцінка їх впливу на розвиток економіки, формування і реалізація політики зменшення трансфертних витрат та інтегрування міграційних трансфертів у реальні галузі економіки вимагають розробки додаткових засобів регулювання розвитку інноваційно-орієнтованої економіки.

Як свідчить практика багатьох країн світу, еміграція населення має неоднозначні соціально-економічні результати як для країни експортера робочої сили, так і для країни імпортера. Спостерігається виникнення окремих циклів, що у науковому дискурсі часто описуються у концепції M&D (“міграція-розвиток”). Зокрема, можна виділити цикл “+результати”, який демонструє позитивні ефекти як накопичення інвестиційного та соціального капіталу у формі міграційних трансфертів і соціальних інвестицій (навички, знання, досвід, інформація та ін.) за умови реверсної еміграції. Натомість, цикл “-результати” демонструє негативні ефекти та численні загрози зовнішньої міграції, зокрема зменшення рівня соціального капіталу і конкурентоспроможності окремих сфер економіки.

Згідно концепції M&D взаємозв'язок між міграцією і розвитком країни пояснюється механізмом “3R” (recruitment, remittances, return) – вербування, грошові перекази та повернення [371]. Так, вербування мігрантів приводить до створення міграційних мереж, які виступають елементом-зв'язку громади країн-донорів із конкретними ринками праці країн-реципієнтів. Такі мережі виступають інструментом соціального захисту трудових мігрантів і засобом пролонгації процесу міграції.

Грошові перекази мігрантів створюють інвестиційний ефект для національної економіки, забезпечують зростання економічних вигод за умови використання заощаджувальних інструментів, що дозволяє фінансовим установам капіталізувати кошти у сектори реальної економіки. Капітальні видатки мають мультиплікативний ефект, що сприяє стимулюванню

економічного зростання. Принагідно зазначимо, що для країн, які розвиваються, не маючи фінансової можливості експортувати вироблену продукцію, міграція робочої сили є основним засобом отримання іноземної валюти. Реверсна міграція для таких країн розглядається як завершальний етап міграційного циклу.

Примітно, що сила та напрям зв'язку між міграцією і соціально-економічними результатами визначається багатьма факторами, включаючи здатність спрямовувати грошові перекази на продуктивні інвестиції, можливості працевлаштування і створення відповідних умов для забезпечення розвитку. Так, результати дослідження Світового банку, проведеного у 74 країнах із низьким і середнім рівнем розвитку, свідчать про те, що частка грошових переказів у ВВП є значущою для пояснення наслідку зниження рівня бідності. Відповідно напрямами та інструментами державної політики управління міграційними процесами в умовах забезпечення соціально-економічного розвитку країн експортерів людських ресурсів є:

- ✓ максимізація ефекту міграційних трансфертів через відповідні курси валют, економічну політику, банківські системи та ринкову конкуренцію;

- ✓ максимізуючий вплив міграційних трансфертів завдяки мультиплікативному ефекту;

- ✓ максимізація інвестиційного потенціалу за допомогою обґрунтованої економічної політики, а не спеціальних міграційних програм [463].

Розвиток моделі M&D трансформував глибокі зміни до загального підходу щодо управління міграційними процесами задля досягнення соціально-економічних результатів. Міграція як джерело економічного розвитку дозволила сформуванню окремими країнами ЄС сприятливе міждержавного співробітництва, а також простір для діалогу та консультацій із широким колом недержавних суб'єктів, зокрема асоціації мігрантів і суспільства в цілому, приватного сектору або місцевих органів влади. Міграція стала об'єктом діалогу та партнерства, тому необхідність узгодженості державного

регулювання міграції в контексті економічного розвитку стала центральним елементом політики управління міграційними процесами для передових економік світу.

Використання практик реалізації інструментів державної політики передових економік світу дозволить транспонувати інструменти та засоби управління міграційними процесами у систему механізмів регулювання економічного розвитку, сприятиме зміцненню національної безпеки задоволенню економічних інтересів і формуванню резервів розвитку ринку капіталу, інвестицій та інновацій.

Висновки до другого розділу

За результатами систематизації науково-методичних підходів до аналізування середовища розвитку міграційних процесів встановлено, що методика його оцінювання на основі сукупності чинників (економічних, соціальних, медико-демографічних, політичних, духовно-культурних, інституційних, територіальних), які сприяють виштовхуванню або притяганню мігрантів, повинна відповідати критеріям доступності даних, повноти охоплення, надійності, універсальності, компаративності, специфічності, валідності, відтворюваності, недопущення подвійного впливу.

Розроблений методичний підхід до оцінювання середовища розвитку міграційних процесів передбачає аналізування рівнів виштовхування населення за кордон (push-середовище) і притягання іммігрантів (pull-середовище). Запропонована система параметрів push-pull-середовища відображає умови розвитку та функції залежності державної політики управління міграційними процесами від соціально-економічних параметрів. Розроблено методологію комплексного оцінювання середовища розвитку міграційних процесів, алгоритм якої передбачає реалізацію п'яти ключових етапів: стратегічного (визначення мети дослідження, формулювання гіпотези щодо впливу середовища виштовхування/притягання на міграційні процеси),

композиційного (обґрунтування структурних елементів моделі push- і pull-середовища розвитку міграційних процесів), якісної оцінки (відбір індикаторів за якісним впливом на результуючу складову середовища розвитку міграційних процесів; формування рядів стимуляторів і дестимуляторів push-і pull середовища), емпіричного (розрахунок емпіричного показника рівня виштовхування населення за кордон і притягання іммігрантів до країни призначення) й економетричного (побудова паспорту “міграційного потенціалу” країни; моделювання впливу середовища розвитку міграційних процесів на обсяги міграції; визначення критичних і оптимальних обсягів міграції).

Комплексний підхід до побудови методики аналізування впливу міграції на соціально-економічний розвиток повинен враховувати складність і динамізм міграції, каузальний вплив на економічні процеси. Авторська методологія оцінювання впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток країни на основі підходу “реакція-результат” ґрунтується на такій етапізації: визначення рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення за допомогою коефіцієнтів загальної і трудової міграції; оцінювання казуальності (причинності) міграції населення і соціально-економічного розвитку країни (у формі інтегрального коефіцієнту); економетричне дослідження взаємовпливу інтенсифікації зовнішньої міграції населення і параметрів соціально-економічного розвитку країни; моделювання обсягів потенційної міграції до найбільших за обсягом країн-реципієнтів людських ресурсів.

Задля компонування складових соціально-економічного розвитку країни та визначення причинно-наслідкового впливу на емпіричний показник зовнішньої міграції сформовано систему соціальних (рівень безробіття, рівень економічної активності населення, середня заробітна плата, наявний дохід, індекс споживчих цін, рівень сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування) та економічних (обсяги прямих іноземних та капітальних інвестицій, валова додана вартість, кількість малих підприємств, оборот роздрібною торгівлі, обсяги

зовнішньоекономічної діяльності, відношення ВВП до фонду заробітної плати) параметрів розвитку країни.

На основі систематизації наукових досліджень та результатів напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців встановлено, що міграційні ризики – це втрати економічної системи та соціальної сфери країни внаслідок відтоку людських ресурсів і негативні наслідки, які виникають у результаті неефективного управління міграційними трансфертами. Міграційні ризики для країни-донора виокремлено у розрізі двох каналів (грошових трансфертів і людських ресурсів). Із врахуванням каналу відтоку людських ресурсів ідентифіковано три сфери міграційних загроз – демографічну (поглиблення демографічної кризи, відсутність капіталізації детермінант людського потенціалу, збільшення кількості розлучень, падіння показників шлюбності, зростання рівня смертності серед економічно активного населення, погіршення складу чисельності населення, депопуляція поселень), соціальну (відтік інтелектуальної еліти, поглиблення соціальної нерівності, дефіцит працівників робітничих професій, поширення соціального сирітства, дистантних та мультинаціональних сімей, зникнення середнього класу, девальвація вищої освіти) та економічну (зменшення ВВП, посилення диспропорції ринку праці, збільшення рівня інфляції за рахунок підвищення купівельної спроможності, зменшення доходів бізнесу, трансформаційні зміни на ринку капіталу та праці), посилення яких веде до виникнення системних ризиків (інтенсифікація неконтрольованих міграційних процесів, зростання обсягів нелегальної міграції, вимивання людського потенціалу, суспільно-політична нестабільність).

Важливе значення у державній політиці управління міграційними процесами має класифікація міграційних ризиків за ключовими ознаками – канали, сфери та масштаби впливу, форми прояву, ступені обґрунтованості, причини, джерела та рівні виникнення, характер і термін дії.

Обґрунтовано систему міграційних ефектів, які мають суттєвий вплив на соціально-економічну систему країни (зменшення дисбалансів національного ринку праці, збільшення

інвестицій у сферу освіти, зниження бюджетного навантаження, зростання рівня добробуту/зниження рівня бідності населення за рахунок міграційних трансфертів, зростання внутрішнього споживчого попиту, капіталізація людського потенціалу (здобуття навичок, досвіду, підвищення кваліфікації та ін.), а також ризики для демографічної (зменшення чисельності населення, зокрема частки молоді, скорочення обсягів трудових ресурсів та високо-кваліфікованих фахівців), інноваційної сфери (поширення технологічного регресу, зниження інноваційної конкурентоспроможності), економічної системи (зменшення обсягів ВВП, можливе зростання інфляції).

Як свідчить світовий досвід завдання державної політики зі управління міграційних процесів полягає у розробці ефективних інструментів управління міграційними процесами з метою максимізації потенційних вигод (розвиток сфери зайнятості, збільшення національного доходу, підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки, посилення інтелектуально-кадрової безпеки, забезпечення податкових надходжень) і мінімізації можливих витрат, ризиків і загроз (економічна експлуатація, дистантні сім'ї, соціальне сирітство, "іммігрантське гетто", дефіцит робочих кадрів, втрата потенційного податкового доходу, збільшення соціальної нерівності, відтік мізків, втрата інвестицій у людський капітал, інфляція сфери R&D).

На основі систематизації світового досвіду реалізації державної політики управління міграційними процесами виділено п'ять підходів до управління міграційними трансфертами задля отримання позитивних соціально-економічних результатів: збільшення обсягів поточних міграційних трансфертів, спрямування переказів на цілі сталого розвитку, стимулювання інвестування (прямого і непрямого) міграційних трансфертів, розвиток системи "споживання-міграційні трансферти", управління міграційними трансфертами.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І ЇХ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Сучасний стан, тенденції і закономірності зовнішніх міграційних процесів

У сучасних умовах глобалізації, зближення національних економічних систем, діджиталізація всіх сфер суспільного життя, розвиток віртуального ринку праці, ринків капіталу, інновацій і IT-послуг сприяють зростанню міграційної активності населення. Міграція населення, особливо зовнішня, як соціальний і економічний феномен, впливає на стан ринку праці та сферу зайнятості, національний дохід, капітальні інвестиції, ВВП, рівень збереження і розвитку людських ресурсів. Міграційні трансферти як фінансові детермінанти міграційної активності населення мають каузальний зв'язок з рівнем якості життя населення, виступають інвестиційними чинниками забезпечення економічного зростання країни.

В умовах низьких стандартів життя, інфляційних процесів, лімітованих заощаджень, переважання частки споживчих витрат у загальній структурі витрат і відсутності умов капіталізації людського розвитку потенційна міграція трансформується у реальну. Особливо різко міграційні аспірації зростають у періоди фінансово-економічних і системних криз, а також революційних змін, які є основними чинниками-стимуляторами зростання зовнішньої міграції населення України, особливо працеактивного віку. Так, лібералізація

візового режиму між ЄС і Україною у червні 2017 р., з одного боку, відсутність соціально-економічної стабільності, гідних умов праці, низький рівень конкурентоспроможності національного ринку праці, освітньої і наукової сфери, з іншого боку, стали драйверами посилення зовнішньої міграції населення України, зокрема трудової і освітньої. Наприклад, у 2000 р. і 2010 р. Україна займала п'яте та шосте місце відповідно у рейтингу країн за темпами зовнішньої міграції, а у 2017 р. – 8 позицію після Сирії і Пакистану [335].

Мінімізація негативних наслідків, ризиків і загроз еміграції населення як і використання потенціалу міграції в цілях пришвидшення темпів економічного зростання і зміцнення безпеки національної економіки потребує якісного і ефективного регулювання міграційних процесів, у т.ч. грошових та інших трансфертів трудових мігрантів. Результативність управління міграційними процесами залежить від якісного та комплексного інформаційно-аналітичного забезпечення, що впливає на прийняття обґрунтованих рішень органами державної і регіональної влади щодо стримування міграційних потоків і стимулювання рееміграції. Основними емпіричними показниками міграції в Україні є кількість прибулих, вибулих і сальдо зовнішньої міграції, які демонструють зміну чисельності населення унаслідок зміни місця реєстрації. Однак, облік міграційних процесів в Україні за структурно-динамічними характеристиками відсутній, зокрема і статистичні дані щодо трудової, освітньої, сезонної і маятникової зовнішньої міграції. Державною службою статистики України проводилися декілька досліджень трудової міграції, однак системний моніторинг міграційних процесів відсутній.

Так, сальдо міждержавної міграції України за 2005-2020 рр. мало додатні значення, 2002-2004 рр. – період найбільших обсягів еміграції населення, а також показників відношення вибулих до безробітних і економічно активного населення (рис. 3.1). Для порівняння, у 2002 р. і 2020 р. сальдо міграції становило -33,79 тис. осіб і 7,24 тис. осіб, а співвідношення вибулих до безробітних – 3,58 % і 1,14 % відповідно. Протягом 2002-2020 рр. кількість вибулих і прибулих в Україні

зменшилася на 57,1 тис. осіб і 16,1 тис. осіб відповідно. Однак, така позитивна динаміка не свідчить про зменшення обсягів зовнішньої міграції населення чи збільшення імміграційної привабливості України, а є результатом недообліку зовнішньої міграції.

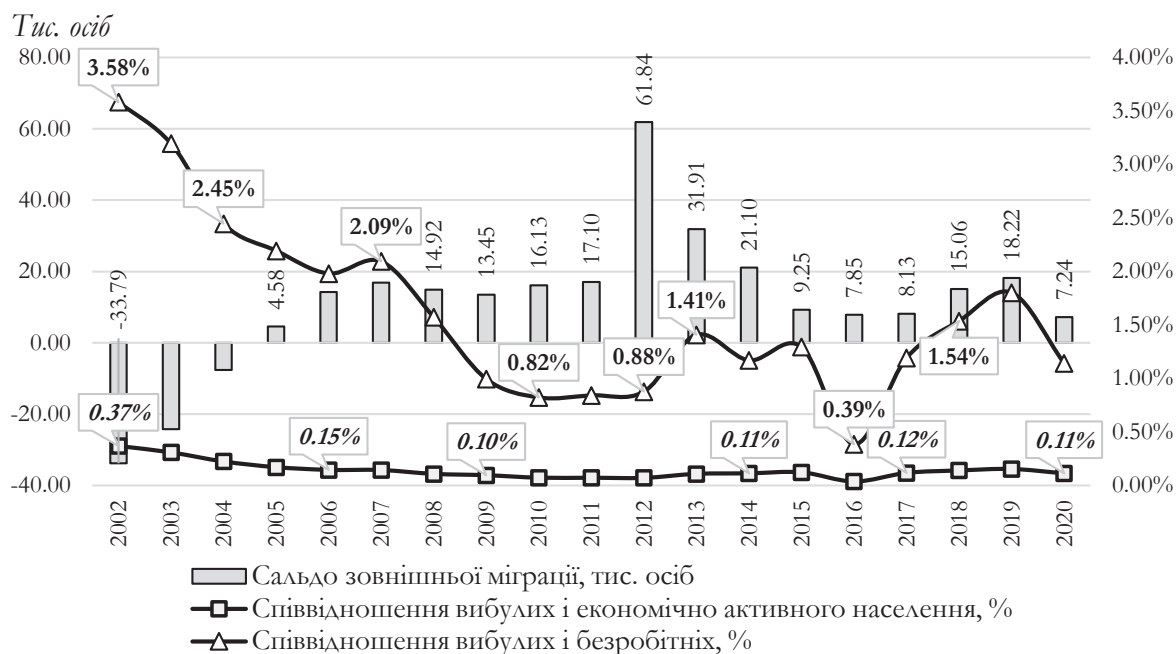

Рис. 3.1. Динаміка зовнішньої міграції населення України, 2002-2020 рр.

Примітка: 2014-2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних табл. А.1 і табл. А.2 додатку А.

Показник прибуття іноземців до України у розрахунку на 100 тис. населення у 2010 р. становив 67,0 осіб, що на 4,1 особи менше, ніж у 2020 р. За 2010-2013 рр. кількість іммігрантів в Україні зросла на 51,7 осіб, що є результатом відновлення економічного потенціалу країни та привабливості українських закладів вищої освіти освітньої сфери для іноземних студентів. Однак, за 2014-2020 рр. обсяги імміграційних процесів зменшилися у 2 рази. Найбільшими імміграційними векторами у 2020 р. були Російська Федерація-Україна (понад 3,5 тис. осіб), Туреччина-Україна (понад 2 тис. осіб), Індія-Україна (1,8 тис. осіб), Марокко-Україна (1,4 тис. осіб), Азербайджан-Україна (1,3 тис. осіб) і Нігерія-Україна (1 тис. осіб) [71].

Враховуючи, що в Україні облік імігрантів є комплексним, фіксуються усі випадки прибуття, то можна вважати, що кількість імігрантів в Україні у проекції динаміки загальної міграції населення і асиміляції іноземного населення, є незначна, а іміграційний тиск на ринок праці та економічну кон'юнктуру – слабкий, у порівнянні з еміграційною ситуацією, яка набуває загрози національній безпеці України. Зокрема, у 2020 р. за даними Національного банку України трудових мігрантів нараховувало близько 3 млн осіб, а на постійне місце проживання за кордон виїхало понад 3,3 тис. українців. Міністерство соціальної політики України у 2019 р. облікувало понад 3,2 млн трудових мігрантів [226]. За результатами досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України кількість трудових мігрантів у 2021 р. становить 2,5-3 млн осіб [227].

Примітно, що безвізовий режим між Україною і ЄС спричинив інтенсифікацію міграційної активності населення, особливо трудової міграції. За 2017-2019 рр. Державна прикордонна служба України зафіксувала 42,6 млн перетинів кордону громадянами України з країнами ЄС, серед яких 9,2 млн за біометричними паспортами, у т.ч. майже 3 млн без віз. За даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 2017-2018 рр. 18 % дорослого населення України перетнули кордон із країнами ЄС, з них 7,6 % – подорожували, 5,4 % – відвідували друзів чи родичів, 4,7 % – шукали роботу, 0,5 % – виїжджали з метою навчання, 1,1 % – відвідували професійні заходи (конференції) [232].

За період 2010-2019 рр. найбільшими країнами-реципієнтами людських ресурсів з України були Німеччина, Польща, РФ, Чехія, США і Білорусь (табл. 3.1). Зокрема, у 2010 р. показник вибуття до РФ становив 12,9 осіб у розрахунку на 100 тис. населення, а до США – 2,1 осіб, Німеччини – 4,1 осіб. У 2016-2017 рр. відбулася кардинальна зміна міграційного вектору “Схід-Захід” відносно країн працевлаштування українських трудових мігрантів, що спостерігається у динаміці наведених індексів. Так, наприклад, міграція до Росії зменшилася, тоді як кількість мігрантів до Польщі зросла втричі

[368]. Зростання обсягів трудової міграції, особливо у 2014-2015 рр., зумовлене кризовими явищами української економіки, повільним упровадженням реформ і невисоким рівнем оплати праці порівняно з країнами ЄС. Зокрема, спостерігається зменшення коефіцієнту вибуття до Російської Федерації на 5,1 осіб за 2014-2020 рр., а до Польщі й Угорщини – збільшення до 1,9 і 1,03 осіб у 2019 р. при 0,4 і 0,3 осіб у 2010 р.

Таблиця 3.1

**Коефіцієнти вибуття населення з України
(міжнародна міграція), 2010-2020 рр., особи**

Країни	Роки									Відхилення	
	2010	2012	2013	2014	2015	2017	2018	2019	2020	2020-2014	2020-2010
<i>Коефіцієнт вибуття</i>	31,9	31,80	48,70	47,5	49,8	47,8	57,21	63,50	45,60	-1,91	13,70
Австрія	0,30	0,31	0,27	0,34	0,31	0,27	0,49	0,58	0,37	0,03	0,07
Білорусь	1,68	1,20	1,49	1,66	1,58	0,97	1,69	2,18	1,06	-0,60	-0,62
Естонія	0,05	0,05	0,04	0,06	0,04	0,04	0,08	0,14	0,08	0,02	0,03
Іспанія	0,85	0,83	0,55	0,27	0,27	0,22	0,55	0,40	0,20	-0,07	-0,66
Італія	0,42	0,46	0,43	0,38	0,22	0,25	0,62	0,52	0,24	-0,14	-0,18
Латвія	0,06	0,09	0,08	0,17	0,09	0,07	0,12	0,19	0,18	0,02	0,12
Литва	0,09	0,12	0,17	0,17	0,21	0,44	1,05	1,66	1,06	0,88	0,97
Молдова	0,89	0,69	1,14	1,48	1,68	0,82	1,21	1,21	0,54	-0,95	-0,36
Німеччина	4,09	3,54	3,47	2,97	3,29	2,73	5,09	4,86	3,05	0,08	-1,04
Польща	0,39	0,53	0,93	1,30	1,02	0,84	1,79	1,96	0,93	-0,37	0,54
РФ	12,91	10,78	10,80	7,80	6,79	5,92	7,94	6,97	4,42	-3,38	-8,49
Угорщина	0,32	0,61	1,00	1,87	3,25	0,79	0,91	1,04	0,44	-1,42	0,13
Чехія	1,52	0,94	1,07	0,52	0,41	0,37	0,84	1,36	0,67	0,16	-0,85
Канада	0,34	0,20	0,25	0,24	0,15	0,17	0,24	0,30	0,20	-0,04	-0,15
США	2,10	1,65	1,79	3,38	3,61	4,39	7,60	11,07	2,98	-0,40	0,88
Азербайджан	0,07	0,25	1,17	1,33	1,66	2,54	1,84	1,77	1,58	0,25	1,51
Вірменія	0,05	0,04	0,12	0,11	0,12	0,19	0,25	0,29	0,17	0,06	0,11
Грузія	0,05	0,14	0,61	0,65	0,54	0,51	0,56	0,66	0,58	-0,07	0,53
Ізраїль	3,28	2,91	2,68	2,73	5,64	1,83	0,98	1,14	0,80	-1,93	-2,47
Туреччина	0,20	0,72	1,84	1,43	0,91	0,87	2,18	2,11	2,88	1,45	2,68
Туркменістан	0,04	0,38	3,55	3,97	5,01	7,08	1,35	1,29	1,30	-2,68	1,25
Узбекистан	0,07	0,21	0,44	1,32	1,28	1,02	2,30	1,19	1,33	0,01	1,25

Примітка: у розрахунку на 100 тис. населення України; 2014-2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях; РФ – Російська Федерація.

Джерело: розраховано за даними [71].

Макроекономічні потрясіння, політична нестабільність і зростання невпевненості громадян у можливості покращення соціально-економічного становища посприяли подальшому

нарощуванню міграційного потенціалу України, про що і свідчить значне зростання коефіцієнтів вибуття у 2019 р. Так, найбільшими країнами-реципієнтами людських ресурсів з України у 2019 р. були Німеччина (4,8 осіб у розрахунку на 100 тис. населення), США (11,1 осіб) і Польща (2,0 осіб). Натомість коефіцієнт вибуття населення до РФ зменшився у 2 рази.

За даними OESD у 2019 р. найбільша кількість еміграційних процесів з України до країн ЄС були спрямовані до Польщі (близько 96 тис. осіб), Чехії (22 тис. осіб) й Угорщини (близько 18 тис. осіб). Варто відзначити, що структура міграційних векторів за географічною спрямованістю у 2010-2019 рр. зазнала змін. Зокрема, у 2010 р. ТОП-країною ЄС для емігрантів з України була Італія (близько 30 тис. осіб) (рис. 3.2).

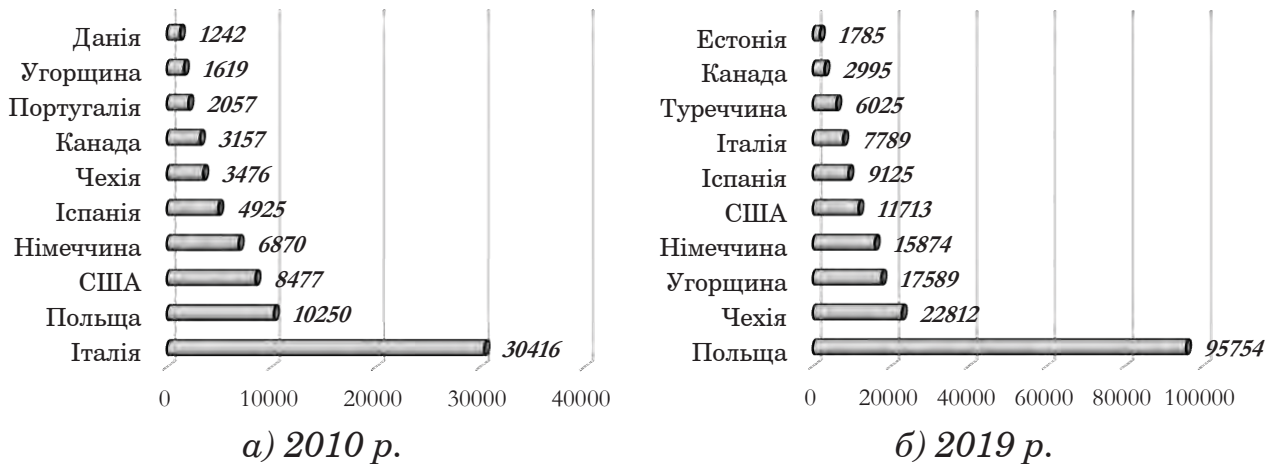

Рис. 3.2. ТОП-10 країн ЄС реципієнтів людських ресурсів з України, 2010 р., 2019 р., особи

Джерело: побудовано за даними [336].

Примітно, що обсяги стаціонарної міграції українців до країн ЄС також збільшилися. У 2000 р показник кількості емігрантів у Польщі становив 150-200 тис. осіб, у 2014-2017 рр. – 275-285 тис. осіб, а у 2019 р. – 433,8 тис. осіб [429]; у 2010 р. у Чехії – 48 тис. осіб, у 2016 р. кількість українських емігрантів збільшилася на 15,8 тис. осіб, а у 2019 р. показник становив 105,9 тис. осіб [241]; чисельність українців у Португалії за 2004-2009 рр. збільшилася у 33,8 разів (з 1,6 тис. осіб у 2004 р. до

52,3 тис. осіб у 2009 р.), у 2019 р. кількість українців становила понад 29,7 тис. осіб [411].

За даними Євростату, кількість дозволів на перебування громадян України на території ЄС-27 за 2010-2019 рр. подвоїлася і становила у 2019 р. близько 1,3 млн (рис. 3.3), зокрема найбільше трудових емігрантів з України перебувало в Польщі (476 тис. осіб), Італії (231 тис. осіб), Чехії (145 тис. осіб), Іспанії (94 тис.), Німеччині (84 тис.), Угорщині (56 тис. осіб) (табл. А.1 додатку А). Кількість уперше оформлених дозволів на перебування за 2010-2019 рр. зросла у 4,7 разів, лише у 2018 р. спостерігалось зменшення на 25,01 тис. договорів, порівняно з 2017 р. Так, 79,23 % договорів видано у Польщі, з них 90 % – короткострокові (3-12 місяців), отримані громадянами України для виконання сезонних робіт (табл. А.2 додатку А).

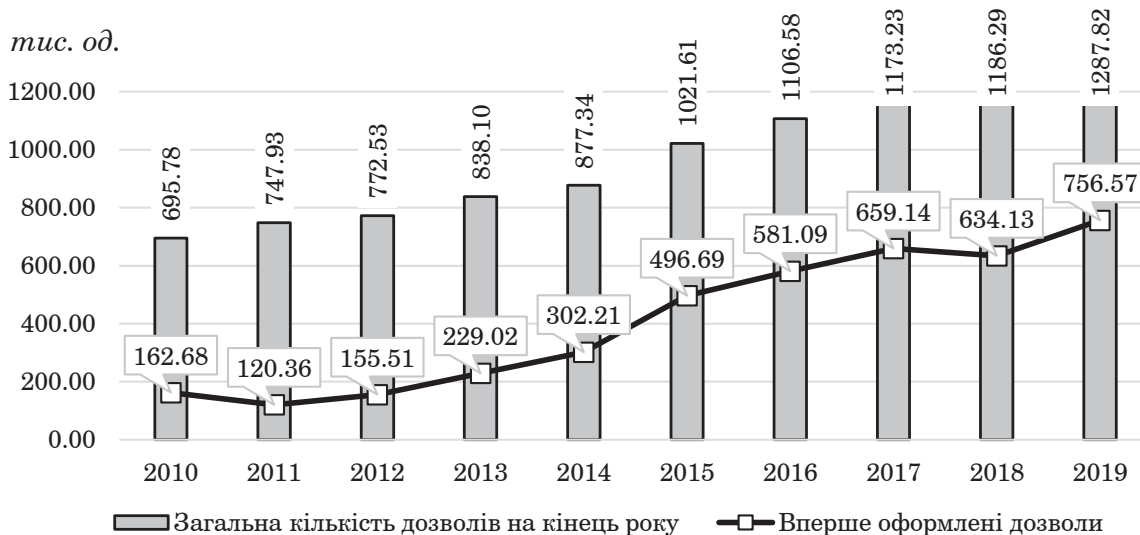

Рис. 3.3. Кількість уперше оформлених і чинних дозволів на перебування українських емігрантів у країнах ЄС, 2010-2019 рр.

Джерело: побудовано за даними [305].

Через недооблік нелегальних і сезонних працівників за кордоном, а також відсутність обліку причин виїзду громадян України реальні масштаби зовнішньої міграції українців, у т.ч. трудової, є вищими, ніж ті, якими оперує Державна служба статистики України. Про недооблік еміграції свідчать також порівняння даних вітчизняної статистики з даними зарубіжних держав. Наприклад, за інформацією Державної служби

статистики України у 2019 рр. на територію Польщі з України емігрувало понад 825 осіб [47], а за даними польської статистики – понад 9,5 тис. осіб [334]. Розбіжність італійських та українських даних щодо обсягів міграції за період 2004-2015 рр. перевищувала 100 раз, іспанських та чеських відносно українських – у 27 та 35 разів відповідно.

Недостовірність статистичної інформації щодо міжнародної міграції в Україні підтверджують й дані Державної прикордонної служби України (табл. 3.2). Так, кількість перетинів кордону свідчить про високу міграційну активність населення, що включає трудову, освітню та інші види міграції. Можна припустити, що показник сальдо перетину кордону українцями може виступити індикатором оцінювання масштабів реальної еміграції населення, а сальдо перетину кордону іноземцями – реальної імміграції у країні.

Таблиця 3.2

**Кількість перетинів кордону українцями,
2007-2020 рр., тис. осіб**

Роки	Кількість українців, що:		Сальдо перетину кордону українцями	Кількість іноземців, що:		Сальдо перетину кордону іно- земцями
	покинули територію України	в'їхали на територію України		покинули територію України	в'їхали на територію України	
2007	1469,686	1486,254	16,568	1813,086	1851,682	38,596
2008	4388,983	4386,686	-2,297	8699,364	8781,657	82,293
2009	5320,436	5269,454	-50,982	5697,08	5740,238	43,158
2010	6496,797	6428,655	-68,142	5201,109	5299,722	98,613
2011	7587,087	7436,82	-150,267	4774,388	4765,593	-8,795
2012	8147,524	8095,819	-51,705	4298,519	4348,345	49,826
2013	9526,362	9503,451	-22,911	4145,909	4240,452	94,543
2014*	9835,399	9715,2	-120,199	3539,617	3567,254	27,637
2015*	12209,27	11979,5	-229,769	4068,457	4065,628	-2,829
2016*	13620,35	13358,82	-261,532	4483,833	4491,416	7,583
2017*	14379,76	14055,67	-324,091	4516,359	4519,728	3,369
2018*	14402,78	14036,26	-366,516	4181,804	4168,064	-13,74
2019*	16715,01	16704,9	-10,104	516,612	5159,807	13,195
2020*	6793,79	6725,23	-68,56	1386,159	1348,166	-37,993
2020/2007	4,623	4,525	-4,138	0,765	0,728	-0,036

Примітка: * без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано на основі даних Державної прикордонної служби України.

Динаміка від'ємного сальдо перетину кордону українцями за 2008-2020 рр. підтверджує тезу про методологічну та інформаційно-статистичну прогалину моніторингу міграції населення України. Так, у 2008 р. кількість громадян, які в'їхали на територію України, була на 2,3 тис. меншою, ніж ті, які виїхали. У 2014 р. кількість "емігрантів" зросла у 60 раз, а у 2018 р. – у 159 раз. У 2019-2020 рр. спостерігається різке скорочення кількості перетинів кордону громадянами України, причиною чого є обмеження просторової мобільності через поширення пандемії Covid-19. Натомість сальдо перетину кордону іноземцями не має значних обсягів у порівнянні зі значеннями показника сальдо перетину кордону українцями. Так, у 2011 р., 2015 р. і 2018 р. сальдо імміграції, яке становило -8,8 тис. осіб, -2,8 тис. осіб і -13,74 тис. осіб відповідно, свідчить, що Україна є транзитною країною для іммігрантів до країн ЄС. Лише у 2010 р. і 2013 р. спостерігаються високі значення сальдо перетину кордону іноземними громадянами (98,6 і 94,5 тис. осіб відповідно).

Основною причиною трудової еміграції українців за кордон є відсутність високооплачуваного робочого місця з гідними умовами праці, за 2014-2019 рр. економічні чинники-стимулятори трудової еміграції посилювалися політичними та безпековими. Задля оцінювання причин, масштабів і характеристик трудової еміграції з України Державною службою статистики України проведено лонгітюдні (2008 р., 2012 р., 2017 р.) соціологічні дослідження у формі опитування домогосподарств (понад 20 тис.). Відповідно до результатів опитування за кордоном у 2008 р. працювало 1,5 млн осіб або 5,1 % працездатного населення, у 2012 р. – 1,2 млн осіб або 3,4 % громадян у віці 15-70 років, у 2017 р. – 1,3 млн осіб або 4,5 % населення відповідного віку (без урахування населення неконтрольованих Урядом територій) [62].

Якщо в період 2010-2014 рр. показник інтенсивності трудової міграції з України (у розрахунку на 1 тис. виїздів за кордон) знижувався, то, починаючи з 2016 р., спостерігається тенденція до його стабільного підвищення (рис. 3.4). Поштовхом до цього стала політико-економічна нестабільність 2014-2015 рр.

і тривала соціально-економічна стагнація. Крім того, розширення можливостей офіційного працевлаштування українських громадян в країнах ЄС також пояснює наведену динаміку трудової міграції. З іншого боку, інтенсивність загальної міграції з України упродовж 2010-2018 рр. (окрім 2014 р.) мала лише висхідну динаміку, показник збільшився із 0,374 до 0,673. Таким чином, більша частина обсягів міграції з України припадає саме на країни ЄС.

Так, за показником інтенсивності загальної міграції з України переважає Польща (236,06 виїздів у розрахунку на 1 тис. населення України у 2018 р.) (табл. 3.3). Високими значеннями показника характеризуються також Угорщина (73,6), Німеччина (12,6), Італія (7,3). Особливо високими стали темпи зростання інтенсивності міграції до Іспанії (у 4,9 рази), Польщі (у 2,7 рази), Італії (у 2,6 рази), Угорщини (188,2 %), Німеччини (144,8 %).

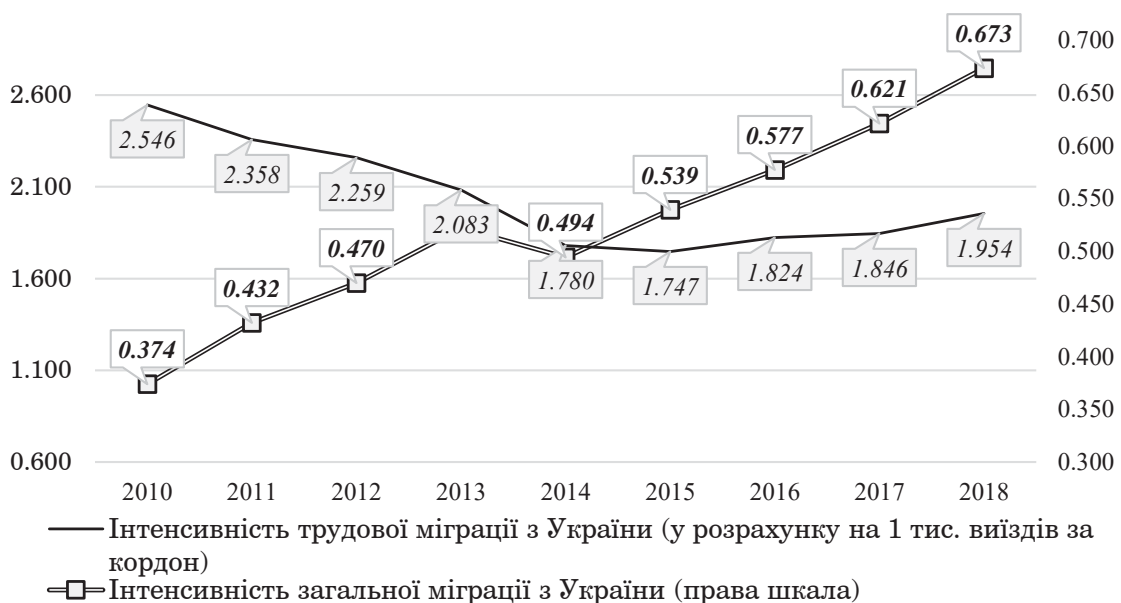

Рис. 3.4. Інтенсивність загальної і трудової міграції населення з України до ЄС, 2010-2018 рр.

Примітка: інтенсивність загальної міграції розраховано у межах ЄС-28; інтенсивність трудової міграції обчислено на прикладі найбільш відвідуваних країн ЄС населенням України (Чехія, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Польща, Португалія, Іспанія); 2014-2018 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних Державної прикордонної служби України [107]; розраховано за допомогою формули (2.24-2.25).

Вагомими були значення інтенсивності трудової міграції з України (у розрахунку на 1 тис. виїздів до відповідної країни) в Греції (47,7 осіб) та Німеччині (18,4 осіб). Однак, у решти з аналізованих країн ЄС інтенсивність трудової міграції з України залишається значно нижчою – в межах 0,3-2,7 офіційно працевлаштованих осіб на 1 тис. виїздів. У динаміці за 2010-2018 рр. інтенсивність трудової міграції з України до Німеччини та Польщі істотно зросла (на 185,9 % та 178,6 % відповідно).

Таблиця 3.3

**Інтенсивність міграції населення
з України до окремих країн ЄС, 2010-2018 рр.**

Країна призначення	Роки								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
	Загальна міграція*, виїзди								
Чехія	2,407	3,332	6,573	3,742	1,876	1,229	1,053	1,729	2,089
Німеччина	8,652	8,148	8,385	8,293	6,828	6,883	6,994	8,129	12,606
Греція	1,508	2,201	2,729	4,494	3,399	2,407	2,301	2,504	3,218
Угорщина	39,132	37,845	38,624	41,723	47,386	56,889	67,748	73,238	73,580
Італія	2,678	3,070	3,403	4,250	3,849	2,708	2,946	4,126	7,341
Польща	87,858	112,132	126,816	154,066	168,906	221,741	236,974	244,462	236,061
Португалія	0,170	0,174	0,178	0,182	0,186	0,201	0,212	0,224	0,205
Іспанія	0,807	1,615	2,063	2,649	2,204	1,437	2,130	2,667	3,916
	Трудова міграція**, працевлаштовані особи								
Чехія	0,262	0,098	0,060	0,018	0,117	0,853	1,577	1,154	1,016
Німеччина	9,978	11,048	17,208	25,211	25,518	28,337	29,271	26,806	18,408
Греція	129,452	92,539	69,719	38,570	42,399	59,983	58,866	57,586	47,723
Угорщина	0,103	0,111	0,114	0,110	0,101	0,093	0,081	0,080	0,085
Італія	5,004	5,087	3,240	2,484	2,408	4,620	1,778	1,352	0,809
Польща	0,599	0,602	0,472	0,312	0,451	0,647	0,938	0,967	1,067
Португалія	0,513	0,628	0,246	0,362	0,591	0,463	0,221	0,223	0,259
Іспанія	15,363	9,822	7,851	4,227	3,935	7,569	4,448	3,779	2,741

Примітки: *у розрахунку на 1 тис. населення України; **розраховано на основі даних чисельності громадян України, які тимчасово працювали за кордоном, працевлаштованих суб'єктами господарської діяльності, що мають відповідну ліцензію; у розрахунку на 1 тис. виїздів за кордон; 2014-2018 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних Державної прикордонної служби і [107] за допомогою формули (2.24-2.25).

Одним із джерел інформації про реальну кількість громадян України, що перебувають за кордоном, є консульський облік, який здійснюється українськими дипломатичними та

консульськими установами за кордоном. Міністерство закордонних справ України надає статистичні відомості щодо статусу громадян України за кордоном (табл. 3.4). За період 2014-2018 рр. кількість осіб, що перебувала на консульському обліку в закордонних дипломатичних установах України, зменшилася на 52 тис. осіб (491 тис. осіб у 2014 р., 2015 р. – понад 490 тис. осіб, 2016 р. – 475 тис. осіб, 2017 р. – 445 тис. осіб, 2018 р. – 438 тис. осіб).

Таблиця 3.4

Масштаби та статус перебування громадян України за кордоном, 2015-2018 рр.

Статус/країни	Роки				Відхилення	
	2015	2016	2017	2018	2018/2015	2018/2015
<i>Статус перебування громадян України за кордон, млн осіб:</i>						
Легальний	5,7	5,2	5,2	4,1	0,719	-1,6
Нелегальний	1,5	1,6	1,6	2	1,333	0,5
<i>Покраїнові масштаби еміграції українців*, тис. осіб:</i>						
Німеччина	107,34	104,63	105,25	102,48	0,95	-4,86
США	59,79	59,83	57,52	55,00	0,92	-4,79
Чехія	22,03	25,03	29,78	24,57	1,12	2,55
Італія	14,40	14,45	11,89	12,56	0,87	-1,85
Молдова	88,96	90,46	80,02	77,03	0,87	-11,93
Польща	13,54	13,65	20,76	31,55	2,33	18,02
РФ	50,66	47,53	34,30	29,15	0,58	-21,52
Молдова	88,96	90,46	80,02	77,03	0,87	-11,93
Білорусь	15,36	12,14	14,00	14,88	0,97	-0,47
Ізраїль	24,65	24,27	14,17	14,07	0,57	-10,57

Примітка: *за даними закордонних дипломатичних установ країн.

Джерело: побудовано на основі даних [107, с. 51-53].

Зважаючи на сучасні тенденції соціально-економічного розвитку країни та міграційної активності населення, можна виділити декілька основних викликів формування і реалізації державної політики управління міграційними процесами в Україні:

1) несформованість системи моніторингу міграційних процесів у поточній динаміці, зокрема структурно-динамічних характеристик зовнішньої міграції населення країни;

2) відсутність комплексного інформаційно-аналітичного та статистичного забезпечення моніторингу міграційних процесів, прогнозування міграційного потенціалу територій, особливо прикордонних;

3) низька ефективність методичного забезпечення аналізування критичних обсягів міграційних процесів та оптимального рівня міграційних трансфертів у проекції забезпечення сталого розвитку національної економіки.

Диспропорції на ринках праці, поширення неповної і неформальної зайнятості, недостатня соціальна захищеність працівників, незадовільні умови праці та її оплати, безумовно, створюють соціально-економічне підґрунтя для виштовхування населення за кордон. Такі показники, як рівні безробіття і вибуття працівників, рівень вимушеної неповної зайнятості, частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, рівень виробничого травматизму є важливими якісними характеристиками середовища, які свідчать про посилення чинників виштовхування трудових мігрантів із країни, обумовлюючи наростання дефіциту кадрів у різних сферах. Рівень “агресивності” середовища визначається також демографічною ситуацією в країні, тривалістю життя, станом здоров’я населення, вихованням молодого покоління тощо.

Для оцінювання “агресивності” соціально-економічного середовища з метою підтвердження тези про причинно-наслідковий зв’язок між погіршенням соціально-економічної ситуації у країні та нарощуванням міграційного потенціалу варто розрахувати емпіричний показник рівня виштовхування населення за кордон на основі інтегрального підходу (методика розрахунку здійснена з використанням формул 2.8-2.12).

Розраховані нормовані значення індикаторів середовища виштовхування населення України за кордон (додаток Б) дозволили визначити ваги кожного показника в межах відповідних груп. Встановлено, що для формування середовища найвищі рівні вагомості у групі “демографічна стабільність та стан здоров’я населення” мають такі чинники, як середня очікувана тривалість життя при народженні (24,72 %), загальний коефіцієнт смертності (23,06 %), рівень захворюваності населення (20,83 %); у групі “охоплення населення освітніми послугами” – кількість студентів закладів вищої освіти (34,04 %) і кількість учнів, слухачів закладів професійно-технічної освіти (33,90 %); у групі “стан ринку праці

та зайнятості” – рівні безробіття населення (18,03 %), прийому працівників (14,88 %) і зайнятості населення у неформальному секторі економіки (14,53 %). Крім того, у формуванні середовища виштовхування достатньо значущими виявилися рівні зайнятості населення у віці 15-70 років (13,90 %) і рівень виробничого травматизму (13,63 %); у групі “рівень життя населення” – забезпеченість населення житлом (19,68 %), відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг (18,47 %) і частка сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування (18,44%); у групі “економічний розвиток країни” – прямі іноземні інвестиції (23,11 %), валова додана вартість (23,53 %), а також кількість суб’єктів малого підприємництва (20,67 %). Значення ваг індикаторів і зважених коефіцієнтів індикаторів середовища виштовхування за кордон наведено у додатку В.

Зважені групові коефіцієнти свідчать про рівень сприяння виштовхуванню населення за кордон у межах кожної групи (табл. 3.5). У 2005 р. найвищий рівень сприяння виштовхуванню населення з України серед усіх груп показників мала група “економічний розвиток” (значення коефіцієнту – 0,9530), а найнижчий – “охоплення населення освітніми послугами” (0,300). Групові індекси медико-демографічних показників, загалом, були високими у кожному аналізованому році. Такі результати можна пояснити, для прикладу, тим, що високий рівень захворюваності в Україні (понад 70 тис. уперше зареєстрованих у 2005 р. випадків на 100 тис. населення) і погіршення стану здоров’я людей, особливо молодого працєактивного віку, є свідченням несприятливості середовища, як наслідок, вищого рівня мотивації населення до міграції до країн із кращими показниками якості життя, а також вищими стандартами сфери охорони здоров’я. Крім того, позитивна динаміка середньої очікуваної тривалості життя упродовж останніх років в Україні (68,1 років у 2005 р. та 71,8 років у 2018 р.) вказує на зростання можливостей участі українських громадян різних вікових груп у міграційних переміщеннях. Участь сільського населення у цих процесах також враховується. З огляду на наявність диференціацій у доходах, доступу до

соціальної та іншої інфраструктури, рівень якості життя населення об'єктивно різниться на сільських територіях та в міських поселеннях. Відтак, більша частка населення сільських територій (у 2005 р. 32,6 % по країні) корелює зі зростанням інтенсивності зовнішньої міграції.

Таблиця 3.5

Зважені групові коефіцієнти середовища виштовхування населення за кордон, 2005-2019 рр.

Роки	Групи індикаторів				
	ДС	ОО	РП	РЖ	ЕР
2005	0,881	0,300	0,820	0,950	0,953
2006	0,876	0,295	0,782	0,849	0,715
2007	0,850	0,295	0,735	0,666	0,569
2008	0,903	0,293	0,769	0,681	0,499
2009	0,924	0,290	0,876	0,735	0,593
2010	0,934	0,296	0,821	0,683	0,530
2011	0,914	0,254	0,766	0,638	0,462
2012	0,957	0,303	0,738	0,608	0,435
2013	0,936	0,676	0,727	0,606	0,421
2014	0,910	0,707	0,777	0,674	0,511
2015	0,884	0,725	0,784	0,731	0,602
2016	0,958	0,726	0,738	0,660	0,617
2017	0,918	0,724	0,739	0,700	0,571
2018	0,936	0,794	0,725	0,683	0,522
2019	0,917	0,764	0,684	0,541	0,483
2019-2005	0,036	0,464	-0,136	-0,410	-0,470
2019/2005	1,041	2,549	0,835	0,569	0,507

Примітка: ДС – демографічна стабільність, ОО – охоплення населення освітою, РП – ринок праці та зайнятість, РЖ – рівень життя населення, ЕР – економічний розвиток країни.

Джерело: розраховано на основі даних додатку В за допомогою формули (2.11).

У період світової економічної кризи 2008-2009 рр. виштовхуванню населення сприяла складова “ринок праці та зайнятість”. Незбалансований ринок праці, у т.ч. високий рівень безробіття на низький рівень оплати праці особливо серед сільського населення виступили основними чинниками-стимуляторами інтенсифікації міграційних процесів. У 2014-2016 рр. на еміграційних намірах населення негативно позначився економічний розвиток країни (зокрема, стагнація). Примітно, що з 2013 р. активізувалася міграційна активність молоді на предмет здобуття освіти, тому значення індексу групи

за 2013-2019 рр. збільшилося майже вдвічі. Початок воєнного конфлікту на сході країни та анексія АР Крим спровокували зростання обсягів міграції з України. Особливо посилилися міграційні процеси серед місцевого населення на прифронтових територіях.

Розподіл ваг за групами чинників (рис. 3.5) дає підстави стверджувати, що у найбільшій мірі виштовхуванню населення України за кордон сприяють чинники груп “рівень життя населення” (24,11 %) і “економічний розвиток” (22,75 %). Найменшу вагову значущість має група “охоплення населення освітою” (15,78 %).

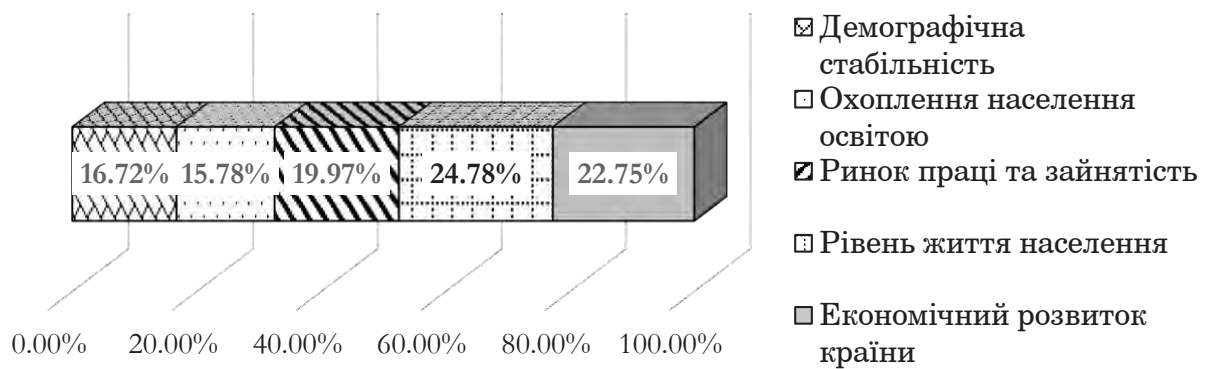

Рис. 3.5. Коефіцієнти вагової значущості показників середовища виштовхування населення України за кордон, 2005-2019 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Побудова інтегрального індексу середовища виштовхування населення України за 2005-2019 рр. (рис. 3.6) дозволила визначити етапи, коли середовище виштовхування населення України загалом було найбільш “агресивним” – 2005, 2009 і 2015 рр. У значній мірі вплив міграційних чинників із 2013 р. по 2015 р. нарощувався на тлі погіршення економічного становища, зниження рівня соціальної безпеки, а також політичної нестабільності та зовнішньої військової агресії проти України.

Значення інтегральних індексів знаходяться у діапазоні від 0 до 1. Зростання індексу свідчить про високий рівень (силу) виштовхування населення і навпаки. Градація рівнів здійснена на основі функції корисності Харрінгтона за критерієм сили

виштовхування: середовище, максимально сприятливе до виштовхування (1,00-0,81); сприятливе (0,80-0,64); помірно сприятливе (0,63-0,38); низький рівень сприятливості (0,37-0,21); несприятливе або відсутність чинників виштовхування (0,20-0,00).

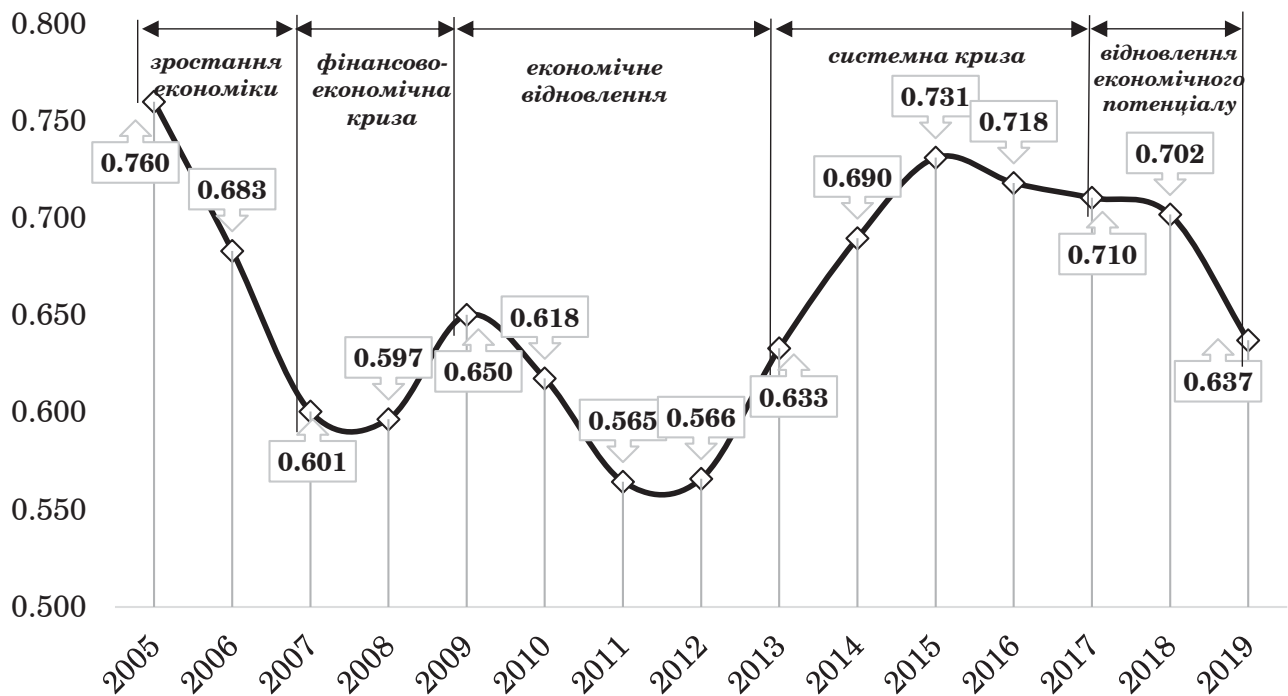

Рис. 3.6. Рівень середовища виштовхування населення України: інтегральний підхід, 2005-2019 рр.

Джерело: побудовано на основі даних додатку В за допомогою формули (2.12).

Індекс середовища виштовхування населення України за кордон у 2005-2019 рр. коливався у межах 0,55-0,75, що свідчить про помірно-високий рівень сприятливості середовища до еміграції населення. За результатами інтегрального оцінювання з'ясовано, що середовище сприяло виштовхуванню населення упродовж усього досліджуваного періоду, а в окремі роки індекс був критично високим. Очевидною є залежність міграційних процесів від зміни умов соціально-економічного розвитку країни, а також від кризово-революційних та макроекономічних “потрясінь” в Україні за останні десятиліття.

Примітно, що моделювання впливу середовища виштовхування населення за кордон на інтенсивність

зовнішньої міграції населення України допоможе підтвердити гіпотезу про каузальний зв'язок міграції і розвитку соціально-економічного середовища країни, демографічної стабільності та кон'юнктури національного ринку праці, а також інтенсивності зовнішньої трудової міграції у коротко- чи довготермінових часових лагах. Зокрема, взаємозв'язок середовища сприяння виштовхуванню населення за кордон і рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення описується моделлю (3.1).

Із високим рівнем ймовірності можна очікувати зростання обсягів міграції по мірі посилення дії чинників, що сприяють виштовхуванню населення з країни за кордон. Відтак, обсяги зовнішньої міграції населення в Україні залежать не тільки від досліджуваних чинників, а й від мультиплікативної дії факторів виштовхування населення за кордон та обсягів еміграції за попередні часові лаги.

$$MIGR_t = \frac{\frac{0,038}{(0,028^*)} - \frac{0,050INDEX_t}{(0,037^*)}}{1 - \frac{2,550INDEX_t}{(0,248^*)} + \frac{1,626INDEX_t^2}{(0,336^*)}}, \quad (3.1)$$

$$R^2 = 0,717 \quad AICC = -63,120$$

де $MIGR_t$ – рівень інтенсивності зовнішньої міграції населення; $INDEX_t$ – сила виштовхування населення за кордон (вектор інтегральних коефіцієнтів)¹.

На основі лагового моделювання (формула 3.2²) доведено, що у деякий момент часу t відбувається зміна рівня “агресивності” середовища у контексті виштовхування населення за кордон, що впливає на інтенсивність зовнішньої міграції протягом p наступних періодів часу.

¹ Рівень інтенсивності зовнішньої міграції розраховано як співвідношення кількості виїздів за кордон до загальної кількості населення; дані попередньо прологарифмовано. У дужках зазначено стандартні похибки параметрів регресії при $*p < 0,05$ і $df = 11$. Значення похибок знаходиться в межах довірчих інтервалів. Модель побудована в програмному забезпеченні CurveExpert Professional 2.6.3.

² У дужках зазначено значення t-статистики при $*p < 0,1$ і $**p < 0,05$. Модель побудована в програмному забезпеченні EViews 11.

$$MIGR_t = \frac{-0,240}{(-1,698)^*} + \frac{0,587MIGR_{t-1}}{(2,852)^{**}} + \frac{0,752INDEX_t}{(1,536)^*} - \frac{0,951INDEX_{t-1}}{(-1,852)^*} + \frac{1,014INDEX_{t-2}}{(2,634)^{**}},$$

$$R^2 = 0,978 \quad DW = 2,93$$

(3.2)

Інтенсивність зовнішньої міграції населення в Україні виглядає досить інертною, адже поточне значення цього показника на 58,7 % визначається попередньою динамікою. Примітно, що посилення дії середовища виштовхування населення за кордон приводить до збільшення інтенсивності зовнішньої міграції (з лагом один рік). Це може означати, що соціально-економічні чинники розвитку України, у т.ч. утримання субсидій на житлово-комунальні послуги, допомоги малозабезпеченим сім'ям та ін. мають комплементарний характер до трудової міграції населення, що спричиняє збільшення її обсягів у короткотерміновому періоді. Ймовірно, що відповідний вплив здійснюється також через інші програми соціального захисту населення.

Сприятливий (прямий) зв'язок між інтенсивністю зовнішньої міграції й агресивністю середовища виштовхування населення за кордон простежується на рівні статистичної значущості 1 %. Так, короткостроковий мультиплікатор становить +0,752 % для України, що демонструє позитивний вплив рівня виштовхування населення із країни на обсяги міграції у фіксований момент часу без урахування впливу лагових значень.

Емпіричні оцінки показують, що від збільшення сили виштовхування населення за кордон в Україні також можна очікувати збільшення інтенсивності зовнішньої міграції (з лагом два роки). Пряму залежність від "агресивності" середовища в Україні у довготерміновому періоді можна інтерпретувати на користь висновку, що погіршення кон'юнктури ринку праці, поглиблення регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку, посилення інфляції, а також відсутність належних умов праці та розвитку висококваліфікованих працівників не сприятимуть зниженню обсягів зовнішньої міграції населення в Україні.

Задля подолання тенденції, коли трудова еміграція пришвидшує розвиток економіки зарубіжних країн, але загрожує економічній безпеці країни, необхідно забезпечити привабливі умови для входження іноземних інвесторів в національну економіку, зростання капітальних інвестицій і ВВП, розширення діяльності суб'єктів малого бізнесу та збільшення частки інноваційно активних підприємств.

3.2. Внутрішні міграційні процеси в Україні: виклики для державної політики

Внутрішня міграція визначається як зміна звичайного місця проживання всередині країни, рівень її інтенсивності якої корелює з привабливістю соціально-економічного середовища та конкурентоспроможністю регіональних ринків праці України. Міжрегіональна міграція не впливає на чисельність і склад населення країни в цілому, однак, спричиняє зміни в екістико-поселенській і статеві-віковій структурі населення окремих регіонів, має каузальні зв'язки з асиметріями регіонального розвитку, процесів урбанізації і депопуляції сіл.

Варто наголосити, що за даними ООН рівень внутрішньої міграції населення світу становить 12 %, а міжнародної – понад 3 % [294]. Причини виникнення внутрішньої міграції є здебільшого ідентичними до причин поширення міжнародної міграції, зокрема, це міграція із депресивних регіонів до тих, які динамічно розвиваються, із сільської місцевості до міст і мегаполісів, а також поглиблення переконань, що міграція до інших регіонів є підґрунтям потенційного розвитку та досягнення особистісних цілей.

У міжрегіональних міграціях України основним центром притягання людських ресурсів є м. Київ. У 1995 р. міжрегіональний міграційний приріст складав 4,1 тис. осіб, у 2000 р. – 12,9 тис., у 2007 р. – 24,8 тис. осіб. Під впливом фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. міграційний приріст

скоротився, однак, з 2010 р. відновився. Додатне міграційне сальдо в 2012 р. становило 24 тис. осіб (внутрішня та зовнішня міграція загалом). У період системної кризи 2014-2015 рр. міграційний приріст населення у м. Києві зменшився до 14,4 тис. осіб. Примітно, що у 2020 р. в Україні спостерігалось від'ємне сальдо міжрегіональної міграції (200 осіб) як наслідок поширення пандемії Covid-19, що привела до лімітування просторової мобільності населення.

Серед усіх регіонів України Київська область у 2020 р. мала найбільше додатне сальдо міграції, яке становило понад 23 тис. осіб, що на 13,2 тис. більше, ніж у 2014 р. Переважання кількості прибулих із інших регіонів України над чисельністю вибулих спостерігалось також у Харківській, Одеській, Львівській та Івано-Франківській областях. Після 2014 р. індустриальні регіони Сходу України втратили свою привабливість, тому сальдо міграції у 2020 р. у Донецькій і Луганській областях було від'ємним і становило 13,1 і 6,3 осіб у розрахунку на 10 тис. населення відповідно. Варто відзначити, що у 2017 р. у Харківській, Київській і Дніпропетровській областях спостерігається численне прибуття населення, додатне сальдо міграції яких може бути свідченням збільшення привабливості регіонів, зокрема регіональних ринків праці. За 2018-2020 рр. збільшення обсягів міжрегіональної міграції відбулося й у Кіровоградській, Миколаївській, Рівненській, Сумській і Черкаській областях.

Внутрішня міграція у країнах із високим рівнем соціально-економічного розвитку є інструментом балансування регіональних ринків праці та забезпечення сталого розвитку національної і регіональної економік. Для порівняння, рівень внутрішньої міграції у США становить 13 переміщень у розрахунку на одну особу упродовж життя, у Великій Британії – 7 [101, с. 58], в Україні такий показник становить 2-3 переміщення. Зокрема, за даними Державної служби статистики України у 2020 р. коефіцієнт внутрішньої міграції становив 19,4 у розрахунку на 1 тис. населення (рис. 3.7), натомість у США – 27,3, Великій Британії – 22,4, Франції – 21,6 [300].

У 2020 р. лідером серед регіонів України за коефіцієнтом внутрішньої міграції була Київська область із показником 400,97 осіб, а найменший рівень міграційної активності спостерігався у Луганській області (66,45 осіб). Високі значення коефіцієнтів внутрішньої міграції також характерні для Житомирської (268,94 осіб), Полтавської (258,24), Рівненської (256,38) і Хмельницької (252,01) областей.

Особи

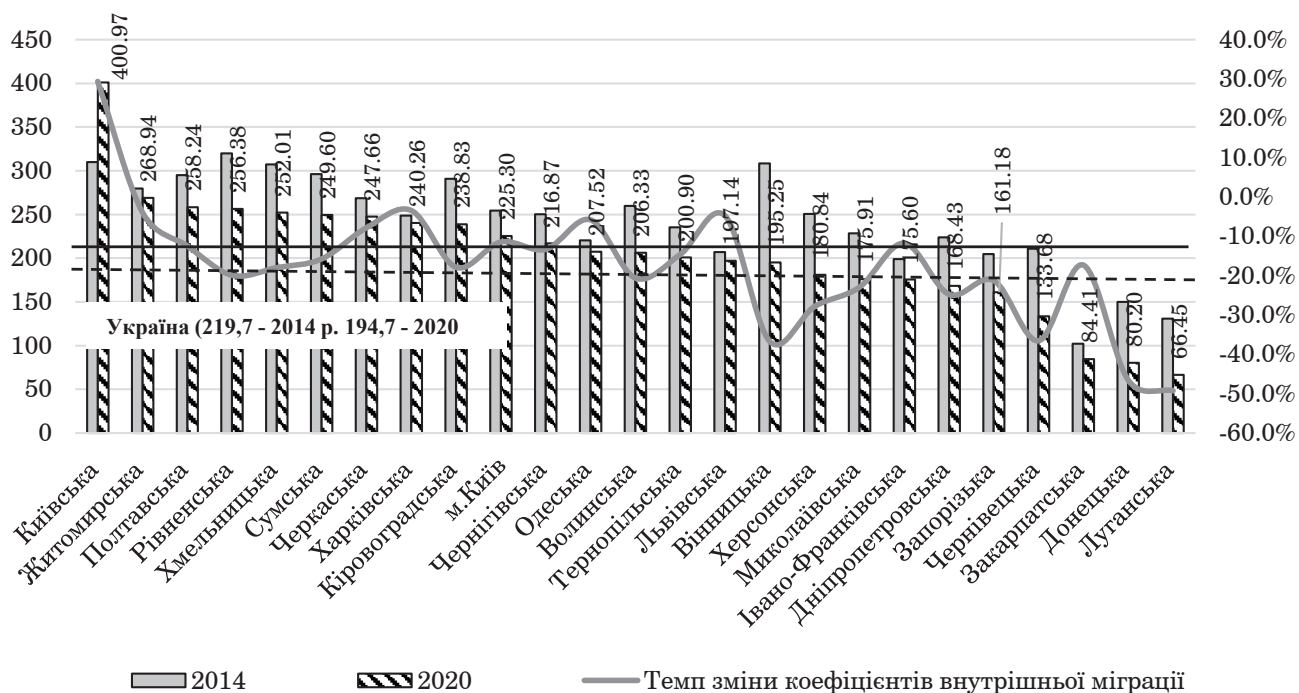

Рис. 3.7. Рівень внутрішньої міграції в Україні: регіональний зріз, 2014 р., 2020 р., особи

Примітка: у розрахунку на 10 тис. населення; без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано на основі даних [47].

Варто відзначити, що зростання значень показника внутрішньої міграції за 2014-2020 рр. характерне лише для Київської області (29,38 %). Для усіх областей України присутня висхідна тенденція внутрішньої міграційної активності населення, що спричинено як нестабільністю економічної кон'юнктури, так і суспільно-політичними подіями. Примітно, що для Донецької і Луганської областей темпи зміни коефіцієнтів внутрішньої міграції є від'ємними і найбільшими

серед усіх регіонів України, становлять 45,58 % і 49,24 % відповідно, зокрема в Чернівецькій і Вінницькій областях темпи внутрішньої міграції скоротилися на 36,55 % і 36,72 %.

Основними причинами поширення внутрішньої міграції населення України є низький рівень добробуту, високий рівень депресивності окремих територій, дефіцит або висока вартість купівлі чи оренди житла у промислових центрах; відсутність робочих місць, а також можливість отримання соціальних послуг у містах реєстрації місця проживання. До чинників-мотиваторів внутрішньої міграції населення варто також віднести високий рівень державних видатків на соціальну сферу, розвинуту соціальну інфраструктуру та переваги агломерації, що і підтверджують загальні коефіцієнти міграційного приросту за 2014-2020 рр. (табл. 3.6). Так, найбільший міграційний приріст (різниця коефіцієнтів інтенсивності прибуття і вибуття) спостерігався у м. Києві та промислових регіонах, особливо у 2014-2019 рр. У 2020 р. відбулося різке скорочення міграційної активності, однак, говорити про соціально-економічне підґрунтя таких процесів не варто, оскільки 2020 р. є періодом обмеженої міграції. Зокрема, у м. Києві та Київській області приріст становив 43,4 і 130,4 осіб у розрахунку на 10 тис. населення, натомість у Кіровоградській і Вінницькій областях спостерігається від'ємний міграційний приріст у 2019 р. (36,3 і 20,1 осіб відповідно).

Таблиця 3.6

**Загальні коефіцієнти міграційного приросту в Україні:
регіональний зріз, 2014-2020 рр., особи**

Регіони	Роки							Відхилення	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2019-2014	2019/2014, коеф
Україна	0,33	1,16	0,65	0,91	0,83	0,78	0,50	0,45	2,38
м. Київ	41,68	41,33	36,75	0,11	32,32	43,47	-0,67	1,80	1,04
Вінницька	-2,03	1,42	-15,94	-29,12	-23,27	-20,06	-15,60	-18,03	9,87
Волинська	4,82	-0,22	-12,31	-7,65	-3,24	-5,87	-1,02	-10,69	-1,22
Дніпропетровська	-0,65	-3,59	-7,76	73,88	6,61	-7,66	-5,25	-7,01	11,84
Донецька	-27,38	-21,97	-8,57	-56,39	-24,59	-18,82	-13,11	8,57	0,69
Житомирська	-7,97	-12,11	-0,47	-8,31	-13,53	-15,73	-6,51	-7,76	1,97
Закарпатська	-1,06	-3,16	-4,71	-1,30	-0,56	-2,01	-3,01	-0,96	1,90

Регіони	Роки							Відхилення	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2019-2014	2019/2014, коеф
Запорізька	-8,41	-5,63	-10,05	-17,74	-13,79	-15,59	-11,55	-7,19	1,86
Івано-Франківська	6,25	11,71	0,20	8,92	3,79	2,37	3,87	-3,89	0,38
Київська	56,71	59,92	62,77	170,77	144,70	145,28	130,40	88,57	2,56
Кіровоградська	-12,21	-9,10	-0,62	-21,72	-27,02	-36,35	-26,03	-24,14	2,98
Луганська	-41,47	-26,17	-11,52	-87,61	-26,42	-22,81	-16,29	18,65	0,55
Львівська	4,65	4,10	18,74	9,23	6,93	4,56	3,05	-0,08	0,98
Миколаївська	-1,87	-0,45	-12,86	-17,75	-22,61	-22,64	-13,94	-20,78	12,14
Одеська	12,29	-0,16	12,56	13,36	16,31	15,66	14,51	3,37	1,27
Полтавська	1,89	2,06	-3,48	-10,45	-5,44	-3,16	-1,03	-5,06	-1,67
Рівненська	-2,22	-6,61	-2,50	-10,98	-11,30	-12,92	-9,02	-10,70	5,83
Сумська	-6,24	-9,31	8,00	-10,36	-22,47	-26,05	-16,97	-19,81	4,17
Тернопільська	-1,79	-1,27	-15,29	-13,98	-5,91	-9,84	-6,52	-8,05	5,50
Харківська	10,21	10,03	-6,73	53,06	7,85	8,91	8,05	-1,30	0,87
Херсонська	-10,49	-3,94	-9,78	-25,86	-20,16	-19,39	-17,89	-8,90	1,85
Хмельницька	-2,68	-3,10	-14,96	-21,81	-5,71	-6,95	-0,91	-4,27	2,60
Черкаська	-2,69	-4,84	-17,31	-4,52	-19,50	-17,92	-3,00	-15,23	6,66
Чернівецька	8,56	7,07	-5,67	-1,08	-1,50	-2,25	-7,80	-10,81	-0,26
Чернігівська	-7,84	-1,49	-9,91	-20,72	-18,55	-19,88	-9,73	-12,04	2,54

Примітка: у розрахунку на 10 тис. населення; без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних [47].

Варто наголосити, що для регіонів України притаманна висока інтенсивність маятникових міграційних процесів, які не пов'язані зі зміною місця проживання, у т.ч. це міграція із сільської місцевості до міської, із сільської місцевості до великих міст. Для порівняння, у 1991 р. 21,4 % населення із сільських територій були учасниками міграційного вектору “село-місто”, а у 2005 р. така частка становила 28,5 % населення сільських територій або понад 1 млн осіб [213, с. 112]. За даними обстежень щодо економічної активності населення Державною службою статистики України найвищий рівень участі у маятниковій трудовій міграції спостерігається у Київській області, зокрема у 2010 р. 30 % населення області працювали у м. Києві і 49,2 % – в іншому населеному пункті області [79].

Відзначимо, що однією з проблем реалізації державної політики управління міграційними процесами в Україні є

відсутність обліку внутрішньої трудової міграції населення, оскільки реєстрація внутрішніх мігрантів здійснюється за місцем проживання, а не праці. Для оцінювання обсягів внутрішньої міграції найчастіше використовуються непрямі методи, які враховують дані щодо зайнятості, сплати податків, споживання продуктів харчування тощо. Наприклад, результати досліджень щодо економічної активності населення у 2010 р. продемонстрували високу частку внутрішніх трудових мігрантів (13,2 %) [79]. Однак, такі дослідження не дають змоги виявити обсяги маятникової міграції, тому часто за результатами таких досліджень внутрішня трудова міграція розглядається у сукупності з маятковою.

Крім того численною є участь населення у внутрішніх трудових міграціях, не пов'язаних із щоденним чи щотижневим поверненням до місця постійного проживання. Внутрішня міграція здійснюється для виконання сезонної, вахтової і більш тривалої роботи в столиці країни та найбільших індустриальних містах. За даними досліджень МОМ у 2014-2015 р. чисельність внутрішніх трудових мігрантів в Україні перевищувала 1,6 млн осіб або 9 % економічно активного населення [114]. Як свідчать дані інших соціологічних досліджень, для 55 % внутрішніх трудових мігрантів мають постійне робоче місце. Примітно, що 20 % опитаних внутрішніх трудових мігрантів працюють офіційно за трудовою угодою, інші – неофіційно або є самозайнятими [15].

За останні роки не проводилися комплексні дослідження внутрішньої міграції, моніторинг внутрішньої міграції залишився поза увагою формування міграційної політики України. У 2014 р. Державна служба статистики України змінила методологію розрахунку рівнів внутрішньої міграційної активності, що унеможливило формування обґрунтованих висновків щодо рейтингу (рівня участі) регіону у загальній інтенсивності міграційних процесів в Україні. Так, у 2014 р. частка м. Києва у загальній інтенсивності прибуття в Україні була найвищою і становила 8,5 % (рис. 3.8).

У 2020 р. найбільша частка спостерігалася у Київській області (11,57 %), а частка м. Києва становила 8,15 %. Найменшу

частку внутрішньої міграції у 2020 р. мали Закарпатська і Луганська області (1,25 % і 1,31 % відповідно). ТОП-регіонами за показником частки прибулих у загальній кількості прибулих в Україні є Київська, Харківська, Одеська, Дніпропетровська і Львівська області. Значне зростання темпів зміни частки прибулих за 2014-2020 рр. характерне для Київської (5,24 в.п.) і Харківської областей (0,98 в.п.), а від'ємні – для Донецької (1,94 в.п.), Вінницької (1,57 в.п.) і Дніпропетровської (1,01 в.п.) областей.

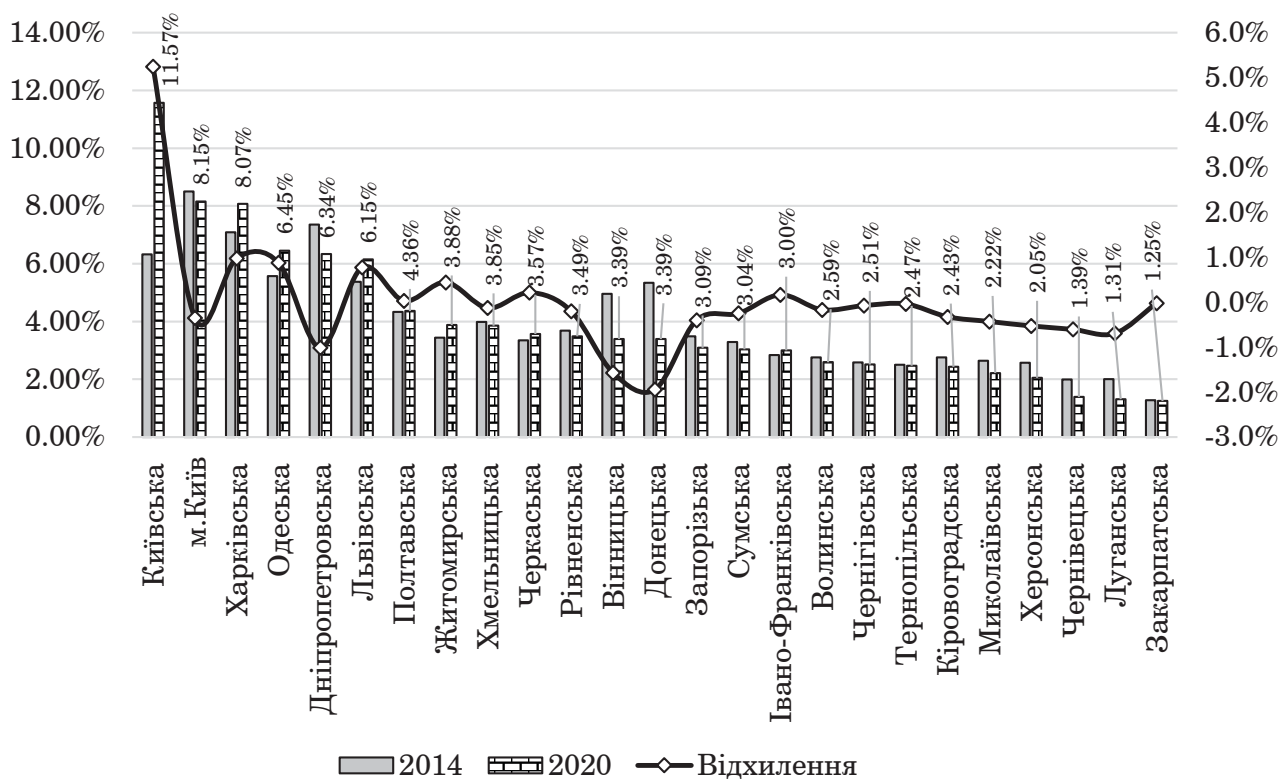

Рис. 3.8. Участь регіонів у внутрішній міграції України за показником інтенсивності прибуття, 2014 р., 2020 р.

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано на основі даних табл. Д.1 додатку Д.

Рейтинг регіонів України за показником частки вибуття у загальній кількості вибулих демонструє, що лідером є м. Київ (8,24 %), Харківська (7,59 %), Дніпропетровська (6,78 %), Львівська (5,99 %) і Київська (5,92 %) області (рис. 3.9). Варто відзначити, що така ситуація є результатом внутрішньої освітньої міграції, оскільки м. Київ і Харківська область є

найбільшими центрами-реципієнтами освітньої міграції в Україні. Регіонами-донорами за показником частки внутрішнього вибуття населення є Луганська, Чернівецька та Закарпатська області (2,17 %, 1,57 % і 1,35 %). Варто наголосити, що Чернівецька та Закарпатська області є також найбільшими регіонами-донорами зовнішньої міграції населення.

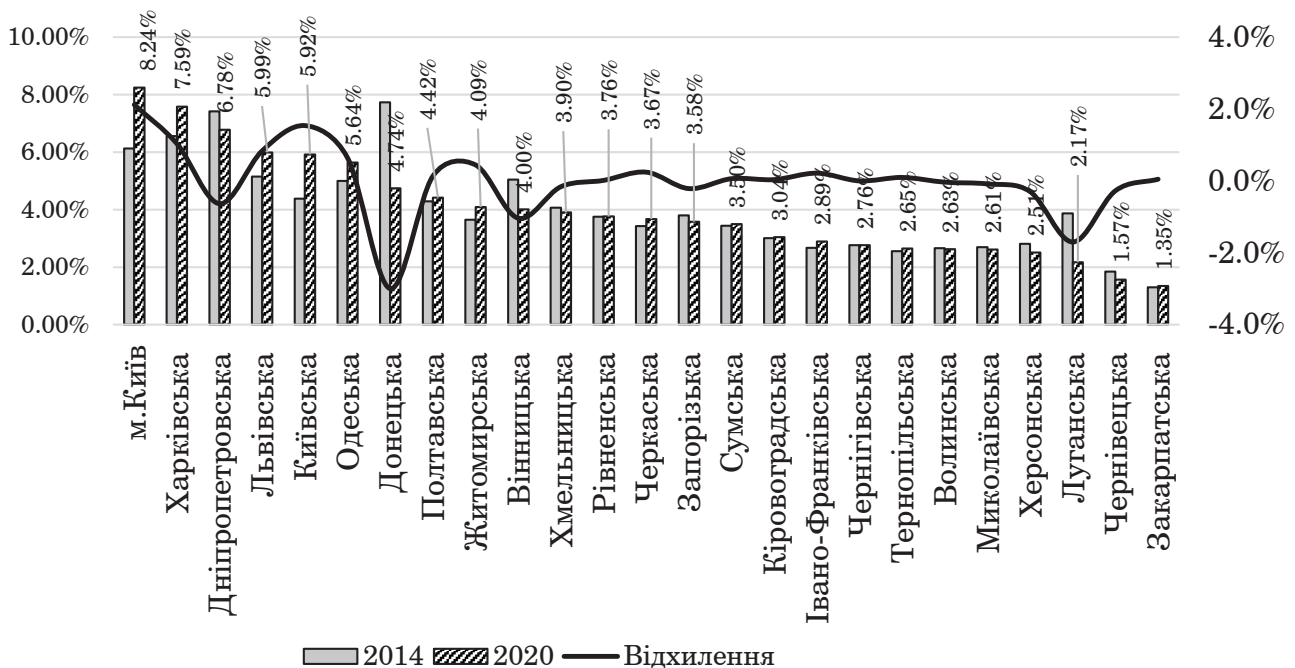

Рис. 3.9. Участь регіонів у внутрішній міграції України за показником інтенсивності вибуття, 2014 р., 2020 р.

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано на основі даних табл. Д.2 додатку Д.

Обсяги внутрішньої міграції населення України визначаються окремими економічними факторами, зокрема рівнем дисбалансу регіональних ринків праці та фінансовими асиметріями розвитку території. Ринок праці виступає основним push-pull-фактором внутрішньої міграції, а рівень його привабливості є одночасно силою і притягання, і відштовхування внутрішніх мігрантів. Задля визначення потенційних регіонів нарощування імміграційних внутрішніх потоків побудовано рейтинг областей України за індикатором привабливості ринку праці. Емпіричним показником є рівень

привабливості сфери зайнятості та ринку праці безпосередньо для внутрішньої міграції населення, розрахований на основі індикаторів (рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, рівень прийому працівників, рівень вибуття працівників, рівень вимушеної неповної зайнятості, частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, середньомісячна номінальна заробітна плата, кількість неформально зайнятого населення, співвідношення суми заборгованості з виплати заробітної плати та фонду оплати праці). Розрахунки здійснено у програмному забезпеченні OnFront. Інформаційно-аналітична база розрахунку коефіцієнтів привабливості регіональних ринків праці в Україні у 2014 р. і 2020 р. наведена у додатку Е. Значення коефіцієнту привабливості регіональних ринків праці перебуває у діапазоні $[1; \infty]$, де 1 свідчить про найвищий рівень привабливості. Чим більше значення коефіцієнту віддаляється від 1, тим рівень привабливості зменшується.

Так, у 2014 р. регіонами з найвищою силою притягання внутрішніх мігрантів були Київська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька області та м. Київ (коефіцієнти привабливості ринків праці – 1,0), із помірною силою – Чернівецька, Волинська, Житомирська, Полтавська, Сумська, Одеська, Кіровоградська, Тернопільська, Черкаська, Харківська, Львівська та Чернігівська області (від 1,01 до 1,17). Привабливість ринків праці Донецької та Луганської областей для внутрішньої імміграції була низькою (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Рейтингування областей України: рівень привабливості ринку праці для внутрішньої міграції, 2014 р., 2019 р.

<i>Внутрішня імміграція</i>				<i>Внутрішня еміграція</i>			
2014 р.		2019 р.		2014 р.		2019 р.	
Області	К*	Області	К*	Області	К*	Області	К*
Київська	1	м. Київ	1	Вінницька	1	Житомирська	1
м. Київ	1	Київська	1	Житомирська	1	Київська	1
Рівненська	1	Рівненська	1	Київська	1	Кіровоградська	1

<i>Внутрішня імміграція</i>				<i>Внутрішня еміграція</i>			
2014 р.		2019 р.		2014 р.		2019 р.	
Області	К*	Області	К*	Області	К*	Області	К*
Херсонська	1	Хмельницька	1	Кіровоградська	1	Рівненська	1
Хмельницька	1	Чернівецька	1	Рівненська	1	Сумська	1
Вінницька	1	Житомирська	1	Херсонська	1	Херсонська	1
Чернівецька	1,01	Закарпатська	1,13	Хмельницька	1	Хмельницька	1
Волинська	1,04	Чернігівська	1,19	м. Київ	1	Чернівецька	1
Житомирська	1,04	Кіровоградська	1,26	Сумська	1,02	м. Київ	1
Полтавська	1,05	Одеська	1,3	Чернігівська	1,04	Полтавська	1,02
Сумська	1,05	Вінницька	1,32	Волинська	1,05	Чернігівська	1,03
Одеська	1,06	Полтавська	1,4	Одеська	1,06	Тернопільська	1,06
Кіровоградська	1,07	Херсонська	1,59	Харківська	1,06	Харківська	1,06
Тернопільська	1,12	Волинська	1,6	Полтавська	1,08	Черкаська	1,07
Черкаська	1,14	Тернопільська	1,6	Тернопільська	1,11	Волинська	1,09
Харківська	1,16	Сумська	1,64	Чернівецька	1,11	Одеська	1,15
Львівська	1,17	Черкаська	1,69	Черкаська	1,13	Закарпатська	1,16
Чернігівська	1,17	Харківська	1,78	Дніпропетровська	1,17	Вінницька	1,18
Івано-Франківська	1,24	Львівська	1,84	Львівська	1,21	Львівська	1,2
Дніпропетровська	1,38	Івано-Франківська	1,92	Миколаївська	1,22	Івано-Франківська	1,4
Миколаївська	1,41	Миколаївська	2,17	Запорізька	1,3	Миколаївська	1,41
Запорізька	1,6	Запорізька	2,72	Донецька	1,33	Дніпропетровська	1,55
Закарпатська	1,92	Дніпропетровська	2,74	Івано-Франківська	1,35	Запорізька	1,64
Донецька	2,11	Донецька	5,53	Луганська	1,65	Донецька	2,42
Луганська	3,23	Луганська	7,89	Закарпатська	1,91	Луганська	3,13

Примітка: К* – коефіцієнт; затінені області демонструють найвищий рейтинг привабливості регіональних ринків праці для внутрішньої міграції; розрахунки здійснено за допомогою програмного забезпечення OnFront.

Коеф. – коефіцієнт привабливості регіонального ринку праці.

Джерело: розраховано на основі даних додатку Е.

У 2019 р. до регіонів з найвищим рівнем привабливості ринків праці для внутрішньої міграції належали Чернівецька та Житомирська області. Натомість для Донецької і Луганської областей спостерігається зменшення рівня привабливості ринків праці для внутрішньої міграції з позначки 2,11 до 5,53 і зі 3,23 до 7,89 відповідно. Примітно, що Миколаївська, Запорізька та

Дніпропетровська області у 2019 р. були регіонами-аутсайдерами у рейтингу привабливості для внутрішньої імміграції.

Натомість, у 2010 р. найбільший рівень приваблення для внутрішньої міграції мала Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька і м. Київ (коефіцієнти привабливості ринку праці становили 1,0). Помірний рівень привабливості був характерний для стримування внутрішньої еміграції з Сумської (1,02), Харківської (1,06), Чернігівської (1,04), Волинської (1,05), Одеської (1,06), Полтавської (1,08), Черкаської (1,13), Дніпропетровської (1,17) областей. Примітно, що у 2019 р. ситуація в значній мірі не змінилася і до групи регіонів з найвищим рівнем привабливості ринку праці у проекції внутрішньої еміграції населення увійшла Сумська та Чернівецька області. За 2014-2019 рр. сила притягання фактору “стан сфери зайнятості” збільшилася для Івано-Франківської області, яка стала одним із найбільших туристичних центрів в Україні.

Рейтингування областей відносно валової міграції населення у розрахунку на 10 тис. населення дозволило виділити найбільш міграційно привабливі регіони України. Так, у 2014 р. із показниками інтенсивності вибуття і прибуття у розрахунку на 10 тис. населення 155,3 і 153,3 осіб відповідно найвищий рейтинг міграційної привабливості мала Вінницька область (рис. 3.10). До групи регіонів з найвищим рівнем міграційної привабливості увійшли – Житомирська, Київська, Кіровоградська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька області і м. Київ. Найвищі показники інтенсивності вибуття і прибуття серед регіонів-лідерів за показником міграційної привабливості мали Житомирська (143,94 і 136,0 осіб відповідно) і Вінницька (155,3 і 153,3 осіб відповідно) області. Примітно, що нижчі рівні міграційної привабливості мали Донецька, Закарпатська і Луганська області з рейтингом 1,63, 1,91 і 2,15 відповідно. Інтенсивність прибуття і вибуття у цих областях також була низькою, порівняно з іншими регіонами України. Найнижчий

рівень вибуття у 2014 р. мала Закарпатська (51,6 осіб), а прибуття – Луганська область (44,7 осіб).

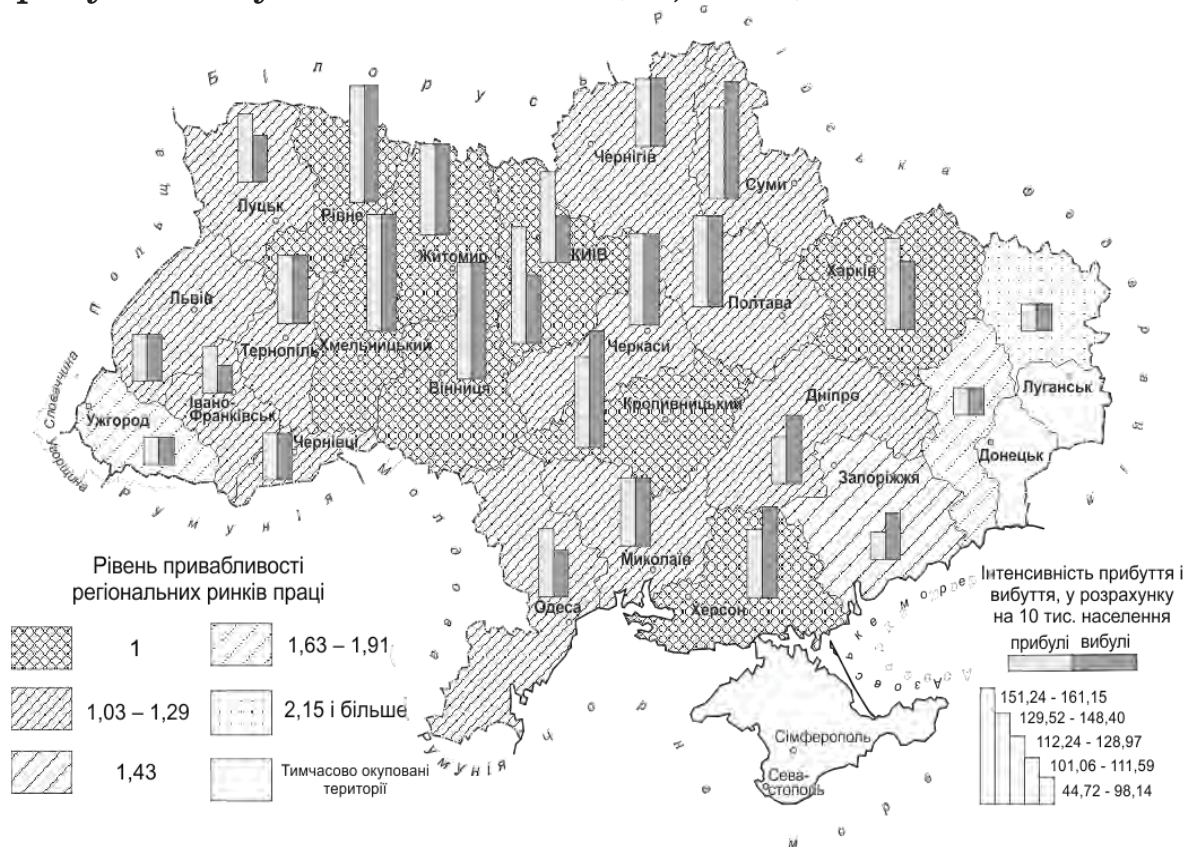

Рис. 3.10. Міграційна привабливість регіонів України: внутрішня міграційна активність населення у проєкції розвитку ринку праці та сфери зайнятості, 2014 р.

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних табл. Е.1 додатку Е.

У 2019 р. до групи регіонів України з найвищим рівнем міграційної привабливості увійшли Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська області і м. Київ. Варто відзначити, що серед регіонів найвищий рівень інтенсивності вибуття і прибуття спостерігався у Київській (177,1 і 322,4 осіб у розрахунку на 10 тис. населення) і Житомирській (176,9 і 161,2 осіб) областях (рис. 3.11).

За 2014-2019 рр. найменш привабливими за показниками міграційної активності та розвитком ринку праці і сфери зайнятості були Донецька та Луганська області. Інтенсивність вибуття у Луганській області 126,35 осіб у розрахунку на 10 тис.

населення ринком, а прибуття – 169,8 осіб. Варто відзначити, що показники вибуття і прибуття у Запорізькій області, однієї серед областей-аутсайдерів за показником міграційної привабливості, є значно нижчими і становлять 108,0 і 92,4 осіб відповідно. Найменший рівень інтенсивності внутрішньої міграційної активності у 2019 р. мала Закарпатська область, зокрема коефіцієнт вибуття становив 54,3, а прибуття – 52,3.

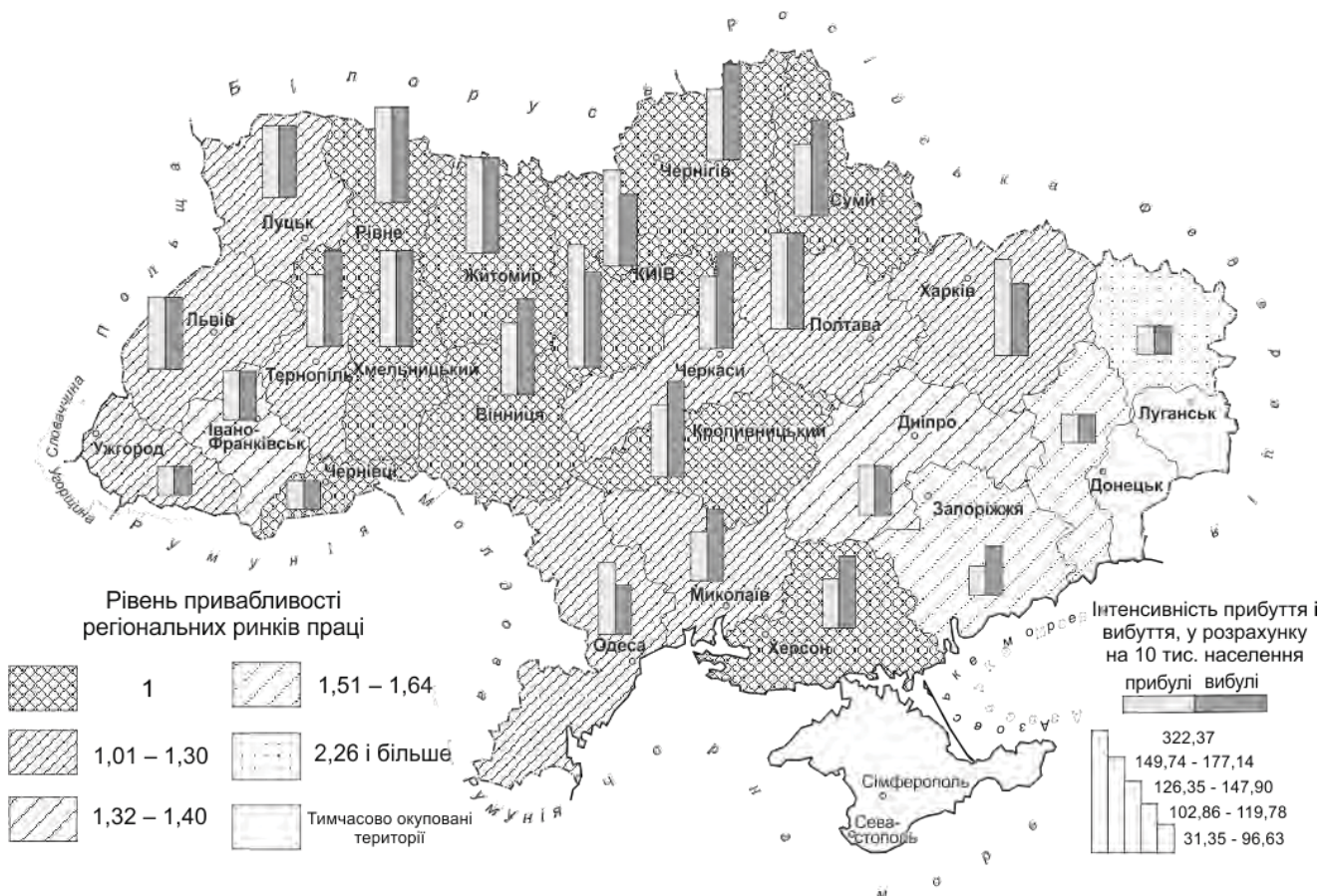

Рис. 3.11. Міграційна привабливість регіонів України: внутрішня міграційна активність населення у проекції розвитку ринку праці та сфери зайнятості, 2019 р.

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних табл. Е.2 додатку Е.

Найбільша частка внутрішньої міграції населення у загальному обсязі внутрішніх міграційних процесів в Україні у 2020 р. спостерігалася у м. Києві (9,44 %), Харківській (8,66 %) і Київській областях (8,56 %) (рис. 3.12). Високі темпи розвитку ринку праці, капіталізації людських ресурсів,

конкурентоспроможність освітньо-наукової сфери, розвинута інфраструктура виступили основними чинниками притягання внутрішніх мігрантів до цих регіонів. Луганська, Чернівецька та Закарпатська області у рейтингу регіонів України за показником частки валової міграції у загальному обсягу внутрішньої міграції займають найнижчі позиції (1,71 %, 1,5 % і 1,32 % відповідно).

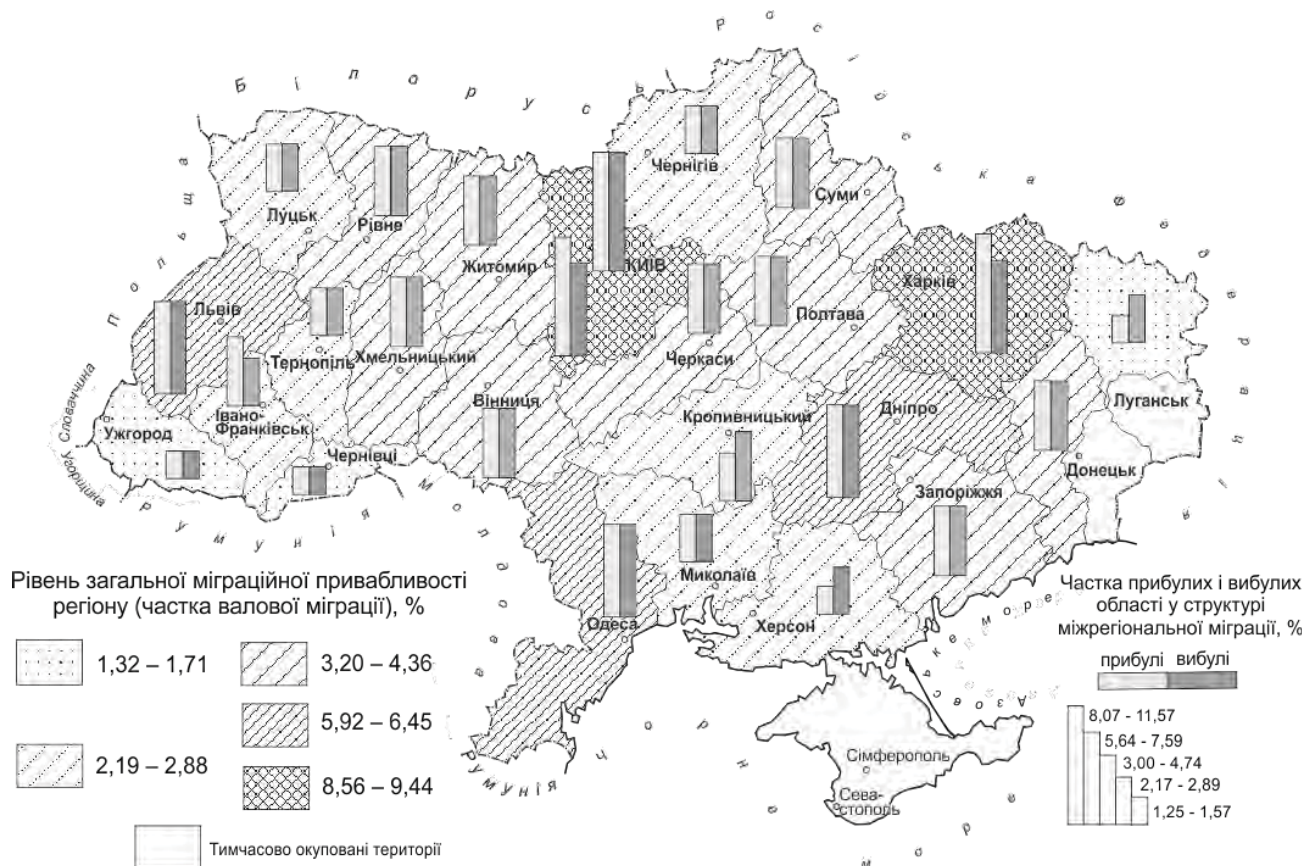

Рис. 3.12. Регіональна структура внутрішніх міграційних процесів в Україні: частки прибулих, вибулих і валової міграції, 2020 р.

Примітка: без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних додатку табл. Е.3 додатку Е.

Результати балансового кореляційного аналізу підтверджують тезу, що рівень привабливості регіональних ринків праці корелює з міжрегіональною міграційною активністю населення (табл. 3.9). Так, найвищий рівень прямого зв'язку міграційного приросту внутрішньої міграції в Україні у 2014 р. і 2019 р. спостерігається з рівнем економічної активності населення у віці 15-70 років (коефіцієнти кореляції рівні 0,856 і

0,822 відповідно). Помітний прямий зв'язок внутрішньої міграції у 2014 р. спостерігався з такими індикаторами стану ринку праці, як рівень прийому працівників (0,614) і середньомісячна номінальна заробітна плата (0,655). Реверсний зв'язок між показниками стану сфери зайнятості та внутрішньої міграції підтверджує, що окремі показники розвитку ринку праці не сприяють посиленню міграційної привабливості регіонів України. Так, у 2019 р. обернений зв'язок між регіональної міграції був із рівнями вимушеної неповної зайнятості (-0,661) і безробіття (-0,530), а також кількістю неформально зайнятого населення (-0,535). Аналогічна тенденція була і у 2014 р.

Таблиця 3.9

Результати аналізу сили зв'язку між регіонального міграційного приросту й індикаторів стану ринку праці регіонів України, 2014 р., 2019 р.

Індикатори	2019 р.				2014 р.			
	r	R ²	t-test	p-level	r	R ²	t-test	p-level
1. Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років	0,744	0,554	3,208	0,039	0,539	0,291	3,071	0,005
2. Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років	-0,53	0,280	-2,99	0,006	-0,65	0,429	-4,15	0,000
3. Рівень прийому працівників	0,750	0,563	3,417	0,024	0,614	0,377	3,181	0,040
4. Рівень вибуття працівників	0,404	0,163	2,120	0,045	0,554	0,307	2,258	0,078
5. Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років	0,856	0,733	4,098	0,000	0,822	0,676	4,632	0,001
6. Рівень вимушеної неповної зайнятості	-0,66	0,437	-2,29	0,028	-0,58	0,347	-3,49	0,002
7. Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці	-0,06	0,004	-0,31	0,754	-0,44	0,195	-2,36	0,027
8. Середньомісячна номінальна заробітна плата	0,743	0,552	2,370	0,007	0,655	0,429	2,819	0,008

Індикатори	2019 р.				2014 р.			
	r	R ²	t-test	p-level	r	R ²	t-test	p-level
10. Кількість неформально зайнятого населення	-0,55	0,286	-2,15	0,025	-0,48	0,230	-2,38	0,070
11. Співвідношення суми заборгованості з виплати заробітної плати та фонду оплати праці	-0,14	0,021	-0,69	0,495	-0,54	0,291	-3,07	0,005

Примітка: курсивом виділено помірний зв'язок, жирним шрифтом – помітний зв'язок; курсивом і жирним – сильний зв'язок за шкалою Чеддока; r – коефіцієнт кореляції; R² – коефіцієнт детермінації; t-test – критерій Ст'юдента; p-level – ймовірність помилки.

Джерело: розраховано автором на основі даних табл. Е.1 і табл. Е.2 додатку Е.

Для оцінки впливу стану ринку праці на внутрішню міграцію в Україні використано балансову регресійну модель, де вектором ендогенних змінних є показники сфери зайнятості $X_t = [\Delta \log X_t]$, у якому всі змінні використано у вигляді перших різниць відповідних логарифмів. Вектор екзогенних змінних Y_t містить коефіцієнти міграційних приростів регіонів України. Емпіричні оцінки показують, що вплив безробіття на внутрішній міграційний приріст у 2014 р. був несприятливий, так само як і поширення шкідливих умов праці та заборгованості з виплати заробітної плати (формула 3.3).

$$\Delta \ln Migr_r = (-121,107 \text{ (65,862*)} + 148,192 \text{ (60,634**)}) \Delta Unempl_r - (19,140 \text{ (7,913**)}) \Delta Condhr - (6,424 \text{ (5,439**)}) \Delta Salz_r,$$

$$R^2 = 0,651 \quad DW = 1,72 \quad p = 0,007$$

(3.3)

де $Unempl_r$ – вектор рівня безробіття населення r -регіонів; $Condhr$ – вектор частки працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці в межах r -регіонів; $Salz_r$ – вектор співвідношення суми заборгованості з виплати заробітної плати та фонду оплати праці в межах r -регіонів; $\Delta \ln Migr_r$ – вектор міграційних приростів r -регіонів.

Так, спостерігається реверсний зв'язок між індикаторами ринку праці та внутрішньою міграцією на рівні статистичної значущості 5 %, який є свідченням значної сили push-факторів.

Примітно, що зростання обсягів внутрішньої міграції є чинником зменшення рівня безробіття у регіонах України. Це може означати, що безробіття і рівень зайнятості населення у 2014 р. мали комплементарний характер до міграційних процесів і в такий спосіб сформували міграційні коридори з тими регіонами, у яких ринок праці є праценадлишковим.

Натомість, у 2019 р. регіональний ринок праці в Україні виступав pull-фактором внутрішньої міграції, що могло бути причиною трансформації зовнішніх міграційних векторів на внутрішні (формула 3.4).

$$\begin{aligned} \Delta \ln Migr_r &= (289,33^{**}) \frac{-543,193}{(51,00^{**})} \Delta Receip_r + (126,49^*) \frac{162,67}{(89,57^{**})} \Delta EAP_r - (89,57^{**}) \Delta \ln fEM_r, \\ R^2 &= 0,692 \quad DW = 2,20 \quad p = 0,003 \end{aligned} \quad (3.4)$$

де $Receip_r$ – вектор рівнів прийому працівників у межах r -регіонів; EAP_r – вектор рівнів економічної активності населення у віці 15-70 років у межах r -регіонів; $\ln fEM_r$ – вектор обсягів неформально зайнятого населення у межах r -регіонів.

Оцінена балансова регресійна модель для внутрішньої міграції населення у 2019 р. демонструє пряму залежність інтенсивності внутрішніх міграційних процесів і рівнів прийому працівників, економічної активності населення. Підвищення обсягів неформально зайнятого населення неоднозначно зменшує обсяги міжрегіональної міграції, оскільки неформальна зайнятість набуває рис віртуальної, а, відтак, її розвиток може сприяти міграції бізнесу та різних форм міграції населення.

Державне управління внутрішньою міграцією вимагає комплексного аналізування регіональних диспропорцій, асиметрій фінансового розвитку та дисбалансів ринку праці, а їхнє подолання, зокрема, стимулювання розвитку підприємництва, створення нових робочих місць у депресивних регіонах, розвиток транспортної інфраструктури є чинниками стримування зовнішніх міграційних процесів і сприяння внутрішньої міграції, у т.ч. трудової і освітньої. Такі процеси сприятимуть мінімізації міграційних ризиків щодо вимивання

людського і трудового потенціалу, депопуляції сільської місцевості, формуванню дисбалансів ринку праці, послабленню економічної безпеки країни.

3.3. Оцінювання стану та впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток України

Міграційні процеси впливають на добробут домогосподарств, економічне зростання регіонів і соціально-економічний розвиток країни загалом. Основними каналами, за допомогою яких міграція впливає на розвиток національної економіки України є відтік людських ресурсів, особливо молоді та економічно активного населення, а також “приплив” грошових переказів мігрантів, які мають значний вплив у середньо- і довгостроковому періодах. Так, міграційні трансферти сприяють оптимізації структури споживання, збільшенню обсягів заощаджень й інвестиційного потенціалу, тим самим забезпечуючи доступ до фінансових ресурсів. Окрім зростання доходів домогосподарств, міграція населення і грошові перекази дозволяють збільшити інвестиції у сферу соціального забезпечення, зокрема охорони здоров’я й освіти, розвиток інфраструктури.

Вплив міграції на соціально-економічний розвиток не є однозначним для України, як і для будь-якої іншої країни-донора людських ресурсів, натомість каузальний зв’язок міграційних трансфертів і розвитку економічної системи та соціальної сфери є найменш суперечливим, оскільки характеризується прямим короткостроковим впливом. Так, грошові перекази позитивно впливають на макроекономічну стабільність в Україні, у т.ч. сприяють фінансуванню дефіциту торговельного балансу країни, фіскальній консолідації і запобігають коливанню валютного курсу. За даними Світового Банку Україна у 2020 р. займала дванадцяте місце серед країн світу, які отримують грошові перекази, та перше місце – у Східній Європі [381]. За

офіційними оцінками, щорічні грошові перекази, у тому числі відправлені через офіційні та неофіційні канали, збільшуються одночасно із зростанням кількості трудових мігрантів. Економічний ефект міграційних трансфертів на індивідуальному рівні (мігранта, домогосподарства) проявляється у можливостях ефективного регулювання фінансового стану, зменшення рівня неплатоспроможності та соціальної вразливості, а також формування фінансового потенціалу для розвитку сфери малого бізнесу. Відтак, цільова реалізація міграційних трансфертів дозволяє забезпечити сталий розвиток національної економіки, стійкість економічної системи та нарощувати інноваційно-інвестиційну потужність країни.

Примітно, що інформаційно-аналітичне забезпечення оцінювання кількісних і якісних характеристик міграційних трансфертів в Україні не є повним і має прогалини щодо об'єктивного визначення реальних масштабів, у т.ч. за каналами надходження та географічною спрямованістю. Зокрема, показник міграційних трансфертів може бути інструментом для статистичної маніпуляції, оскільки НБУ визначає лише ті трансакції, які здійснюються через формальні канали (міжнародні платіжні системи, банківські установи). Зважаючи на те, що обсяги іншої частини міграційних трансфертів не можливо оцінити, у результаті можна спостерігати завищення щорічного показника зростання ВВП країни.

Частка грошових трансфертів трудових мігрантів в економіку України є відносно великою у порівнянні з ВВП країни. За даними НБУ обсяги грошових переказів мігрантів через офіційні канали у 2019 р. становили понад 3,3 млрд дол. США, що на 52 % більше, ніж у 2014 р. За 2005-2019 рр. у розрахунку на одну особу міграційні трансферти збільшилися на 186,4 євро.

Зміна міграційного вектору “Україна-Російська Федерація” на “Україна-Польща” після 2014 р. стала причиною суттєвого недообліку обсягів приватних грошових переказів мігрантів через незначну частку офіційних переказів із Польщі. Така тенденція виступила поштовхом для зміни методики обліку

грошових трансфертів працівників за кордону, яка ґрунтується на використанні дзеркальної статистики основних країн-реципієнтів людських ресурсів щодо розрахунку обсягів переказів мігрантів Департаментом статистики та звітності НБУ. Основним результатом перерахунку стали більш реалістичні дані щодо обсягів приватних грошових переказів в Україну та їхньої частки відносно ВВП країни. Варто відзначити, що частка міграційних трансфертів у ВВП країни у 2005-2014 рр. коливалася від 2,8 % до 4,2 % (рис. 3.13). За 2015-2019 рр. спостерігається зростання частки міграційних трансфертів у ВВП країни у 2 рази, з 2,8 % у 2005 р. до 8,9 % у 2019 р. За 2014-2019 рр. зростає частка міграційних трансфертів через неформальні канали у 3,7 разів (з 12,6 % у 2005 р. до 47,45 % у 2019 р.).

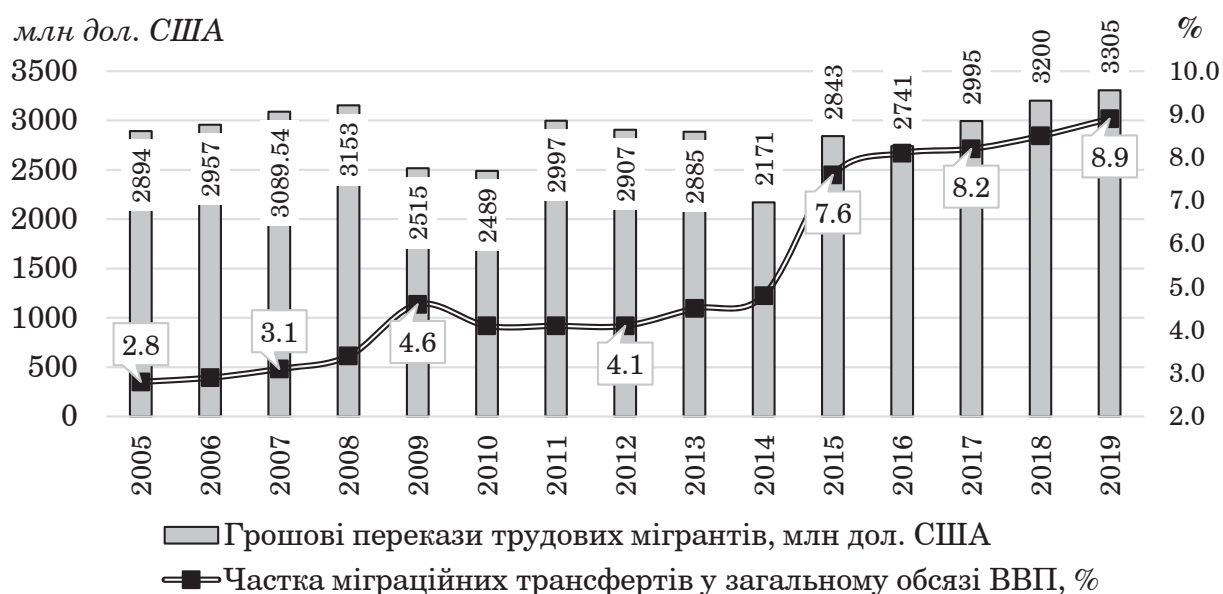

Рис. 3.13. Обсяги міграційних трансфертів в Україні, 2005-2019 рр.

Джерело: розраховано на основі даних [220; 42].

Для комплексного кількісного аналізу впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток України запропоновано методичний підхід, котрий передбачає п'ять етапів дослідження:

1. Визначення емпіричного показника оцінки міграційних процесів за двома каналами: рівень інтенсивності зовнішньої

міграції населення України та рівень “вливань” грошових переказів мігрантів у економіку країни.

2. Оцінювання каузальності (причинності) міграційних процесів і параметрів соціально-економічного розвитку України.

3. Моделювання впливу міграційних процесів на параметри розвитку соціальної сфери та економічної системи України.

4. Інтегральна оцінка соціально-економічного розвитку України з врахуванням двох умов, коли (1) міграція не є індикатором оцінювання соціально-економічного розвитку країни; (2) обсяги “відтоку” людських ресурсів є індикатор соціального розвитку, а обсяги міграційних трансфертів – економічного розвитку.

5. Моделювання впливу міграційних процесів на інтегральний показник соціально-економічного розвитку України.

Обчислення рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення має інформаційно-аналітичні обмеження, пов’язані з неповнотою та дефіцитом формалізованої статистичної інформації щодо міграційних процесів в Україні. Тому відсутність реалістичних даних щодо обсягів зовнішньої міграції зумовила вибір конкретного емпіричного показника – рівня інтенсивності зовнішньої міграції, статистичною основою для розрахунку якого слугували дані Державної прикордонної служби України щодо кількості виїздів громадян України за кордон упродовж 2005-2019 рр. Рівень інтенсивності зовнішньої міграції населення України розраховано за формулою (3.5) і представлені на рис. 3.14.а.

$$MIGR_t^{ua} = \frac{DEP_t^{ua}}{NP_t^{ua}}, \quad (3.5)$$

де $MIGR_t^{ua}$ – рівень інтенсивності зовнішньої міграції населення у t інтервалі часу; DEP_t^{ua} – загальна кількість осіб-українців, котрі виїхали з країни за кордон у t інтервалі часу; NP_t^{ua} – чисельність населення у країні в t інтервалі часу.

Рівень “вливань” грошових переказів мігрантів обчислено як співвідношення обсягу міграційних трансфертів через

формальні та неформальні канали до загальної кількості населення у країні (формула 3.6).

$$TRANSF_t^{ua} = \frac{\sum Transf_t^i}{NP_t^{ua}}, \quad (3.6)$$

де $TRANSF_t^{ua}$ – рівень “вливань” грошових переказів мігрантів у t інтервалі часу; $Transf_t^i$ – обсяг міграційних трансфертів за i -ми каналами передачі в t інтервалі часу.

Найвищий рівень інтенсивності зовнішньої міграції спостерігався у 2019 р., упродовж досліджуваного періоду зріс із 0,03 до 0,4 (рис. 3.14.б). Інтенсифікація зовнішньої міграційної активності населення України розпочалася після 2014 р., що свідчить про соціально-економічні причини її поширення. Рівень вливань грошових переказів мігрантів в економіку країни у 2006-2011 рр. був стабільним і становив від 91,7 до 110,03 євро у розрахунку на одну особу. Варто відзначити, що обсяги міграційних трансфертів суттєво скоротилися у 2014 р. через погіршення економічної стабільності та політичної ситуації в країні.

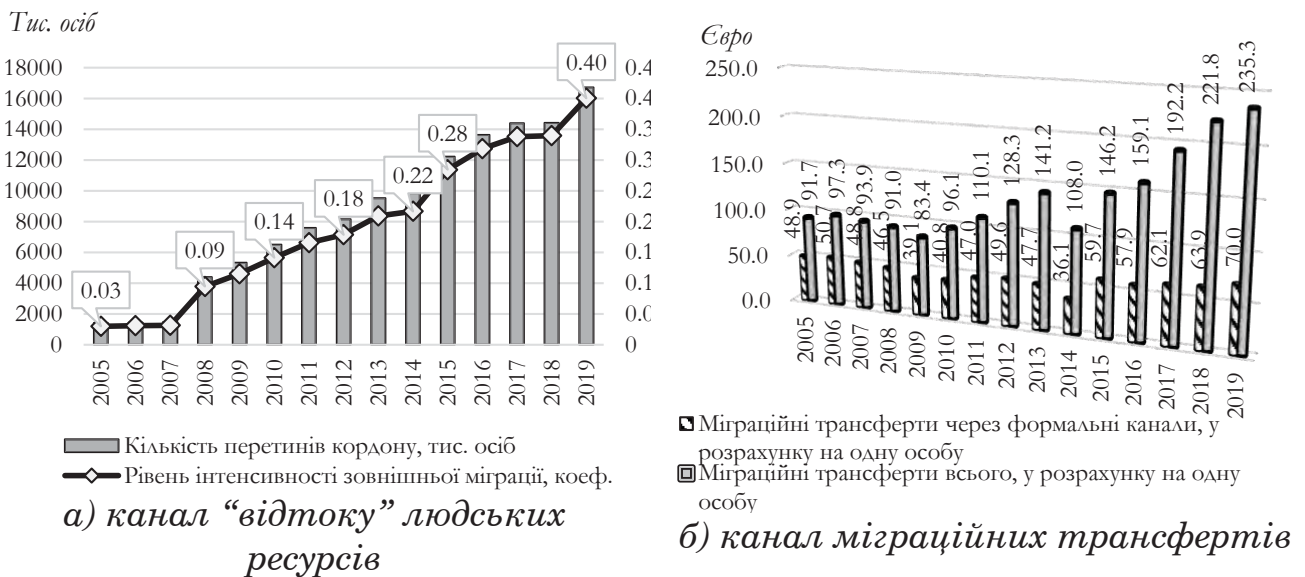

Рис. 3.14. Емпіричний показник оцінювання міграційних процесів в Україні, 2005-2019 рр.

Джерело: розраховано на основі даних [220] і Державної прикордонної служби України щодо кількості перетинів кордону українцями.

Оцінювання каузального зв'язку міграційних процесів і соціально-економічного розвитку України (параметри розвитку соціальної сфери та економічної системи див. у табл. 2.4) здійснено за допомогою тесту Гренджера, який передбачає попереднє логарифмування вихідних даних із метою приведення індикаторів до одного логічного ряду, вибір необхідної кількості часових лагів (для дослідження обрано чотири), підтвердження або спростування гіпотез щодо наявності причинно-наслідкового зв'язку. Вихідні значення індикаторів соціально-економічного розвитку України за 2005-2019 рр. наведені у додатку Ж.

За результатами перевірки причинності зв'язків міграційних процесів та індикаторів соціально-економічного розвитку України (табл. 3.10) з'ясовано, що у короткостроковому періоді інтенсивність зовнішньої міграції населення впливає на безробіття, зменшуючи його обсяги. Натомість результати тесту про наявність зв'язку міграційних трансфертів із середньомісячною номінальною заробітною платою, індексом споживчих цін та часткою сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування підтверджують тезу, що грошові перекази мігрантів мають вплив на матеріальне становище домогосподарств, зокрема виступають засобом оптимізації структури споживчих витрат.

Таблиця 3.10

Тест Гренджера на причинність міграційних процесів і параметрів соціально-економічного розвитку України, 2005-2019 рр.

Змінні	“Відтік” людських ресурсів/Лаги				Міграційні трансферти/Лаги			
	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>Розвиток соціальної сфери</i>								
UNEMPL	9,863 (0,009*)	9,572 (0,008*)	4,056 (0,083*)	183,809 (0,005*)	0,000 (0,989)	0,020 (0,979)	0,058 (0,979)	0,102 (0,972)
EAR	0,148 (0,709)	0,217 (0,809)	4,452 (0,070*)	4,452 (0,071*)	0,083 (0,779)	0,592 (0,576)	2,173 (0,209)	8,307 (0,100*)
WAGE	0,246 (0,630)	0,333 (0,726)	4,580 (0,067*)	1,633 (0,413)	3,591 (0,085*)	0,787 (0,487)	0,463 (0,721)	0,124 (0,755)
INCOME	0,037 (0,851)	2,518 (0,101*)	3,759 (0,094*)	4,605 (0,100*)	1,105 (0,316)	0,106 (0,901)	0,302 (0,823)	0,074 (0,983)

Змінні	“Відтік” людських ресурсів/Лаги				Міграційні трансферти/Лаги			
	(1)	(2)	(3)	(4)	(1)	(2)	(3)	(4)
CPI	0,0893 (0,771)	0,191 (0,830)	0,130 (0,938)	0,130 (0,938)	2,646 (0,100*)	6,066 (0,025**)	3,392 (0,100*)	3,930 (0,213)
EXPENS	1,241 (0,289)	0,641 (0,552)	1,046 (0,448)	1,047 (0,448)	22,295 (0,000***)	7,506 (0,015**)	8,377 (0,021**)	2,324 (0,322)
Економічний розвиток								
FDI	0,078 (0,785)	10,633 (0,005**)	1,295 (0,372)	1,295 (0,372)	0,528 (0,483)	0,365 (0,705)	0,998 (0,466)	0,769 (0,632)
FPI	1,618 (0,100*)	4,409 (0,051*)	7,053 (0,030**)	7,053 (0,030**)	0,461 (0,511)	0,269 (0,071*)	0,631 (0,626)	0,449 (0,076*)
GVA	0,003 (0,955)	3,004 (0,106*)	4,021 (0,084*)	2,609 (0,296)	1,255 (0,286)	0,088 (0,916)	0,066 (0,976)	0,027 (0,997)
UNITS	2,801 (0,100*)	0,422 (0,669)	1,470 (0,329)	4,355 (0,100*)	0,034 (0,857)	3,404 (0,085*)	2,209 (0,102*)	1,197 (0,502)
RETAIL	1,860 (0,100*)	2,315 (0,100*)	4,098 (0,081*)	8,524 (0,100*)	0,209 (0,656)	0,941 (0,429)	1,221 (0,093*)	0,367 (0,802)
FEA	0,022 (0,885)	4,860 (0,041**)	26,398 (0,002**)	26,398 (0,002**)	0,011 (0,917)	0,021 (0,979)	0,219 (0,879)	0,051 (0,991)
INRATE	3,459 (0,089*)	2,748 (0,100*)	1,058 (0,444)	8,524 (0,100*)	0,438 (0,522)	2,065 (0,101*)	2,489 (0,094*)	3,666 (0,100*)
GDP	0,049 (0,829)	4,405 (0,051*)	6,332 (0,037**)	6,332 (0,037**)	1,759 (0,211)	0,296 (0,752)	0,139 (0,032**)	0,027 (0,097*)

Примітка: ***, **, * – похибка на рівні 1 %, 5 % і 10 %. Розрахунки здійснено у програмному забезпеченні EViews 11.

Джерело: розраховано на основі даних додатку Ж і рис. 3.14.

У тій же часовій перспективі підтверджено вплив міграції людських ресурсів на економічний розвиток України, представлений такими індикаторами, як обсяги капітальних інвестицій і роздрібний товарооборот підприємств торгівлі, кількість малих підприємств і частка підприємств, що впроваджували інновації. У першому часовому ланці не спостерігається каузального впливу міграційних трансфертів на параметри економічного розвитку країни. Таким чином, зовнішня міграція населення сприяє пожвавленню внутрішньої торгівлі товарами та послугами, а також здійсненню капіталовкладень (купівля нерухомості, цінних паперів).

Виразною особливістю розвитку соціальної сфери України є залежність рівня безробіття від обсягів міграції людських ресурсів у всіх часових лагах, що підтверджено з ймовірністю 95 %, і відсутність впливу міграційних трансфертів на обсяги робочої сили в країні. Так, у другому часовому ланці характерним є каузальний зв'язок міграції населення і наявного доходу,

міграційних трансфертів і сукупних витрат на продукти харчування, а також індексу споживчих цін. Варто відзначити, що вплив міграції людських ресурсів у цьому часовому лазі на параметри економічного розвитку є значним (крім параметру кількість малих підприємств). Також простежується каузальний зв'язок міграційних трансфертів із капітальними інвестиціями, кількістю малих підприємств і часткою тих суб'єктів бізнесу, які здійснюють інноваційну діяльність. Очевидно, що надходження переказів трудових мігрантів збільшують можливості отримання капітальних ресурсів і відповідно сприяють зростанню конкурентоспроможності бізнесу, у т.ч. сфери будівництва.

Ці припущення підтверджуються у третьому часовому лазі, зокрема соціально-економічний розвиток України великою мірою обумовлений обсягами міграційних трансфертів. Так, реалізація фінансового потенціалу трудових мігрантів сприяє зростанню ВВП країни, збільшенню кількості малих підприємств, що є причиною створення нових робочих місць і нарощенню обсягів роздрібного товарообороту. Примітно, що міграційні трансферти мають каузальний зв'язок у трьох часових лагах з такими індикаторами соціальної сфери, як індекс споживчих цін і частка витрат на продукти харчування. Натомість, для міграції людських ресурсів присутній більший каузальний зв'язок з індикаторами розвитку соціальної сфери та економічної системи в третьому та четвертому часових лагах. Водночас виявлено взаємозв'язок інтенсивності зовнішньої міграції населення України і рівня економічно активного населення, розміру середньомісячної номінальної заробітної плати (лише у третьому лазі) та наявного доходу. Міграція людських ресурсів у короткостроковому періоді є інструментом відновлення балансу національного ринку праці, зменшення обсягів безробіття і кількості незадіяного економічно активного населення. Однак, вже у середньостроковому періоді спостерігається поглиблення структурних диспропорцій на ринку праці, що веде до дефіциту робочих кадрів, інтенсифікації "відтоку" молоді та висококваліфікованих фахівців. Це і підтверджують результати тесту причинності міграції

населення на економічний розвиток у довгостроковій перспективі. Зокрема, характерним є вплив на частку інноваційних підприємств і ВВП, а також капітальні інвестиції і зовнішньоекономічну діяльність країни. Варто відзначити, що “відтік” людських ресурсів має зв’язок з обсягами валової доданої вартості у середньостроковому періоді, що не характерно для міграційних трансфертів (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Каузальність міграційних процесів і соціально-економічного розвитку України, 2005-2019 рр.

Змінні	Міграційні потоки	Лаги				Змінні	Міграційні потоки	Лаги			
		1	2	3	4			1	2	3	4
<i>Розвиток соціальної сфери</i>						<i>Економічний розвиток</i>					
UNEMP L	MIGR	+	+	+	+	FDI	MIGR		+		
	TRANSF						TRANSF				
EAR	MIGR			+	+	FPI	MIGR	+	+	+	+
	TRANSF				+		TRANSF		+		+
WAGE	MIGR			+		GVA	MIGR		+	+	
	TRANSF	+					TRANSF				
INCOME	MIGR		+	+	+	UNITS	MIGR	+			+
	TRANSF						TRANSF		+	+	
CPI	MIGR					RETAIL	MIGR	+	+	+	+
	TRANSF	+	+	+			TRANSF			+	
EXPENS	MIGR					FEA	MIGR		+	+	+
	TRANSF	+	+	+			TRANSF				
						INRAT E	MIGR	+	+		+
							TRANSF		+	+	+
						GDP	MIGR		+	+	+
							TRANSF			+	+

Примітка: “+” – наявність причинно-наслідкового зв’язку.

MIGR – рівень інтенсивності зовнішньої міграції; TRANSF – рівень “вливань” міграційних трансфертів в економіку.

Джерело: побудовано на основі даних табл. 3.3.

Практично у всіх часових лагах простежується причинний зв’язок рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення (фактор впливу) на обсяги безробіття, капітальні інвестиції і роздрібний товарооборот; зв’язок рівня вливань грошових переказів мігрантів простежується у середньо- і довгостроковому періоді з часткою інноваційних підприємств і ВВП країни. Варто зауважити, що результати аналізу підтверджують

неоднозначність і складність природи міграційних процесів. Міграційні процеси одночасно є драйверами економічного зростання та чинниками, які обмежують досягнення високої конкурентоспроможності економіки, технологічної модернізації та інноваційної діяльності країни.

Основними пріоритетами соціально-економічного розвитку України є структурні реформи, зокрема розвиток інфраструктури, формування ринку землі, модернізація і технологічне переоснащення промислових підприємств, розвиток мережі інноваційних підприємств і ринку інтелектуальної власності, а також зменшення впливу проблем навколишнього середовища на стійкість соціально-економічної системи. Наявний механізм підтримки структурних реформ, а відповідно і забезпечення соціально-економічного розвитку України є перманентний і має вимушений характер. Він сформувався і коригувався з урахуванням установок концепції державного регулювання національної економіки, а на сучасному етапі розвитку в умовах глобалізації є своєрідним стримуючим інструментом прогресу. Тому новий механізм державного регулювання повинен відповідати сучасним тенденціям просторового розвитку та мобільності населення, зокрема враховувати тренди зовнішньої міграції, вплив соціальних і грошових трансфертів, які є невід’ємними елементами сталого розвитку країни. Емпіричні оцінки демонструють, що вплив міграції населення на стан ринку праці та сфери зайнятості у короткостроковому періоді є сприятливий, у т.ч. на рівень безробіття (формула 3.7). Однак, у другому часовому лазі простежується реверсний вплив “відтоку” людських ресурсів на обсяги безробітних у країні на рівні статистичної значущості 5 %.

$$UNEMPL_t = \frac{0,730}{(0,299^{**})} - \frac{0,016MIGR_t}{(0,096^*)} + \frac{0,306MIGR_{t-1}}{(0,106^{**})} - \frac{0,217MIGR_{t-2}}{(0,092^{**})}$$

$$R^2 = 0,786 \quad DW = 1,69$$
(3.7)

У порівнянні з “відтоком” людських ресурсів міграційні трансферти не мають значного впливу на робочу силу у

декількох часових лагах одночасно (формула 3.8-3.10). Міграційні трансферти сприяють зростанню рівня безробіття на 0,9 %, оскільки можуть виступати дестимуляторами пошуку місця праці для членів сімей трудових мігрантів.

$$UNEMPL_t = \frac{0,633}{(0,289^{***})} - \frac{0,317TRANSF_t}{(0,212^*)} + \frac{0,902UNEMPL_{t-1}}{(0,290^{***})} \quad (3.8)$$

$$R^2 = 0,686 \quad DW = 2,07$$

Важливо, що міграція населення і міграційні трансферти мають інертний вплив на обсяги економічно активного населення, оскільки на 0,6 % і 0,8 % відповідно визначають динаміку обсягів робочої сили у попередньому періоді. Тому стверджувати про прямий вплив міграційних процесів на рівень економічної активності населення не має підстав.

$$EAR_t = \frac{0,684}{(0,411^*)} - \frac{0,005MIGR_t}{(0,004^*)} + \frac{0,620EAR_{t-1}}{(0,228^{**})} , \quad (3.9)$$

$$R^2 = 0,608 \quad DW = 1,90$$

$$EAR_t = \frac{0,377}{(0,547^*)} + \frac{0,019TRANSF_t}{(0,023^*)} + \frac{0,772EAR_{t-1}}{(0,289^{**})} \quad (3.10)$$

$$R^2 = 0,637 \quad DW = 2,44$$

Емпіричні оцінки демонструють, що від підвищення обсягів зовнішньої міграції населення і грошових переказів трудових мігрантів можна очікувати збільшення розміру номінальної заробітної плати (формули 3.11-3.12), оскільки ринок праці буде відчувати дефіцит пропозиції робочої сили, мінімізувати наслідки чого можна за рахунок підвищення рівня оплати праці.

$$WAGE_t = \frac{1,235}{(0,703^*)} + \frac{0,052MIGR_t}{(0,086^*)} + \frac{0,500WAGE_{t-1}}{(0,840^*)} , \quad (3.11)$$

$$R^2 = 0,615 \quad DW = 2,15$$

$$WAGE_t = \frac{0,061}{(0,657^*)} + \frac{0,474TRANSF_t}{(0,252^{**})} + \frac{0,640WAGE_{t-1}}{(0,198^{***})} \quad (3.12)$$

$$R^2 = 0,742 \quad DW = 2,47$$

Непрямий характер впливу на індекс споживчих цін має міграція населення, який описується синусоїдальною моделлю (формула 3.13). Така залежність демонструє циклічний зв'язок

міграції і інфляційних процесів, оскільки “відтік” людських ресурсів на рівень зростання цін впливає мультиплікативно. Примітно, що вплив міграційних трансфертів на індекс споживчих цін є незначний.

$$CPI_t = \frac{2,047}{(0,011^*)} + \frac{0,039cos}{(0,0160^*)} \left(\frac{11,592MIGR_t}{(0,732^*)} - \frac{0,038}{(0,735^*)} \right) \quad (3.13)$$

$$R^2 = 0,621 \quad AICC = -96,233$$

Міграція населення в Україні сприятливо впливає на фінансовий добробут домогосподарств, залишається ефективним механізмом зростання рівня заощаджень населення, що підтверджується результати лагового моделювання (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Результати моделювання впливу міграційних процесів на окремі параметри якості життя населення в Україні, 2005-2019 рр.

П	Економетричні моделі	Сила впливу	Коеф. еластичності
Дохід	$INCOME_t = \frac{1,542}{(0,851^{**})} + \frac{0,031MIGR_t}{(0,079^*)} + \frac{0,534INCOME_{t-1}}{(0,255^{**})}$ $R^2 = 0,689 \quad DW = 2,06$	0,830	1,97
	$INCOME_t = \frac{1,152}{(0,879^*)} + \frac{0,544TRANSF_{t-1}}{(0,306^*)}$ $R^2 = 0,761 \quad DW = 1,89$	0,872	3,21
Витрати на продукти харчування	$EXPENS_t = \frac{0,576}{(0,451^*)} - \frac{0,016MIGR_t}{(0,010^*)} + \frac{0,653EXPENS_{t-1}}{(0,265^{**})}$ $R^2 = 0,754 \quad DW = 1,57$	0,868	-2,70
	$EXPENS_t = \frac{0,020}{(0,306^*)} - \frac{0,073TRANSF_t}{(0,013^{***})} - \frac{0,108TRANSF_{t-1}}{(0,013^{***})} + \frac{0,102TRANSF_{t-2}}{(0,025^{***})} + \frac{0,041TRANSF_{t-4}}{(0,013^{***})}$ $R^2 = 0,992 \quad DW = 1,57$	0,996	-7,85

Примітка: П – параметри

Джерело: побудовано на основі даних додатку Ж і рис. 3.14 з використанням програмного забезпечення EViews 11.

Так, інтенсифікація міграційних процесів в Україні впливає на зростання наявних доходів населення через “відтік” людських ресурсів на рівні 68,9 % і міграційних трансфертів – 76,1 %. При зростанні міграційної активності населення і рівня “вливань” міграційних трансфертів на 1 % можна спостерігати збільшення наявного доходу на 1,97 % і 3,21 % відповідно. Показники достовірності моделювання впливу міграційних процесів на параметри соціального розвитку подано у табл. 3.1 і табл. 3.2 додатку 3.

“Відтік” людських ресурсів сприяє збільшенню обсягів прямих іноземних інвестиції в Україну з лагом чотири роки (коефіцієнт детермінації рівний 91,9 %). Водночас несприятливим є вплив міграційних трансфертів на обсяги прямих інвестицій, оскільки грошові перекази мігрантів як інвестиційний капітал нівелюють значущість іноземних інвестицій для розвитку національної економіки, яка часто стає міграційно залежною. Цікавим видається інерційна залежність прямих інвестицій від динаміки інвестиційної активності у попередньому періоді та одночасних надходжень грошових переказів мігрантів (формули 3.14-3.15).

$$FDI_t = \frac{2,314}{(0,548^{**})} - \frac{0,915MIGR_{t-1}}{(0,389^{**})} + \frac{0,278MIGR_{t-2}}{(0,122^{**})} + \frac{0,228MIGR_{t-3}}{(0,112^*)} + \frac{0,197MIGR_{t-4}}{(0,096^*)} ,$$

$$R^2 = 0,919 \quad DW = 2,45$$
(3.14)

$$FDI_t = \frac{1,221}{(0,274^{***})} - \frac{0,152TRANSF_t}{(0,147^*)} + \frac{0,667FDI_{t-1}}{(0,057^{***})} .$$

$$R^2 = 0,926 \quad DW = 1,53$$
(3.15)

Трудові мігранти виступають одними з основних учасників ринку капіталу, спрямовуючи інвестиційні кошти на купівлю об’єктів нерухомості, цінних паперів, будівництво, капітальний ремонт, банківські вклади. Закономірно, що емпіричні оцінки підтверджують сприятливий зв’язок міграційних процесів і капітальних інвестицій в Україні на рівні 78,0 % для міграції населення і на рівні 82,1 % – для міграційних трансфертів (формули 3.16-3.17). Варто відзначити, що із врахуванням

обсягів прямих іноземних інвестицій і міграційних трансфертів вплив на інвестиційну активність має циклічний характер.

$$FPI_t = \frac{1,312}{(0,676^{**})} + \frac{0,117MIGR_t}{(0,310^*)} + \frac{0,687MIGR_{t-1}}{(0,338^{**})} + \frac{0,655MIGR_{t-2}}{(0,266^{**})}, \quad (3.16)$$

$$R^2 = 0,780 \quad DW = 1,95$$

$$FPI_t = \frac{2,606}{(0,023^*)} + \frac{0,141 \cos \left(\frac{33,309TRANSF_t}{(3,241^*)} - \frac{17,767}{(5,541^*)} \right)}{(0,033^*)}. \quad (3.17)$$

$$R^2 = 0,821 \quad AICC = -70,610$$

Оцінена регресійна модель для ВВП країни свідчить про значний прямий вплив міграційних трансфертів і реверсний вплив “відтоку” людських ресурсів із лагом один рік на економічний розвиток країни (формули 3.18-3.19). Розвиток економічної системи в умовах інтенсифікації зовнішньої міграції населення виглядає інертним, значення якого у поточному році на 90 % визначається передньою динамікою.

$$GDP_t = \frac{1,674}{(0,953^*)} - \frac{0,412MIGR_{t-1}}{(0,218^{**})} + \frac{0,392MIGR_{t-2}}{(0,165^{**})} + \frac{0,515GDP_{t-1}}{(0,279^*)}, \quad (3.18)$$

$$R^2 = 0,706 \quad DW = 1,87$$

$$GDP_t = \frac{0,999}{(0,908^*)} + \frac{0,358TRANSF_t}{(0,235^*)} + \frac{0,527TRANSF_{t-1}}{(0,220^{**})}. \quad (3.19)$$

$$R^2 = 0,684 \quad DW = 1,62$$

Варто вказати на підтверджений статистичними розрахунками вплив міграційних процесів на інноваційну систему країни, зокрема міграція населення сприяє поширенню інновацій і трансферту технологій на рівні 67,6 %, а міграційні трансферти – на рівні 98,1 % (формули 3.20-3.21). Трудові та освітні мігранти, здобуваючи нові знання, досвід, кваліфікацію, сприяють поширенню соціальних трансфертів, імплементація яких у соціально-економічну систему збільшує ефективність інноваційної діяльності, а, відтак, і сприяє зростанню інноваційно-технологічної конкурентоспроможності країни. Міграційні трансферти як інвестиції у сферу інновацій, R&D, науки й освіти приводять до створення доданої вартості у високотехнологічних галузях, зростання рівня комерціалізації наукових розробок і трансферту технологій.

$$INRATE_t = \frac{0,889}{(0,393^{**})} + \frac{0,095MIGR_t}{(0,074^*)} + \frac{0,270INRATE_{t-1}}{(0,311^*)}, \quad (3.20)$$

$$R^2 = 0,676 \quad DW = 2,01$$

$$INRATE_t = \frac{0,964}{(0,176^{**})} + \frac{0,463TRANSF_t}{(0,066^{***})} + \frac{0,257TRANSF_{t-1}}{(0,102^{**})} + \frac{0,386TRANSF_{t-2}}{(0,062^{***})} +$$

$$+ \frac{0,179TRANSF_{t-3}}{(0,081^{**})} - \frac{0,315TRANSF_{t-4}}{(0,069^{**})}$$

$$R^2 = 0,981 \quad DW = 2,02 \quad (3.21)$$

Реверсний вплив міграції населення на рівні 62,3 % спостерігається на валову додану вартість у часовому лазі один рік (формула 3.22), а для міграційних трансфертів виявлено сигмуїдальний вплив на обсяги валової доданої вартості (формула 3.23). Адже грошові перекази мігрантів не є стабільними і систематичними інвестиціями в економіку країни, вони не можуть забезпечити постійний економічний ефект для промисловості України.

$$GVA_t = \frac{1,618}{(0,952^*)} - \frac{0,422MIGR_{t-1}}{(0,241^*)} - \frac{0,392MIGR_{t-2}}{(0,183^{**})} + \frac{0,519GVA_{t-1}}{(0,286^*)}, \quad (3.22)$$

$$R^2 = 0,623 \quad DW = 2,15$$

$$GVA_t = \frac{\frac{3,444}{(1,324^*)} - \frac{1,865TRANSF_t}{(0,669^*)}}{1 - \frac{0,519TRANSF_t}{(0,264^*)} - \frac{0,014TRANSF_t^2}{(0,135^*)}} \quad (3.23)$$

$$R^2 = 0,419 \quad AICC = -65,947$$

Моделювання залежності сфери малого бізнесу від міграції населення показало синусоїдальний характер із значною силою впливу (0,868 за шкалою Чеддока). Натомість впливу міграційних трансфертів на кількість малих підприємств не виявлено. Примітно, що обсяги роздрібного товарообороту ймовірно зростуть на 0,38 % при збільшенні обсягів міграційних трансфертів, але будуть зменшуватися на 0,42 % при інтенсифікації міграції людських ресурсів (табл. 3.13). Вплив міграційних процесів на обсяги зовнішньоекономічної діяльності не є однозначним, адже спостерігається сприятливий вплив міграції населення з часовим лагом два роки, однак, несприятливий вплив присутній з лагом чотири роки. Натомість

вплив міграційних трансфертів на обсяги зовнішньоекономічної діяльності України є сприятливий на рівні статистичної значущості 10 % у поточній динаміці та 5 % у часовому лазі один рік. Показники достовірності моделювання впливу міграційних процесів на параметри економічного розвитку подано у табл. 3.3 і табл. 3.4 додатку 3.

Таблиця 3.13

**Результати моделювання впливу
міграційних процесів на окремі сфери економічного
розвитку України, 2005-2019 рр.**

П	Економетричні моделі	Сила впливу	Коеф. еластичності
Малий бізнес	$UNITS_t = \frac{-0,911}{(0,084^*)} + \frac{0,447 \cos \left(\frac{71,818MIGR_t}{(11,317^*)} - \frac{61,261}{(21,222^*)} \right)}{(0,124^*)}$ $R^2 = 0,754 \quad AICC = -33,604$	0,868	+1,36
Роздрібна торгівля	$RETAIL_t = \frac{1,904}{(0,702^{**})} - \frac{1,408MIGR_t}{(0,596^{**})} - \frac{0,576MIGR_{t-2}}{(0,211^{**})}$ $R^2 = 0,822 \quad DW = 2,11$	0,907	-0,42
	$RETAIL_t = \frac{2,729}{(0,033^*)} + \frac{0,070 \cos \left(\frac{21,540MIGR_t}{(8,082^*)} - \frac{16,591}{(13,557^*)} \right)}{(0,048^*)}$ $R^2 = 0,421 \quad AICC = -59,053$	0,649	+0,38
Зовнішньоекономічна діяльність	$FEA_t = \frac{0,799}{(1,751)} + \frac{0,656MIGR_{t-2}}{(0,219^{**})} - \frac{0,341MIGR_{t-4}}{(0,222^*)}$ $R^2 = 0,820 \quad DW = 1,92$	0,906	+0,45
	$FEA_t = \frac{1,679}{(0,888^{**})} + \frac{0,189TRANSF_t}{(0,256^*)} + \frac{0,402FEA_{t-1}}{(0,219^{**})}$ $R^2 = 0,750 \quad DW = 1,95$	0,866	+0,10

Примітка: П – параметри

Джерело: побудовано на основі даних додатку Ж з використанням програмного забезпечення EViews 11.

Виявлення цілісного впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток України вимагає розрахунку емпіричного показника рівня соціально-економічного розвитку країни (шляхом побудови інтегральних коефіцієнтів) на основі використання мультиплікативного підходу з обчисленням величин головних компонент для усіх індикаторів і групових

компонент. Запропонована авторська методика дозволяє здійснювати стандартизацію індикаторів соціально-економічного розвитку України, виявляти структуру взаємозв'язків між індикаторами та групами показників, обчислювати вагову значущість кожного індикатора у межах групи та вагові коефіцієнти груп індикаторів. Формування бази інформаційно-аналітичного забезпечення оцінювання соціально-економічного розвитку країни та відбір показників здійснювався за принципами валідності, універсальності та компаративності.

Методичний алгоритм розрахунку інтегральних коефіцієнтів соціально-економічного розвитку України передбачає реалізацію шести завдань (описані у п. 2.2), однак, апробований за двома фазами:

(1) без врахування емпіричних показників міграційних процесів у системі індикаторів;

(2) включення емпіричного показника міграційних процесів до групи індикаторів соціально-економічного розвитку.

Враховуючи результати нормування показників (додаток И), визначено ваги кожного індикатора у групах відповідно на двох фазах інтегрального оцінювання соціально-економічного розвитку України. Так, найвищі рівні вагомості у групі "соціальний розвиток" мають наявний дохід (24,2 %) і середньомісячна номінальна заробітна плата (22,62 %), найменший коефіцієнт вагової значущості характерний для рівня безробіття (4,79 %). Варто відзначити, що при врахуванні інтенсивності зовнішньої міграції структура вагових коефіцієнтів не змінилася, однак, вагова значущість міграції для розвитку соціальної сфери рівна 13,47 %, що на 6,32 в.п. більше, ніж у частки витрат домогосподарств на продукти харчування і на 8,28 в.п. менше, ніж ваговий коефіцієнт заробітної плати (рис. 3.15).

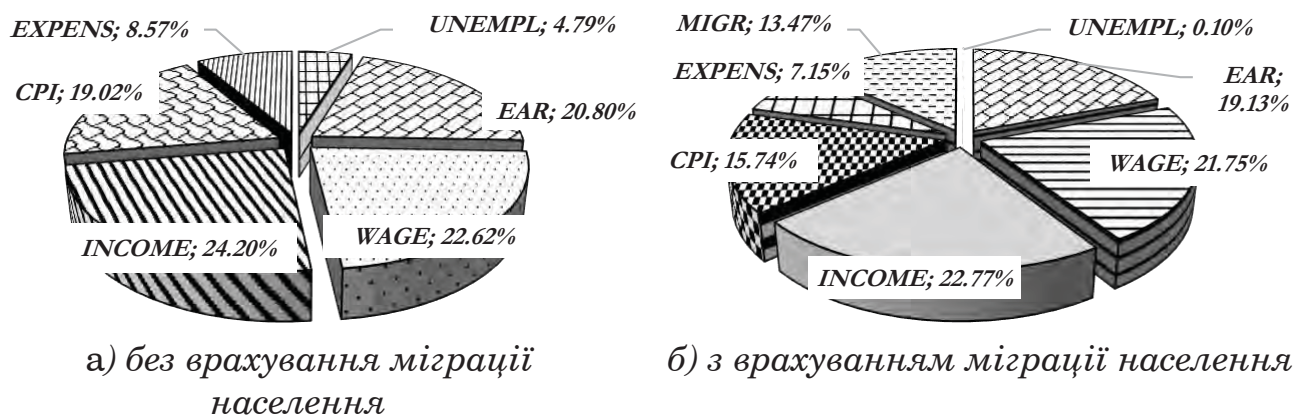

Рис. 3.15. Ваги індикаторів розвитку соціальної сфери, 2005-2019 рр.

Джерело: розраховано на основі даних додатку И.

У групі “економічний розвиток” значну вагомість для України складають обсяги ВВП (15,51 % і 14,47 %) і валова додана вартість (15,42 % і 14,20 % відповідно). Вага показника міграційних трансфертів становить 7,15 % і є найнижчою у цій групі (рис. 3.16).

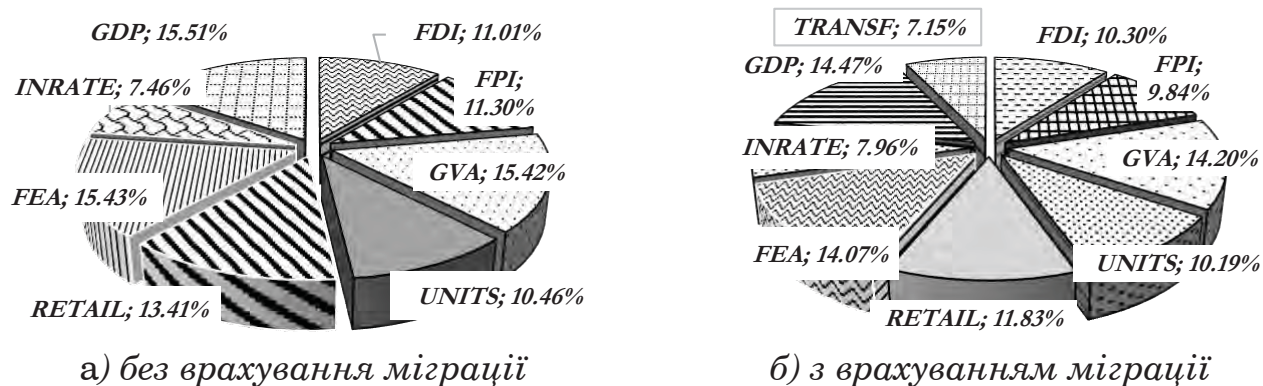

Рис. 3.16. Ваги індикаторів економічного розвитку, 2005-2019 рр.

Джерело: розраховано на основі даних додатку И.

Коефіцієнти вагомості слугували необхідними критеріями, на основі яких розраховано інтегральні коефіцієнти соціального та економічного розвитку України за 2005-2019 рр. (рис. 3.17, рис. 3.18). Отримані результати дозволили визначити міграційний “гар” (розрив) розвитку соціальної сфери України, коли міграція не є її структурним компонентом і має суттєвий вплив на параметри соціального розвитку.

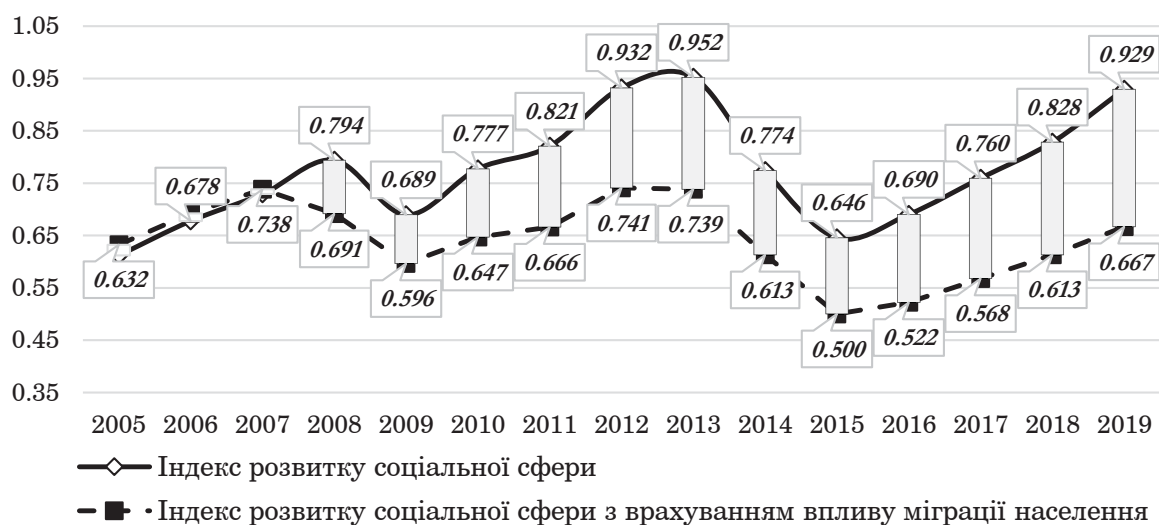

Рис. 3.17. Коефіцієнти розвитку соціальної сфери України: ефект впливу “відтоку” людських ресурсів, 2005-2019 рр.

Джерело: розраховано на основі даних рис. 3.5 та додатку І.

Так, найвищі значення рівня соціального розвитку були у 2013 р. (0,952), а зі врахуванням “відтоку” людських ресурсів розвиток соціальної сфери мав найвищі значення у 2012-2013 рр. також, однак міграційний “гар” у цей період становив 0,190-0,213. Варто відзначити, що вплив міграції населення протягом 2008-2019 рр. на соціальний розвиток є суттєвий і становив від 0,103 (у 2008 р.) до 0,262 (у 2019 р.). Зростання впливу “відтоку” людських ресурсів на розвиток соціальної сфери спостерігається з 2015 р.

Рис. 3.18. Коефіцієнти економічного розвитку України: ефект впливу міграційних трансфертів, 2005-2019 рр.

Джерело: розраховано на основі даних рис. 3.6 та додатку І.

Вплив міграційних трансфертів на економічний розвиток України за 2005-2019 рр. не є таким значним, як вплив каналу людських ресурсів, що є або причиною недообліку обсягів грошових трансфертів мігрантів, або нераціонального використання грошової маси самими мігрантами та нецільового спрямування трансфертів у економіку країни. Так, у 2015-2019 рр. економічний ефект грошових переказів мігрантів становив від 0,006 (у 2015 р.) до 0,16 (2019 р.).

Інтегральні значення коефіцієнтів соціально-економічного розвитку України (рис. 3.19) перебували в діапазоні від 0 до 1. Зростання коефіцієнта свідчить про покращення соціально-економічного розвитку країни та посилення мультиплікативного ефекту від зовнішніх міграційних процесів.

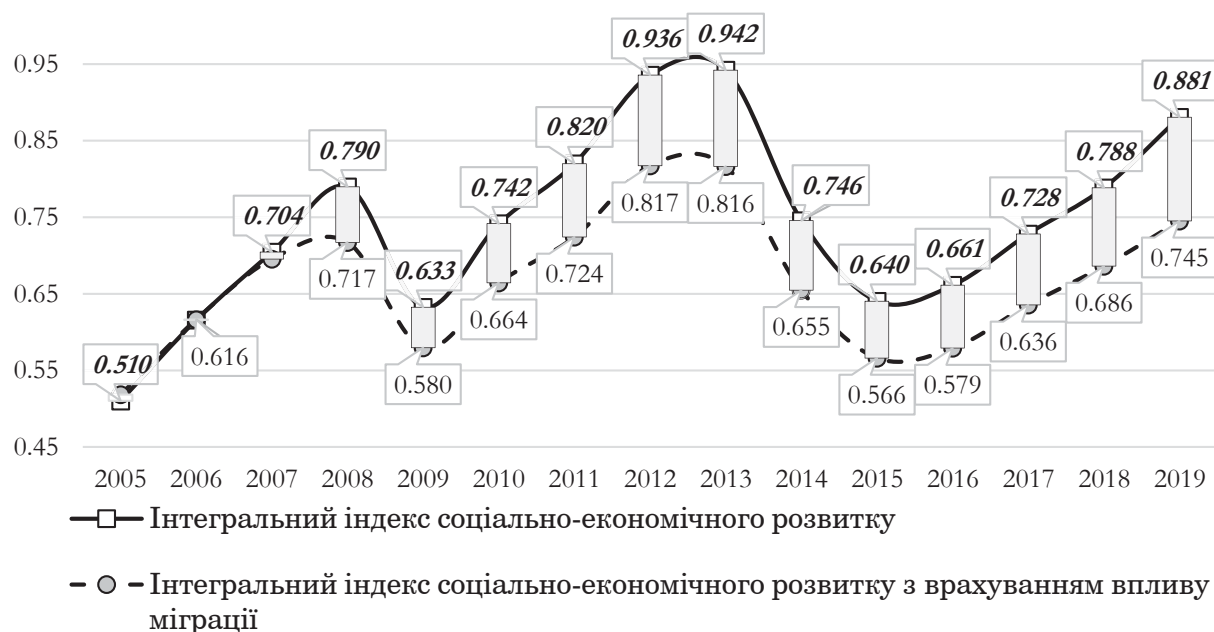

Рис. 3.19. Інтегральні індекси соціально-економічного розвитку України: міграційний “gap”, 2005-2019 рр.
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Пікові значення інтегральних коефіцієнтів за досліджуваній період спостерігалися у 2012-2013 рр., які становлять 0,936 і 0,942 відповідно. Початок воєнного конфлікту на сході країни й анексія АР Крим у 2014 р. позначилися негативно на соціально-економічному розвитку країни, що спричинило збільшення обсягів трудової міграції населення. Очевидно, що міграційний “gap” соціально-економічного

розвитку України був найвищий у період кризи 2014-2016 рр. Простежується значне зменшення значень інтегральних індексів соціально-економічного розвитку у 2015-2016 рр., зокрема значення показника зменшилося до позначки 0,640, що на 47,2 % менше, ніж у 2014 р. У 2019 р. міграційний “gap” соціально-економічного розвитку країни рівний 0,136, натомість, у 2009 р. такий показник становив 0,053.

Виявлення динамічного зв'язку за допомогою VAR-моделювання між часовими рядами міграції у проєкції людських ресурсів, міграційних трансфертів і соціально-економічного розвитку України дозволило комплексно обґрунтувати висновки щодо необхідності оптимізації державної політики управління міграційними процесами з врахуванням пріоритетних напрямів розвитку національної економіки у конкретний часовий лаг (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Емпіричні характеристики динамічних зв'язків міграційних процесів і соціально-економічного розвитку України, 2005-2019 рр.

Значення емпіричних показників							
“Відтік” людських ресурсів				“Притік” міграційних трансфертів			
Змінні	ISD	IED	IISED	Змінні	ISD	IED	IISED
с	0,542576 (0,2479**)	0,518508 (0,18098**)	0,529016 (0,19376**)	с	0,929924 (0,414214)	0,002492 (0,00286*)	0,30652 (0,260*)
MIGR	-0,111647 (0,2097*)	-0,040885 (1,38526*)	0,042861 (1,29567**)	TRANSF	0,006216 (0,00357**)	0,230513 (0,22837*)	0,26007 (0,002*)
MIGR (-1)		-2,211746 (1,57150*)	-1,720676 (1,43804*)	TRANSF (-1)	0,001776 (0,00404**)		
MIGR (-2)		2,441308 (1,39765**)	-1,899011 (1,29561*)	TRANSF (-2)	-0,006942 (0,00445*)		
				TRANSF (-3)	-0,004487 (0,00418**)		
ISD (-1)	0,542576 (0,24***)			ISD (-1)	0,712507 (0,38892**)		
IED (-1)		0,665561 (0,296425*)		ISD (-2)	0,058952 (0,51558*)		
IED (-2)		-0,329268 (0,267657*)		ISD (-3)	-0,779126 (0,42780**)		
IISED (-1)			0,720846 (0,31192**)	IED (-1)		0,532534 (0,2042**)	
IISED (-2)			-0,408080 (0,288765*)	IISED (-1)			0,83499 (0,301*)

Значення емпіричних показників							
“Відтік” людських ресурсів				“Притік” міграційних трансфертів			
Змінні	ISD	IED	IISED	Змінні	ISD	IED	IISED
				IISED (-2)			-0,4118 (0,249*)
R ²	0,853663	0,658791	0,788743	R ²	0,780751	0,785583	0,6662
DW	2,302629	1,560656	1,716370	DW	2,314347	1,502467	2,13571
F-statistic	3,009498	1,828290	1,923390	F-statistic	2,034866	3,451581	2,62031

Примітка: ISD – рівень розвитку соціальної сфери; IED – рівень економічного розвитку; IISED – інтегральний індекс соціально-економічного розвитку; R² – коефіцієнт детермінації; DW – статистика Дарбіна-Уотсона; F-statistic – критерій Фішера.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Збільшення інтенсивності зовнішньої міграції населення є причиною зниження рівня соціального розвитку України на 0,11 %, натомість збільшення обсягів міграційних трансфертів сприяє зростанню рівня розвитку соціальної сфери на 0,006 % у поточному періоді, а також на 0,002 % у часовому лазі терміном один рік. Варто відзначити, що міграційні трансферти мають реверсний вплив на соціальний розвиток у часових лагах терміном два та три роки (0,007 % і 0,004 % відповідно).

Вплив міграції населення на інтегральний показник економічного розвитку є значним у часових лагах терміном один та два роки, зокрема у другому лазі прямий (коефіцієнт еластичності становить 2,44). Примітно, що рівень чутливості міграційних трансфертів на емпіричний показник економічного розвитку становить 0,23. Вплив міграції населення на інтегральний показник соціально-економічного розвитку демонструє два типи характеру: (1) прямий помірний у поточній динаміці (значення коефіцієнта еластичності рівний 0,04), (2) реверсний значний у коротко- і середньостроковому періоді (1,72 і 1,90 відповідно). Сила впливу міграційних трансфертів на показник інтегрального соціально-економічного розвитку України рівна 0,26 у поточній динаміці, що свідчить про відсутність мультиплікативного ефекту. Такі результати також можуть свідчити про низьку інвестиційну активність трудових мігрантів і членів їхніх сімей, а також відсутність економічного ефекту міграційних трансфертів у сфері капіталовкладень.

Зовнішні міграційні процеси в Україні, з одного боку, є результатом глобалізації і соціально-економічної політики України, а з іншого – соціальним і економічним феноменом, що впливає на всі сфери суспільного життя. Низький рівень соціально-економічного розвитку України порівняно з країнами ЄС є вагомим чинником еміграції, однак, міграційні процеси є також тригером економічного зростання і забезпечення стійкості соціально-економічної, демографічної, інноваційно-технологічної систем, а також високого рівня конкурентоспроможності ринку праці сфери та освітньої сфери.

3.4. Структурні характеристики міграційних процесів та їх наслідки в системі забезпечення безпеки національної економіки

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні й атрактивна політика залучення іммігрантів країнами ЄС в умовах старіння населення і зменшення обсягів робочої сили, у т.ч. посилення проблем демографічного відтворення, сприяють інтенсифікації зовнішньої трудової, освітньої, академічної, стаціонарної міграції, міграції молоді з України, особливо в прикордонних територіях. Зовнішня міграція в Україні виступає детермінантою структурного реформування національної економіки, трансформації культурних цінностей і перерозподілу людського капіталу, а також особистісних цінностей, змін репродуктивної поведінки населення і посилення диспропорцій статево-вікової структури мешканців територій. Сучасні тенденції зовнішньої міграції населення є загрозами послаблення національної й економічної безпеки України. Спостерігається негативний вплив міграції на розвиток трудового потенціалу, сфери виробництва та збуту продукції, забезпечення інтелектуальної і кадрової безпеки, конкурентоспроможності науково-освітньої та інноваційно-технологічної діяльності держави.

На поч. ХХІ ст. спостерігалася динаміка переважання “чоловічої міграції” над “жіночою”. Як правило, чоловіки мігрували з метою працевлаштування чи навчання, тоді як жінки переїжджали задля створення або возз’єднання сім’ї. Відповідно у віковій структурі мігрантів раніше переважали чоловіки середнього віку, за сучасних умов – це молодь, співвідношення відсотків жінок до чоловіків становить 53:47 [300]. За останні два десятиліття найбільший приріст міграції жінок з України спостерігався до високорозвинених країн. Однак, дедалі більше жінок мігрує із метою здобуття освіти або працевлаштування, хоча в багатьох країнах ЄС у гендерній структурі переважає частка висококваліфікованих чоловіків-мігрантів. Гендерні ринки праці створюють диференційований попит на жінок-чоловіків-мігрантів. Наприклад, зростаючий попит на працівників домашнього господарства, зумовлений старінням населення та підвищенням рівня життя в деяких країнах ЄС, поряд із скороченням кількості домогосподарств і державних служб соціального забезпечення, привели до зростання міграційної активності жінок. Для чоловіків-мігрантів існує великий попит на робочу силу в сферах будівництва та промисловості.

Урбанізаційні процеси є одними із основних ознак-причин міграції в Україні. Урбанізація, як механізм накопичення капіталу, була пов’язана зі збільшенням концентрації багатства у великих містах і міських центрах, натомість дивергенція “село-місто” у рівнях доходів, оплати праці та можливостях працевлаштування збільшувалися із певною циклічністю. Фінансова та соціально-економічна депривація у сільській місцевості, низький рівень соціальної захищеності, розвиток сфери неформальної зайнятості, формування прекаріату з низьким рівнем заробітної плати виступають основними push-факторами формування і розвитку міграційного вектору “сільська місцевість (село, селище міського типу)-міська місцевість”. Такий міграційний коридор характеризується найбільш активним у віковому цензі (17-60 років) населенням, основними прагненнями якого є гарантована стабільна високо оплачувана зайнятість, здобуття освіти та підвищення

кваліфікації, бажання бути споживачем розвиненої інфраструктури та системи соціально-побутових послуг.

За формою і термінами міграційні вектори “село-місто” втрачають ознаки сезонних або маятникових, стають незворотними стаціонарними переміщеннями до міської місцевості. Так, розвиток міграційного вектору “міська місцевість-адміністративний центр, столиця” спричинений великою місткістю і різноманітністю вакансій на ринках праці великих міст, а також їхньою привабливістю за ознаками високого рівня оплати праці та можливостями професійного розвитку для внутрішніх мігрантів. Такі міграційні вектори відображають загальносвітові тенденції урбанізації. Варто наголосити, що розвинена транспортна інфраструктура сприяє розвитку маяткової міграції, а її відсутність – розвитку стаціонарної.

В Україні відсутній статистичний облік внутрішньої міграції “село-місто”, не проводяться спеціальні вибіркові обстеження населення щодо маяткової і стаціонарної міграції у межах міграційного вектору “сільська-міська місцевість”. Впровадження у практику подібних досліджень на постійній основі (у межах загальнонаціонального та регіональних обстежень) сприятиме створенню інформаційної бази щодо внутрішньої трудової міграції, соціально-демографічних характеристик міграційних потоків, що дозволить ефективно формувати та реалізовувати політику управління міграційними процесами і механізми балансування регіональних ринків праці. Такі обстеження можуть слугувати інформаційно-аналітичним підґрунтям формування і розвитку системи регіонального моніторингу трудових міграційних процесів в Україні. Зокрема, наявна статистична інформація щодо кількості вибулих і прибулих за типами поселень не дозволяє провести комплексний аналіз структурно-динамічних характеристик міграційного коридору “сільська-міська територія”, відтак, формує методологічну прогалину в процесі виявлення впливу на безпеку національної економіки та регіональних соціально-економічних систем.

Гіпотетично масштаби міграційних потоків “сільська місцевість-міська місцевість” можна розрахувати за допомогою формули (3.24).

$$Migr_t^{vt} = MigrInf_t^t - MigrOutF_t^v - \sum FMigr_t^{vt} \quad (3.24)$$

де $Migr_t^{vt}$ – обсяг міграційного потоку “сільська місцевість-міська місцевість” у t -період часу; $MigrInf_t^t$ – загальна кількість прибулих у міську місцевість у t -період часу; $MigrOutF_t^v$ – загальна кількість вибулих із сільської місцевості в t -період часу; $FMigr_t^{vt}$ – загальна кількість вибулих за кордон із сільської і міської місцевості в t -період часу.

Варто наголосити, що запропонована формула дозволяє розрахувати обсяги стаціонарної міграції із сільської до міської місцевості в Україні у динаміці, у внутрішньорегіональному та міжрегіональному розрізах. Так, частка таких міграційних потоків у загальному обсязі міграційних процесів за 2002-2020 рр. становила не менше 37 %. У 2012 р. спостерігався “піковий” період міграції у межах “село-місто”, масштаби якої становили близько 309 тис. осіб (рис. 3.20).

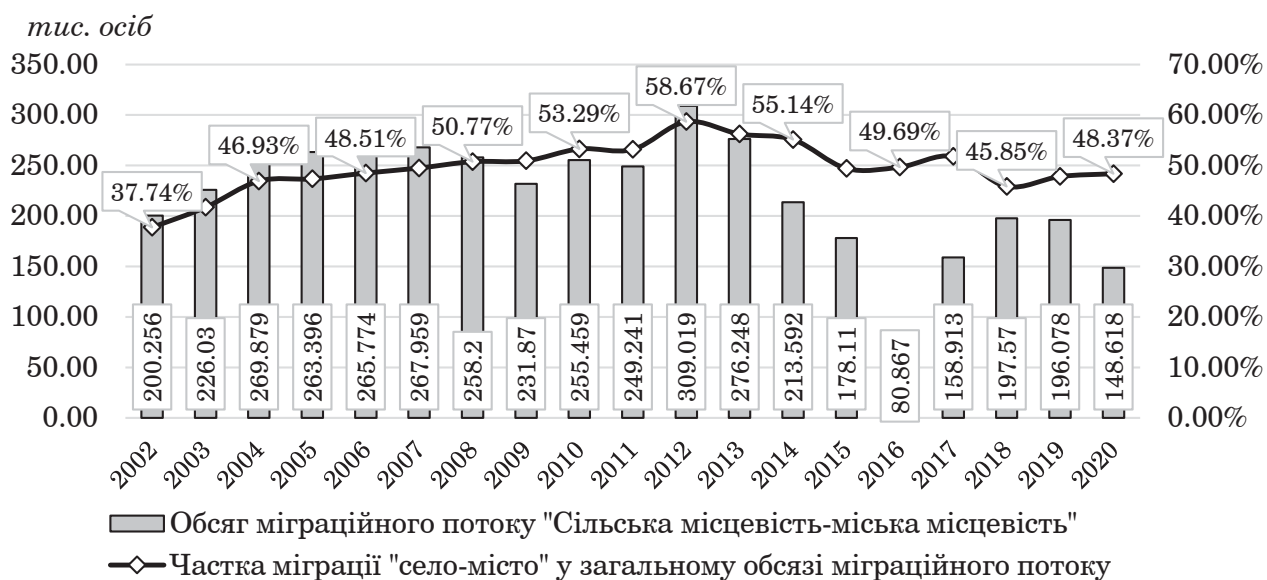

Рис. 3.20. Масштаби міграційного потоку “сільська-міська місцевість” в Україні, 2002-2020 рр.

Примітка: 2014-2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних [108].

Стаціонарна міграція до міста була найменшою у 2016 р., що зумовлено поглибленням соціально-економічної кризи в Україні, а також у 2020 р. – поширенням пандемії Covid-19. Примітно, що у 2020-2021 рр. в умовах карантинних обмежень сформувалися тимчасові міграційні коридори “міська місцевість-сільська місцевість”.

Динаміка загальних міграційних процесів із міської місцевості переважає у співвідношенні 7:3 до міграційних процесів з сільської території. Так, кількість вибулих з міської місцевості у 2020 р. становила понад 286 тис. осіб, а зі сільської – 139 тис. осіб (рис. 3.21). Міграційний приріст у міській місцевості свідчить про привабливість території для мігрантів, оскільки лише у 2016 р. сальдо міграційних потоків було від’ємним і становило -8,04 тис. осіб. Натомість сальдо міграції у сільських територіях протягом 2005-2020 рр. залишалося від’ємним (крім 2016 р.).

Рис. 3.21. Загальні міграційні потоки за типом поселення: кількість вибулих і міграційний приріст, 2005-2020 рр.

Примітка: 2014-2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: побудовано на основі даних [108].

Розвиток міграційних векторів “сільська-міська місцевість” веде до депопуляції сіл, а, відтак, і їхнього “вимирання”, а також перевантаження соціальної інфраструктури у великих містах,

що спричиняє посилений тиск на місцеві бюджети. Міграція молоді з сільських територій має причинами зменшення рівня народжуваності у цій місцевості, девальвацію шкільної освіти, відсутність кадрового забезпечення для розвитку сільськогосподарської галузі.

Сучасний стан зовнішніх міграційних процесів в Україні свідчить, що Україна через своє географічне розташування стала однією з основних транзитних країн на шляху міграції до країн ЄС. Водночас внаслідок складної економічної ситуації Україна перетворилася на одну з найбільших країн-донорів людських ресурсів особливо для країн-сусідів. Відтак, висока міграційна активність населення прикордонних територій є викликом для державної політики управління міграційними процесами в країні. Так, у регіональному розрізі за обстеженнями Державної служби статистики України за 2008-2017 рр. області Західної України мали лідируючі позиції за масштабами міграційних процесів, особливе місце серед яких мав Карпатський регіон (Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, Закарпатська області) як регіон-лідер за рівнем інтенсивності зовнішньої трудової міграції в Україні.

Інтенсивність зовнішньої міграції у західних областях України була в 10 разів вищою, ніж аналогічний середній показник у чотирьох інших економічних зонах країни, який становив 1,29 % від постійного населення віком 15-70 років. Понад 69 % мігрантів з України у 2017 р. були жителі Західної України (рис. 3.22). Приблизно 17,0 % та 16,0 % від загальної кількості мігрантів були зі Львівської і Закарпатської областей. На Івано-Франківську та Чернівецьку області припало 11,0 % та 7,5 % мігрантів. Враховуючи чисельність постійного населення областей, найбільш міграційно активним було населення Закарпатської області, де рівень зовнішньої міграції населення віком 15-70 років склав понад 20 %. У Чернівецькій області показник становив 13 %, в Івано-Франківській – 12 %, у Львівській – близько 11 % [59]. Обсяги зовнішньої міграції населення Карпатського регіону України істотні та мають тенденцію до зростання. За даними офіційної статистики найбільша частка мігрантів з Карпатського регіону у 2016-2019

рр. виїхала до Угорщини, Польщі та Чехії, а також Німеччини, Італії та Іспанії.

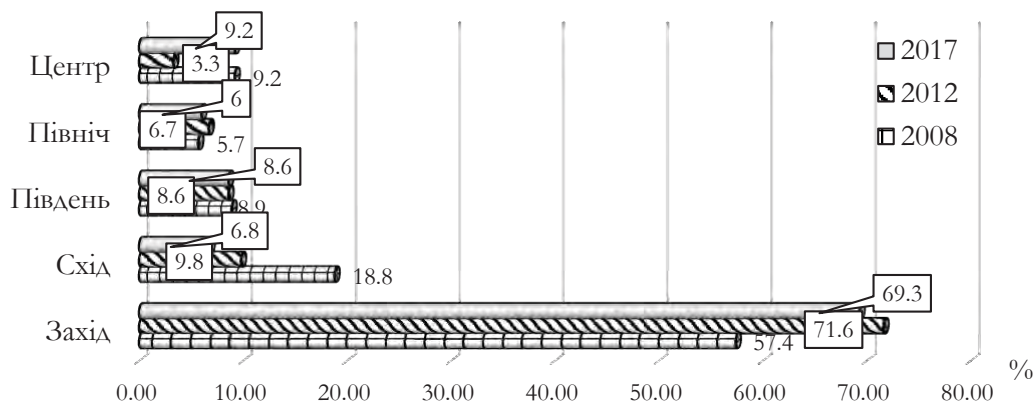

Рис. 3.22. Трудова міграція в Україні: компаративний аналіз за економічними зонами, %, 2008 р., 2012 р., 2017 р.

Джерело: побудовано на основі даних [62].

Результати структурного аналізу підтвердили тезу про існування системи міграційних векторів із сусідніми країнами, зокрема Закарпатська область-Угорщина, Львівська область-Польща, Чернівецька область-Молдова. Примітно, що причинами формування мікро-міграційних векторів є значна інтенсивність міграції населення з цих областей, економічне співробітництво, ментальна, політична та географічна спорідненість прикордонних територій. Варто додати, що формування міграційних векторів Львівська область-Нігерія і Чернівецька область-Індія, обумовлено освітньою рееміграцією іноземних студентів, які навчалися у закладах вищої освіти Карпатського регіону.

Сукупність міграційних векторів з регіону-донора в Україні до країн ЄС утворюють міграційні мережі, розвиток яких залежить від безпекових чинників, соціально-економічної та політичної стабільності, рівня поширення ринкових потрясінь, структурних змін в економіці та регіонального розвитку. Ключовими проблемними аспектами та новими ризиками для забезпечення безпеки національної економіки, які виникають у результаті інтенсифікації міграційних процесів у прикордонних територіях, у т.ч. Карпатському регіоні України, є:

1. Зменшення рівня інтелектуально-кадрової безпеки території в умовах активної міграційної та економічної політики країн ЄС, які зосереджені на створення сприятливих умов для залучення людських ресурсів і вирівнювання демографічних диспропорцій і дисбалансів на внутрішньому ринку праці.
2. Послаблення фінансової безпеки країни через зростання рівня залежності регіональних економік від міграційних трансфертів і низький рівень залучення іноземних і капітальних інвестицій, що призводить до збільшення неконтрольованої кількості фінансових потоків, зростання рівня тіньової економіки та корупції.
3. Відсутність демографічної стійкості через загострення проблем демографічного відтворення, зменшення кількості осіб у репродуктивному, економічно активному віці, лімітування виховної та демовідтворювальної функцій сім'ї.
4. Послаблення виробничої безпеки держави через вимивання кадрів і виробничих професій, що веде до дефіциту робітничих кадрів, зменшення продуктивності праці, а відтак, обсягів промислової продукції.

В останні роки суттєво зросла інтенсивність освітньої й академічної міграції, яка розглядається молоддю як особливий “соціальний ліфт”. Навчання, стажування чи інші форми академічної мобільності є мостовими чинниками пролонгації освітньої вже у форму трудової еміграції. Найчастіше освітня міграція до Польщі та Чехії для українських студентів є транзитною для стаціонарної міграції до інших країн ЄС. В Україні не ведеться статистичний облік освітньої міграції і рееміграції студентів. Так, за даними досліджень аналітичного центру CEDOS у 2017/2018 навчальному році у ЗВО країн ЄС навчалось близько 78 тис. осіб з України, зокрема у Польщі – понад 30 тис. осіб або 55 % усіх іноземних студентів цієї країни, зокрема лише 9 % з них планує повернутись на Батьківщину, 28 % – залишитись у Польщі, 29 % розглядають Польщу як транзитну країну до інших країн з кращими умовами [230]. За 2013-2019 рр. міграційний приріст студентів до Польщі

становив 17,5 тис. осіб, що є найбільш численним міграційно-освітнім вектором серед усіх міграційних коридорів до країн ЄС. За досліджуваний період міграція студентів до Чехія збільшилася у 1,9 разів, а до Словаччини – 12,3 разів. Примітно, що обсяги освітньої міграції до Великої Британії й Італії зменшилися на 93,8 в.п. і 25,5 в.п. відповідно протягом 2013-2019 рр. Динаміка чисельності українських студентів за кордоном у 2013-2019 рр. подана в додатку К.

Варто зазначити, що протягом 2006-2014 рр. чисельність іноземних студентів в Україні перевищувала українських за кордоном (рис. 3.23). Після обумовленою складною безпековою та соціально-економічною ситуацією з 2014 р. відбувається нарощування потенціалу освітньої еміграції, однак, вже у 2018/2019 н. р. чисельність іноземних студентів у закладах вищої освіти в Україні почала знову зростати і становила понад 55 тис. осіб. Більшість із них були громадянами Індії (19,7 %), Марокко (9,9 %), Азербайджану (8,2 %) та Таджикистану (5,3 %). Найпопулярнішими освітніми напрямками серед іноземних студентів була лікувальна справа та фармакологія [111, с. 12].

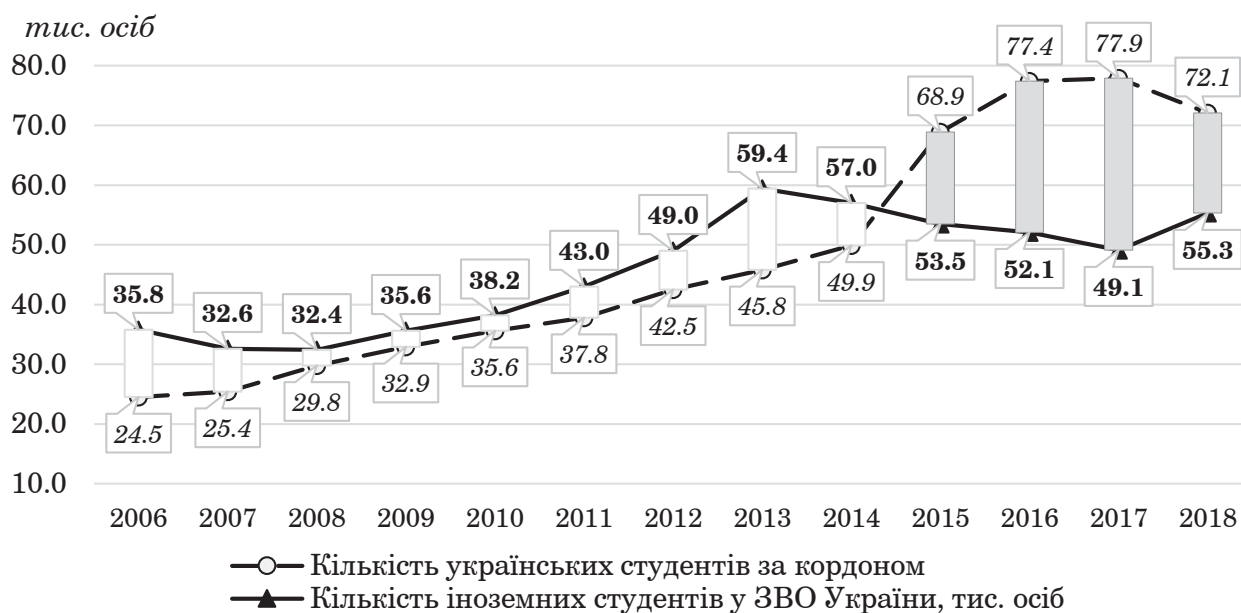

Рис. 3.23. Освітня міграція в Україні: кількість українських студентів за кордоном і іноземних студентів в Україні, 2006-2018 рр.

Примітка: 2014-2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано на основі даних [333].

Неконтрольовані обсяги освітньої міграції є причинами збільшення втрат людського потенціалу, посилення демографічних, соціальних ризиків країни, послаблення демографічної безпеки. Одночасно зростання рівня привабливості освітнього середовища країн ЄС, які ведуть активну боротьбу за іноземних студентів, тільки посилюють проблеми “відтоку” талановитої молоді, висококваліфікованих кадрів, еміграції молодих науковців. Зокрема, за даними CEDOS, у 2015/2016 навчальному році кількість PhD-студентів із України становила 1,6 тис. осіб. Найбільш привабливими країнами ЄС для здобуття наукового ступеню для українців були Німеччина (525 осіб), Польща (380), Чехія (223), Франція (201) і Швейцарія (105) [219]. Варто наголосити, що статистичні дані щодо українських громадян, які навчаються в аспірантурі за кордоном (програми PhD), є обмеженими.

Демографічна безпека й інноваційно-технологічний розвиток України залежить від збереження, відтворення і ефективного використання людського потенціалу. Натомість надвисокий рівень і швидке поширення позитивних міграційних аспірацій, особливо серед молоді, набувають нових загрозливих форм і призводять до нарощування значних обсягів міграційних втрат в Україні. Зокрема, за даними дослідження МІОК, дві третини студентів “Київського політехнічного інституту” (“КПІ”) та “Львівської політехніки” хотіли б навчатися за кордоном. Серед найбільш бажаних для навчання країн є Польща та Велика Британія (для студентів Львівської політехніки, 29,4 % і 29,0 % відповідно), Німеччина та США (для студентів “КПІ”, 45,8 % і 25,9 % відповідно) [72]. Високий рівень позитивних міграційних аспірацій підтверджують результати соціологічних досліджень серед студентів ЗВО та ЗПТО, а також учнів випускних шкіл Карпатського регіону України, проведеного ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України” (2019 р.). Так, 25 % опитаних мають бажання виїхати за кордон на постійне проживання, 13 % – на навчання [105, с. 28].

Освітня міграція є загрозою для національної безпеки країни, оскільки неконтрольовані обсяги міграційних процесів і

відсутність реверсної міграції серед молоді призводить до послаблення інтелектуально-кадрової безпеки, поглиблення проблем демовідтворення і старіння нації, не ефективного використання людського потенціалу, зниження темпів людського розвитку (рис. 3.24). Так, частка молоді у загальному обсязі міграційних процесів за 2015-2020 рр. перевищувала 50 %, за винятком 2016 р. (45,6 %). Така тенденція свідчить про “омолодження” загальної української міграції, яка має переважно економічні мотиви, у т.ч. низький рівень можливостей капіталізації людського потенціалу.

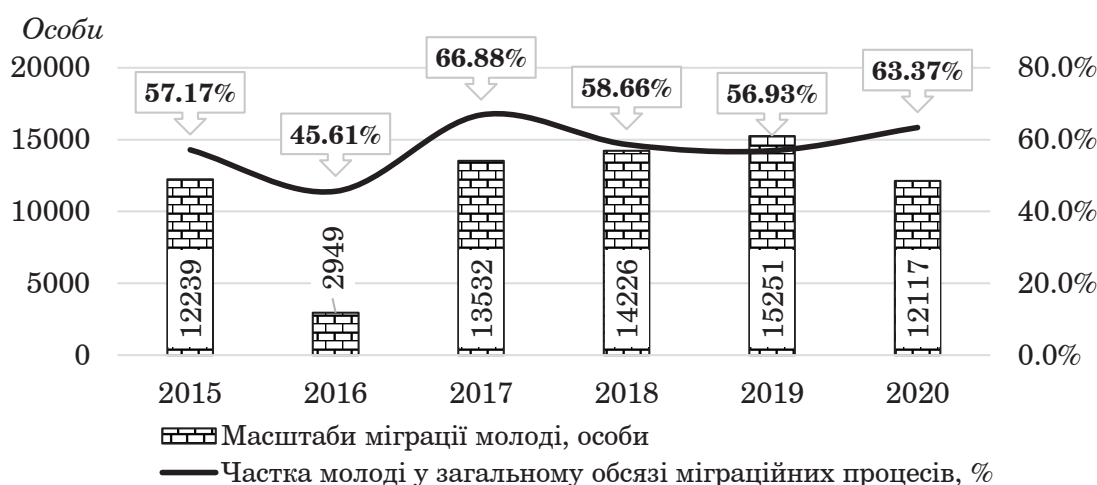

Рис. 3.24. Масштаби зовнішніх міграційних процесів молоді в Україні, 2015-2020 рр.

Примітка: розраховано як кількість осіб, які вибули, у віці 15-35 років; без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано на основі даних [204].

У багатьох країнах ЄС спостерігається скорочення чисельності населення (зниження рівня народжуваності та висока частка осіб пенсійного віку), що веде до поглиблення дефіциту кадрових ресурсів, а відповідно системної кризи на ринку праці. Відтак, окремі країни формують і реалізують політику залучення іммігрантів (умовно-керовані процеси), активізація якої дозволяє збільшити частку натуралізованих громадян, зокрема і з України. Згідно даних Євростату найбільшу кількість громадян України на території ЄС було натуралізовано в 2012-2014 рр., зокрема, понад 30 % кількості

вибулих з України в 2012-2014 рр. стали громадянами країн ЄС. За останні роки на загальну кількість емігрантів з України припадає близько 10 % натуралізованих осіб (рис. 3.25). Масштаби натуралізації українських громадян на території ЄС свідчать про високий рівень демографічних втрат, що є загрозою національній безпеці країни.

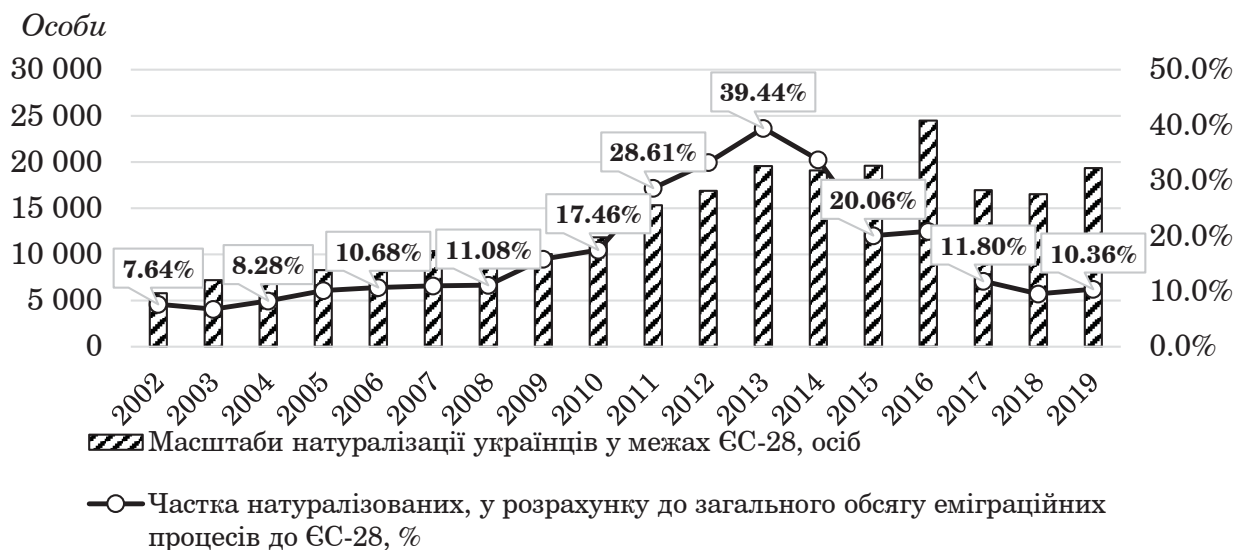

Рис. 3.25. Масштаби натуралізації громадян України на території ЄС-28, 2002-2019 рр.

Примітка: 2014-2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано на основі даних [248; 336].

Україна вже тривалий час залишається країною транзиту нелегальних мігрантів до країн ЄС. Так, дані Державної прикордонної служби України за останні роки свідчать, що кількість незаконних мігрантів, які прямують через територію України, збільшується. Зокрема, за 2005-2007 рр. було відмовлено у в'їзді на територію України від 11,3 до 24,8 тис. осіб. Актуальною залишається проблема неврегульованої міграції іноземців в Україну. У 2019 р. при спробі нелегального перетину державного кордону затримано 9,8 тис. осіб, а кількість нелегальних мігрантів в Україні становила 11,1 тис. осіб (рис. 3.26). Починаючи з 2014 р., масштаби імміграційних процесів в Україні з кожним роком збільшувалися. Так, у 2019 р. на території України перебувало 285 тис. іммігрантів, які офіційно мали дозвіл на перебування в Україні.

Рис. 3.26. Масштаби імміграції в Україні: регульована та нелегальна, 2005-2019 рр.

Примітка: 2014-2020 рр. – без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано на основі даних [107; 111].

Причинами зростання обсягів імміграційних потоків в Україні є: зростання чисельності іноземних студентів, які після завершення навчання працевлаштовуються на території країни; особливості законодавства України щодо легалізації незаконних мігрантів на території держави; збільшення кількості іноземців, які після юридичної допомоги з боку неурядових організацій звертаються за набуттям статусу біженця в Україні [188, с. 3]; розвиток національних діаспор та іноземного бізнесу в Україні, які сприяють міграції своїх співвітчизників (найбільш розвиненими та активними є китайська, в'єтнамська, індуська та афганська діаспори).

Неконтрольовані імміграційні процеси впливають на ринок праці, збільшуючи дефіцит вакантних місць і тиск на соціальні складові бюджету країни, слугують загрозами національній безпеці через зростання ймовірності виникнення терористичних актів, провокативних дій, загострення етнонаціональних конфліктів.

Анексія АР Крим і воєнний конфлікт на сході України спричинили виникнення нових внутрішніх міграційних потоків

– внутрішньо переміщених осіб (ВПО), особливо численних у 2014-2015 рр. Вимушені міграції відрізняються від інших міграційних процесів, які спрямовані на покращання матеріального та соціального становища, тим, що, навпаки, спричиняють втрату соціального статусу та зниження рівня добробуту переселенців. Примітно, що за 2017-2020 рр. спостерігається стабілізація цих процесів і обсяги ВПО не збільшуються. У 2019 р. на обліку в органах соціального захисту перебували 1,4 млн осіб, зокрема у Донецькій області кількість ВПО становила близько 0,5 млн осіб, у Луганській – 0,3 млн осіб, а у м. Києві та Київській області – 0,2 млн осіб. Привабливими для ВПО також були Харківська, Дніпропетровська та Запорізька області. Варто наголосити, що надмірна концентрація ВПО в окремих регіонах збільшує тиск на соціальну інфраструктуру, ринок праці та систему житлового забезпечення. У 2020 р. серед ВПО переважали пенсіонери, чисельність яких загалом була близько 0,7 млн осіб, а кількість дітей – 0,2 млн осіб [70].

За даними Національної системи моніторингу ситуації з ВПО, дохід сім'ї з ВПО є на 30 % менший, ніж середньодержавний показник. Значна частина сімей ВПО отримує фінансову державну підтримку, оскільки їхній наявний дохід у розрахунку на одного члена домогосподарства є нижчим від фактичного прожиткового мінімуму, що розраховується Міністерством соціальної політики України. Поширення потоків ВПО є ризиками послаблення національної й економічної безпеки країни, оскільки рівень готовності до реагування на такі масштаби переміщення соціально вразливих груп населення України був мінімальний, у т.ч. і своєчасність і ефективність вирішування завдань щодо соціального забезпечення ВПО у поточній динаміці. Найгострішою для держави стала проблема забезпечення житла та місця праці. Зважаючи на праценадлишкові регіональні ринки праці в Україні зайнятість ВПО була на низькому рівні, однак, за даними моніторингу, станом на червень 2019 р., становила 46 %, що на 9 в.п. менше, ніж в Україні загалом [61].

Задля виявлення загроз поширення міграційних процесів безпеці національної економіки здійснено моделювання впливу рівня інтенсивності внутрішньої, загальної зовнішньої, трудової і освітньої міграції на інтегральний показник економічної безпеки України. Серед економіко-математичних моделей вибиралися лише ті, які мали найвищі оцінки достовірності та найменшу похибку. Рівні складових економічної безпеки та інтегральні показники економічної безпеки України за 2007-2019 рр. подано у табл. Л.1 додатку Л.

Вплив освітньої еміграції на рівень економічної безпеки України описується за допомогою системної функції Piecewise Liner (формула 3.25):

$$ES_t^{intg} = \begin{cases} -0,002 \frac{EMigr_t}{(0,007^*)} + 0,542 \\ (0,026) \end{cases} IMigr < 50 \\ \begin{cases} -0,0003 \frac{EMigr_t}{(0,0023^*)} + 0,489 \\ 0,176 \end{cases} IMigr \geq 50, & (3.25) \\ R^2 = 0,695 \quad AICC = -100,733$$

де ES_t^{intg} – інтегральний показник економічної безпеки країни у t -період часу; $EMigr_t$ – рівень інтенсивності зовнішньої освітньої еміграції у t -період часу.

Варто зауважити, що вплив освітньої міграції на економічну безпеку України є інертним і визначається тривалістю перебування студентів за кордоном, значна частина яких ніколи не стануть реемігрантами, а переходять у когорту стаціонарних мігрантів країн ЄС. У такому випадку зменшення рівня економічної безпеки спостерігається у точці 50 тис. осіб (у 2019 р. обсяг освітньої міграції становив понад 70 тис. осіб), який можна вважати критичним для стійкості економічної системи України.

Взаємозв'язок внутрішньої міграції населення і рівня економічної безпеки України змодельовано на основі синусоїдальної функції (Sinusoidal Model) (формула 3.26).

$$ES_t^{intg} = (0,473 + (0,006^*)) + (0,032 + (0,009^*)) \cos\left(\frac{0,074}{(0,036^*)} IMigr_t - \frac{0,687}{(0,813^*)}\right), & (3.26) \\ R^2 = 0,871 \quad AICC = -40,43$$

де $IMigr_t$ – рівень інтенсивності внутрішньої еміграції³ у t -період часу.

За даними економіко-математичного моделювання спостерігається хвилеподібний вплив внутрішньої міграції населення на рівень економічної безпеки. Так, діапазоном критичних значень обсягів міжрегіональних міграційних процесів в Україні є 120-150 і 218-235 переміщень у розрахунку на 100 тис. населення. Це підтверджує тезу про незбалансовані регіональні ринки країни, балансування яких залежить від співвідношення “відтоку”-“припливу” людських ресурсів у регіональні економіки. Примітно, що створення робочих місць і розвиток інфраструктури стимулюватиме заміщення зовнішньої міграції внутрішньою, матиме позитивні ефекти на розвиток економічної системи, а відповідно сприятиме забезпеченню її стійкості.

Характерною економіко-математичною моделлю для трудової міграції населення, яка демонструє наслідковий зв’язок міграційних процесів і рівня економічної безпеки, є Sinusoidal Model (формула 3.27).

$$ES_t^{intg} = (0,004^*) + (0,005^*) \cos\left(\frac{13,896}{(0,726^*)} LMigr_t + \frac{4,245}{(1,558^*)}\right), \quad (3.27)$$

$$R^2 = 0,837 \quad AICC = -87,885$$

де $LMigr_t$ – рівень інтенсивності трудової еміграції⁴ у t -період часу.

Зменшення рівня економічної безпеки України спостерігається при рівнях інтенсивності трудової міграції у позначках 2,0 і 2,4. Модель впливу трудової міграції на економічну безпеку країни описується синусоїдальною функцією, що свідчить про циклічний характер взаємозв’язку трудових міграційних процесів і складових економічної безпеки. При низьких значеннях рівня інтенсивності міграції спостерігається зростання рівня економічної безпеки і навпаки.

³ Рівень інтенсивності внутрішньої міграції розраховано як валова внутрішня міграція у розрахунку на 100 тис. населення.

⁴ Рівень інтенсивності трудової еміграції обчислено як кількість офіційно працевлаштованих громадян за кордоном у розрахунку на 1 тис. виїздів.

Критичний діапазон рівня інтенсивності трудової міграції населення України знаходиться у межах 2,1-2,25, коли рівень економічної безпеки країни становить 0,45 і є найменшим значенням коефіцієнту за досліджуваний період.

Залежність інтегрального індексу економічної безпеки України від рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення описано за допомогою поліноміальні моделі 3-го ступеня (Polynomial Regression, degree 3) (формула 3.28).

$$ES_t^{intg} = - (7,316^*) + (57,918^*) GMigr_t - (168,269^*) GMigr_t^2 + (214,173^*) GMigr_t^3, \\ R^2 = 0,748 \quad AICC = -71,953 \quad (3.28)$$

де $GMigr_t$ – рівень інтенсивності зовнішньої міграції⁵ населення у t -період часу.

Вплив зовнішньої міграції на економічну безпеку України визначається на рівні 74,8 % із ймовірністю 90 %. Так, критичним діапазоном рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення країни є 0,501-0,575, при якому рівень економічної безпеки дорівнює мінімальному значенню (0,456-0,459). Побудована економіко-математична модель підтверджує гіпотезу, що зі збільшенням рівня інтенсивності зовнішньої міграції економіка України буде зазнавати значних втрат, що у підсумку призведе до послаблення економічної безпеки, зокрема таких складових як макроекономічна, соціальна, продовольча та інвестиційно-інноваційна. Візуалізація критичних рівнів і моделювання впливу міграційних процесів на економічну безпеку України представлені на рис. 3.27.

Міграційні процеси, внутрішні та зовнішні, впливають на демографічну ситуацію і соціально-економічну систему в Україні. Постійні міграційні процеси мають негативний вплив на розвиток трудового потенціалу, сфери виробництва та збуту промислової продукції, інновацій і технологій, забезпечення інтелектуальної і кадрової безпеки, формування ринку капіталу та інтелектуальної власності. Ці детермінанти є загрозами

⁵ Рівень інтенсивності загальної міграції розраховано як співвідношення кількості виїздів і чисельності населення.

економічної безпеки держави, формують незбалансовані ринки праці, низький рівень капіталізації соціальних трансфертів

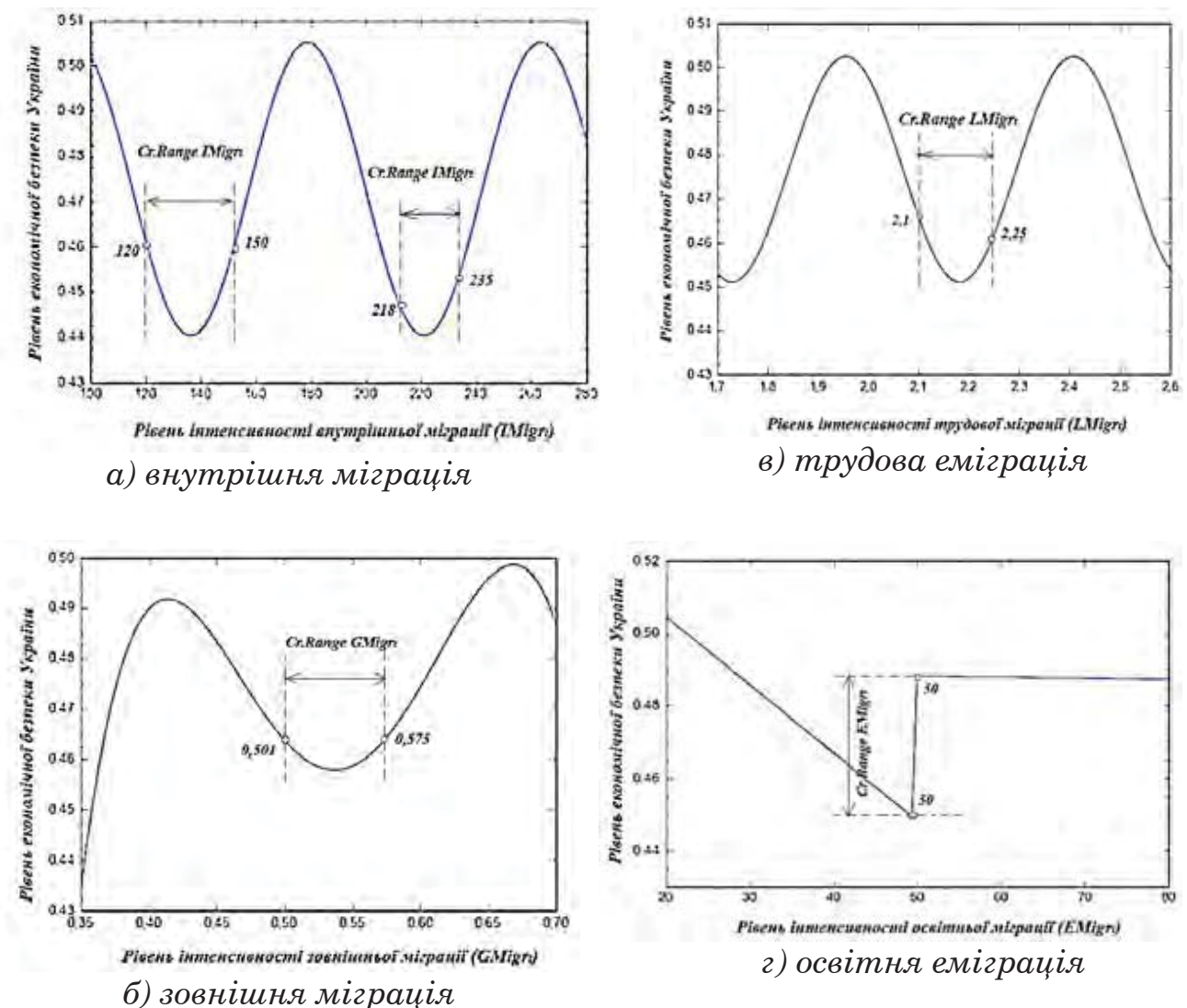

Рис. 3.27. Вплив міграції на економічну безпеку України: критичні обсяги міграційних процесів, 2007-2019 рр.

Примітка: ES_t^{intg} – інтегральний показник економічної безпеки країни у t-період часу; *Cr.Range* – критичний діапазон міграції; побудову моделей здійснено у програмному забезпеченні CurveExpert Professional 2.6.3.

Джерело: авторська розробка.

Примітно, що інтенсифікація неконтрольованих міграційних процесів в Україні сприяє появі нових і поширенню наявних негативних наслідків у системі забезпечення безпеки національної економіки. Відтак, імміграція, особливо нелегальна, характеризується високим ступенем соціальної вразливості для країни, тимчасове перебування нелегальних

мігрантів в Україні, як транзитної держави, зазвичай, сприяє поширенню соціально вразливих груп населення. Поширення асиміляційної культури, трансформація складу населення, внутрішні конфлікти між окремими когортами населення, поглиблення різних видів девіантної поведінки становлять реальну загрозу національній безпеці країни. Водночас, неконтрольовані внутрішні міграційні процеси призводять до збільшення фінансових і соціально-економічних асиметрій регіонального розвитку, виникнення нових “депресивних” територій, “вимирання” сіл, формування дисбалансів регіональних ринків праці, посилення моногалузевої спеціалізації регіонів, поширення соціальних девіацій (розірвання шлюбів, сирітство), розвитку ринку нелегальних міграційних послуг, збільшення тиску на національний ринок праці та соціальну сферу, розширення групи прекаріату, зростання бюджетного дефіциту, зменшення обсягів податкових надходжень та ін. (рис. 3.28).

Згідно результатів кореляційного аналізу прямий сприятливий вплив внутрішня міграція має на макроекономічну та фінансову складову, а реверсний – на соціальну, демографічну та продовольчу складові економічної безпеки держави (результати аналізу представлені у табл. Л.2 додатку Л). Варто відзначити, що демографічна складова економічної безпеки має сильний реверсний зв'язок з міграцією молоді і трудовою міграцією, оскільки відбувається вимивання людських ресурсів, що унеможлиблює забезпечення демографічної стійкості в Україні. Імміграція може сприяти подоланню демографічної кризи та вирівнюванню структурних диспропорцій на ринку праці, однак, обсяги імміграції в Україні не є достатніми для цього. Усі форми міграції (крім міграції молоді) мають реверсний зв'язок з соціальною й інвестиційно-інноваційною складовими економічної безпеки.

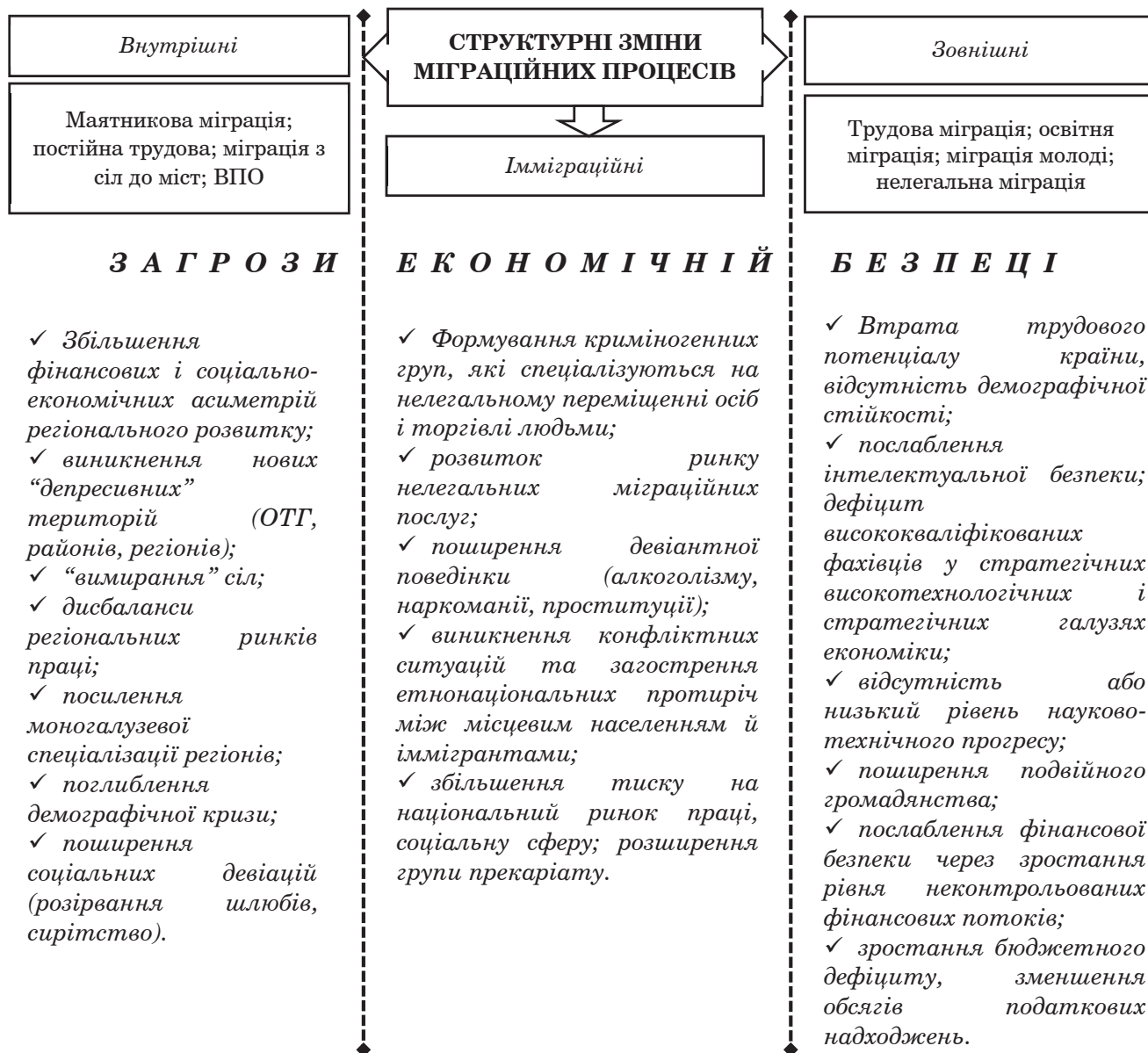

Рис. 3.28. Загрози в системі забезпечення безпеки національної економіки України в умовах неконтрольованості міграційних процесів: структурний підхід

Джерело: авторська розробка.

Зовнішні та внутрішні міграційні процеси ведуть до зменшення кількості активної висококваліфікованої молоді, наукового потенціалу та трудових ресурсів, що негативно позначається на ресурсному забезпеченні інноваційної діяльності, послабленні технологічної конкурентоспроможності. Освітня міграція має сприятливий зв'язок з зовнішньоекономічною, енергетичною, продовольчою і

виробничою складовими економічної безпеки держави. Студенти, здобувши освіту за кордоном, отримують значний соціальний капітал, який сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і поширенню соціальних трансфертів. Натомість загальна зовнішня еміграція негативно позначається на макроекономічній стабільності та стійкості фінансової системи, оскільки зростає залежність економіки від міграційних трансфертів, а рівень інвестиційної привабливості країни зменшується.

Міграційні процеси останніх десятиліть сприяли поширенню в Україні європейських цінностей і формуванню інноваційно-орієнтованої економіки, підвищенню конкурентних переваг на глобальному ринку праці. Трудова еміграція виступає інструментом-регулятором розвитку сфери зайнятості, зокрема зменшує тиск на рівень безробіття. Враховуючи факт, що оплата праці трудових мігрантів за кордоном більша у декілька разів, ніж в Україні, міграція є засобом зменшення соціальної нерівності населення. Інтелектуальна міграція і міграція молоді мультиплікативно впливають на рівень соціально-економічного розвитку, у т.ч. ВВП, інвестиційну активність, темпи розвитку сектора малого бізнесу, розвиток інноваційного потенціалу, конкурентоспроможність технологічно-інноваційної й освітньо-наукової сфер, національної економіки загалом.

3.5. Проблеми узгодження міграційної політики та державного регулювання розвитку національної економіки

За останні роки Україна досягнула значного прогресу в системі управління міграційними процесами, зокрема спостерігається тісна співпраця з ЄС, яка сприяє трансформації міграційної політики. Забезпечення удосконалення міграційної політики здійснювалося під час реалізації Плану дій Україна-ЄС

у сфері юстиції, свободи та безпеки (2001 р., 2007 р.) [174], Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС (2010-2015 рр.) [173] і співпраці з відповідними установами ЄС, що привело до посилення міжнародного та розширення транскордонного співробітництва. План дій з лібералізації візового режиму між Україною та ЄС виступив інформаційно-нормативним базисом реалізації сучасної державної політики управління міграційними процесами. Відповідно до умов Плану дій політика України у сфері управління міграцією, інтегрованого управління кордонами, надання притулку та державного контролю за легальною і нерегулярною міграцією мала бути модернізована відповідно до вимог ЄС.

Формування безвізового режиму між Україною та ЄС стало причиною визначення стратегічних напрямів державної політики та аспектів гарантування основних прав і свобод громадянина. Примітно, що Україна виконала 54 критерії Плану дій, у т.ч. 23 умови в сфері управління міграцією [426], що привело до надання Україні безвізового режиму з ЄС.

Задля посилення боротьби з нелегальною міграцією ратифіковано угоду між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб (2008 р.) [229]. Прогресом реформування міграційної політики України є продовження двосторонньої співпраці з ЄС, підвищення ефективності управління кордонами, надання притулку, реадмісії і державного контролю за легальною та нерегулярною міграцією. Однак, зміцнення законодавчої бази й інституційних можливостей міграційної політики лише частково стосувалось інтеграційної політики України щодо іммігрантів, біженців та шукачів притулку, а також політики реінтеграції ВПО.

Відповідальність за формування міграційної політики сепаровано між Міністерствами внутрішніх справ та соціальної політики України, натомість для ДМС України делеговані повноваження щодо реалізації міграційної політики, яка була створена як єдиний центральний орган виконавчої влади у сфері міграції. ДМС відіграє важливу роль у реалізації механізмів регулювання міграційних процесів, зокрема у сфері боротьби з нелегальною міграцією. ДМС як координаційний орган у сфері

міграції забезпечує узгодженість державної політики на горизонтальному рівні. Варто відзначити, що ДМС має лімітований перелік функцій, зокрема надання послуг іноземцям, особам без громадянства, дотримання норм законодавства щодо нелегальної імміграції. Регіональні ДМС не мають достатньо закріплених повноважень щодо формування і реалізації регіональної політики управління міграційними процесами, впливу на освітню і трудову міграцію, міграцію молоді чи нерегульовані міграційні потоки прикордонних територій.

Нормативно-правовим базисом для реалізації міграційної політики є Закони України: “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства”, “Про імміграцію”, “Про прикордонний контроль”, “Про зовнішню трудову міграцію” і “Про порядок виїзду з України і в’їзду в Україну громадян України”. За допомогою цих законодавчих актах здійснюється гарантування прав мігрантів, регулювання перетинання кордону, імміграційних і еміграційних процедур.

Зважаючи, що останній перепис населення був у 2001 р., міграційний облік ведуть різні органи державної влади. Так, ДМС щорічно публікує міграційний профіль, який можна вважати найбільш комплексним джерелом міграційних даних. Державна служба статистики України обліковує зовнішні та внутрішні міграційні процеси на національному та регіональному рівнях. Міністерство соціальної політики України та Державна служба зайнятості України здійснюють моніторинг масштабів та змін імміграції, зокрема працевлаштування іноземців на території України.

Україна як країна-донор людських ресурсів має велику кількість діаспор у різних країнах світу та використовує комплексний організаційно-економічний механізм для розвитку мережі діаспор. За співпрацю і взаємодію України з діаспорою відповідає Міністерство закордонних справ України, однією з функцій якого є забезпечення діяльності Національної комісії з питань закордонних українців, що є постійно діючим органом при Кабінеті Міністрів України. Основним завданням Комісії є розгляд питань, щодо надання, відмови або припинення дії

статусу закордонного українця⁶. Склад комісії представлений членами органів державної влади, Національної академії наук України та представників діаспори.

У національній стратегії розвитку України (“Стратегія сталого розвитку “Україна-2020”) проблеми міграції не інтегровано, а рівень розвитку партнерства як одного з провідних елементів державної політики управління міграційними процесами в країні є низьким. Варто відзначити, що Україна не є учасником регіональних угод щодо трудової міграції, а в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС визначено лише умови для узгодження двосторонніх договорів із питань трудової міграції з державами-членами. Примітно, що на двосторонньому рівні Україна має підписані меморандуми про співпрацю із державними міграційними органами інших країн, зокрема про взаєморозуміння між ДМС і Міграційним департаментом при Міністерстві внутрішніх справ Литви, про координацію дій з питань трудової міграції з міграційною службою Російської Федерації. Двосторонні угоди з питань трудової міграції укладено з Лівією, Португалією, Чехією, Азербайджаном і В’єтнамом. Україна представлена в керівних органах Міжнародної організації з міграції та Агентства ООН у справах біженців, а також у Глобальному форумі з питань міграції і розвитку й у кількох регіональних консультативних процесах, де має змогу отримувати досвід і рекомендації щодо формування державної політики у сфері управління міграційними процесами.

Окрім істотних об’єктивних соціально-економічних причин активізації зовнішніх міграційних процесів загострення проблемної ситуації щодо інтенсифікації зовнішньої і нерегульованості внутрішньої міграції в значній мірі обумовлено чинником пасивної державної політики управління міграційними процесами, прогалини якої ведуть до поширення

⁶ *Примітка:* закордонний українець – це “особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України” [178].

численних негативних наслідків для розвитку національної економіки.

Несформованість системи інформаційно-аналітичного забезпечення аналізу структурних характеристик міграції і соціально-економічного середовища є ключовою прогалиною реалізації державної політики управління міграційними процесами. Так, офіційна державна та регіональна статистика не фіксує усі факти прибуття і вибуття. Поширеною є ситуація, коли виїзд громадян України на постійне проживання за кордон здійснюється без офіційного звернення до відповідних органів влади. Тому українські емігранти, які отримали іноземне громадянство, не пройшовши відповідних процедур в Україні, можуть вважатися громадянами України. Водночас відсутня практика реєстрації причини виїзду громадян за кордон, що унеможлиблює облік трудової й освітньої міграції населення.

На національному рівні не апробовані програми забезпечення належного рівня керованості міграційних потоків у коротко-, середньостроковій і стратегічній перспективах, а також відсутнє інформаційно-аналітичне забезпечення формування регіонального моніторингу та прогнозування стану міграції населення, відстеження її тенденцій, обґрунтування причинно-наслідкових зв'язків зовнішньої міграції і соціально-економічного розвитку країни. Варто відзначити, що дивергенція української і європейської статистики поглиблюється через відсутність баз даних щодо критичних обсягів міграції в Україні з врахуванням поточних тенденцій соціально-економічного розвитку територій.

Суттєві прогалини в статистичному забезпеченні реалізації державної політики регулювання міграційних процесів призвели до поглиблення *дисгармонізації української системи обліку міжнародної міграції* з європейською, що унеможлиблює компаративність даних і проведення консолідованих досліджень. Дефіцит уніфікованої статистичної бази щодо ринку праці у розрізі структури міграційних процесів і неналежне відстеження push-факторів соціально-економічного середовища ведуть до викривлення реалістичних масштабів

міграції і прийняття ірраціональних рішень органами державної і регіональної влади.

Процес планування державної політики управління міграційними процесами не є імplementований на регіональному рівні, зокрема спостерігається неврахування особливостей міграційних процесів у депресивних і прикордонних регіонах, а також серед окремих соціально-демографічних груп населення, у т.ч. молоді, жителів сільських територій і студентів.

В Україні жодний стратегічний документ щодо регулювання міграції не поширений на регіональний і місцевий рівні, зокрема це Концепція державної міграційної політики [185], Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року [191], План заходів на 2018-2021 рр. щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. [182]. Відсутність практики розробки та реалізації програмних документів розвитку політики управління міграційними процесами на регіональному та місцевому рівні призводить до збільшення неконтрольованих втрат людських ресурсів, низького рівня забезпечення регіональних економік трудовим і кадровим потенціалом, оскільки неконтрольовані міграційні втрати є причинами деструктивних змін у регіональних економіках.

Відсутність програм стимулювання рееміграції мігрантів на національному, регіональному та місцевому рівнях стимулює подальше загострення трудової еміграції, поширення диспропорцій і конкуренції на регіональних ринках праці, соціально-економічних асиметрій регіонального розвитку, збільшення тиску на житлово-комунальну, транспортну та ін. інфраструктури, поглиблення соціальної нерівності та напруженості, виникнення етнонаціональних і релігійних конфліктів, формування і розвиток міграційного коридору “сільська-міська місцевості”. Зокрема, території із високим рівнем інтенсивності зовнішньої міграції, у т.ч. прикордонні, потребують особливого механізму регулювання трудової рееміграції, формування оптимального середовища

адаптації реемігрантів (проживання, працевлаштування, подальшої інтеграції).

Примітно, що створення умов для повернення українських емігрантів визначено однією з цілей політики в Стратегії державної міграційної політики, але не імplementовано у інших законодавчих актах. Натомість, Україна має план заходів щодо реінтеграції лише однієї категорії мігрантів – трудових і членів їхніх сімей. У Законі України фрагментарно згадується про створення сприятливих умов для повернення в Україну й інтеграції діячів науки та культури, кваліфікованих фахівців і робітників, потреба в яких є високою для розвитку національної економіки.

Одним із недоліків державної політики управління міграційними процесами є відсутність *комплексного планування масштабної внутрішньої міграції*, зокрема регулювання внутрішньої вимушеної міграції, а також проєктів розселення ВПО. Варто наголосити, що серед переліку стратегічних напрямів міграційної політики України внутрішня міграція відсутня. Питання внутрішньої міграції розглядаються як напрями стимулювання мігрантів, у т.ч. іммігрантів, до раціонального територіального розміщення з урахуванням соціально-економічної і демографічної ситуації у регіонах України. Варто звернути увагу, що положення щодо раціонального просторового розміщення є суперечливим, оскільки громадяни України, а також іноземні особи мають право на свободу переміщення і вільний вибір місця проживання.

У переліку заходів, спрямованих на реалізацію Концепції державної міграційної політики є питання щодо внутрішньої міграції, а саме удосконалення законодавства з питань свободи просторового розміщення, забезпечення функціонування загальнодержавної бази вакансій Державної служби зайнятості України, запобігання великої концентрації розміщення населення на окремій території. Відтак, методологічною прогалиною державної політики управління міграційними процесами є *інформаційно-методичний розрив щодо завдань і мети регулювання внутрішніх переміщень*, а також

визначення критичних дисбалансів і концентрації просторового розміщення населення.

Великою прогалиною функціонування інфраструктури у сфері регулювання зовнішньої міграції є відсутність програмно-технічних засобів у ДМС і регіональних управлінь Прикордонної служби України, а також головних управлінь державної служби статистики в регіонах, органів влади на місцевому рівні, які формують систему якісної, доступної і прозорої інформації для регулювання міграційних процесів, а також уніфіковане інформаційно-комунікаційне забезпечення інфраструктури, на які покладено функції моніторингу, оцінки, аналізу та контролю за міграційними потоками.

В Україні відсутні будь-які програми розвитку інфраструктури ринку міграційних послуг і регулювання міграційних трансфертів, забезпечення їхнього цільового спрямування. Низька якість й організаційно-технічні можливості елементів інфраструктури ринку міграційних послуг призведе до надання неякісних і повільних адміністративних послуг відносно міграційних запитів населення і прикордонного контролю, поширення корупційних і тіньових схем, неформальної зайнятості, потоків нелегальної міграції, а також дифузії неформальних каналів трансфертів фінансових потоків мігрантів у фінансову систему країни у формі посередників, а, відтак, і до зменшення надходжень до бюджетів країни.

На регіональному рівні відсутні будь-які програми у сфері міграції. Не набули достатнього поширення положення Концепції державної міграційної політики, Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р., Плану заходів на 2018-2021 рр. щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Жодний нормативно-правовий документ щодо регулювання зовнішньої міграції населення, у т.ч. закони України “Про імміграцію” і “Про зовнішню трудову міграцію”, угоди про співпрацю між Україною та окремими країнами ЄС (наприклад, Угода між Україною і Польщею про економічне співробітництво (15.03.2006 р.), співробітництво в галузі культури, науки і освіти

(20.05.1997 р.), Українсько-Польську Раду обміну молоддю (29.12.2015 р.), правила місцевого прикордонного руху (17.12.2014 р.)), не містять інструкцій чи механізмів регулювання міграційних потоків на регіональному рівні, зокрема інтенсивного міграційного руху на прикордонних територіях.

Незавершеність системи інституційно-організаційного й інституційно-правового регулювання міграційних процесів на регіональному та місцевому рівнях стимулює зростання обсягів освітньої і трудової міграції, міграції молоді, нерегульованих міграційних потоків із прикордонних територій, а також зменшення інклюзивності приватного сектора у координації міграційних питань.

Низький рівень реалізації системи міждержавних договорів про взаємне працевлаштування громадян і їх соціальний захист, у т.ч. пенсійне страхування, недостатність використання наявних можливостей міжнародної взаємодії і співпраці суб'єктів реалізації міграційної політики, а також звуження легальних каналів працевлаштування українців на території країн-реципієнтів є негативними наслідками низької ефективності реалізації функції організації щодо державного управління міграційними процесами. Відтак, створення спеціального центрального органу влади (наприклад, міністерства зовнішньої міграції), основним завданням якого було б формування і реалізація державної політики управління міграційними процесами, сприяло б досягненню організаційних цілей.

Проблема розпорошеності функцій управління міграційними процесами та необхідність створення єдиного органу виконавчої влади в цій сфері мала підґрунтя протягом усього періоду розбудови інституційних механізмів регулювання міграції в Україні. Так, у 90 рр. ХХ ст. повноваженнями Міністерства у справах національностей і міграції України (1993 р.) були підготовка законодавчої бази та формування кадрового забезпечення для функціонування єдиного органу у справах міграції. Однак, подальші інституційні реорганізації спричинили зменшення повноважень Міністерства у сфері

управління міграцією і обмежилися реалізацією процедури з надання статусу біженця.

В Україні відсутня комплексна програма стимулювання рееміграції громадян, які працюють, навчаються чи проживають за кордоном. Викликами державної політики управління міграційними процесами в Україні є дефіцит стимулів для освітньої і трудової рееміграції, поглиблення яких призводить до численних негативних наслідків розвитку національної економіки, зокрема:

- ✓ зниження рівня її конкурентоспроможності; послаблення національної й економічної безпеки України;

- ✓ зменшення обсягів інвестицій у національну економіку; значні втрати іноземної валюти через зростання обсягів заощаджень мігрантів за кордоном;

- ✓ уповільнення темпів науково-технічного прогресу; зниження конкурентоспроможності сфери освіти та науки; девальвація вищої освіти.

Створення сприятливих соціально-економічних, фінансових та інших умов є стимулом для рееміграції як висококваліфікованих фахівців, так і представників робітничих професій. Швидкий економічний та інноваційний розвиток країни, нарощення технологічного потенціалу та поширення процесів цифровізації національної економіки є також мотивуючими чинниками для рееміграції населення, особливо молоді. Однак, в Україні спостерігається низька ефективність соціально-економічних стимулів для економічної активності населення, кваліфікованих фахівців і молоді, що сприяє інтенсифікації зовнішньої міграції, а не рееміграції трудових і освітніх мігрантів. Принагідно звернемо увагу на позитивну практику таких країн, як Італія, Ірландія, Корея і Тайвань, у створенні стимулів рееміграції населення. Зокрема, досягнувши високих рівнів економічного розвитку та стандартів життя, сучасна освітня і трудова міграція з цих країн у більшості випадків є реверсною. Студенти реемігрують з соціальними інвестиціями, а трудові мігранти, володіючи значним міграційним капіталом, виступають інвесторами малого бізнесу. Так, економічне зростання, по-перше, зменшує розрив у доходах

між країною походження та перебування, по-друге, створює можливості для інвестицій у розвиток науки і освіти в країні-донора людських ресурсів, покращуючи умови самореалізації і підготовки висококваліфікованих фахівців.

Процес формування і розвитку системи стимулів для реєміграції громадян вимагає значного фінансового та кадрового забезпечення, натомість успішний економічний розвиток дає можливість реалізації програм стимулювання реєміграції. У цьому контексті Україна має прогалини у сфері фінансування науки й освіти, управління високотехнологічними галузями економіки на прозорій і конкурсній основі, комерціалізації наукових розробок і тісній координації сфери науки та промисловості країни. Так, система стимулів для реєміграції молоді вимагає фінансової та науково-технічної підтримки на національному, регіональному та місцевому рівнях. Прогалиною державної політики управління міграційними процесами є відсутність інноваційного виробництва, зокрема низька ефективність функціонування технопарків і наукових кластерів, у яких мали б створюватися максимально сприятливі умови для наукових досліджень та їх впровадження.

Відтак, *низька ефективність соціально-економічних стимулів для економічної активності населення призводить до “відтоку” наукової молоді, висококваліфікованих фахівців, низького рівня комерціалізації наукових розробок, відсутності стартапів та інноваційних підприємств, розвитку наукових кластерів та інших інтегрованих інноваційно-технологічних структур, а також послаблення інтелектуально-кадрової безпеки країни.*

В Україні спостерігається низька ефективність реалізації програм обміну студентами, викладачами, науковими працівниками. Відповідно низька ефективність використання потенціалу міграційних програм обміну в сфері освіти, науки, науково-дослідної та інноваційної діяльності, туризму, інвестиційних і бізнес-проектів призводить до зниження контролю за цими процесами, а, відтак, є викликами для

реалізації державної політики управління міграційними процесами.

Науково-технічне співробітництво ЗВО й академічних установ України та міжнародних партнерів із окремих країн ЄС (Польща, Німеччина, Іспанія) відбувалося найчастіше в межах програм “Erasmus+” і “Horizon Europe”. Однак, участь у грантових програмах у межах Міжнародної Європейської інноваційної науково-технічної програми EUREKA (European Research Coordination Agency) і двосторонніх конкурсах наукових проектів освітньо-наукових установ України та країн ЄС є незначною. Ефективна реалізація міграційних програм обміну в сфері науки та освіти сприятимуть наповненню місцевих бюджетів, підвищенню рівня зайнятості серед викладачів і представників академічної спільноти, а також створенню додаткових робочих місць, ефективізації інноваційної діяльності та трансферту технологій, комерціалізації наукових розробок.

Основні прогалини державної політики регулювання міграційними процесами в Україні та їх негативні наслідки, зокрема для розвитку національної економіки, наведено у табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Ключові прогалини та негативні наслідки державної політики регулювання міграційних процесів в Україні

Функції	Прогалини	Негативні наслідки
Планування	Несформованість системи інформаційно-аналітичного забезпечення для аналізу структурних характеристик міграції і соціально-економічного середовища.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Дисгармонізація української системи обліку міжнародної міграції з європейською. ✓ Дефіцит уніфікованої статистичної бази щодо ринку праці у розрізі структури міграційних процесів. ✓ Неналежне відстеження push-факторів соціально-економічного середовища.
	Відсутність практики розробки та реалізації програмних документів реалізації політики управління міграційними процесами на регіональному та місцевому рівні	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Збільшення неконтрольованих міграційних втрат людських ресурсів. ✓ Низький рівень забезпечення регіональних економік трудовим і кадровим потенціалом.

Функції	Прогалини	Негативні наслідки
	Відсутність програм стимулювання рееміграції населення на національному, регіональному та місцевому рівнях	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Поглиблення диспропорцій у демографічній і екістико-поселенській структурі. ✓ Низький рівень капіталізації людського розвитку. ✓ Поширення “соціального сирітства”, дистантних сімей.
	Відсутність комплексного планування масштабної внутрішньої міграції, зокрема регулювання внутрішньої вимушеної міграції; проєктів розселення ВПО.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Поширення диспропорцій та конкуренції на регіональних ринках праці, соціально-економічних асиметрій регіонального розвитку. ✓ Збільшення тиску на житлово-комунальну, транспортну та ін. інфраструктуру. ✓ Поглиблення соціальної нерівності та напруженості, виникнення етнонаціональних і релігійних конфліктів. ✓ Формування і розвиток міграційного коридору “сільська місцевість-міська місцевість”
Організація	Відсутність спеціального центрального органу влади зі формування та реалізації державної політики управління міграційними процесами.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Низький рівень реалізації системи міждержавних договорів про взаємне працевлаштування громадян та їх соціальний захист, в т.ч. щодо пенсійного страхування. ✓ Недостатність використання наявних можливостей міжнародної взаємодії та співпраці суб’єктів реалізації міграційної політики. ✓ Посилення інституційної дисфункції формування і реалізації державної політики управління міграційними процесами.
	Низька якість й організаційно-технічні можливості елементів інфраструктури ринку міграційних послуг	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Надання неякісних і повільних адміністративних послуг відносно міграційних запитів населення і прикордонного контролю. ✓ Поширення корупційних і тінювих схем, неформальної зайнятості, потоків нелегальної міграції. ✓ Поширення використання неформальних каналів трансферту фінансових потоків мігрантів, зменшення надходжень до бюджету країни.
	Незавершеність системи інституційно-організаційного та інституційно-правового регулювання міграційних процесів на регіональному та місцевому рівнях.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Зростання обсягів освітньої і трудової міграції, нерегульованих міграційних потоків з прикордонних територій. ✓ Масштабування інтелектуальної міграції і молоді.

Функції	Прогалини	Негативні наслідки
Мотивація	Дефіцит стимулів для <i>рееміграції трудових мігрантів</i> .	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Зменшення обсягів інвестицій у національну економіку. ✓ Значні втрати іноземної валюти через зростання обсягів заощаджень мігрантів за кордоном.
	Відсутність системи стимулів для <i>рееміграції освітніх мігрантів</i> .	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Втрата прошарку креативної молоді. ✓ Зростання професійно-кваліфікаційних дисбалансів на ринку праці. ✓ Зниження конкурентоспроможності сфери освіти та науки, девальвація вищої освіти. ✓ Послаблення інтелектуально-кадрової безпеки країни.
	Низька ефективність соціально-економічних стимулів для <i>економічної активності населення, у т.ч. молоді</i> .	<ul style="list-style-type: none"> ✓ “Відтік” висококваліфікованих фахівців, молоді. ✓ Низький рівень комерціалізації наукових розробок, створення стартапів і інноваційних підприємств. ✓ Регрес наукових кластерів та інших інтегрованих інноваційно-технологічних структур.
	Відсутність <i>програм адаптації</i> реемігрантів, їхньої інтеграції у суспільство.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Зростання обсягів стаціонарної міграції, довготривалої трудової міграції. ✓ Збільшення обсягів безробітних. ✓ Поширення різних форм неформальної зайнятості серед реемігрантів.
Контроль	Відсутність комплексного моніторингу та статистичного забезпечення управління міграційними процесами та фінансовими потоками мігрантів	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Унеможливлення прогнозування потенційних обсягів міграції. ✓ Неефективне планування розвитку міграційної політики. ✓ Відсутність взаємодії, співпраці та координації дій між суб'єктами регулювання міграційних процесів.
	Відсутність контролю за дотриманням прав мігрантів за кордоном	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Порушення прав і свобод емігрантів за кордоном. ✓ Поширення економічної експлуатації мігрантів, торгівлі людьми та інших форм дискримінації.

Джерело: авторська розробка.

Інституційно-організаційне забезпечення державної політики управління міграційними процесами визначається ефективізацією реалізації програм обміну учнями та студентами, академічної мобільності, а також проведенням економічних і бізнес-форумів, торгових, культурних, наукових, інформаційних заходів, які сприяють розвитку громадянського

суспільства. Налагоджена співпраця на інституційному рівні приводить до збільшення економічних ефектів від міграції бізнесу та інтелектуальної власності, створення нових робочих місць, сприяє розвитку сфери туризму. Відтак, міграційні потоки з країн-реципієнтів людських ресурсів у формі інвестицій та грошових трансфертів в економіку України сприятимуть створенню спільних підприємств, венчурних фондів, стартапів, а також соціально-економічній інтеграції. Ефективність державної політики управління міграційними процесами в Україні залежить від продуктивності системи регулювання міграційних процесів (рис. 3.29).

У 2015 р. Міжнародна організація з міграції розробила Інструкцію управління у сфері міграції (Migration Governance Framework – MiGOF) задля визначення рівня ефективності управління міграційними процесами на національному рівні [440]. У 2019 р. Україна підтримала запровадження MiGOF, зокрема SDG target 10.7, яка є інформаційно-аналітичним підґрунтям для оцінювання рівня ефективності державного управління міграційними процесами у країні. Так, Україна у процесі формування і реалізації політики у сфері міграції має прогалини у системі державного регулювання міграційних процесів, що обумовлені у т.ч. відсутністю моніторингу ефективності реалізації державної політики.

Згідно методології MOM система управління міграційними процесами має ґрунтуватися на шести ключових сегментах, натомість в Україні реалізуються лише два:

- (1) дотримання міжнародних стандартів щодо гарантування прав і свобод мігрантів;
- (2) взаємодія з іноземними партнерами для вирішення питань міграції та суміжних питань.

Компонента “моніторинг у поточні динаміці” вимагає удосконалення чи комплексної модернізації з побудовою системи інституціонального забезпечення його реалізації. Інші три складові системи управління міграційними процесами в Україні відсутні (забезпечення соціально-економічного добробуту мігрантів та суспільства загалом, визначення оптимального та критичного рівня міграції населення, побудова

системи соціальної захищеності мігрантів за кордоном), що свідчить про її низьку ефективність, а відповідно про високу потребу імплементації підходу ситуативної трансформації державної політики управління міграційними процесами.

Рис. 3.29. Система державного управління міграційними процесами в Україні: ситуативно-системний підхід

Примітка: ДР – державне регулювання; пунктирною лінією виділено ланки системи управління, які відсутні в Україні.

Джерело: авторська розробка.

Реалізація цілей Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. вимагає удосконалення системи державного управління міграційними процесами. Важливими складовими системи, які сприяли б підвищенню її ефективності та виконанню завдань, що сформульовані у Стратегії, є інтеграція реемігрантів та іммігрантів в українське суспільство, цільове залучення міграційних трансфертів, врахування впливу міграційних процесів на економічне зростання регіонів і країни в цілому, використання міграційного потенціалу території для уповільнення темпів депопуляції.

Висновки до третього розділу

Поглиблення глобалізаційних процесів, лібералізація візового режиму, відкриття ринків праці європейськими країнами виступають драйверами активізації зовнішньої трудової, освітньої, стаціонарної та інших видів міграції населення, поширення міграції бізнесу, “відтоку мізків”, позитивних міграційних аспірацій серед молоді. Обсяги зовнішньої, зокрема трудової, міграції населення України істотні та мають тенденцію до зростання. Ключовими країнами-реципієнтами людських ресурсів з України є Польща, Італія, Чехія та Російська Федерація. Кількість дозволів на перебування громадян України на території ЄС-27 за 2010-2019 рр. збільшилася у два рази (близько 1,3 млн у 2019 р.). Кількість уперше оформлених дозволів на перебування за 2010-2019 рр. зросла у 4,7 разів, 79,23 % договорів видана в Польщі, з них 90 % – короткострокові, видані для виконання сезонних робіт.

Розраховані коефіцієнти прибуття іноземців до України дозволили встановити, що масштаби імміграції в Україні не є значні, а імміграційний тиск на ринок праці та економічну кон'юнктуру – слабкий, у порівнянні з еміграційною ситуацією, яка набуває загрози національній безпеці України. За 2014-2020 рр. обсяги імміграційних процесів зменшилися у 2 рази.

Із використанням авторської методики здійснено аналіз середовища виштовхування населення за кордон, доведено, що рівень “агресивності” середовища корелює з інтенсивністю зовнішньої міграції. Інтегральний індекс середовища виштовхування населення України за кордон у 2005-2019 рр. коливався у межах 0,55-0,75, що свідчить про помірно-високий рівень сприятливості соціально-економічного середовища до еміграції населення.

На основі лагового моделювання встановлено, що інтенсивність зовнішньої міграції населення в Україні має інерційний характер і на 58,7 % визначається попередньою динамікою. Зростання рівня “агресивності” середовища виштовхування населення за кордон приводить до збільшення інтенсивності зовнішньої міграції з часовим лагом один рік. Короткостроковий мультиплікатор становить +0,752 % і демонструє позитивний вплив рівня виштовхування населення з країни на обсяги міграції у фіксований момент часу без урахування впливу лагових значень.

Внутрішня міграційна активність населення України має урбанізаційний характер, оскільки розвиток міграційних векторів “сільська-міська місцевість” є домінуючим на території країни. Найбільш привабливими для життя і праці виявилися Київська область і м. Київ, які є головними центрами притягання людських ресурсів, а також Харківська, Дніпропетровська, Одеська та Львівська області. Побудований рейтинг привабливості регіонів України за системою показників розвитку ринку праці та сфери зайнятості дозволив виділити найбільш привабливі регіони у фокусі внутрішніх еміграційних та імміграційних процесів. Найбільша частка внутрішньої міграційної активності населення у загальному обсязі внутрішньої міграції в Україні у 2019 р. спостерігалася у м. Києві (9,44 %), Харківській (8,66 %) і Київській областях (8,56 %). Привабливий регіональний ринок праці, високий рівень розвитку ІТ-ринку та нарощування інноваційно-технологічного потенціалу є основними чинниками притягання до цих регіонів. Луганська, Чернівецька та Закарпатська області у рейтингу регіонів України за показником частки валової міграції у

загальному обсягу внутрішньої міграції займають найнижчі позиції.

На основі економетричного балансового моделювання встановлено, що неконтрольовані внутрішні міграційні процеси найбільше впливають на послаблення демографічної та соціальної безпеки регіонів. Наслідками цього є депопуляція сіл і зростання частки сільського населення пенсійного віку, а також регрес соціальної і транспортної інфраструктури, зростання рівня безробіття, збільшення тиску на пенсійний фонд і бюджет країни.

Для комплексного аналізу впливу міграційних процесів на соціально-економічний розвиток України розроблено та апробовано методичний підхід, фундаментальним завданням якого стало визначення емпіричного показника оцінки міграційних процесів за двома каналами (“відтік” людських ресурсів і “вливання” міграційних трансфертів в економіку). Рівень інтенсивності зовнішньої міграції населення за 2005-2019 рр. збільшився у 13 разів, рівень “вливань” грошових переказів мігрантів в економіку країни збільшився у 20,5 разів з позначки 91,7 євро у 2005 р. до 235,3 євро у розрахунку на одну особу у 2019 р.

Результати оцінювання каузальності міграційних процесів і соціально-економічного розвитку України дозволили виділити причинно-наслідковий зв'язок у чотирьох часових лагах. У короткостроковому періоді інтенсивність зовнішньої міграції населення впливає на безробіття, зменшуючи його обсяги, а міграційні трансферти – на середньомісячну номінальну заробітну плату, індекс споживчих цін і частку сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування. Отримані результати підтвердили тезу про значний вплив грошових переказів мігрантів на фінансовий добробут домогосподарств. У інших часових лагах простежується каузальний зв'язок міграції населення і наявного доходу, міграційних трансфертів і сукупних витрат на продукти харчування, а також індексу споживчих цін. Доведений зв'язок міграційних трансфертів із капітальними інвестиціями, кількістю малих підприємств та часткою тих суб'єктів бізнесу, які здійснюють інноваційну

діяльністю. Міграційні трансферти сприяють розвитку ринку капіталу, зростанню конкурентоспроможності бізнесу та економіки України загалом.

На основі інтегрального підходу за допомогою авторського методичного алгоритму розраховано емпіричний показник рівня соціально-економічного розвитку країни, який дозволив виявити міграційні “gaps” (розриви) розвитку соціальної сфери та економічної системи України. Розмір міграційного “gap” економічного та соціального розвитку збільшився у період системної кризи 2014-2015 рр. Динаміка інтегральних коефіцієнтів підтверджує, що соціально-економічне зростання країни визначається посиленням мультиплікативного ефекту у періоди інтенсивності зовнішніх міграційних процесів. Значення міграційних розривів соціально-економічного розвитку України були найвищими у період 2014-2016 рр.

Зміна структурних характеристик міграції визначає напрям її впливу на соціально-економічний розвиток країни загалом, ринок праці та сферу зайнятості, демографічну ситуацію, а також безпеку національної економіки. Виявлено загрозливі структурні зміни міграції, які впливають на усі складові економічної безпеки: зростання частки міграції молоді у загальній структурі міграції, збільшення обсягів трудової і освітньої міграції, неконтрольовані міграційні процеси у прикордонних територіях, поширення імміграційних процесів і внутрішньої вимушеної міграції.

Із використанням економетричного моделювання виявлено силу впливу рівня інтенсивності внутрішньої, загальної зовнішньої, трудової і освітньої міграції на інтегральний показник економічної безпеки України.

Встановлено, що структурні зміни міграційних процесів негативно позначаються на стійкості економічної системи, сприяють появі нових і поширенню існуючих загроз безпеці національної економіки, з-поміж яких критичними є “вимирання” сіл і поглиблення демографічної кризи, розвиток ринку нелегальних міграційних послуг, послаблення інтелектуальної безпеки, науково-технічний регрес,

послаблення фінансової безпеки через зростання рівня неконтрольованих фінансових потоків та ін.

Державне управління міграційними процесами в Україні недосконале, що відповідно, призводить до недостатньо якісного і ефективного державного регулювання розвитку національної економіки. Зокрема, наявні системні вади міграційної політики, які призводять до недореалізації базових функцій державного управління: планування (зокрема, несформованість системи інформаційно-аналітичного забезпечення для аналізу структурних характеристик міграції, відсутність програмних документів реалізації політики управління міграційними процесами на регіональному та місцевому рівні, комплексного планування внутрішньої міграції, проєктів розселення ВПО), організації (незавершеність системи інституційно-організаційного та інституційно-правового регулювання міграційних процесів на регіональному та місцевому рівнях, відсутність спеціального центрального органу влади), мотивації (дефіцит стимулів для рееміграції трудових мігрантів, економічної активності населення, рееміграції освітніх мігрантів, їхньої інтеграції у суспільство), контролю (відсутність контролю за дотриманням прав мігрантів за кордоном, комплексного моніторингу та статистичного забезпечення управління міграційними процесами та потоками). Це призводить до поширення таких критичних наслідків для розвитку національної економіки України: *дисгармонізації української системи обліку міжнародної міграції з європейською*, дефіциту уніфікованої статистичної бази щодо ринку праці у розрізі структури міграційних процесів, поширенні диспропорцій та конкуренції на регіональних ринках праці, соціально-економічних асиметрій регіонального розвитку, поширенні використання неформальних каналів трансферту фінансових потоків мігрантів, зменшенні надходжень до бюджету країни, посиленні інтелектуальної міграції, низькому рівні комерціалізації наукових розробок та ін.

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ Й ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СИСТЕМІ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

4.1. Стратегічні вектори реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави

Деструктивні зростаючі міграційні процеси, характерні для сучасного етапу соціально-економічного розвитку України, перешкоджають формуванню ресурсного базису забезпечення ефективного розвитку національної економіки та посилюють дестабілізуючий характер впливу ризиків і загроз у розрізі всіх сфер суспільно-економічного обміну. Це зумовлює до позиціонування стратегічної ролі міграційних процесів не лише в сегменті налагодження ефективності соціально-економічних трансформацій національної економіки (як у галузевому-секторальному, так і просторово-територіальному вимірах), але й в забезпеченні безпекового базису розвитку держави через призму формування збалансованих структурно-функціональних взаємозв'язків управління міграційними процесами в системі економічної безпеки держави з урахуванням специфіки впливу умов наростаючої глобалізації, посилення геополітичних протистоянь та загострення проявів гібридного характеру. Таким чином, обумовлюється об'єктивна доцільність

обґрунтування стратегічних векторів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави.

Важливість проектування стратегічних векторів державної політики управління міграційними процесами в контексті забезпечення економічної безпеки держави посилюється також, з огляду на наявність руйнівних демографічних процесів, що супроводжуються високими темпами скорочення загальної чисельності населення та переважанням показників смертності над народжуваністю; підвищення рівня конфліктності між учасниками суспільно-економічного обміну та посилення соціальної напруженості в державі в умовах глобалізації економічних відносин, лібералізації ринків і пришвидшення темпів здійснення соціально-економічних трансформацій.

Обмеження параметрів формування, використання та відтворення трудового капіталу національної економіки, зумовлене загостренням деструктивних демографічних, міграційних і соціально-економічних процесів, а також низький рівень ефективності вирішення структурних проблем міграції, що ускладнює формування ефективних механізмів уникнення ризиків і протидії загрозам міграційного характеру є прогалинами державної політики управління міграційними процесами.

Несформованість інституційного базису управління міграційними процесами на всіх рівнях державного управління, неузгодженість механізмів та інструментів реалізації прикладних засад державної міграційної політики з стратегічними пріоритетами економічної безпеки України; обмеженість ресурсного базису формування фінансово-економічних і соціально-психологічних мотиваційних механізмів стримування масштабів негативного впливу міграції та стабілізації процесів зовнішнього переміщення населення; несформованість системи моніторингу та обліку розвитку міграційних процесів; доцільність посилення стратегічної ролі соціальної компоненти міграції в контексті забезпечення сталого розвитку територій, ринку праці та капіталу; необхідність формування та розвитку людського капіталу як ключового

ресурсного базису забезпечення економічної безпеки держави, побудови ефективних превентивних механізмів запобіганню наростаючим викликам і загрозам гібридного характеру актуалізують проблему розробки стратегічним імперативів державної політики управління міграційними процесами.

Доцільність посилення стратегічної ролі безпекового аспекту при формуванні механізмів та інструментів управління міграційними процесами також є важливим з огляду на наявність змін у системі мотиваційних стимулів населення щодо прийняття рішень щодо внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів. Очевидно, що на початковому етапі становлення незалежності України та в період загострення фінансово-економічних криз (1994 р., 1998 р., 2008-2009 рр.) мотиваційні механізми та стимули до еміграції з України були обумовлені, головним чином, факторами соціально-економічного характеру (бажання покращити матеріальне становище сім'ї та членів родини, можливість забезпечити кращі умови для розвитку й навчання дітей, реальні перспективи підвищення рівня якості життя та добробуту).

Натомість, з початком прояву неприхованих актів збройної агресії з боку Російської Федерації (окупація Автономної Республіки Крим, ведення воєнних дій на частині території Донецької та Луганської областей), в умовах системного провалу та гальмування процесів ефективної імплементації низки суспільно-важливих реформ (судова, адміністративно-територіальна, податкова, земельна тощо), а також загострення проявів соціальної несправедливості в державі, ірраціонального розподілу матеріальних благ у суспільстві, спостерігається чітка тенденція до зміщення основних акцентів у населення стосовно формування ключових мотиваційних механізмів і стимулів до еміграції з соціально-економічної площини у сегмент, насамперед, безпекових та соціально-психологічних факторів. Приймаючи рішення щодо еміграції з України на довгострокову працю або постійне місце проживання в іншій державі, останнім часом, серед населення домінуючими постають саме такі мотиви і стимули, як можливість гарантування особистісної безпеки та свободи для себе та членів власної родини, отримання доступу

до справедливого правосуддя і захисту базових інтересів, прав і свобод людини, формування передумов для реалізації стратегічних особистісних планів у середовищі якісних поступальних соціально-економічних трансформацій і сталого розвитку держави й суспільства.

Фокус вирішення міграційних проблем не має свого адекватного закріплення в базових інституційних документах безпекового спрямування. Зокрема, в Стратегії національної безпеки України міграційні загрози, головним чином, позиціонуються через призму порушення міграційного законодавства, нелегального перетину державного кордону та погіршення людського капіталу, що, очевидно, є доволі звуженим підходом і не відображає сутності реального масштабу проблеми [189]. Своєю чергою, прийнята Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 р., попри те, що містить пріоритетні напрями її реалізації, все ж, не передбачає чітких механізмів фінансування досягнення визначених цілей та конкретних індикаторів моніторингу процесу імплементації програмного документу [191]. Поряд з цим, цілком поза увагою Стратегії залишається безпекова компонента стабілізації міграційних процесів і нівелювання дестабілізуючого впливу їх загроз на функціонування національної економіки України.

У Проекті Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 р. серед основних викликів і загроз у сфері макроекономічної безпеки виділено “...значні нерівномірності розподілу доходів населення в регіональному розрізі, що провокують надмірну внутрішню трудову міграцію; інтенсивні процеси трудової міграції, які обумовлюють відплив кваліфікованих кадрів; високий рівень неформальної зайнятості на тлі нижчої порівняно з іншими європейськими країнами заробітної плати, що у подальшому утримуватиме на високому рівні потоки трудової міграції...” [223]. Задля подолання цих деструктивних процесів у міграційній сфері передбачається реалізація низки інструментів державної політики, спрямованої на повернення і реінтеграцію трудових мігрантів в Україну. Водночас, чітких заходів, механізмів, стимулів і джерел фінансування процесу досягнення поставленої цілі у Проекті

Стратегії не передбачено. Обґрунтування стратегічних векторів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки України має стати комплексним процесом, інституційний базис якого представлено на рис. 4.1.

Рис. 4.1. Концепція інституційного базису реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки України
Джерело: власна розробка.

Обґрунтування стратегічних векторів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави дозволить побудувати адекватний ресурсно-функціональний та організаційно-управлінський базис подолання деструктивних міграційних процесів, що формалізуватиметься у:

1) забезпеченні стратегічної узгодженості в ході формування пріоритетних механізмів та інструментів імплементації прикладних засад міграційної та безпекової політики держави;

2) визначенні чітких джерел і механізмів фінансування державної політики регулювання міграційних процесів в системі стратегічних безпекових пріоритетів держави;

3) налагодженні ефективних внутрішніх взаємозв'язків між інституційними елементами міграційної політики та управлінсько-функціональними компонентами системи економічної безпеки держави;

4) стратегічній переорієнтації прикладних засад державної міграційної політики з площини подолання негативних соціально-економічних наслідків у сегмент превентивного запобігання дестабілізуючому впливу наростаючих викликів і загроз міграційних процесів;

5) покращенні якості та структури людського капіталу як стратегічної ресурсної компоненти забезпечення національної безпеки;

6) досягненні синергічного ефекту щодо зміцнення економічної безпеки держави та прискорення темпів розвитку структурних соціально-економічних трансформацій в суспільстві;

7) формуванні безпекових механізмів протидії деструктивним імміграційним процесам в Україну, які посилюють етнічні, соціальні, культурні та релігійні ризики.

Методологічним базисом обґрунтування стратегічних векторів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави доцільно визначити “Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України” [181]. Таким чином, побудова стратегічних векторів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави України буде здійснюватися у розрізі базових функціональних складових, які через сформований набір індикаторів визначатимуть її рівень (рис. 4.2).

Запропонована сукупність стратегічних векторів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави об'єктивно зумовлює необхідність розробки та реалізації відповідних ефективних механізмів та інструментів міграційної політики. Цілком логічно, що базисною структурно-функціональною складовою економічної безпеки держави, забезпечення якої визначає

стратегічні передумови для стабілізації міграційних процесів, є демографічна безпека.

Рис. 4.2. Стратегічні вектори реалізації державної політики регулювання міграційних процесів за складовими економічної безпеки

Джерело: авторська розробка.

У зв'язку з цим, доцільним є дотримання векторної орієнтації на подолання демографічних дисбалансів, покращення вікової структури населення та стримування темпів еміграційної активності з України, що потребує здійснення таких організаційних та управлінських заходів:

1) покращення рівня медичного обслуговування населення на засадах завершення процесу реформування системи охорони здоров'я і реструктуризації базових принципів розподілу бюджетних асигнувань між медичними закладами через

спрямування фінансових коштів на користь спеціалізованих медичних структур, що ресурсно-функціонально спроможні забезпечити високий рівень якості та доступності надання цільового пакету медичних послуг населенню, впровадження конкурентних засад функціонування між медичними закладами в процесі доступу до отримання бюджетного фінансування, забезпечення поетапного впровадження медичного страхування в системі охорони здоров'я населення, подолання корупційних ризиків у сфері державних закупівель медичних препаратів та обладнання, гарантування отримання базового соціального пакету медичних послуг для найбільш незахищених верств населення, імплементація системи проведення диференційованих обов'язкових медичних скринінгів у розрізі пріоритетних вікових груп населення, поширення практики реалізації проєктів державно-приватного партнерства у процесі інноваційної модернізації вітчизняних закладів охорони здоров'я;

2) імплементація послідовних довгострокових інструментів збалансування вікової структури населення шляхом надання адресної цільової бюджетно-фінансової підтримки найбільш незахищеним його групам через механізми адресної допомоги та субсидування, покращення пенсійного забезпечення, у тому числі за рахунок зменшення диспаратного розриву між розміром найменшої та найбільшої пенсії в державі, стимулювання процесів народжуваності через підвищення розміру одноразової грошової виплати при народженні дитини й впровадженні механізмів прогресивного зростання цієї допомоги при народженні другої та третьої дитини в сім'ї, реалізація інструментів підтримки довгострокового пільгового молодіжного кредитування житла для багатодітних сімей (у тому числі, через компенсацію з державного бюджету нарахованих відсотків за іпотечних кредитом);

3) зменшення впливу ролі соціально-психологічних мотиваційних стимулів до еміграції в населення через реалізацію послідовної інформаційної кампанії популяризації та брендування ідеї проживання й працевлаштування в Україні, пояснення для населення ризиків і загроз, зумовлених

толеруванням нелегальної трудової міграції (відсутність медичного та соціального пакетів, втрата можливості отримання страхового пенсійного стажу, загроза потрапляння в картелі трудового рабства й торгівлі людьми), популяризації в суспільстві ідеї культурної ідентичності української нації та можливостей ефективного утвердження національної особистості, головним чином, в Україні, роз'яснення населенню деструктивних соціальних наслідків міграційних ризиків, які пов'язані з руйнуванням сімей, вихованням дітей та втратою особистісних культурних й родинних зв'язків.

Стратегічним вектором реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у сфері виробничої безпеки є покращення умов трудового найму працівників та підвищення рівня їх оплати праці з метою подолання критичного диспаритету матеріального стимулювання праці між Україною та основними країнами-реципієнтами вітчизняних трудових мігрантів. У цьому контексті важливим є активізація процесу системного оновлення інституційного базису регулювання трудових відносин, що насамперед передбачає прийняття нового Трудового кодексу України [192]. Адже цілком очевидним є той факт, що діючий Кодекс законів про працю України [74], який був прийнятий ще в 1971 р., є не лише інституційно, але й морально застарілим, та не може адекватно реагувати на виклики й загрози в сфері сучасних соціально-трудова відносин. Це підсилює розвиток деструктивних міграційних процесів та унеможлиблює здійснення якісних структурних трансформацій в сфері ефективного відтворення трудового потенціалу держави, оскільки посилює економічні та соціально-психологічні мотиви до інтенсифікації еміграційних процесів в Україні.

Ефективним засобом стабілізації міграційних процесів, особливо у сфері зовнішньої трудової міграції, є посилення мотиваційних механізмів і стимулів щодо працевлаштування населення, насамперед, у вітчизняних суб'єктів господарювання національної економіки. Це, своєю чергою, потребує збалансованого використання інструментів матеріальних й нематеріальних форм мотивації праці, впровадження

інноваційних систем навчання, підготовки та перепідготовки кадрового персоналу суб'єктів господарювання, створення умов для всебічного розвитку та справедливого кар'єрного зростання особистості, формування можливості для забезпечення конкурентоспроможності конкретного працівника на ринку праці. Поряд з цим, стратегічно важливим є вирівнювання диспаритету між рівнем оплати праці в Україні та основними країнами-реципієнтами вітчизняних трудових мігрантів, шляхом поетапного збільшення частки оплати праці в структурі формування собівартості виробленої продукції, товарів і наданих послуг до 50 %, що не лише сформує передумови для зменшення негативного впливу чинників фінансово-економічного характеру на активізацію зовнішніх еміграційних процесів, але й зумовить зростання обсягу платоспроможного попиту на внутрішньому споживчому ринку та активізує виробничо-господарські процеси національної економіки.

Одним із структурних чинників стимулювання розвитку міграційних процесів є наявність істотного диспаритету між рівнем соціальних стандартів якості життя в Україні та державами-реципієнтами вітчизняних мігрантів, що об'єктивно потребує імплементації ефективних заходів реалізації інструментів регулювання міграційних процесів у контексті зміцнення соціальної безпеки держави. Пріоритетними завданнями є вирівнювання розміру прожиткового мінімуму доходів громадян із встановленою гранично-мінімальною заробітною платою в національній економіці, імплементація механізмів оптимізації структури споживчих витрат вітчизняних домогосподарств на користь збільшення частки витрат на придбання товарів довготривалого вжитку, подолання диспропорцій між рівнем доходів найбідніших й найбагатших верств населення, підвищення рівня соціальної справедливості розподілу матеріальних благ у суспільстві на засадах принципу солідарності.

Наближення вітчизняних соціальних стандартів до передових практик країн-членів Європейського Союзу передбачає узгодження процедурних регламентів надання соціальних послуг, імплементацію незадіяних джерел і

механізмів фінансування соціальних заходів, орієнтацію на покращення процесів формування та розвитку людського капіталу через збільшення державних видатків на фінансування освіти та науки на рівні не нижче 3 % від обсягу ВВП держави, використання диференційованих підходів до реалізації політики пенсійного забезпечення населення, підвищення соціальної відповідальності суб'єктів бізнесу в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності через формалізацію мотивів й стимулів до реалізації соціальних проєктів, участі у програмах державно-приватного партнерства та розбудови мережі об'єктів соціально-економічної інфраструктури в регіонах. Важливим аспектом подолання соціально-психологічних мотивів і стимулів активізації міграційних процесів з України є зниження соціальної напруженості в суспільстві шляхом ефективного реформування правоохоронної системи в контексті протидії проявам злочинності, гарантування справедливого судочинства та дотримання принципу невідворотності покарання, мінімізації ризиків виникнення конфлікту інтересів між різними соціальними верствами населення.

Окупація Автономної Республіки Крим та ведення воєнних дій на території Донецької та Луганської областей призвели до появи такої нової соціально-вразливої категорії населення, як внутрішньо-переміщені особи, чисельність яких у 2020 р. складала близько 1,5 млн осіб [47]. У цьому контексті мінімізація ризиків соціальної безпеки потребує реалізації ефективних механізмів надання комплексної цільової адресної підтримки цій категорії мігрантів, що передбачає часткову компенсацію вартості орендованого чи придбаного житла, у тому числі шляхом реалізації спільних програм державних інституцій з банківськими установами в сфері іпотечного кредитування цієї категорії осіб, забезпечення принципу цільової пріоритетності внутрішньо-переміщеним особам у працевлаштуванні, надання комплексної соціально-психологічної підтримки в процесах адаптації проживання на новій території та інтеграції в сферу суспільно-економічних відносин.

Стабілізація міграційних процесів є важливим завданням подолання сформованих галузево-секторальних дисбалансів

виробничо-господарських комплексів держави, що загрожують дефіцитом трудових ресурсів в окремих її галузях та цілковитою стагнацією стратегічних секторів національної економіки. У зв'язку з цим, доцільною є орієнтація на імплементацію механізмів інституційної й фінансово-економічної підтримки формування та відтворення трудового потенціалу через використання ресурсних потужностей мережі освітніх закладів і посилення ролі механізмів державного замовлення з підготовки кадрів; здійснення бюджетних асигнувань у сегмент компенсації розриву в оплаті праці працівників у стратегічних галузях національної економіки, в яких спостерігається міграційний відтік і дефіцит трудових ресурсів; подолання системних проявів тіньової зайнятості; реформування діяльності Державного центру зайнятості та його розгалуженої мережі регіональних відділень, насамперед, у частині посилення його структурно-функціональної ролі в подоланні міграційних процесів і становленні інтеграційної взаємодії цієї інституції з приватними рекрутинговими агенціями в ході заміщення вакантних посад, що сформувалися на внутрішньому ринку праці.

Важливим стратегічним вектором оптимізації внутрішніх і зовнішніх потоків трудової міграції є вирівнювання сформованих диспропорцій просторового розміщення трудових ресурсів, що посилює ризики макроекономічної нестабільності, загострює дисбаланси соціально-економічного розвитку держави на урбанізованих і сільських територіях, а також підвищує загрози “вимирання” останніх. Подолання просторово-територіальних диспропорцій міграційних потоків потребує реалізації таких заходів: забезпечення стратегічного планування територіального розміщення виробничо-господарських потужностей у відповідності до природно-ресурсного потенціалу конкретної території, дотримання принципів раціонального використання природних ресурсів у процесів господарювання та визначених цілей сталого розвитку; поширення практики надання пріоритетності створення вільних економічних зон, відкриття науково-технологічних та індустріальних парків насамперед на депресивних і периферійних територіях; подолання сформованого

структурного диспаритету в оплаті праці зайнятих працівників у сільському господарстві та промисловості; реалізація інструментів активізації процесів вертикальної диверсифікації господарської діяльності на сільських територіях та стимулювання зайнятості населення у несільськогосподарських видах економічної діяльності; формування мотиваційних механізмів і популяризація ідеї проживання й стимулювання розвитку процесів самозайнятості на сільських територіях, особливо у середовищі сільської молоді.

Формування механізмів та інструментів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у контексті зміцнення фінансової безпеки держави передбачає реалізацію таких заходів:

– подолання тотальної “доларизації” виробничо-господарських і торговельно-економічних трансакцій в національній економіці шляхом формування мотиваційних механізмів і стимулів до конвертації грошових ресурсів трудових мігрантів у національну валюту – гривню, підвищення прогнозованості параметрів розвитку вітчизняного валютного ринку та забезпечення стабільності національної валюти на засадах системного тактико-оперативного використання інструментів грошово-кредитної та монетарної політики НБУ;

– підвищення рівня інституційної довіри в суспільстві до установ банківсько-фінансового сектору шляхом забезпечення прозорості фінансово-економічних трансформацій та гарантування дотримання виконання функціональних зобов'язань Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо відшкодування втрачених депозитних вкладів населенню, що сформує передумови посилення стимулів серед мігрантів стосовно збереження власних заощаджень у банківсько-фінансовій системі України та зумовить поштовх до інтеграції вільних грошово-фінансових ресурсів у процеси розширеного відтворення національної економіки й залучення безпосередньо самих мігрантів у сегмент ділової активності та підприємницької діяльності на території України.

Підвищення ефективності державної політики управління міграційними процесами через налагодження підсистемних

структурно-функціональних взаємозв'язків між механізмами державної політики регулювання міграції і економічної безпеки держави в енергетичній сфері потребує забезпечення стратегічної орієнтації на подолання домінантної частки енергетичних витрат домогосподарств у загальній структурі їх споживання, що, з одного боку, дозволить вивільнити грошово-фінансові ресурси для покращення можливостей задоволення соціально-економічних інтересів і потреб населення, а, з іншого, – зменшить мотивацію до міграції, знизить рівень соціальної напруженості в суспільстві та мінімізує ризики накопичення заборгованості населення за споживання енергетичних ресурсів. У зв'язку з цим, доцільно реалізувати такі заходи:

1) реструктуризувати існуючі підходи до субсидування вартості споживання енергетичних ресурсів домогосподарствами в частині монетизації субсидій та підвищення справедливості визначення пріоритетних соціальних груп населення для їх першочергового отримання та унеможливлення ірраціонального використання бюджетних коштів;

2) здешевлення енергетичних ресурсів шляхом нарощування обсягів вітчизняного видобутку енергоносіїв та збільшення частки відновлювальних джерел енергії у загальній структурі енергетичного сектору;

3) розширення практики реалізації пільгових кредитних цільових програм у сфері енергозбереження та енергоощадності.

Конвергенція державної політики регулювання міграційних процесів і зміцнення продовольчої безпеки держави вимагає орієнтації на досягнення стратегічного вектору покращення економічної доступності продуктів харчування для населення, що обумовлені об'єктивною потребою в задоволенні базових фізіологічних потреб людини. Для цього доцільно забезпечити стратегічну орієнтацію на формування здорового конкурентного середовища на аграрному ринку (протидія рейдерству, гарантування доступу виходу на ринок дрібним виробникам, унеможливлення сезонних спекуляцій), розбудову регіональної мережі інфраструктури аграрного ринку та мінімізацію кількості посередників у формуванні сполучних

ланок збутово-логістичного ланцюга в АПК, підвищення якості та безпеки продовольства (гармонізація відповідних вітчизняних стандартів з вимогами країн-членів ЄС, впровадження системи управління безпекою харчової продукції НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points), формування резервних запасів продовольства з метою гарантування можливості адекватно реагувати на зміну кон'юнктури аграрного ринку через використання інструментів продовольчих інтервенцій.

Покращення державної політики регулювання міграційних процесів у контексті зміцнення зовнішньоекономічної безпеки держави має бути спрямоване в сегмент активізації процесів трансферу передових інтелектуально-інноваційних технологій в Україну через використання ресурсних потужностей мережі міграційних ділових контактів. Набуті вміння, навички, знання та система цінностей вітчизняними мігрантами закордоном є потужним незадіяним ресурсним базисом для імплементації передових практик світового досвіду господарювання, реформування національної економіки та пришвидшення темпів здійснення соціально-економічних трансформацій в суспільстві. З огляду на це, доцільним є впровадження інструментів державної підтримки стимулювання процесів трансферу технологій через реалізацію та популяризацію пілотних проєктів повернення українських мігрантів, створення спільних міжнародних майданчиків для обміну досвідом, впровадження практики надання пільгового періоду “податкових канікул” для підприємницьких структур, кінцевими бенефіціарами яких є вітчизняні мігранти чи представники української діаспори, що повернулися на постійне місце проживання в Україну.

Узгодження інструментів державної політики регулювання міграції з пріоритетами забезпечення інвестиційно-інноваційної безпеки держави передбачає орієнтацію на активізацію темпів інтеграції мігрантів у підприємницьке середовище національної економіки, що вимагає впровадження таких заходів як: формування соціально-психологічних мотивів і стимулів щодо залучення коштів трудових мігрантів у реалізацію інвестиційно-

інноваційних проєктів, відкриття власного бізнесу та розвиток самозайнятості; стимулювання зміни структури витрат мігрантів із сегменту споживання (придбання житла, товарів довготривалого вжитку тощо) у площину фінансування власних інвестиційних бізнесових проєктів; створення бази типових бізнес-планів відкриття власної справи та надання інформаційно-консультаційної підтримки мігрантам.

Механізм імплементації стратегічних векторів державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави представлений на рис. 4.3. Імплементація розробленого механізму реалізації стратегічних векторів державної політики регулювання міграційних процесів у системі забезпечення економічної безпеки держави дозволить здійснити низку необхідних структурних соціально-економічних трансформацій. Зокрема, це (1) покращення демографічної ситуації та усунення системних диспропорцій в процесах формування, розвитку й відтворення трудового потенціалу України; (2) мобілізація ресурсного базису стимулювання підприємницької активності, підвищення ефективності функціонування виробничо-господарських комплексів національної економіки та становлення процесів розширеного відтворення; (3) проєктування превентивних механізмів та інструментів оперативного реагування на загрози в сфері міграції, що унеможливить поглиблення галузево-секторальних і просторово-територіальних диспропорцій розміщення трудових ресурсів; (4) покращення соціально-психологічного базису стабілізації міграційних процесів, розвитку суспільно-економічних відносин і зниження рівня соціальної напруженості в державі; (5) формування ефективних механізмів захисту від неконтрольованих міграційних процесів (у тому числі, з метою використання території України як транзитної на шляху до ЄС), появи дифузії іноземних трудових мігрантів у виробничо-господарські комплекси національної економіки, протидії загрозам зміни культурного та етнічного складу населення.

Рис. 4.3. Механізм реалізації стратегічних векторів державної політики управління міграційними процесами в системі забезпечення економічної безпеки держави
 Джерело: авторська розробка.

Таким чином, конвергенція стратегічних векторів державної політики регулювання міграційних процесів із пріоритетами системи забезпечення економічної безпеки держави є значним незадіяним ресурсним резервом налагодження ефективною дуальною структурно-функціональною взаємодією, що, з одного боку, формує передумови для стабілізації

міграції та вирівнювання демографічних дисбалансів у державі, а, з іншого, – стимулює розвиток процесів якісної безпекової трансформації суспільно-економічних відносин й функціонування національної економіки.

4.2. Удосконалення інституціонального забезпечення державної політики управління міграційними процесами

Економічний дискурс відносно інститутів та інституцій, їх ролі в економіці та суспільному розвитку, аспекти формування і функціонування інституційного або ж інституціонального середовища розпочався не так давно – наприкінці 20-х років ХХ ст., коли У. Гамільтон на широкий загальний використав поняття “інституціоналізм”, в основі якого знаходиться термін “інститут”. Проте, як відомо, дослідження безпосередньо в економічній теорії, які заклали фундамент подальшої еволюції теорії інституціоналізму, з’явилися ще швидше. До прикладу, Т. Веблен у праці “Теорія бездіяльного класу” (1899 р.) наводив змістове трактування інституту як форми опосередкування відносин між окремою особою та суспільством, визначав функції, які реалізують інститути, доводив, що це певна інстанція, яка існує довго і визначає низку ключових процесів. Хоча за такого трактування й складно було зрозуміти конкретну форму реалізації та місце інститутів в економічній системі країни (у т. ч. через те, що цей термін мігрував з психології, соціології та навіть юридичних наук), з розвитком інституціональної теорії все більше утверджувалися “матеріальні” (формальні) риси та навіть класифікація інститутів, не зважаючи на те, що під ними розумілися загальноприйняті норми, правила, переконання як вищі імперативи поведінки економічних агентів навіть відносно економічної чи іншої вигоди.

У 50-60 рр. ХХ ст. розвинулася теорія неоінституціоналізму, започаткована Р. Коузом та узагальнена Д. Норттом. Було сформоване більш чітке визначення поняття “інститут”, яке

актуальне й до нині: “... правила, механізми їх реалізації, норми поведінки, що вибудовують взаємодію між людьми на постійній ітеративній основі” [400, с. 1319-1332]. Ключовим аспектом у цьому підході стала позиція науковця, що інститути визначають правила гри суспільства. Наявність і належний розвиток інститутів більш важливий (у фокусі соціально-економічного розвитку країни), а ніж, до прикладу, великий капітал, ресурсне забезпечення, потужність державного апарату, наявність факторів виробництва та ін. У численних дослідженнях було доведено тісний зв'язок між розвитком інституційного середовища, наявністю системи необхідних інститутів, які ефективно працюють, та економічним зростанням і, навпаки, за їх відсутності або не реалізації функцій та завдань, їх імітування, чітко простежувалося гальмування структурних змін та реформ (У. Ростоу, Дж. К. Гелбрейт, Р. Хейлбронер, А. Тоффлер, Ж. Еллюль, Ф. Перру, П. Массе, Г. Мюрдаль). Крім того, Д. Норт чітко розмежував поняття “інститут” та “організація, інституція”, вважаючи, що саме інститути забезпечують регулювання економічних процесів і явищ.

Остання теза в сучасних наукових дослідженнях набуває все більшої суперечності. З одного боку, саме інститути, їх наявність, якість визначають правила поведінки економічних агентів. Однак, логічно, що хтось або щось має бути “носієм” інституту. Інститут не може функціонувати віртуально та виникнути на порожньому місці. Він має бути утвердженим у певному середовищі, а в інших випадках має бути суб'єкт, існування чи діяльність якого безпосередньо спрямовані на забезпечення дії властивого йому інституту. У першому випадку ведемо мову про законодавство та норми закріплені в інших офіційних документах держави, яких мають дотримуватися всі фізичні та/чи юридичні особи при здійсненні певних операцій чи видів економічної діяльності, а також т. зв. неформальні правила поведінки, звичаї (до прикладу сімейні традиції, морально-етичні норми, правила конкуренції та ринкової поведінки, відносини між контрагентами в бізнесі тощо).

У другому – про певні суб'єкти господарювання, інституції як організації, діяльність яких інституціалізує відповідний

інститут. До прикладу, у низці країн світу для забезпечення ефективного використання міграційного капіталу створюються спеціалізовані інвестиційні фонди як організації, які, втім, виступають як інститут фінансово-інвестиційної підтримки бізнес-проектів мігрантів. В розвиток зазначеного важливо зауважити, що одним з аргументів логіки розмежування понять “інституційне середовище” та “інституціональне середовище” якраз і є розгляд за першої ситуації лише інститутів, а за другої – інститутів та інституцій. Якщо так, то тоді, коли йдеться і про норми, і про суб’єктів – їх носіїв, правомірно використовувати термін “інституціональне середовище”.

З огляду на ці та деякі інші обставини якщо на сьогодні концептуально-базисне розуміння поняття інституту практично не змінилося, то формалізаційні аспекти змінюються та еволюціонують, а границя, що розмежовує інститути та інституції, значною мірою стирається. Більше того, в епоху бурхливого розвитку інтернет та інформаційно-комунікаційних технологій, які проникають у всі сфери суспільного життя та відносин, з’являються все нові форми інститутів, які іноді невіддільні від інституцій і навпаки.

Попри все вище зазначене, авторською позицією поділяються висновки, зроблені превалюючою більшістю і сучасних дослідників, і класиків, які визначають ефективно функціонуючі інституції головним чинником та передумовою ефективного державного регулювання у всіх царинах економіки, у т. ч. відносно управління міграційними процесами. Якби закони не приймалися, якби стратегії не реалізувалися, якби органи влади не створювалися і не залучалися без сформованого інституціонального середовища з ефективно працюючими інститутами та інституціями державна політика приречена на невдачу, а за кращої ситуації – на збереження вихідних позицій.

У багатьох сучасних вітчизняних наукових дослідженнях інституціональне середовище трактують, на погляд автора, вузько, класично та суто інституційно як сукупність базових юридичних, економічних, соціальних, політичних та інших норм і правил, які визначають суспільну, а також поведінку економічних агентів, а в сукупності – параметри

функціонування економіки та відтворювальних процесів [26; 166; 195].

Але, при цьому, можна виокремити й велику кількість наукових публікацій [4; 35], де все ж чітко простежується розуміння того, що організації діють практично в тому ж полі, що й інститути, підсилюючи одні одних; організації продукують інститути та часто без них останні не реалізуються, відповідно, організації виступають центрами генерування інститутів, а другі впливають на поведінку; організації інкорпорують інститути.

Додатковим аргументом на користь висновку про суттєву важливість включення до системи державного регулювання міграційних процесів організаційно-інституційних елементів можна врахувати достатньо широкі як інституційні, так і організаційні, економічні та інші можливості міжнародних й національних організацій з міграції, діаспори, захисту прав мігрантів, протидії торгівлі людьми та ін. Власне, наслідком їх діяльності і стає поява та дія потужних міграційних інститутів, часто наднаціональних. Відповідно, інституційне забезпечення державної політики управління міграційними процесами передбачає спеціальну декомпозицію за напрямками, рівнями, функціями, завданнями, цільовими орієнтирами та ін.

Відносно напрямів, то достатньо чітко виокремлюються три домінуючих – інституційно-правовий, інституційно-організаційний та інституційно-психологічний. Перший стосується законів та підзаконних актів органів влади всіх рівнів; другий – сукупності інституцій, утворених з владних структур, організацій громадянського суспільства та позадержавних установ, суб'єктів господарювання; третій – психологічного клімату як всередині країни, так і за кордоном, що породжується міжособистісною взаємодією, опосередковує різноманітні впливи та процеси прийняття особистісних рішень громадянами, стосується всіх аспектів навколишнього фізичного середовища та інформаційного простору, визначає поведінку кожної людини.

У підсумку вивчення результатів сучасних наукових досліджень [17; 44; 73; 317], власних висновків та узагальнень є

підстави стверджувати, що для кожного з них на сучасному етапі розвитку економіки України, міграційних процесів та формування системи державного управління в цій сфері характерні вади, недоліки і прогалини (рис. 4.4). Так, інституційно-правове забезпечення державної політики регулювання міграційних процесів представлено законами України “Про зовнішню трудову міграцію”, “Про імміграцію”, “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства”, “Про порядок виїзду з України і в’їзду в Україну громадян України”, “Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту”. Достатньо багато аспектів, пов’язаних з міграційними процесами, висвітлені в законах, які стосуються зайнятості, підтримки розвитку підприємництва, оподаткування (у т. ч. грошових трансфертів), соціального захисту, житлової політики, правил перетину кордонів та ін.

Нормативно-правове регулювання міграції, міграційних процесів та їх наслідків здійснюється також й у відповідності підзаконних актів. Йдеться про постанови Кабінету Міністрів України “Положення про державну міграційну службу України”, “Державна програма співпраці із закордонними українцями”, “Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України”; укази Президента України “Про Концепцію державної міграційної політики”, “Про додаткові заходи щодо державної підтримки сім’ї, охорони материнства, батьківства та дитинства” та ін.

Вже навіть поверхневого огляду переліку вказаних НПА достатньо аби вести мову про незавершеність вітчизняного інституційно-правового забезпечення регулювання міграції. Як вже зазначалося, міграційні процеси на нині розвинулися в системну проблему – загрозу більшості складових національної та економічної безпеки держави. Відтак, це дає підстави вести мову про об’єктивну необхідність прийняття базисного закону для забезпечення єдиного підходу до формування і реалізації державної політики в сфері управління міграційними процесами. По-перше, відсутність такого НПА слід визнати системною вадою державної інституціональної політики.

Напрями забезпечення	Недоліки	Наслідки
<p>Інституційно-правове</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Відсутність базового закону щодо державного управління міграційними процесами; ✓ відсутність комплексного закону щодо сприяння поверненню і репатриації мігрантів; ✓ відсутність регіонально-секторальних стратегій і програм управління міграційними процесами; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Розвиток неконтрольованих зовнішніх міграційних процесів та “неготовність” держави до управління ними; ➤ подальше зростання зовнішньої міграції на тлі дуже обмежених практик стаціонарного повернення; ➤ вплив зовнішньої міграції на критичне погіршення структури демо- та прострово-відтворювальних процесів;
<p>Інституційно-організаційне</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ відсутність в системі органів влади структури зі реалізації завдань управління процесами зовнішньої трудової міграції; ✓ слабкість інституційних можливостей ДМС України; ✓ відсутність координації з-поміж органів державної влади з питань управління міграційними процесами; ✓ недосконалість обліково-статистичного забезпечення політики; ✓ обмеженість можливостей дипломатичних представництв за кордоном; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зростання викликів демографічної, соціальної та виробничої безпеки в підсумку відсутності державної політики регулювання міграції; ➤ недовикористання можливостей міжнародної співпраці; ➤ несформованість єдиного цілісного мотиваційного середовища раціональної деактивізації міграції; ➤ відсутність реальних даних щодо обсягів, рівня, структури та, відповідно, наслідків міграційних процесів; ➤ незадіяння зовнішніх можливостей;
<p><i>державне</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ мала чисельність, слабкі ресурсні можливості громадських організацій в сфері міжнародної міграції; ✓ обмеженість інформаційно-коопераційних платформ для комунікації громадських організацій, зокрема за різними сегментами мігрантів, діаспори; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ невикористання громадського чинника “вгамування” міграції на тлі недовіри до держави; ➤ незадіяність інституту громадської комунікації для впливу на критичні сегменти міграції; ➤ послаблення можливостей громадського сектора;
<p><i>публічне</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ тінізація та низький рівень якості послуг суб’єктів ринку міграційних послуг; ✓ нереалізація базових функцій суб’єктів ринку міграційних послуг, зокрема захисної; 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ поширення іміджу країни з нерегульованим ринком міграційних послуг, що сприяє тіншовим переміщенням людей; ➤ посилення незахищеності українських зовнішніх мігрантів;
<p><i>ринкове</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ незадіяння потенціалу інформаційної політики стримування міграції та повернення мігрантів; ✓ недостатня соціальна відповідальність носіїв базисних соціальних інститутів та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ посилення міграційних установок та відчуття “непотрібності” державі, послаблення патріотичних чинників; ➤ збереження соціальних проблем дистантних сімей, неефективне використання міграційного капіталу.
<p>Інституційно-психологічне</p>		

Рис. 4.4. Інституціональне забезпечення державного управління міграційними процесами в Україні: аспект недоліків та їх наслідків

Джерело: авторська розробка.

По-друге, головним пріоритетом державної міграційної політики України на сучасному етапі розвитку, беззаперечно, є стримування подальшого нарощування обсягів зовнішньої міграції та активізація процесів повернення українців на батьківщину. Реалізація цього завдання стосується цілого комплексу розрізнених, але й пов'язаних між собою сфер життєдіяльності – зайнятості і праці, заробітної плати і доходів, бізнес-середовища і інвестицій, освіти і працевлаштування, якості життя і екології, політико-економічної стабільності і бачення стратегії розвитку країни, соборності і розвитку нації. Цей логічний ряд можна продовжувати. Відповідно, виникає питання можливості злагодженого, узгодженого і послідовного регулювання всіх цих та пов'язані з ними процесів у межах різних, часто не пов'язаних між собою НПА. Оскільки – ні, то вочевидь потрібен окремий закон, який би стосувався повернення і репатріації вітчизняних мігрантів.

Позитивно, що в Україні було прийнято Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року. Але цей плановий НПА не визначає орієнтирів країни щодо регулювання міграції, до прикладу, молоді, інтелектуальних кадрів, науковців, інноваторів, підприємців, окремих професій (викладачі, медики, технічні працівники). Не враховується специфіка міграційних тенденцій й в окремих регіонах країни, зокрема Карпатському регіоні, де процеси міграції найбільш інтенсивні і вже зараз цілі населені пункти пустують. Відтак, недоліком інституційно-правового забезпечення державного управління міграційними процесами слід справедливо вважати відсутність регіонально-секторальних стратегій і програм.

Попри інституційно-правовий аспект значно системні проблеми характерні для інституційно-організаційного напрямку інституціонального забезпечення. Тут вже достатньо зауважити навіть лише на відсутності в системі органів державної влади структури, яка б реалізувала завдання управління процесами зовнішньої трудової міграції. Хоча згідно Положення про Державну міграційну службу України визначено, що ця структура є “центральним органом виконавчої влади, ... який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та

еміграції)...” [183], відповідні функції та завдання (як органу, що формує та реалізує повноцінну міграційну політику) для міграційної служби і її представництв не передбачені. Такими повноваженнями не наділений жоден інший орган державної влади в Україні.

ДМС України не має достатніх можливостей (інституційних, ресурсних, кадрових та ін.) для реалізації державної політики в сфері управління міграційними процесами. ДМС України на нині це, скоріше, суто адміністративний орган, який надає послуги у сферах громадянства, дозволів на імміграцію, посвідок на тимчасове перебування в країні іноземців, статусу біженця, протидії торгівлі людьми, нелегальній міграції в Україну.

Відсутність централізованого органу з формування та реалізації державної політики у сфері управління міграційними процесами накладається й на проблему неналагодженості комунікації між різними органами як законодавчої, так і виконавчої влади різних рівнів та відносин, що перешкоджає цілісності і злагодженості політики в аналізованій сфері. Відтак, послаблюється потенціал тих достатньо прогресивних ініціатив найвищих органів влади зі стимулювання повернення українців, як от дешеві кредити, безповоротна фінансова підтримка тощо. Адже такі імпульси для мігрантів розбиваються об “стіну” адміністративних перепон для створення і розвитку бізнесу, соціальної вразливості (через перерваний трудовий стаж, відмови у субсидуванні, навчанні за кордоном, труднощі легалізації доходів), багатьох інших проблем адаптації.

Суттєвою проблемою інституційно-організаційного забезпечення державної політики управління міграційними процесами в Україні потрібно вважати й недосконалість обліку та статистики міграції. Вже багато років для нашої країни актуальними є питання: скільки реально в країні та її регіонах проживає населення, якою є чисельність осіб, що беруть участь в тих, чи інших видах та формах міграційних переміщень, скільки і в яких країнах вони перебувають, якою є їх зайнятість, умови проживання та праці. Логічно, що за ситуації відсутності (принаймні суттєвої неточності) інформаційно-аналітичних

даних апріорі неможливо сформувати адекватну державну політику.

Потрібно вести мову й про недосконалість вітчизняного публічного та ринкового складників інституційно-організаційного забезпечення державної політики управління міграційними процесами України. Щодо першого, то дуже в незначній мірі зараз використовуються організації громадянського суспільства, а також інші суб'єкти господарювання в системі політики врегулювання міграційних процесів, що суттєво послабило можливості держави у стримуванні активізації зовнішніх міграційних процесів в цілому та ще й на тлі суспільної недовіри до обіцянок представників влади. При цьому значно потужніший вплив на регулювання особливостей міграції молоді та інших соціальних груп населення, прийняття рішення про строки міграції з стратегією повернення мають саме громадські організації. Останні також і використовують кращі засоби для комунікації з мігрантами. Відтак, недовикористання їх можливостей – слабка риса державної політики в аналізованій сфері.

Щодо другого, то є всі підстави стверджувати про те, що вітчизняний ринок міграційних послуг у вигляді найкращих світових практик не сформований. Відповідно, його інституційні елементи не реалізують свої головні функції і завдання. Звідси тенденція до високого рівня неофіційних переміщень і зайнятості, невідповідності декларованих умов праці, проживання та навіть перебування фактичним, тінізація заробітків, виконання робіт, які не відповідають фаху, втрата кваліфікації та погіршення здоров'я українців. Ці та інші чинники призводять до повної/часткової незахищеності низки законних прав та інтересів вітчизняних мігрантів за кордоном.

Не працює в Україні й чинник інституційно-психологічного забезпечення державної політики управління міграційними процесами. Інформаційна політика з наслідками впливу на прийняття оптимальних (з огляду на узгодження інтересів громадянина та держави) рішень особами, які планують та/чи вже реалізували міграційні плани, не налагоджена. У підсумку це призводить до подальшого посилення міграційних установок

населення, зростання обсягів та рівня міграції і, відповідно, збереження соціальних проблем дистантних сімей, втрат інтелектуально-кадрового потенціалу та недовикористання міграційного капіталу.

Визначені недоліки і слабкі місця в системі інституціонального забезпечення державного управління міграційними процесами, фактично, слугують орієнтирами для вироблення політики її удосконалення (рис. 4.5). Першочергового покращення потребує вітчизняне законодавство як основа інституціонального забезпечення державної політики. Для повноцінної інституціалізації всіх засад державного регулювання міграційних процесів важливе прийняття закону “Про засади державного управління міграційними процесами в Україні”, положення якого б чітко закріпили (уточнили) ключові терміни та поняття міграції.

Стратегування також повинно визначити мету та загальні і спеціалізовані (еміграція стаціонарна, трудова, освітня, імміграція, повернення українських мігрантів, внутрішня міграція, локалізація та ефективне використання людського потенціалу, ін.) стратегічні завдання, принципи державної політики, узагальнили правову основу регулювання міграційних процесів, визначили склад регулюючих механізмів в аналізованій сфері, завдань для всіх безпосередніх і дотичних органів державної влади, управління, інформаційне та фінансово-ресурсне забезпечення державної політики за всіма визначеними як на стратегічний, так і тактичний період інструментами і заходами, які плануються для реалізації.

Авторською позицією поділяється ініціатива низки науковців, передовсім О. Малиновської [97], щодо високої актуальності, доцільності та своєчасності створення при Кабінеті Міністрів України (під головуванням Першого віцепрем'єр міністра України) Міжвідомчого консультативно-дорадчого органу з питань управління міграцією. Причому такий шлях інституціалізації органу, який би координував державну політику управління міграційними процесами, видається найбільш оптимальним.

Напрями забезпечення	Стратегічні завдання	Заходи
<p>Інституційно-правове</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Формування повноцінного, збалансованого та узгодженого між собою нормативно-правового тла державного управління міграційними процесами; ➤ розвиток системи стратегування та планування державної політики управління міграційними процесами; 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Прийняття закону “Про засади державного управління міграційними процесами в Україні”; ✓ прийняття постанови КМУ про створення міжвідомчих дорадчих органів з управління міграцією на всіх рівнях; ✓ прийняття закону “Про національну програму управління міграційними процесами в Україні”;
<p>Інституційно-організаційне:</p> <p style="text-align: center; font-size: small;">державне</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ імплементація нової організаційної структури управління міграційними процесами; ➤ підвищення ефективності державного регулювання міграції за кордоном; ➤ становлення системи повноцінного кількісно-якісного обліково-статистичного забезпечення політики управління міграціями населення; 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ забезпечення достатніх ресурсних можливостей і повноважень органу з управління міграційними процесами держави; ✓ розвиток інституційної та інформаційно-комунікаційної співпраці в системі органів, відповідальних за управління міграційними процесами та пов’язаними з ними наслідками; ✓ упровадження моніторингу міграції, покращення міждержавної співпраці в сфері обліку міграції, імплементація закордонного досвіду збору даних;
<p style="text-align: center; font-size: small;">публічне</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ включення в систему управління міграційними процесами та реалізація потенціалу суб’єктів громадянського суспільства і великого бізнесу; 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ грантова підтримка проєктів з міграції, зв’язків з діаспорою, зокрема зі створення площадок комунікації і співпраці; ✓ кооперація вітчизняних та міжнародних організацій з міграції для реалізації проєктів впливу на критичні сегменти міграції (регіони, вікові, професійні, інтелектуальні, ін. групи);
<p style="text-align: center; font-size: small;">ринкове</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ становлення збалансованої та ефективної системи елементів ринку міграційних послуг; ➤ розвиток інфраструктури ринку міграційного капіталу; 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ легалізація та ліцензування суб’єктів ринку міграційних послуг; ✓ покращення системи контролю якості міграційних послуг; ✓ децентралізація та дерегулювання надання базових міграційних послуг;
<p>Інституційно-психологічне</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ формування необхідного інформаційно-психологічного середовища міграційної активності населення в країні та за кордоном. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ грантова підтримка проєктів поінформування загроз міграції, зайнятості та бізнесу в Україні; ✓ ініціювання та підтримка проєктів співпраці соціальних інститутів у подоланні негативних наслідків міграції.

Рис. 4.5. Інституціональне забезпечення державного управління міграційними процесами в Україні: аспект стратегічних завдань та заходів регулювання
Джерело: авторська розробка.

По-перше, це не передбачає виділення ресурсного забезпечення на створення нової державної структури. По-друге, не перевантажується ДМС України додатковими функціями і завданнями, залишаючись як орган в системі МВС України з суто адміністративно-контролюючими функціями. По-третє, високий міжвідомчий статус дозволяє залучити представників органів влади (і не тільки) різних сфер управління процесами суспільного та економічного розвитку.

Важливо вести мову про подальший розвиток цієї слушної альтернативи, зокрема в руслі створення міжвідомчих координаційно-дорадчих структур на всіх рівнях управління, передовсім – регіональному, що дозволило б фактично започаткувати процеси формування і реалізації справжньої різносторонньо узгодженої регіональної політики управління міграційними процесами та регулювання їх супутніх тенденцій, фактичних і потенційних наслідків.

Прийняття базисного закону, а також створення міжвідомчого координаційного органу стали б вагомими кроками на шляху вдосконалення інституційно-правового базису державної політики. Втім, важливо ще інституціалізувати та законодавчо закріпити практику системного планування державної політики в аналізованій сфері.

Йдеться про прийняття закону України “Про національну програму управління міграційними процесами в Україні”. Мотивація такого кроку наступна. На сьогодні заходи державної політики управління міграційними процесами плануються виключно на центральному рівні у межах заходів Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року (чинним є План заходів на 2018-2021 рр. щодо реалізації Стратегії [182]). Проте, такий підхід має, як мінімум, дві вади. Перша – стратегія є документом довгострокового планування, а заходи політики мають визначатися на коротший строк у відповідності до програми державної політики. Друга – чотирирічний строк заходів надто тривалий, коли ситуація змінюється швидше.

Відтак, як свідчить досвід інших держав, а також загальновідомі методичні положення стратегічного планування, попри Стратегію (яка визначає довгострокові стратегічні орієнтири), країна має мати національну та регіональні програми (на середньострокову перспективу), а також одно-дворічні плани заходів. Власне, такі положення були б інституціалізовані у межах відповідного закону.

Як свідчить досвід державного регулювання економіки, у тому числі вітчизняний, наявність закону про створення та функціонування певної державної структури ще не означає її високу ефективність. Причиною є брак ресурсного забезпечення та/або обмеженість необхідних прав, коли напрацьовані рішення не мають свого подальшого доведення до рівня заходів державної політики. Відтак, критично важливо аби після створення міжвідомчих координаційних органів вони так і не перетворилися на дорадчо-консультаційні. Такі структури мають мати достатній склад постійно діючого персоналу та інше відповідне ресурсне забезпечення для реалізації на постійній основі базових функцій управління – аналізу, планування, організації, мотивації та контролю.

Окреме питання – це повноваження органів з управління міграційними процесами країни та регіонів. Для забезпечення належного рівня повноважень необхідно при прийнятті положення Кабінету Міністрів України про створення та функціонування зазначених структур чітко передбачити періодичність засідань (до прикладу, не рідше одного разу на квартал або півроку), а також визначити умову, що всі засідання завершуються складанням конкретних пропозицій (щодо механізмів, інструментів, засобів державної політики), які в обов'язковому порядку розглядаються на черговому засіданні уряду (відповідних обласних або інших органів влади).

Логічно, коли відповідні локації для функціонування органу з управління міграційними процесами будуть створені на базі Державної міграційної служби України (на центральному рівні) та її територіальних представництв (на регіональному рівні). При цьому важливо забезпечити розвиток інституційної та інформаційно-комунікаційної співпраці в системі всіх органів

влади, які і відповідальні за управління міграційними процесами, і дотичні до них. Йдеться про представників економічного та соціального блоків, внутрішніх та закордонних справ, прикордонних служб, зайнятості, освіти, статистики, організацій роботодавців та профспілок, науковців та громадських організацій. Окреме питання – це залучення до роботи (співпраці) представників міжнародних організацій з міграції, праці, захисту прав людини, біженців, діаспори та ін. Їх участь надала б вищої статусності органу, сприяла б напрацюванню виважених і системних рішень, дозволила б лобювати упровадження рішень й на міжнародному рівні.

У цьому аспекті закономірним продовженням державної політики стало б розширення функцій і завдань дипломатичних представництв України. Йдеться про створення додаткових підрозділів з дослідження проблемних аспектів міграції при вітчизняних дипломатичних представництвах у країнах – лідерах за обсягами міграції населення з України. Фактично це інституціоналізація міграційного омбудсмена як посадової особи з функціями та завданнями дотримання законних прав і інтересів громадян України на території інших держав. Такий інститут забезпечив би збір інформації (кількісної – статистичної та якісної – експертної) про обсяги та структуру міграційної активності, види міграції, сфери освіти та зайнятості, проблемні аспекти перебування громадян за кордоном, випадки порушення прав та досвід їх вирішення, комунікацію між мігрантами та певними інституціями на батьківщині.

Можна говорити, що запровадження інституту міграційного омбудсмена одночасно слугувало б якісним вирішенням існуючої прогалини в системі елементів ринку міграційних послуг України – недостатності соціально-психологічних міграційних послуг з питань забезпечення мовної, культурної та іншої інтеграції, адаптації до особливостей країни перебування, проведення превентивних заходів щодо забезпечення соціальної безпеки та ін.

З огляду на існування проблеми відсутності належної повноцінної інформаційно-аналітичної бази для прийняття управлінських рішень в сфері міграції актуалізується висновок

відносно врахування цього аспекту при покращенні інституційно-організаційної складової інституціонального забезпечення державного управління міграційними процесами в Україні. Йдеться про інституціалізацію практики запровадження на центральному рівні національного, а на місцевому – регіонального моніторингу міграції. Окрім того, значним потенціалом характеризується й такий інструмент, як покращення міждержавної співпраці в сфері обліку міграції, включно зі використанням закордонного досвіду збору даних.

У 2019-2020 рр. Україна розпочала таку роботу та було укладено низку двосторонніх протоколів з окремими країнами ЄС про наміри щодо обміну даними в сфері міграції. Але діяльність в цьому напрямі слід розвивати для отримання від статистичних служб інших країн (особливо з найвищим рівнем міграційної активності населення) достатньої інформації про обсяги, структурні та інші характеристики міграційних процесів. Україні слід також перейняти, до прикладу, досвід Польщі щодо збору міграційних даних з різних джерел – від місцевих органів влади (реєстрація при прибутті), роботодавців (оформлення працівника), закладів освіти (при поступленні на навчання), прикордонних служб (при перетині кордону), інших державних структур, неурядових організацій.

Співпраця з іншими країнами дозволила б усунути такі вади обліку міграції в Україні, як розпорошеність даних про осіб, які змінюють місце проживання і праці, з-поміж різних міністерств і відомств; недостатність належної координації даних міністерств і відомств в оцінці обсягів та структури міграційних процесів; відсутність якісного демографічного реєстру населення при проведенні вибіркового обстеження міграції; брак інформації щодо соціально-економічних характеристик трудових мігрантів та впливу таких міграцій на країни походження і країни призначення; неузгодженість та розбіжність даних вітчизняного статистичного обліку та міжнародних баз (Євростату, ОЕСР, МОМу, МОПу) з питань міграції.

Не відкидаємо й актуальності створення на місцевому рівні центрів моніторингу та досліджень міграції, інформативно-

комунікативних порталів, інформаційних платформ для комунікації (налагодження спільних досліджень, співпраці), створення інтегрованих інформаційно-аналітичних баз даних про освітню та трудову міграцію, узгодження діяльності служб статистики, ДМС, громадських та наукових організацій з проблем покращення обліку і статистики міграції.

Ключовим мотивом удосконалення громадської компоненти інституційно-організаційної складової інституціонального забезпечення управління міграційними процесами в Україні є досягнення більш активної участі громадського середовища у вирішенні проблемних аспектів міграційної активності населення. Відтак, у цьому керунку, органам влади всіх рівнів слід працювати над наданням грантової підтримки проєктам організацій з міграції, зв'язків з діаспорою, зокрема зі створення площадок комунікації і співпраці.

Так, високе прикладне значення має, але практично не використовується на сьогодні, інститут міжнародного громадського співробітництва у різних сегментах міграційної проблематики. Як свідчить зарубіжний досвід, налагодження комунікації в сфері науки та наукових досліджень (через інститут діаспори) дозволяє отримати такі ефекти: обмін провідними науковцями для отримання досвіду і знань, повернення на батьківщину; переймання досвіду щодо організації та проведення наукових досліджень, включно зі створенням дзеркальних лабораторій (досвід Китаю, Індії, Туреччини, Чилі, Польщі та ін. країн); осучаснення тематики та програм наукових досліджень, отримання спільних наукових результатів та їх комерціалізація.

Розвиток таких практик потребує активізації діяльності владних структур (Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство економіки України) щодо відкриття інформаційних порталів (наприклад, UKRAINet (Української міжнародної академічної мережі)), на основі яких буде відбуватися розміщення й обмін даними, вихід

на владні структури інших країн, а також міжнародні організації з ініціативою до співпраці.

Слід також розвивати та ефективно використовувати потенціал кооперації вітчизняних і міжнародних організацій з міграції для реалізації проєктів впливу на ті, чи інші сегменти, сфери міграції. Громадські організації, що спеціалізуються на певних соціальних групах населення, професіях, регіонах, мали б бути залученими до управління міграційними процесами шляхом проведення досліджень, комунікативних заходів, навчань, консультацій, вироблення політики тощо. Для активізації діяльності у визначеному напрямі органам влади слід започаткувати практику грантових (або принаймні дольової участі) програм для відповідних організацій. Перевага в такому разі могла б надаватися проєктам, до очікуваних результатів реалізації яких зокрема відносяться: розробка локально-секторальних стратегій інтеграції та повернення мігрантів, залучення коштів і формування фондів фінансової підтримки мігрантів за кордоном, ресурси яких використовуються в цілях комунікації та пропагування настроїв до повернення й реалізації накопиченого потенціалу в Україні, розвиток трудової та академічної мобільності у фокусі збереження і ефективного використання інтелектуально-кадрового потенціалу України.

Що стосується ринкової компоненти інституційно-організаційної складової інституціонального забезпечення управління міграційними процесами в Україні, то ключовим тут є формування прозорого, легального, ефективно функціонуючого ринку міграційних послуг з усіма необхідними елементами. Адже розвинений ринок міграційних послуг дозволяє покращити умови здійснення міграційних переміщень, отримання супутніх послуг, пов'язаних з міграцією, мінімізувати істотні ризики міграційних процесів, підвищити ефективність державної міграційної політики.

На поточному етапі його функціонування та розвитку ключовими недоліками є тінізація (передовсім суб'єктів господарювання, що надають транспортні та рекрутингові послуги), мізерна чисельність та дуже обмежені можливості легальних посередників, а також практично нереалізація

найбільш важливих функцій зі захисту прав та інтересів українців за кордоном. Відтак, політика держави у цьому керунку має передбачати застосування більшою мірою адміністративних інструментів та засобів, орієнтованих на легалізацію та ліцензування суб'єктів ринку міграційних послуг, покращення системи контролю якості міграційних послуг. Це сприятиме збільшенню чисельності офіційно діючих суб'єктів ринку, його легалізації та капіталізації, розширенню інституційних можливостей, у т.ч. відносно впливу на перебіг міграційних процесів на зовнішніх ринках.

Наступним етапом (після легалізації та насичення пропозиції) державної політики стосовно розвитку ринку міграційних послуг України має стати децентралізація і дерегулювання системи надання базових міграційних послуг. У країні з ринковою економікою і високим рівнем конкуренції, не можуть виключно державні послуги надавати основні міграційні послуги (посвідки, дозволи, оформлення в'їзду/виїзду тощо).

Правова та організаційна складові інституціонального середовища управління міграційними процесами в Україні можуть бути якісно підсиленими політикою в межах інституційно-психологічного напрямку. Така діяльність дозволила б закріпити необхідні міграційні установки як чинних, так і потенційних мігрантів, принципами яких є повернення, розвиток, нагромадження знань та капіталу, їх ефективне використання, реалізація потенціалу мобільності, заміщення зовнішньої міграції внутрішньою.

Відтак, органам державного управління потрібно активніше працювати у напрямі ініціювання, підтримки та просування проєктів публічно-приватного партнерства, а також залучення фінансово-ресурсних і організаційних можливостей міжнародних організацій та фондів технічної допомоги для нарощування чисельності, зростання якості заходів зі поінформування і пропагування переваг та загроз міграції, зайнятості і бізнесу в Україні. Ефективним може бути лише повноцінне інституціональне забезпечення управління міграційними процесами України за умови реалізації правового, організаційного та психологічного середовища.

4.3. Система моніторингу міграційних процесів у проекції соціально-економічного розвитку

Ефективність державної політики управління міграційними процесами залежить від повноти, надійності та компаративності даних, застосування яких позитивно впливає на процес прийняття рішень органів влади у сфері міграції. Проблема інформаційно-аналітичного й інституційно-організаційного забезпечення моніторингу міграційних процесів в Україні залишається актуальною, особливо у період структурних реформ національної економіки. Насамперед, в Україні відсутні бази даних щодо основних структурно-динамічних характеристик і параметрів міграції, зокрема потенційних і реальних масштабів, міграційних векторів, соціально-демографічних характеристик мігрантів, а також обсягів грошових переказів трудових мігрантів у національну економіку інших трансфертів. Фрагментарність системи моніторингу міграційних потоків є викликом для формування і реалізації державної політики управління міграційними процесами, проведення наукових досліджень, розробки програм у сфері рееміграції, інтеграції й адаптації мігрантів, а також для оцінювання наслідків, ризиків і загроз для розвитку національної і регіональної економік. Без повної і своєчасної інформації щодо міграції населення унеможлиблюється оцінювання поточного попиту та пропозиції робочої сили на національному та регіональних ринках праці, а також знижується ефективність соціальних програм і державної політики управління міграційними процесами.

В основу численних досліджень міграції населення і її соціально-економічних причинно-наслідкових зв'язків з економікою та управлінням розвитком національним господарством лежать сегментовані дані, джерелом яких є спеціальні обстеження трудової міграції, організовані за підтримки МОМ і МОП, а також модульні вибірккові обстеження міграції, проведені Державною службою статистики України. Однак, соціологічні обстеження міграційних потоків в Україні у

більшій мірі стосуються лише трудової міграції і причин її поширення, відтак, поза увагою залишається проблема моніторингу освітньої і академічної міграції, міграції молоді та висококваліфікованих кадрів, а також міграційних намірів і установок (аспірацій).

Так, вибіркові соціологічні обстеження і нерівномірна статистика масштабів міграції населення України не можуть бути повною інформаційною базою для оцінювання міграційної ситуації в країні. Суттєвою прогалиною аналітичного забезпечення моніторингу міграційної активності населення України є відсутність перепису і національного реєстру населення. Наслідком цього є низька статистична значущість усіх демографічних індикаторів, які розраховуються територіальними органами державної статистики, що у підсумку веде до викривлення даних і показників національної статистики.

В Україні спостерігається неузгодженість національної і міжнародної статистичних баз даних щодо кількісно-якісних характеристик міграції, а також невідповідність вітчизняних понять у сфері міграції міжнародним стандартам. Україна робила спроби імплементувати в практику використання інформаційно-аналітичної системи управління міграційних процесів у проєкції Єдиного державного демографічного реєстру. Однак, рівень реалізації цього проєкту залишився низьким, як і інтеграція даних між Єдиним державним демографічним реєстром і Державним реєстром актів цивільного стану громадян, а також іншими реєстрами. Недостатнім залишається рівень поширення і публікації даних у сфері міграції, а також результатів численних досліджень і мікроданих. Так, формування моніторингу міграційних потоків задля забезпечення надійних і комплексних даних щодо міграції з відповідним організаційно-інституційним забезпеченням є однією з вимог Плану дій з лібералізації візового режиму, наданому Україні ЄС.

Облік і документування даних у сфері міграції з використанням інформаційних систем і сучасного програмного забезпечення вимагає узгоджених дій центральних,

регіональних і місцевих органів влади. Відтак, лонгitudні модульні обстеження домогосподарств на предмет міграційних аспірацій і соціально-економічної депривації територіальними органами Державної служби статистики України сприятимуть формуванню системи показників щодо рівня готовності населення до зовнішньої міграції, причин трансформації негативних намірів на позитивні установки, а також рівнів соціальної вразливості груп населення, окремих категорій чи території загалом. Облік міграційних аспірацій і соціально-економічної депривації виступить підґрунтям побудови міграційного паспорту та профілю регіонів, що дозволить здійснювати компаративний аналіз потенційної міграції населення і виокремлювати території із критичними рівнями позитивних міграційних аспірацій. Примітно, що кластеризація територій за рівнями соціально-економічної депривації може бути ефективним інструментом формування проактивної політики мінімізації соціальної вразливості населення.

Обстеження домогосподарств і суб'єктів бізнесу щодо внутрішньої трудової міграції населення можуть бути інструментом забезпечення системності моніторингу внутрішніх міграційних процесів, які нині відсутні в Україні. Так, повноваженнями щодо проведення вибіркового обстежень суб'єктів бізнесу повинна бути наділена Державна служба України з питань праці, а щодо обстеження домогосподарств – ДМС України. Результати обстежень могли б виступити базисом для формування системи мікроданих щодо обсягів, рівня поширеності, географічної спрямованості внутрішньої трудової міграції населення, а також соціально-демографічних характеристик трудових мігрантів.

Система міграційних мікроданих і облік міграційних процесів на регіональному рівні є підґрунтям для формування регіональної міграційної політики, яка враховує особливості територій, особливо прикордонних, щодо розвитку соціально-економічного середовища, міграційних ризиків і загроз. Напрямами регіонального моніторингу міграційних процесів є облік еміграційних та імміграційних процесів, набуття і припинення громадянства. Так, облік еміграційних процесів в

Україні потребує суттєвого удосконалення як у частині організації збору даних, інституційного забезпечення процесу документування, аналізу та поширення, так і використання сучасних програмних засобів та інформаційних систем. Відтак, виникає необхідність реформування документообліку перетину кордону територіальних органів державної прикордонної служби України, зокрема облік еміграційних процесів за віком, статтю, причиною виїзду і професійно-кваліфікаційними характеристиками одночасно, а також міграційними намірами, країнами народження, поточного та попереднього проживання. Зазначена структуризація дозволить наповнити державний реєстр-емігрантів, сформувати регіональні бази даних у розрізі демографічних ознак, облікувати зовнішніх трудових і освітніх мігрантів, що у сукупності приведе до наповнення національної системи показників зовнішньої міграційної активності населення.

Варто зазначити, що інституційним суб'єктом забезпечення обліку еміграційних процесів має стати Міністерство цифрової трансформації України, основним завданням якого буде цифровізація процесів контролінгу у сфері міграції, інтеграція різних державних реєстрів з базою даних територіальних органів державної прикордонної служби, а також створення надійних каналів трансферту даних для використання у практичній діяльності органів влади, науковців та інших зацікавлених осіб. Державна служба статистики як головний орган акумуляції даних у сфері міграції має бути мостовим елементом забезпечення ведення дзеркальної статистики основних країн-реципієнтів людських ресурсів.

Облік імміграційних процесів на регіональному рівні територіальними органами державної прикордонної служби України у тісній співпраці та координації дій з ДМС сприятиме формуванню регіональних баз даних структурно-динамічних характеристик імміграції, що сприятиме забезпеченню комплексних даних національної статистичної бази у сфері зовнішньої міграції, у т.ч. трудових і освітніх іммігрантів.

Важливого значення для формування системи моніторингу міграційних процесів в Україні як основи статистичного обліку

міграції населення є збір і аналіз даних щодо набуття і припинення громадянства за віком, статтю і країною громадянства. В Україні облік і поширення даних щодо набуття і припинення громадянства є повноваженнями ДМС і Міністерства закордонних справ України. Однак, Державна служба статистики України повинна також оперувати даними щодо зміни громадянства задля оцінки обсягів імміграції у складі населення країни. Інтеграція статистичних даних сприятиме доповненню національної бази даних у сфері міграції компонентною щодо статево-вікової структури та місця перебування осіб, які отримали або припинили громадянство України. Примітно, що така система дозволить облікувати й осіб без громадянства.

На національному рівні моніторинг міграційних процесів як інструмент реалізації державної політики управління міграційними процесами передбачає два етапи, реалізація яких підвищує ефективність системи регулювання міграційними потоками у проекції забезпечення розвитку національної економіки – (1) облік міграційних трансфертів за обсягами, географічною спрямованістю і цільовим спрямуванням; (2) моніторинг дисбалансів і диференціацій соціально-економічного розвитку регіонів у проекції впливу міграції на розвиток національної економіки. Проектована система моніторингу міграційних процесів в Україні, її інформаційно-аналітичне та інституційно-організаційне забезпечення наведені на рис. 4.6.

Примітно, що суттєвою прогалиною формування системи моніторингу міграційних процесів в Україні є облік фінансових потоків мігрантів. Наявна статистика не відображає реальних обсягів міграційних трансфертів, а лише частково демонструє структуру та напрями використання грошових переказів мігрантів, оскільки значна частина грошової маси коштів мігрантів передається в Україну через неформальні канали.

Система кількісно-якісних характеристик

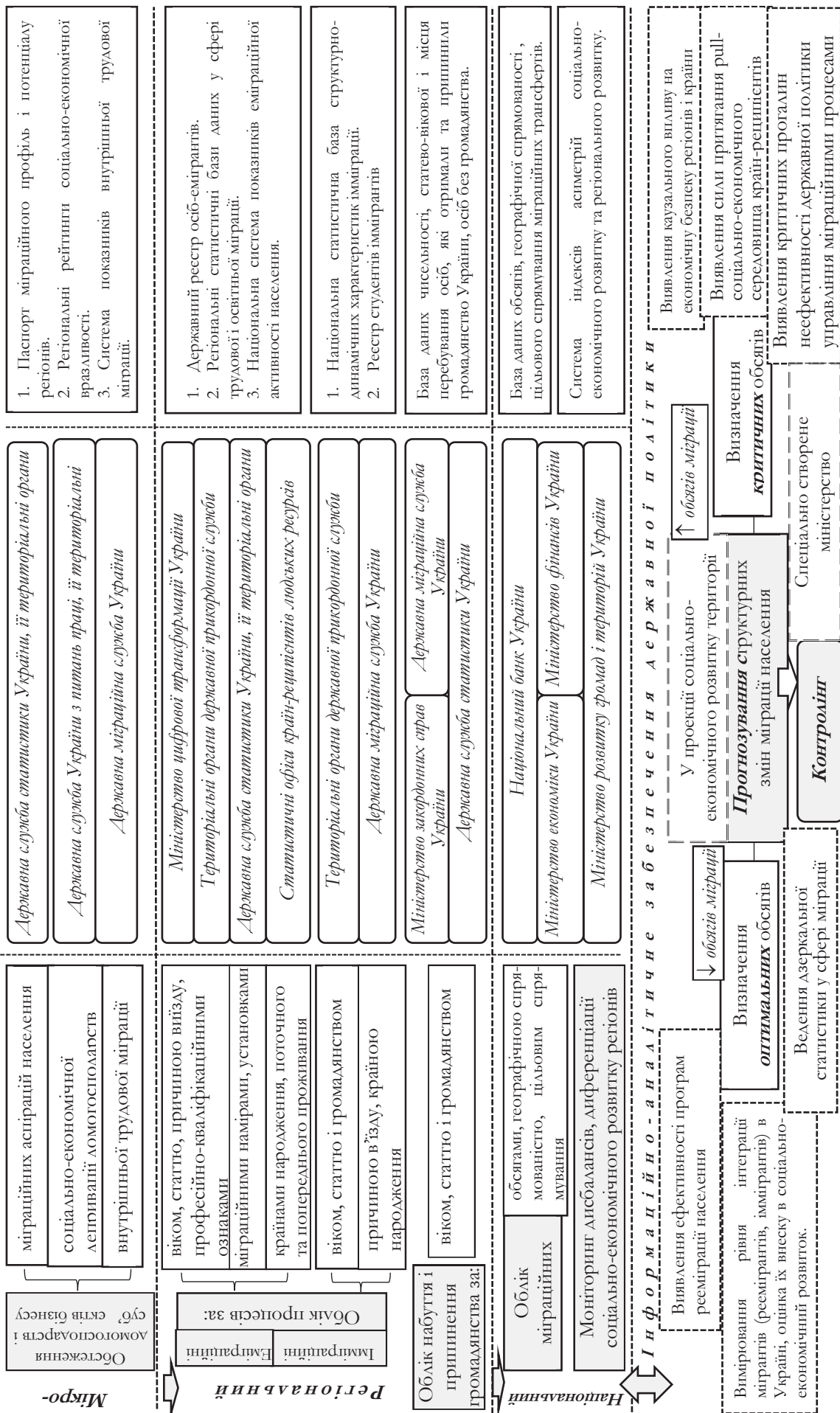

Рис. 4.6. Система моніторингу міграційних процесів в Україні: інформаційно-аналітичне й інституційно-організаційне забезпечення. Джерело: авторська розробка.

Відтак, сучасні дослідження причинно-наслідкового зв'язку міграційних трансфертів і рівня життя населення, а також параметрів розвитку економічної системи мають статистичну похибку. Тому відповідальність за повний і достовірний облік масштабів фінансових потоків мігрантів має нести Національний банк України у координації з міністерствами фінансів і економіки країни. Використання інтегрованих баз даних і нова методологія обчислення обсягів грошових переказів мігрантів дозволить відповідним органам центральної і регіональної влади оперувати реальними даними щодо обсягів і географічної спрямованості трансфертів, що приведе до ефективізації програм цільового спрямування міграційних переказів для забезпечення регіонального розвитку та національної економіки загалом.

Моніторинг міграційних процесів в Україні у проекції соціально-економічного розвитку вимагає високого рівня інформаційно-аналітичного забезпечення, в основі якого лежить прогнозування структурних змін міграції населення і контролінг за виконанням операційних завдань. За умови, що потенційні масштаби міграції зростатимуть, виникає необхідність розрахунку критичних обсягів міграційних процесів у контексті економічної безпеки як регіонів, так і країни загалом, а також забезпечення розвитку соціально-економічного середовища.

Виявлення каузального взаємозв'язку змін структурних характеристик міграції і економічної безпеки країни дозволить забезпечити високу ефективність і належний рівень керованості міграційних процесів у коротко- і довгострокових часових лагах. Результати аналізу причинно-наслідкового впливу, які дають також змогу визначати міграційні розриви у соціально-економічному розвитку територій, становлять базис для виявлення критичних прогалів неефективності системи державного управління міграційними процесами. За умови, що потенційні масштаби міграції гіпотетично можуть зменшуватися, виникає потреба у формуванні аналітичного супроводу щодо розрахунку оптимальних обсягів міграційних процесів, інформаційним забезпеченням чого має бути дзеркальна статистика щодо міграційної активності населення

України найбільших за обсягами країн-реципієнтів людських ресурсів. Основними напрямками удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державної політики управління міграційними процесами є виявлення ефективності програм реєміграції, а також розробка нових інноваційно орієнтованих методичних підходів до розрахунку рівня інтеграції мігрантів і оцінювання їхнього внеску в соціально-економічний розвиток країни.

Варто відзначити, що апробовані раніше численні моніторинги міграційних процесів у поточній динаміці не враховували вплив соціально-економічного розвитку території, рівні депривації і міграційних аспірацій (наміри, установки) населення, у т.ч. за часовими критеріями, мети поїздки і міграційним вектором. Виникає необхідність інтеграції окремих етапів наявних практик обліку міграційних потоків у системний моніторинг, в основі якого розрахунок *емпіричного показника потенційної міграції, зваженого на рівень депривації окремих складових соціально-економічного розвитку країни*, що дасть змогу обґрунтувати пороговий рівень міграційного потенціалу із можливостями виявлення граничного впливу на розвиток соціальної сфери й економічної системи. Реалізація моніторингу міграційних процесів дозволить моделювати інтенсивність зовнішньої міграції з врахуванням змін рівня соціально-економічного розвитку, визначати ефективність реалізації поточної державної політики управління міграційними процесами.

Так, ефективність державної політики управління міграційними процесами в Україні залежить від комплексності та системності реалізації моніторингу міграції, основними завданнями якого є виявлення поточних обсягів міграційних потоків, їх еластичність до зміни темпів соціально-економічного розвитку країни (території, регіонів, громад), а також потенційних обсягів міграції, формування альтернативних варіантів оптимізації масштабів міграційних процесів для забезпечення соціально-економічного розвитку країни та збереження людського потенціалу. На рис. 4.7 наведено *алгоритм діагностики міграційних намірів населення* як

превентивної інформаційно-аналітичної характеристики формування міграційного профілю і потенціалу території. Імплементация альтернативної форми інформаційно-аналітичного забезпечення діагностики міграційних аспірацій дозволить визначати поточний їх рівень, виявляти критерії та рівень соціально-економічної депривації потенційних мігрантів.

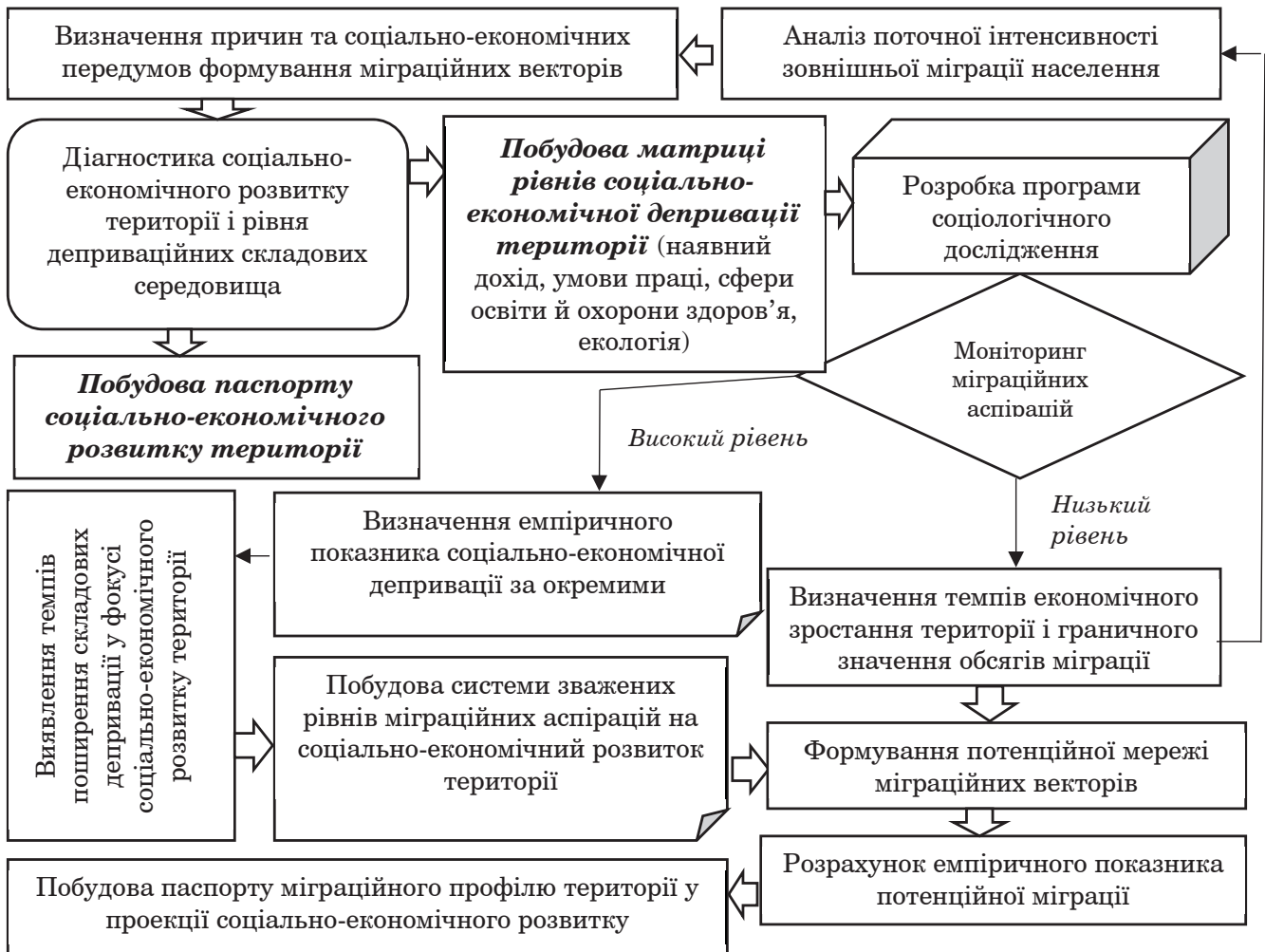

Рис. 4.7. Алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення моніторингу потенційних міграційних потоків в Україні
Джерело: авторська розробка.

За допомогою середньої гармонійної зваженої величини, застосування якої дає змогу трансформувати вихідні значення показників у емпіричні (коефіцієнти депривації і міграційних аспірацій), дослідження міграційного профілю і потенціалу регіонів відбувається на основі розрахунку рівнів міграційних аспірацій з врахуванням деприваційних індикаторів за відповідним вектором міграції.

Початковим етапом дослідження є формування системи соціально-економічної депривації. Задля визначення показника рівня депривації у конкретний період часу як ознаки дестабілізації соціально-економічного середовища території встановлюється відповідна шкала рівнів задоволення респондентами (наприклад, від 1 до 5). Такий підхід до визначення загального показника депривації дозволить своєчасно виявляти чинники-деструктиви соціально-економічного розвитку території, які одночасно є стимуляторами зовнішньої міграції і нарощування міграційного потенціалу.

Показник депривації окремих складових у визначений період часу варто розраховувати за формулою (4.1):

$$D_n = \frac{\sum_{i=1}^n L_i^n * Q_i^n}{\sum_{i=1}^n Q_i^n}, \quad (4.1)$$

де D_n – показник депривації n -ої складової; L_i^n – i -ий рівень задоволення n -ою складовою депривації; Q_i^n – n -а кількість аспірацій (частота) i -ого рівня задоволення.

Рівень поширення соціально-економічної депривації як ознаки соціально-економічного регресу території варто розраховувати за формулами (4.2-4.3).

$$SD^f = \frac{\sum Q_f^n}{Q_g}, \quad (4.2) \quad SD^p = \frac{\sum Q_p^n}{Q_g}, \quad (4.3)$$

де SD^f – коефіцієнт поширення повної депривації; SD^p – коефіцієнт поширення часткової депривації; Q_f^n – частота міграційних аспірацій 1-ого та 2-ого рівнів депривації; Q_p^n – частота міграційних аспірацій 3-ого рівня депривації; Q_g – загальна кількість частот.

Рівні міграційних аспірацій (позитивних і негативних) у проєкції соціально-економічної депривації варто розраховувати за формулами (4.4-4.5).

$$MA_i^{+n} = \frac{\sum_n Q_i^{n+}}{\sum Q^+}, \quad (4.4) \quad MA_i^{-n} = \frac{Q_i^{n-}}{Q^-}, \quad (4.5)$$

де MA_i^{+n} – рівень позитивних міграційних аспірацій за i -им рівнем задоволення n -ої складової депривації; MA_i^{-n} – рівень негативних міграційних аспірацій за i -им рівнем задоволення n -ої

складової депривації; Q_i^{n+} – частота позитивних міграційних аспірацій за i -им рівнем задоволення n -ої складової депривації; Q_i^{n-} – частота негативних міграційних аспірацій за i -им рівнем задоволення n -ої складової депривації; Q^- – загальна частота негативних міграційних аспірацій; Q^+ – загальна частота позитивних міграційних аспірацій.

Демографічний, соціально-економічний, інноваційний розвиток країни залежить від збереження, відтворення і ефективного використання людського потенціалу. Для України в умовах євроінтеграції, посилення соціально-економічних дисбалансів, політичної нестабільності та зниження рівня життя виникають нові ризики інтенсифікації зовнішньої міграції населення, зокрема трудової й освітньої, а також нарощування позитивних міграційних аспірацій, особливо серед молодого покоління. Позитивні міграційні аспірації у перспективі можуть набувати нових загрозливих форм і досягати великих обсягів міграційних втрат. У цьому контексті актуалізується проблема розростання *ландшафту міграційних аспірацій* і необхідність розробки методичного інструментарію до оцінювання міграційного профілю території у фокусі оцінювання позитивних міграційних намірів, зважених на рівні соціальної вразливості (депривації) і соціально-економічного розвитку, що виступатиме базисом формування превентивної політики регулювання зовнішніх міграційних потоків.

Впровадження моніторингу міграційних аспірацій є невід'ємним структурним елементом державної політики управління міграційними процесами, ефективність якого залежить від темпів розвитку і депривації соціально-економічного середовища території. Так, моніторинг міграційного потенціалу території повинен базуватися у проєкції соціально-економічного розвитку території, що дасть змогу оцінювати вплив депривації на рівень міграційних аспірацій, відображати рівень поширення депривації серед молодого покоління як потенційних мігрантів, що виявляється у вагомості впливу окремих соціально-економічних параметрів на рівень міграційних аспірацій. Варто додати, що на основі коефіцієнтів міграційних аспірацій можна прогнозувати вплив

депривації на міграційний потенціал, що може бути інструментом розробки заходів своєчасного реагування на критичні зміни інтенсивності зовнішньої міграції.

Імплементация моніторингу міграційного потенціалу дозволить отримувати своєчасну та повну оцінку рівня інтенсивності зовнішньої міграції населення, виявляти зміни міграційних векторів, ідентифікувати джерела соціальної вразливості населення і території, прогнозувати рівень міграційних аспірацій з врахуванням темпів розвитку соціально-економічного середовища, виявляти деструктивні чинники, які призводять до нарощування міграційного потенціалу території. Результати моніторингу міграційного потенціалу на основі визначення рівня міграційних аспірацій та соціально-економічного розвитку є організаційно-інформаційним критерієм і вказівником визначення *поточного міграційного потенціалу та профілю території* (рис. 4.8). На основі даних матриці можна здійснювати альтернативне планування механізмів та інструментів державної політики управління міграційними процесами та розробляти соціально-економічні програми розвитку, одними із завдань яких буде оптимізація міграційних процесів.

Зважування міграційних аспірацій і складових депривації є ефективним інструментарієм діагностики впливу умов соціально-економічного середовища на можливості території реалізовувати власний міграційний потенціал. Побудова ландшафту міграційного потенціалу території сприятиме обґрунтуванню нових стратегічних орієнтирів та операційних засобів міграційної політики. Так, рівень міграційного потенціалу території відповідає площі кола (формула 4.6).

$$MP_t^n = 3.14 * SED_{nt}^2, \quad (4.6)$$

де MP_t^n – рівень міграційного потенціалу n -регіону у t -період часу; SED_t – рівень соціально-економічного розвитку n -регіону у t -період часу.

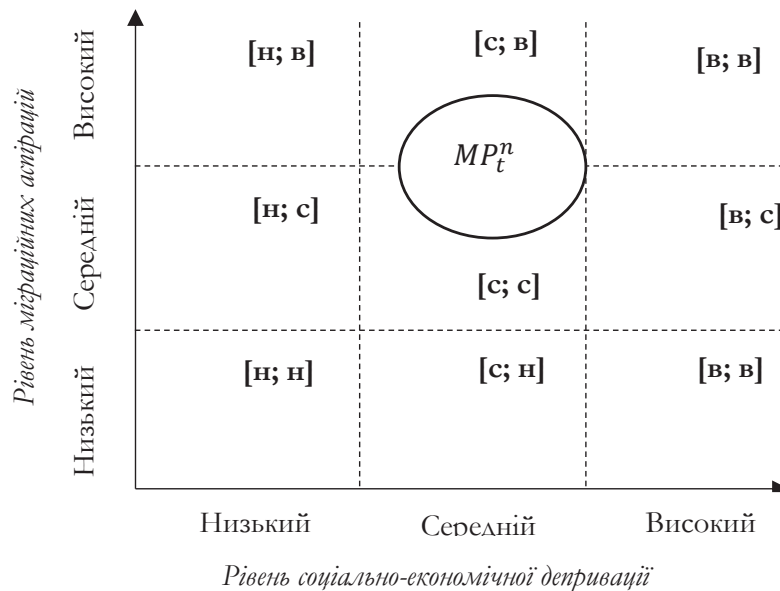

Рис. 4.8. Конфігурація міграційного потенціалу території у проекції соціально-економічної депривації: матричний підхід

Примітка: візуалізація результатів умовна.

Джерело: авторська розробка.

Якщо територія за результатами моніторингу потрапляє у сегмент [н; н], це свідчить про наявність найнижчого рівня міграційних аспірацій і соціально-економічної депривації. Варто відзначити, що у такому випадку значення показника соціально-економічного розвитку території буде високим, візуалізація чого проектується на відповідний розмір круга. Сегменти [н; с], [с; с], і [в; с] характеризують помірний міграційний потенціал території. Наприклад, сегмент [в; с] можна трактувати як міграційний потенціал неадаптивного характеру, рівень якого зростатиме прямо пропорційно до регресу соціально-економічного середовища. За результатами дослідження Львівська область потрапила у сегменти [с; в] і [с; с], тому при високих темпах регіонального розвитку та реалізації програм створення високооплачуваних робочих місць є ймовірність, що позитивні міграційні аспірації не трансформуються у міграційні процеси. Від ефективного стратегічного планування, проактивної політики реагування на зміни рівня деприваційних складових і своєчасного моніторингу міграційних аспірацій

залежать темпи стримування нарощування міграційного потенціалу території.

Формування інтегральних баз даних щодо структурно-динамічних характеристик міграції, міграційного профілю та потенціалу території, реалізація моніторингу задля отримання інформації про рівень соціально-економічної депривації, ведення регіональних моніторингів соціально-економічного розвитку території сприятимуть підвищенню ефективності організаційно-інституційним інструментів державної політики управління міграційними процесами. Відтак, висока якість й оптимальна структура інформаційно-аналітичного забезпечення на національному, регіональному та місцевому рівнях доповнить систему моніторингу та пришвидшить процес імплементації європейської практики обліку даних у сфері міграції задля побудови ефективної державної політики управління міграційними процесами.

4.4. Напрями конвергенції державного регулювання міграційних процесів та управління міграційними трансфертами в Україні та країнах ЄС

У багатьох країнах ЄС спостерігається скорочення чисельності населення через зниження рівня народжуваності та старіння, що частково компенсується за рахунок імміграції з країн нижчим рівнем соціально-економічного розвитку, у т.ч. із України. Попри активні євроінтеграційні прагнення зближення України до ЄС відбувається повільно як в інституційно-організаційній, так і в соціально-економічній площинах. Значна дивергенція соціально-економічного розвитку та державного регулювання міграційних процесів сприяють інтенсифікації зовнішньої міграції з України до країн ЄС, міграційна політика яких сприяє залученню людських ресурсів, особливо висококваліфікованих фахівців і молоді. Відтак, ідентифікація розривів державного регулювання у сфері міграції і соціально-

економічної дивергенції України та ЄС є вагомим інформативно-аналітичним підґрунтям для обґрунтування стратегічних цілей та інструментів державної політики управління міграційними процесами у контексті забезпечення розвитку національної економіки.

Вирівнювання стану соціально-економічного розвитку країн-учасників мережі міграційних векторів є важливою передумовою інтеграції країн-донорів людських ресурсів до країн з високим рівнем розвитку. Оцінювання рівня і структурних характеристик соціально-економічної дивергенції передбачає визначення ключових індикаторів розвитку країн, які в умовах інтенсифікації міграційних процесів, виступають чинниками притягання (pull) мігрантів для країн-реципієнтів (наприклад, країни ЄС) і чинниками виштовхування (push) для країн-донорів людських ресурсів. Так, нарощуванню міграційного потенціалу України та зростанню сили притягання до зони ЄС сприяє зростання дивергенції розвитку національних економік.

Задля підтвердження гіпотези про існування прямого впливу зростання соціально-економічної, медико-демографічної і суспільно-політичної дивергенції на інтенсифікацію міграційних процесів з України, варто оцінити міру еластичності загальної і трудової міграції з України і середовища притягання (pull-середовище) мігрантів до країн ЄС. Побудова динамічних рядів індексів pull-середовища окремих країн ЄС за допомогою методу інтегральної оцінки передбачає систематизацію індикаторів медико-демографічного середовища, розвитку сфери соціального забезпечення, стану ринку праці та сфери зайнятості, рівня життя населення і економічного розвитку країни (табл. М.1 додатку М). Етапність реалізації методики представлена у п. 2.2.

У країнах ЄС спостерігається послаблення демографічної безпеки, що веде до зниження стійкості ринку праці за дефіциту робітничих кадрів. Так, зростання демографічного навантаження (відношення осіб допрацездатного (0-14 р.) і післяпрацездатного (65 р. і більше) віку до кількості осіб працездатного (15-64 р.) віку) сприяє імміграція людських

ресурсів (для ЄС-28 коефіцієнт вагової значущості цього індикатора становить 16,6 %). Низький рівень захворюваності, покращення стану здоров'я населення, особливо молодого працездатного віку, є індикаторами привабливості середовища для проживання людей і, як наслідок, pull-факторами імміграційних потоків до країн, зокрема з кращою системою охорони здоров'я. Країни ЄС є привабливою зоною імміграції населення із України, як і інших країн Східної Європи, у т.ч. через атрактивну політику розвитку людського потенціалу (вагова значущість показника "очікувана тривалість життя при народженні" складає 16,3 %).

Охоплення населення соціальними послугами засвідчує рівень соціальної безпеки та відповідальності держави перед громадянами, реалізації принципів соціального забезпечення вразливих категорій населення відповідними соціальними благами, формування достатнього рівня фінансової безпеки у випадку втрати працездатності, інших форс-мажорних обставин. Так, Чехія і Португалія є особливо привабливими країнами для іммігрантів старшого віку, оскільки роль пенсійного забезпечення є пріоритетним завданням сучасної соціальної політики країн, а для Німеччини й Італії важливим стратегічним викликом є соціальне забезпечення населення (вагові коефіцієнти становили 14,7 % і 13,5 % відповідно).

Місце праці, гарантована офіційна зайнятість, поширення повної і формальної зайнятості, гідні умови праці та високий рівень її оплати, безумовно, сприяють підсиленню pull-середовища міграції. Рівні безробіття населення у працездатному віці та вимушеної неповної зайнятості, частка працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці, рівень виробничого травматизму, є важливими індикаторами посилення дивергенції розвитку середовища міграції, позитивна динаміка яких свідчить про низький рівень привабливості сфери зайнятості країни для трудових іммігрантів. На тлі одночасного посилення проблем із демографічним відтворенням і старіння населення, збільшується дефіцит робітничих кадрів на ринках праці країн ЄС. Коефіцієнти вагової значущості усіх індикаторів

для досліджуваної вибірки країн ЄС подано у табл. М.2 додатку М.

Покращення соціально-економічної ситуації в країнах ЄС, збільшення гарантій стабільної зайнятості та гідного рівня життя населення стимулюють мігрантів до пошуку робочого місця із вищою оплатою праці чи здобуття освіти (часто на безкоштовній основі). Відповідно, при збільшенні рівня доходів місцевого населення, низьких темпах зростання витрат домогосподарств, великих можливостях здійснювати заощадження унаслідок високого рівня життя та посиленні інших соціально-економічних факторів рівень дивергенції України та країн ЄС зростає.

Економічний розвиток країн ЄС є пріоритетним чинником вибору потенційної країни імміграції, а макроекономічна стабільність є стимулятором посилення притягання іммігрантів. Країни ЄС з високими темпами економічного зростання є ключовими учасниками конкурентної боротьби за робітничі та висококваліфіковані кадри. Стабільність економічної та політичної систем країн-реципієнтів виступає вагомим pull-фактором еміграції з країн, для яких характерні високий рівень корупції, соціальної нерівності, деструктивних змін в економічній системі. Вплив економічної стабільності на обсяги трудової імміграції визначається високою ймовірністю отримувати бажані доходи та досягнути значний трудовий ефект через самореалізацію та професійний розвиток. Ймовірність отримувати стабільні доходи зростає у країнах зі високим рівнем економічного розвитку та реалізованими структурними реформами і навпаки – зменшується у випадку, якщо у країні спостерігається економічна рецесія.

Для Польщі, як для країни з найбільшими обсягами зовнішніх трудових мігрантів з України, протягом 2005-2019 рр. найвищу значущість у контексті привабливості країни для імміграції мали індикатори групи “медико-демографічна стабільність”, що може бути свідченням того, що Польща в значній мірі приваблива для міграції не стільки з причин очікування високої зайнятості та доходів, якісного соціального забезпечення, а у контексті сезонної або транзитної міграції.

Індекс цієї групи у 2019 р. становив 0,689 (у табл. М.3 додатку М наведено коефіцієнти груп індикаторів pull-середовища окремих країн ЄС та ЄС-28 загалом). Найменш привабливими для міграції виявились фактори групи “соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери” – 0,401 у 2019 р., що може бути обумовлено незначною дивергенцією соціального забезпечення Польщі й України у порівнянні з іншими країнами ЄС. Примітно, що найбільші обсяги українських трудових мігрантів є у Польщі, тому можна стверджувати, що значна конвергенція України та Польщі за складовими рівня життя і розвитком ринку праці сприятиме інтенсифікації міграції і надалі.

Для ЄС-27 найвищими є значення індексів групи “медико-демографічна стабільність” і “соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери”. Високі значення має група “економічний розвиток”, зокрема у 2019 р. значення індексу рівне 0,602, що на 11,26 в.п. більше, ніж у 2005 р. Значення індексів таких груп, як “ринок праці та зайнятість” і “економічний розвиток країни” у ЄС-27 за 2005-2019 рр. зросли (темпи зростання – 112,5 %, 111,3% відповідно). За цими ж складовими середовища характерні і позитивні середньорічні значення приросту, що є свідченням подальшої дивергенції України та ЄС у сферах зайнятості, доходів населення і макроекономічної стабільності.

Слід зауважити, що значення індексів за групою “медико-демографічна стабільність” були найвищими для усіх аналізованих країн ЄС. Відповідно, загальноєвропейський рівень системи медичного забезпечення, підтримки людського розвитку, а, відтак, й досягнення значної тривалості життя, є високим. За іншими складовими pull-середовища у досліджуваних країнах спостерігаються достатньо суттєві диференціації. Так, значення індексів для групи “соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери” у таких країнах, як Чехія, Греція, Угорщина та Польща, суттєво поступалися аналогічним показникам для Німеччини, Італії, Португалії та Іспанії. Очевидно, ця ознака має вплив при прийнятті рішення про міграцію для категорій населення з різним рівнем соціальної вразливості. Наприклад, у Чехії, Угорщині, Польщі та Португалії при нижчому рівні соціального забезпечення і

розвитку соціальної сфери показники якості життя істотно вищі. Спостерігаються незначні диференціації за рівнем індексів складової “ринок праці та зайнятість” pull-середовища. Результати аналізу підтвердили посилення каузального взаємозв’язку дивергенції рівнів оплати праці та розвитку сфери зайнятості Угорщини, Португалії та Іспанії, з одного боку, та України, з іншого, і сили притягання мігрантів.

Високі значення індексів групи “економічний розвиток” продемонструвала Чехія, причому значення показника у 2019 р. становило 0,758, що на 24,3 в.п. більше, ніж у 2005 р. Позитивні тенденції економічного розвитку спостерігаються у Португалії, Німеччині й Іспанії, що є свідченням посилення ролі саме економічного зростання країни в структурі чинників притягнення мігрантів. Натомість, ситуація протилежна для Греції, де ця група індикаторів є найменш впливовою та продовжує послаблюватися (за 2005-2019 рр. груповий індекс знизився на 3,9 в.п.).

Медико-демографічна стабільність (для ЄС-27 значущість групи становила 26,7 %), соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери (26,7 %), економічний розвиток (15,8 %) у найбільшій мірі визначають привабливість країн ЄС для імміграції (рис. 4.9). Тому ефективне регулювання цих складових забезпечить певний рівень конвергенції соціально-економічного розвитку, що у подальшому сприятиме оптимізації і більш ефективному регулюванню міграційних процесів в Україні.

Важливо звернути увагу на низьку значущість складової “якість життя” для ЄС-27 і Польщі, зокрема показники рівні 3,34 % і 1,99 %, тоді як у інших країнах ЄС роль цієї складової одна зі провідних. Так, коефіцієнти значущості цієї групи є найвищими у Чехії, Німеччині, Греції, Італії, Польщі і Португалії. Для мігрантів з України Польща є транзитною країною для еміграції до інших країн ЄС, тому рівень життя у цій країні не виступає головною детермінантною pull-середовища.

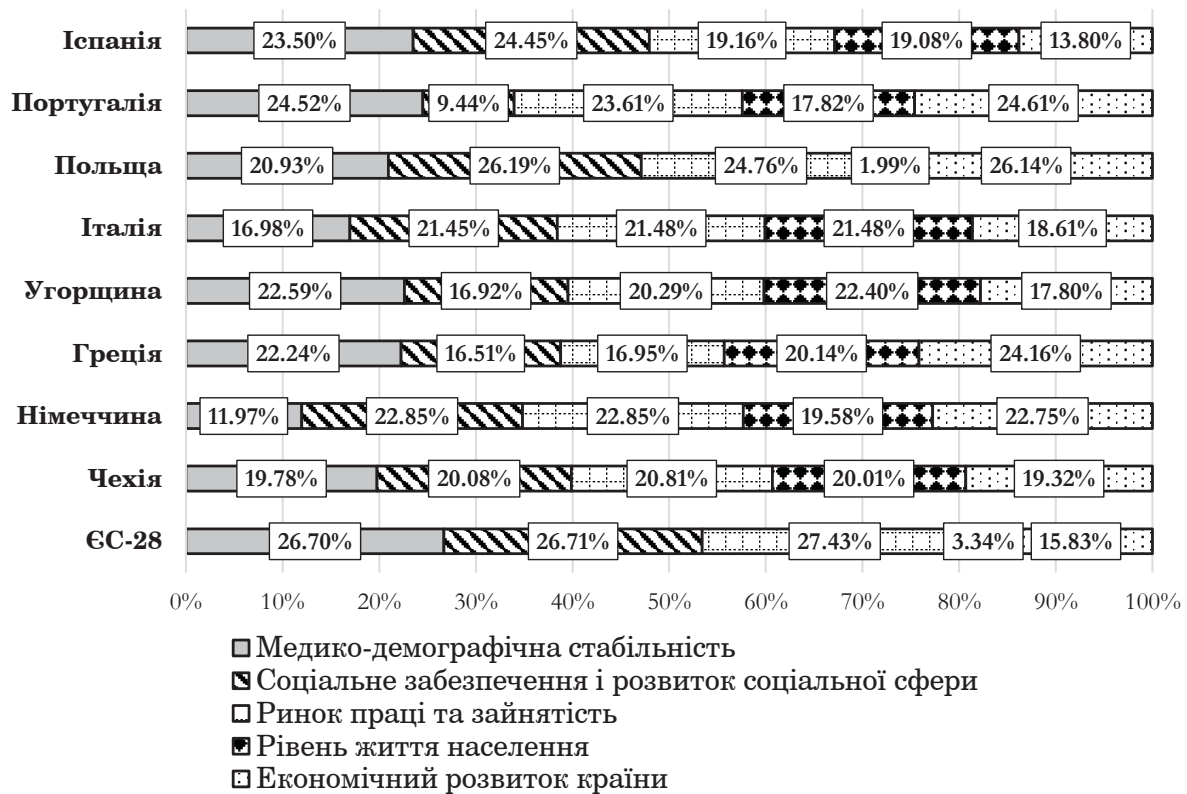

Рис. 4.9. Значущість складових pull-середовища міграції в окремих країнах ЄС, 2005-2019 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Рівень притягання мігрантів до ЄС-27 є вище середнього й у 2019 р. становив 0,630 (табл. 4.1). Для досліджуваних країн ЄС значення інтегральних індексів були нижчими за аналогічний показник ЄС-27, що є свідченням нижчого рівня привабливості середовища цих країн для імміграції. Німеччина та Чехія характеризувалися високими значеннями інтегральних індексів у 2017-2018 рр. Примітно, що для Греції та Португалії не спостерігається зростання індексів pull-середовища. Натомість, високими темпами зростання характеризувалися Польща (138,24 %), Чехія (116,96 %), Італія (113,6 %), Угорщина (112,3 %) і Німеччина (111,9 %). До групи країн із нижчими значеннями інтегрального індексу pull-середовища у 2019 р. увійшли Греція, Угорщина та Польща. При цьому, якщо для Греції послаблення pull-середовища відбулося в основному через низький рівень складових “рівень життя населення” та “економічний розвиток країни”, Угорщини – “ринок праці та зайнятість”, а Польщі – “соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери”.

Таблиця 4.1

**Інтегральні індекси pull-середовища
міграції у країнах ЄС, 2005-2019 рр.**

Роки	Країни								Σ
	Чехія	Німеччина	Греція	Угорщина	Італія	Польща	Португалія	Іспанія	
2005	0,538	0,5361	0,5257	0,4667	0,4592	0,3604	0,5493	0,5133	0,5736
2006	0,551	0,5315	0,5355	0,4691	0,4678	0,3670	0,5430	0,5238	0,5789
2007	0,577	0,5391	0,5390	0,4632	0,4866	0,3844	0,5358	0,5346	0,5838
2008	0,582	0,5402	0,5401	0,4651	0,4893	0,4136	0,5387	0,5425	0,5897
2009	0,593	0,5676	0,5515	0,4800	0,4946	0,4147	0,5270	0,5460	0,6050
2010	0,596	0,5772	0,5390	0,4783	0,4936	0,4256	0,5199	0,5516	0,6076
2011	0,590	0,5776	0,5149	0,4768	0,4910	0,4248	0,5048	0,5545	0,6010
2012	0,594	0,5846	0,4991	0,4757	0,4963	0,4322	0,4888	0,5505	0,6063
2013	0,598	0,5805	0,4912	0,4746	0,4960	0,4361	0,4831	0,5369	0,6046
2014	0,605	0,5892	0,5083	0,4709	0,4978	0,4492	0,4856	0,5410	0,6092
2015	0,603	0,5926	0,5036	0,4814	0,5059	0,4557	0,4869	0,5435	0,6122
2016	0,606	0,5999	0,5121	0,4844	0,5150	0,4685	0,4924	0,5466	0,6157
2017	0,610	0,5987	0,5141	0,5027	0,5175	0,4764	0,4971	0,5520	0,6139
2018	0,621	0,6032	0,5135	0,5139	0,5193	0,4919	0,5010	0,5443	0,6194
2019	0,629	0,6001	0,5083	0,5243	0,5218	0,4982	0,5026	0,5446	0,6296
2019-2005	0,091	0,0640	-0,017	0,0576	0,0626	0,1378	-0,046	0,0312	0,0560
2019/2005, %	116,96	111,94	96,68	112,34	113,63	138,24	91,49	106,09	109,76

Примітка: значення інтегрального індексу pull-середовища коливається у діапазоні (0; 1). Позитивна динаміка значень індексу свідчить про посилення рівня привабливості країни для зовнішніх мігрантів.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Сила pull-середовища як рівень привабливості країни для зовнішніх мігрантів або рівень дивергенції розвитку зумовлена сукупною ефективністю державної політики соціально-економічного розвитку у цій країні. Вплив сили pull-середовища n -ої країни за попередні періоди на рівень інтенсивності зовнішньої загальної міграції населення з j -ої країни і рівень інтенсивності зовнішньої трудової міграції на основі коефіцієнтів еластичності для n -ої країни прибуття представлено за допомогою моделі лагового типу (4.7)-(4.8).

$$Instens_{nt}^z = a + b_1 I_{t-p}^{pull\ n}, \quad (4.7)$$

$$Instens_{nt}^l = a + b_1 I_{t-p}^{pull\ n} \quad (4.8)$$

де p – лаг; $I_{t-p}^{pull\ n}$ – інтегральний індекс pull-середовища міграції n -ої країни у t - p лазі; $Instens_{nt}^z$ – рівень інтенсивності загальної міграції n -ої країни у t період часу; $Instens_{nt}^l$ – рівень інтенсивності трудової міграції n -ої країни у t період часу.

На основі результатів розрахунку коефіцієнтів еластичності з дворічним лагом виявлено ступінь чутливості інтенсивності еміграції населення (з України до окремих країн ЄС) до зміни сили притягування середовища ЄС. Зокрема встановлено групи країн з високим і помірним ступенем чутливості, різним характером і строковістю впливу (табл. 4.2).

Так, зміна інтегрального індексу pull-середовища у Чехії на +1 % сприяє зростанню коефіцієнта інтенсивності загальної міграції з України до Чехії на 58,7 виїздів у розрахунку на 1 тис. населення у першому лазі. Подальше підвищення індексу pull-середовища приводить до зниження інтенсивності міграції з України на 109,9 виїздів у другому лазі. Натомість, у першому часовому лазі відбувається зниження показника інтенсивності трудової міграції з України до Чехії (на 74,2 офіційно працевлаштованих осіб у розрахунку на 1 тис. виїздів), а у другому лазі – нарощування інтенсивності трудової міграції на 151,6 осіб. Такі зміни в еластичності трудової міграції відносно pull-середовища можна пояснити тим, що соціально-економічний розвиток країни часто корелює з посиленням труднощів відносно її доступності для мігрантів (ускладнення вимог щодо працевлаштування мігрантів, навчання іноземців тощо). Це може слугувати фактором, стримуючим імміграцію до такої країни в короткостроковому періоді. Проте, адаптація потенційних мігрантів до нових умов сприяє подальшій інтенсифікації міграційних потоків до країни, де соціально-економічне середовище розвивається. Аналогічними є співвідношення коефіцієнтів еластичності трудової міграції з України відносно зміни pull-середовища Німеччини та Португалії.

Таблиця 4.2

Еластичність інтенсивності загальної та трудової міграції України щодо зміни соціально-економічного середовища в окремих країнах ЄС, 2005-2019 рр.

Змінні/ критерії		Коефіцієнти еластичності/Країни ЄС									
		Чехія	Німеччина	Греція	Угорщина	Італія	Польща	Португалія	Іспанія		
Інтенсивність міграції	Загальна	c	13,538 (13,54) [-0,999]	2,261 (1,795) [1,259]	-4,288 (4,753) [-0,902]	-2,041 (2,403) [-0,849]	7,674 (8,126) [0,944]	1,849 (1,983) [0,932]	-0,927 (0,338) [-2,743]	6,934 (6,440) [1,076]	
		(1)	58,691 (105,4) [0,556]	13,603 (13,67) [0,994]	-9,522 (9,512) [-1,001]	-1,480 (2,606) [-0,567]	-1,542 (13,15) [-0,117]	15,342 (5,919) [2,591]	1,522 (1,563) [0,973]	18,699 (17,08) [1,093]	
		(2)	-109,90 (152,1) [-0,722]	1,856 (13,50) [0,137]	-6,609 (12,04) [-0,548]	-3,990 (2,967) [-1,344]	2,309 (1,948) [1,185]	-13,59 (3,474) [-3,913]	-2,672 (1,319) [-2,025]	8,655 (19,16) [0,451]	
		R ² _{adj}	0,8464	0,7416	0,6316	0,9968	0,8669	0,9910	0,9283	0,5239	
		Akaike	-12,566	-1,993	-1,423	-5,925	-1,809	-4,973	-5,135	-0,428	
		Schwarz	-12,643	-2,032	-1,462	-5,964	-1,847	-5,011	-5,174	0,050	
		Трудова	c	20,194 (18,29) [1,103]	13,075 (4,575) [2,857]	1,154 (1,391) [0,826]	0,662 (1,788) [0,3705]	-34,323 (6,617) [-5,186]	10,597 (1,473) [7,193]	-7,321 (1,867) [-3,919]	0,597 (5,480) [0,108]
	(1)		-74,220 (156,4) [-0,474]	-3,1079 (4,051) [-0,766]	4,124 (3,844) [1,073]	-3,050 (3,717) [-0,820]	16,161 (7,578) [2,132]	7,880 (3,840) [2,052]	-15,512 (6,553) [-2,365]	10,970 (12,32) [0,890]	
	(2)		151,56 (205,2) [0,738]	3,444 (1,083) [3,178]	-0,782 (5,469) [-0,149]	-0,709 (0,7211) [-0,9836]	-5,217 (2,035) [-2,561]	17,674 (5,821) [3,036]	2,082 (5,538) [0,3754]	-8,558 (18,36) [-0,46]	
		R ² _{adj}	0,6838	0,9241	0,9413	0,9908	0,9560	0,9948	0,8521	0,6258	
		Akaike	1,8454	-3,8020	-4,6135	-6,2547	-2,6987	-3,5285	-1,5188	-1,776	
		Schwarz	1,8068	-3,8406	-4,6521	-6,2933	-2,7374	-3,5671	-1,5575	-1,815	

Примітка: розраховано на основі інтегральних індексів pull-середовища; стандартна похибка зазначена у (), t-test відображено у []; R²_{adj} – скоригований коефіцієнт детермінації; розраховано за допомогою програмного забезпечення EViews 11 використовуючи Vector Autoregression Estimates.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Примітно, що у короткостроковому часовому ланці спостерігається інтенсифікація міграційних аспірацій до країн із вищим рівнем соціально-економічного розвитку; у середньостроковому часовому ланці кореляція позитивних міграційних установок і pull-середовища країни-реципієнта послаблюється (особливо, якщо соціально-економічне зростання мало перманентний нестабільний характер). Наприклад, у

першому часовому лазі покращення pull-середовища на 1 % забезпечує зростання інтенсивності міграції на 13,6 виїздів у розрахунку на 1 тис. населення. У другому часовому лазі інтенсивність міграції сповільнюється на 1,9 виїздів. Аналогічна ситуація характерна і для Іспанії.

Цікавою є тенденція зміни ступеня чутливості загальної міграції з України і pull-середовища Греції. У першому часовому лазі покращення pull-середовища приводить до послаблення інтенсивності міграції на 9,5 виїздів у розрахунку на 1 тис. населення, а у другому – на 6,6 виїздів. Нетиповими стали виявлені результати за еластичністю загальної міграції населення з України до Угорщини, зокрема від'ємні значення коефіцієнтів еластичності у двох часових лагах (3,1 виїздів і 0,98 виїздів у розрахунку на 1 тис. населення відповідно). Ймовірно, що нарощування темпів соціально-економічного розвитку цих країн приводить до виникнення push-чинників у межах формування імміграційного середовища, наприклад, підвищення вартості проживання, період пошуку роботи, зростає вартість навчання тощо.

Атиповий характер має еластичність трудової міграції з України та pull-середовище Італії й Іспанії. Так, у першому часовому лазі спостерігається зростання інтенсивності міграції (на 16,2 та 10,9 працевлаштованих осіб у розрахунку на 1 тис. виїздів відповідно), натомість у другому часовому лазі спостерігається спад до позначки -5,2 осіб та -8,6 осіб відповідно. Очевидно, тут має місце сигмуїдальний характер зв'язку, коли при покращенні соціально-економічного середовища стимулюється приріст міграції з України до певної міри, наприклад, насичення ринку праці робітничими кадрами з України. Після досягнення критичної точки відбувається спад міграційної активності населення до цієї країни та поступове виштовхування частини мігрантів, які не адаптувалися до нових умов проживання/перебування.

Для визначення потенційних країн нарощення імміграційних потоків задля побудови механізмів конвергенції державного регулювання України і досліджуваних європейських країн побудовано рейтинг країн-реципієнтів людських ресурсів

за рівнем їх імміграційної привабливості. Рейтингування дозволяє продемонструвати міру сили притягування мігрантів з України до *n*-ої країни, розраховану методом “input model” за допомогою програмного забезпечення OnFront. Інформаційно-аналітичною базою розрахунку коефіцієнта сили соціально-економічного середовища країн ЄС у 2010 р. і 2018 р. виступили індикатори pull-середовища (див. табл. М.1 додатку М). Збільшення значення цього показника означає посилення рівня привабливості країни для зовнішніх мігрантів, зокрема 0 свідчить про слабку силу, а 1 – максимальну силу pull-середовища країни.

У 2010 р. найбільш привабливими країнами для мігрантів із України були Угорщина та Польща (коефіцієнт сили pull-середовища міграції – 1,0), помірно привабливою була Німеччина (0,71). Показники сили pull-середовища в Іспанії, Італії, Чехії, Греції і Португалії для загальної міграції з України були низькими. Примітно, що до 2018 р. ситуація у значній мірі не змінилася і країнами з найсильнішим середовищем у контексті загальної міграції населення з України залишалися Угорщина та Польща, а для трудової міграції – Німеччина, Греція і Польща. За 2010-2018 рр. дещо покращилося для трудової міграції з України соціально-економічне середовище в Іспанії, Угорщині та Чехії.

Наявність значного відставання соціально-економічного розвитку України від країн ЄС, а також істотної дивергенції у інших сферах, сприяють нарощуванню міграційних процесів, що вимагає визначення стратегічних орієнтирів конвергенції державного регулювання міграційних процесів в Україні та країнах ЄС, формування інституційно-правового та статистичного забезпечення політики, а також вирівнювання умов соціально-економічного розвитку. Україна потребує гармонізації статистичного обліку міжнародної міграції відповідно до норм ЄС, суттєвого удосконалення статистичного забезпечення моніторингу міграційних процесів, пов'язаного з якістю даних, їхньою повнотою, відповідністю понять, закладених у нормативно-правових та нормативно-методичних актах, міжнародним стандартам. Зокрема, усі статистичні

показники, визначені Регламентом 862/2008, публікують на сайті Євростату в форматі таблиць і мікроданих. Натомість в Україні більшість даних доступні лише за запитом; перелік показників, які збираються, не поширюється; методологія збору є недоступна; формати публікації даних не відповідають європейським нормам.

Імплементация законодавства ЄС у галузі міжнародної міграції є одним із зобов'язань України відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Відтак, виникає необхідність уточнення понять “іммігрант”, “закордонний мігрант” і “еміграція”, основним критерієм цих дефініцій є часовий лаг перебування за кордоном – 12 місяців, що визначено регламентами ЄС і рекомендаціями ООН. Натомість у жодному законодавчому акті України не вказано часовий критерій зовнішньої міграції, що веде до поглиблення методичної прогалини в інформаційно-аналітичному забезпеченні моніторингу міграційних процесів.

Гармонізація української державної статистики з європейською має стати ключовим напрямом роботи Державної служби статистики та має бути стратегічним завданням Програми розвитку державної статистики до 2023 р. Створення департаменту статистики міжнародної міграції Державної служби статистики України з широким колом повноважень щодо розробки уніфікованої єдиної методології збору, обробки та аналізу даних, як свідчить практика передових економік ЄС, є ефективним інструментом забезпечення обліку міграції і формування статистичних баз даних у відповідності до стандартів Євростату. Поширення методології збору даних і обліку структурно-динамічних характеристик міжнародної міграції у доступній формі має бути одним із ключових завдань статистичного органу у сфері міжнародної міграції.

Пріоритетні напрями й інструменти конвергенції державного регулювання міграційних процесів в Україні та країнах ЄС, що пропонуються, наведено у табл. 4.3. Так, в Україні спостерігається значна інституційно-організаційна дивергенція державного регулювання міграційних процесів відносно ЄС, зокрема це прозорість і відкритість діяльності

відомчих органів влади та функціонування спеціального центрального органу влади у сфері управління міграцією. Задля зближення України до поточних стандартів інституційно-організаційного регулювання міграції у країнах ЄС необхідно створити міжвідомчу комісію з питань регулювання міграційних процесів при Кабінеті Міністрів України, а також управління при обласних державних адміністраціях, основним завданням яких стане формування і реалізація державної політики у сфері міграції, а також виконання функцій щодо розширення легальних каналів працевлаштування мігрантів на території країн-реципієнтів, забезпечення гарантій прав трудових мігрантів, укладання міждержавних угод щодо соціального захисту та пенсійного забезпечення працівників-мігрантів та ін.

Таблиця 4.3

Напрями та інструменти конвергенції державного регулювання міграційних процесів в Україні та країнах ЄС

Напрями	Переваги у ЄС		Інструменти конвергенції
Нормативно-правовий	Визначення понять	Закордонний мігрант	Внесення правки до Закону України “Про зовнішню трудову міграцію”, що зовнішній мігрант – це особа, яка змінила країну проживання, “часовий критерій за межами країни попереднього звичайного місця проживання становить більше 12 місяців” [403].
		Іммігрант	Внесення правки до Закону України “Про імміграцію”, що іммігрант – це “прибуття та встановлення місця звичайного проживання на території країни на період не менше 12 місяців, за умови що попереднє місце звичайного проживання було в іншій країні” [424].
		Еміграція	Внесення правки до Закону України “Про зовнішню трудову міграцію”, що еміграція – це “залишення країни звичайного проживання на період не менше 12 місяців” [403; 424].

Нап- рями	Переваги у ЄС	Інструменти конвергенції
Облік міграційних процесів	Деталізовані статистичні бази даних за критеріальними ознаками (<i>вік, стать, країни громадянства, народження, попереднього проживання</i>)	<ol style="list-style-type: none"> Інтеграція відомчої статистичної звітності профільних органів влади та державної статистики, приведення їх у відповідність до вимог Євростату. Включення питань обліку міжнародної міграції у Програму розвитку державної статистики до 2023 р. Створення департаменту статистики міжнародної міграції Державної служби статистики України
Інституційно-організаційний	Прозора та відкрита діяльність відомчих органів у сфері міграції	Підвищення рівня довіри населення та іммігрантів до органів влади через імплементацію програми “близькість до контрагентів”
	Акумуляція повноважень щодо регулювання міграції в одному органі влади	Створення міжвідомчої комісії з питань регулювання міграційних процесів при Кабінеті Міністрів України, спеціальних регіональних управлінь у її підпорядкуванні.
	Використання інституційного підходу до стимулювання трудової й освітньої реверсної міграції	<ol style="list-style-type: none"> Гарантування збереження місць праці і навчання. Надання податково-фіскальних канікул і фінансово-економічних стимулів за умови інвестиційної діяльності мігрантів. Розвиток ринку міграційних послуг і формування якісної прозорої інфраструктури у сфері міграції.
Облік й управління міграційних трансфертів	Спрямування грошових трансфертів мігрантів у реальний сектор економіки	<ol style="list-style-type: none"> Формування ринку міграційного капіталу, у т.ч. міграційних облігацій. Розробка цільових банківських програм фінансово-інвестиційної підтримки підприємницьких ініціатив трудових мігрантів.
	Комплексне статистичне забезпечення обліку фінансових потоків мігрантів	<ol style="list-style-type: none"> Розвиток автоматизованої інформаційної бази (на основі Cloud технологій) на фінансовому ринку для облікування грошових переказів мігрантів. Створення системи пільг і знижок для здійснення трудовими мігрантами міжнародних переказів через формальні канали.

Нап- рями	Переваги у ЄС	Інструменти конвергенції
Соціальне забезпечення	Висока ефективність системи соціального захисту трудових мігрантів у країнах призначення, низький рівень соціальної вразливості та прекаріату серед трудових мігрантів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Поглиблення співпраці національної і регіональних профспілок із об'єднаннями мігрантів у країнах-реципієнтах і профспілками працівників-громадян країн ЄС. 2. Побудова договірної системи медичного страхування трудових мігрантів за кордоном. 3. Заохочення трудових мігрантів до участі у системі добровільного пенсійного страхування. 4. Розширення "географії" двосторонніх угод у сфері соціального забезпечення, заснованих на пропорційному принципі урахування і накопичення страхового стажу.
Імміграційний вектор висококваліфікованих кадрів, молоді	Залучення висококваліфікованих іноземних кадрів до високотехнологічних галузей економіки	<ol style="list-style-type: none"> 1. Збільшення квот на імміграцію висококваліфікованих фахівців, у т.ч. IT-фахівців. 2. Розвиток ринку гнучких форм зайнятості, у т.ч. дистанційної, і віртуального ринку праці, особливо у прикордонних територіях. 3. Імплементация схеми Blue Card Scheme ("блакитна карта").
	Формування атрактивної політики залучення іноземних фахівців, науковців, академічну спільноту у сфері освіти і R&D	<ol style="list-style-type: none"> 1. Узгодження освітніх програм і наукових досліджень із потребами суб'єктів бізнесу. 2. Фінансова й організаційно-економічна підтримка формування наукових кластерів за участі міжнародних партнерів, особливо із залучення освітніх реемігрантів. 3. Розвиток моделей дистанційної та дуальної освіти. 4. Підтримка проєктів зі створення українських закладів освіти за кордоном.
	Позитивний імідж національної освітньо-наукової сфери та залучення іноземних інвестицій у сферу наукових розробок	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створення транскордонних освітніх кластерів із залученням українських студентів та учнів старших класів, а також аспірантів і викладачів ЗПТО. 2. Розширення норм міждержавних договорів у сферах освіти, підготовки кадрів, зайнятості та міграції щодо надання гарантій збереження робочого місця чи місця навчання, а також надання допомоги у пошуку гідного місця праці.

Нап- рями	Переваги у ЄС	Інструменти конвергенції
Внутрішні переміщення	Ефективна система організаційно-інституційного стимулювання внутрішньої міграції	<ol style="list-style-type: none"> 1. Удосконалення системи реєстрації населення за місцем проживання. 2. Забезпечення доступу до соціальних послуг за місцем фактичного проживання осіб. 3. Розвиток інфраструктури ринку праці та інших видів інфраструктури. 4. Активізація міжрегіональної співпраці центрів зайнятості та рекрутингових агентств щодо сприяння у працевлаштуванні мешканців одних регіонів в інших, які мають дефіцит робочої сили. 5. Створення фонду доступного житла для внутрішніх трудових мігрантів на основі державно-приватного партнерства.
	Інформаційно-аналітичне забезпечення моніторингу внутрішньої міграції населення	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проведення модульних обстежень населення з питань маятникової та інших форм внутрішньої трудової міграції, а також домогосподарств на предмет умов життя і економічної активності населення. 2. Інтеграція державної, відомчої статистики й державних реєстрів (платників податків, виборців).
	Посилення дії ефекту заміщення зовнішньої внутрішньою міграцією за рахунок ефективної соціально-економічної регіональної політики	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка регіональних програм формування “точок зростання” з відповідними засобами стимулювання внутрішньої імміграції до працедефіцитних територій. 2. Надання податкових і кредитних пільг, інвестиційної підтримки та соціального забезпечення внутрішнім трудовим мігрантам за умови створення ними бізнес-одиниць на депресивних територіях.

Джерело: авторська розробка.

Високий рівень прозорості діяльності відомчих органів у сфері міграції в європейських країнах забезпечується за допомогою програми “близькість до контрагентів”, яка передбачає використання новітніх форм електронних послуг державними органами влади для усіх контрагентів: інформування (безпосереднє надання інформації про державні (адміністративні) послуги); одностороння взаємодія (забезпечення можливостей контрагентам отримати електронну форму документа); двостороння взаємодія (забезпечення можливостей обробки електронної форми документа, зокрема

ідентифікацію); проведення трансакцій (електронна реалізація можливостей прийняття рішень) [73, с. 52]. Імплементация цієї програми в Україні дозволить підвищити рівень довіри населення, а також забезпечити відкритість діяльності відповідних органів влади.

Розвиток автоматизованої інформаційної бази (на основі Cloud технологій) на фінансовому ринку для облікування грошових переказів мігрантів і створення системи пільг і знижок для здійснення трудовими мігрантами міжнародних переказів через формальні канали дозволить наблизити вітчизняну систему регулювання до європейських практик ефективного управління грошовими трансфертами трудових мігрантів.

Формування ринку міграційного капіталу через широке використання міграційних облігацій з метою цільового спрямування грошових трансфертів трудових мігрантів у ініціативи розвитку національної і регіональної економік сприятиме наповненню державного та місцевого бюджетів, фінансуванню програм розвитку соціальної інфраструктури, а також конвергенції розвитку фінансової системи України та ЄС. Міграційні облігації як ефективний механізм швидкого залучення коштів на бюджетні потреби використовується у багатьох країнах ЄС. Так, ефективне використання міграційних облігацій веде до збільшення обсягів “вливань” грошових переказів мігрантів в економіку України як інвестиційного капіталу на забезпечення реалізації цілей сталого розвитку.

Європейські країни сповідують принципи комплексного соціального захисту своїх громадян як на території країни, так і за її межами, зокрема у період трудової і освітньої міграції. Дивергенція України та країн ЄС зростає у сфері соціального розвитку, зокрема за напрямками соціального забезпечення мігрантів за кордоном і зменшення соціальної вразливості і обсягів прекаріату серед трудових мігрантів. Для забезпечення соціального захисту українських мігрантів за кордоном необхідно поглибити співпрацю національних, регіональних і галузевих профспілок із об'єднаннями мігрантів у країнах-реципієнтах і профспілками працівників-громадян країн ЄС із метою напрацювання механізму забезпечення соціального

захисту трудових мігрантів, а також розширити систему міжнародних договорів медичного страхування. Заохочення трудових мігрантів до участі у системі добровільного пенсійного страхування і розширення “географії” двосторонніх угод у сфері соціального забезпечення, заснованих на пропорційному принципі урахування і накопичення страхового стажу, дозволить зменшити рівень соціальної вразливості особливо серед мігрантів старшого віку.

Політика залучення іноземних висококваліфікованих працівників до країн ЄС є ефективним інструментом мінімізації дисбалансу національних ринків праці та вирішення проблем демовідтворення і старіння населення. Так, атрактивна імміграційна політика ЄС побудована на сукупності засобів щодо залучення висококваліфікованих іноземних кадрів у високотехнологічні галузі економіки, а також іноземних студентів, аспірантів і викладачів у сферу R&D, сприяє формуванню позитивного іміджу освітньо-наукової сфери та залученню іноземних інвестицій у освітньо-наукову сферу. Задля досягнення економічних ефектів у сфері R&D і забезпечення зміцнення інтелектуально-кадрової безпеки в Україні варто імплементувати схему “блакитна картка”, яка передбачає спрощене працевлаштування кваліфікованих фахівців із третіх країн, а також безперешкодне пересування територією країни. Використання схеми дозволить залучити висококваліфікованих фахівців у стратегічні галузі економіки, а також науковців для забезпечення інноваційно-орієнтованого розвитку країни. Примітно, що, володіючи “блакитною картою”, іноземний працівник має право проживати і працювати в будь-якій країні ЄС (окрім Великобританії, Ірландії і Данії) терміном від 1 до 4 років із можливістю пролонгації, а наявність картки є гарантією повного соціального забезпечення у країні проживання.

Варто відзначити, що ініціювання перед Кабінетом Міністрів України збільшення квот на імміграцію висококваліфікованих фахівців, у т.ч. IT-фахівців, сприятиме розвитку IT-кластерів у регіонах України і слугуватиме чинником стримування зовнішньої еміграції

висококваліфікованих кадрів, а розвиток ринку гнучких форм зайнятості, у т.ч. дистанційної, і віртуального ринку праці, особливо у прикордонних територіях, через широке використання інтернет-платформ і інформаційно-комунікаційних технологій сприятиме стримуванню трудової і освітньої міграції, особливо молоді, а також виступатиме інструментом залучення іноземних працівників.

Зменшення масштабів зовнішньої еміграції за рахунок внутрішньої, забезпечення фінансової автономії економіки від інтелектуально-кадрового дефіциту є пріоритетним завданням політики управління міграційними процесами в країнах ЄС. Натомість Україна, зосереджуючись на завданні стримування зовнішньої міграції і мінімізації її негативних наслідків для розвитку національної економіки, створила вакуум щодо розвитку внутрішньої міграції як інструменту регулювання чи заміщення зовнішніх міграційних потоків. Задля забезпечення конвергенції політики розвитку внутрішніх міграційних потоків Україні варто удосконалити організаційно-інституційну систему стимулювання міжрегіональної міграції, зокрема спростити реєстрацію населення за місцем проживання і забезпечити доступ населення до соціальних послуг за місцем фактичного проживання, активізувати міжрегіональну співпрацю між службами зайнятості та рекрутинговими агентствами щодо сприяння у працевлаштуванні мешканців одних регіонів в інших, які мають дефіцит робочої сили, а також створення фонду доступного житла для внутрішніх трудових мігрантів на основі державно-приватного партнерства.

Як свідчить практика європейських країн для ефективного державного регулювання міграційними процесами інформаційно-аналітичне забезпечення політики управління міграційними процесами є базисом для прийняття рішень органами влади у сфері міжрегіональної міграції. Відтак, Україні необхідно проводити системні модульні обстеження населення з питань маятникової та інших форм внутрішньої трудової міграції, а також домогосподарств на предмет умов життя і економічної активності населення. Гармонізація статистичного забезпечення обліку внутрішньої міграції в

Україні та ЄС вимагає інтеграції державної, відомчої статистики й окремих державних реєстрів (платників податків, виборців).

Окремі країни ЄС (Франція, Німеччина, Іспанія) мінімізували зовнішню міграційну активність населення через посилення дії “ефекту заміщення” внутрішньою міграцією, створення “точок зростання” у регіональних економіках. Так, розробка регіональних програм формування “точок зростання” з відповідними засобами стимулювання внутрішньої імміграції до працедефіцитних територій і системи податкових і кредитних пільг, інвестиційної підтримки та соціального забезпечення внутрішнім трудовим мігрантам для створення бізнесу на депресивних територіях сприятимуть ефективізації державної політики регулювання міграції в Україні.

Враховуючи обсяги та стабільність надходжень міграційних трансфертів в економіку України, а також їх антициклічний характер в умовах економічних потрясінь, розвиток ринку міграційного капіталу в Україні залежить від ефективності імплементації спеціальних інструментів регулювання грошових переказів. Зокрема, це моніторинг міграційних трансфертів, розвиток електронних роздрібних платіжних систем, зниження трансакційних витрат на здійснення грошових переказів, забезпечення широкого доступу мігрантів до фінансової системи, стимулювання ефективного використання міграційних трансфертів. Так, моніторинг, у т.ч. прогнозування надходжень грошових переказів мігрантів, дозволить сформувати інформаційно-аналітичну базу даних щодо обсягів, коридорів і каналів міграційних трансфертів, їх характеру (наприклад, циклічності), а також каузальності взаємозв'язків грошових надходжень мігрантів і рівнів бідності, соціальної нерівності, економічного зростання територій. Водночас цифрові трансформації у системі платіжних операцій вимагають розробки нових електронних платформ і формування новітніх засобів переказів, наприклад, на платіжні картки, рахунки мобільних телефонів або онлайн рахунки.

Поглиблення діджиталізації економіки та широке застосування цифровізаційних процесів у фінансовій системі, дифузія інновацій у банківський сектор і сферу бізнесу є

драйверами розвитку ринку міграційного капіталу, що комплементарно вимагає внесення відповідних правок у нормативно-правові акти щодо управління трудовою міграцією, зокрема розвитку фінансової інклюзії серед мігрантів. Варто наголосити, що практика розвитку віртуальних платформ міграційних трансфертів поширена у тих країнах світу, які є донорами людських ресурсів (наприклад, M-Pesa – технологія мобільних грошових переказів у Кенії, Zain Zap, Banglalink – міжнародна он-лайн платформа грошових переказів у межах міграційних коридорів Велика Британія – Кенія, Бангладеш – Індія).

Політика щодо розвитку ринку міграційного капіталу в Україні має формуватися за такими основними напрямками, як управління міграційними трансфертами у проекції розвитку формальних каналів грошових переказів, масштабування переказів міграційних трансфертів, стимулювання ефективного використання грошових переказів мігрантів і цільового спрямування переказів у реальний сектор економіки. Пріоритетними векторами поступу ринку міграційного капіталу в Україні є підвищення інвестиційної спроможності міграційного капіталу, забезпечення цільової спрямованості міграційних трансфертів у сектор малого та середнього бізнесу, гарантування стійкості ринку (безпека міграційних трансфертів) і розвиток фінансової інклюзії (табл. 4.4).

Підвищення інвестиційної спроможності міграційного капіталу можна досягнути через створення сприятливого економічного середовища, розвиток конкурентних переваг вітчизняного банківського сектора як фінансового посередника на ринку міграційного капіталу та розробки програм щодо використання спеціальних банківських депозитів. Інструментами досягнення інвестиційної цілі є розробка програм щодо стимулювання залучення міграційних трансфертів у стратегічні галузі економіки, покращення інфраструктури у сфері цифрових фінансових послуг, підвищення атрактивності цифрових грошових переказів, надання високих відсоткових ставок на депозитні рахунки

мігрантів і дозволів на відкриття банківських рахунків в іноземній валюті.

Таблиця 4.4

Пріоритетні вектори, цілі й інструменти розвитку ринку міграційного капіталу в Україні

Вектори	Цілі	Інструменти
I. Підвищення інвестиційної спроможності міграційного капіталу	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Забезпечення сприятливого бізнес-середовища. ✓ Посилення і використання конкурентних переваг банківського сектора як фінансового посередника на ринку міграційного капіталу. ✓ Спрямування частини міграційного капіталу у банківську систему. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Реалізація програм щодо стимулювання залучення міграційних трансфертів у стратегічні галузі економіки. ✓ Покращення інфраструктури у сфері цифрових фінансових послуг. ✓ Підвищення атрактивності цифрових грошових переказів. ✓ Надання високих відсоткових ставок на депозитні вклади міграційних коштів. ✓ Надання дозволів на відкриття рахунків в іноземній валюті.
II. Забезпечення цільової спрямованості міграційних трансфертів у розвиток сектора МСП	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Розвиток цифрової і інноваційної інфраструктури. ✓ Стимулювання трансферу передових технологій та ресурсного забезпечення підприємницького сектора в Україні. ✓ Конвергенція соціально-економічного середовища України та основних країн-реципієнтів міграційного капіталу. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Надання податкових канікул для мігрантів на створення малого чи сімейного бізнесу. ✓ Звільнення від сплати мита на імпорт матеріально-технічного та техніко-технологічного забезпечення бізнесу трудових мігрантів на території України. ✓ Розробка схем фінансової, інфраструктурно-інноваційної підтримки малого бізнесу трудових мігрантів. ✓ Розробка віртуальних платформ задля встановлення прямих бізнес-відносини з іноземними організаціями, банківськими установами та іншими інституціями.
III. Гарантування безпеки міграційних трансфертів	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Розвиток договірно-правової системи офіційного працевлаштування трудових мігрантів за кордоном. ✓ Модернізація ринку міграційних послуг. ✓ Забезпечення фінансового контролю за міграційними трансфертами. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Встановлення тісних зовнішньо-економічних зв'язків банківських секторів країн-учасників міграційних векторів. ✓ Популяризація використання формально-легальних каналів передачі міграційних трансфертів. ✓ Формування інформаційно-аналітичного та організаційно-інституційного забезпечення обліку міграційних трансфертів.

Вектори	Цілі	Інструменти
<p style="text-align: center;">IV. Підвищення рівня фінансової інклюзії</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Підвищення фінансової грамотності трудових мігрантів і членів їхніх сімей. ✓ Розвиток фінансової освіти. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Реалізація грантових програм підвищення фінансової грамотності, отримання знань про фінансові продукти, ризики використання неформальних каналів переказів та інших видів фінансових послуг. ✓ Проведення тренінгів і навчань щодо фінансового менеджменту мігрантів – потенційних засновників суб'єктів малого бізнесу.

Джерело: авторська розробка.

Задля забезпечення цільової спрямованості міграційних трансфертів у сектор малого та середнього бізнесу необхідно забезпечити високий рівень стійкості бізнес-середовища, у т.ч. інноваційно-технологічну та виробничу безпеку, цифрову трансформацію стратегічних галузей економіки та розвиток інноваційної інфраструктури, конвергенцію соціально-економічного середовища України та основних країн-реципієнтів міграційного капіталу та гармонізацію інформаційно-аналітичного забезпечення державної політики регулювання міграційних трансфертів України та ЄС, реформувати митну систему держави.

Надання податкових канікул для мігрантів на створення малого чи сімейного бізнесу сприятиме розвитку підприємницького сектора та нарощуванню підприємницького капіталу держави. Кредитні та податкові пільги, звільнення від сплати імпортного мита на товари виробничого призначення, які ввозяться трудовими мігрантами, є одними з ефективних економічних інструментів забезпечення спрямованості грошових переказів у сферу малого та середнього підприємництва. Розробка схем-програм фінансової, інфраструктурно-інноваційної підтримки сімейного бізнесу трудових мігрантів і розробка віртуальних платформ задля встановлення прямих партнерських відносини з іноземними організаціями, банківськими установами та іншими інституціями є організаційними інструментами забезпечення стійкого бізнес-середовища, а, відтак, і стимулювання ефективного використання міграційного капіталу.

Екзистенційним напрямом розвитку ринку міграційного капіталу є гарантування безпеки міграційних трансфертів, низька ефективність якої матиме мультиплікативний вплив на поглиблення кризи недовикористання потенціалу міграційних трансфертів. Так, убезпечення грошових переказів є умовою стабільного поступу ринку міграційних послуг і капіталу, а також забезпечення економічного зростання територій. Задля уникнення загроз розвитку ринку міграційного капіталу необхідно (1) сприяти легальній трудовій міграції, (2) встановити тісні зовнішньоекономічні зв'язки з діаспорами, (3) популяризувати використання формальних каналів передачі міграційних трансфертів.

Фінансова інклюзія як драйвер економічного зростання та важливий фактор розвитку ринку міграційного капіталу забезпечить вчасний і повноцінний доступ мігрантів до широкого спектру фінансових продуктів і послуг, поширення їхнього використання серед трудових мігрантів і членів їх сімей через впровадження інноваційних підходів, зокрема розвиток фінансової освіти. Розробка програм для підвищення фінансової грамотності, обізнаності та знань про фінансові продукти, ризики використання неформальних каналів переказів та інших видів фінансових послуг, а також проведення тренінгів і різних форм навчання щодо фінансового управління і планування є засобами підвищення фінансової інклюзії серед мігрантів.

Підвищення ефективності використання міграційних трансфертів є напрямом конвергенції механізмів управління міграцією України та країн ЄС. Для забезпечення конвергенції державної політики управління міграційними процесами в Україні та країнах ЄС важливо моніторити темпи змін розвитку соціально-економічного середовища основних країн-реципієнтів людських ресурсів і в Україні на основі консолідованої методики та гармонізованих статистичних показників. Це дозволить прогнозувати динаміку загальної і покраїнної інтенсивності зовнішньої міграції населення, відстежувати вплив соціально-економічних, медико-демографічних, інституційно-політичних факторів на інтенсивність трудової міграції, стимулювати поширення міграційних векторів до країн з вищими рівнем

конвергенції соціально-економічного середовища задля забезпечення прогресу людського і трудового розвитку мігрантів, а також відстежувати тенденції і характер переміщення мігрантів задля вчасної рееміграції і працевлаштування в Україні.

Висновки до четвертого розділу

Наростаючі масштаби міграційних процесів посилюють ризики і загрози економічній безпеці України, що формує доцільність обґрунтування стратегічних векторів реалізації державної політики регулювання міграційних процесів у розрізі функціональних складових системи забезпечення економічної безпеки держави, ключовими серед яких визначено: нарощування експортного потенціалу, зростання місця у міжнародному поділі праці через мобілізацію трудових ресурсів; зниження рівня енергозалежності національної економіки за рахунок розвитку внутрішнього енергетичного комплексу й альтернативізації джерел постачання енергоресурсів; технологічна модернізація реального сектору економіки; посилення демографічної стійкості засобами просторо-структурної політики та реалізації потенціалу внутрішньої міграції; нарощення експортного потенціалу АПК у системі світового продовольчого ринку; забезпечення фінансової стабільності на всіх рівнях економічних відносин; наближення рівня якості життя до стандартів ЄС та зниження соціальної напруженості в суспільстві; створення умов для інноваційно-технологічного розвитку.

Інституціональне забезпечення державної політики управління міграційними процесами – один зі ключових системоформуючих чинників та передумова забезпечення належної ефективності регулювання міграції населення і її наслідків, являє собою поєднання повноцінної системи інститутів та інституцій, функціонування яких забезпечує визначення та дотримання правил поведінки, скерування

відповідних тенденцій у бажаному руслі. Особливо значуща саме роль інституцій в системі державного регулювання міграційних процесів, які виступають акторами – генераторами інституцій та носіями їх можливостей. Інституціональне забезпечення формується за трьома напрямками: (1) інституційно-правове, (2) інституційно-організаційне та (3) інституційно-психологічне.

Інституціональне забезпечення державного управління міграційними процесами в Україні характеризується суттєвими вадами, що слугує однією з головних причин його низької ефективності. У частині інституційно-правової складової відмічається відсутність базового, а також комплексного закону щодо сприяння поверненню і репатриації мігрантів, регіонально-секторальних стратегій і програм управління міграційними процесами. Головні недоліки інституціонального забезпечення притаманні державній компоненті інституційно-організаційної складової. Це відсутність в системі органів влади структури, яка реалізує завдання управління процесами зовнішньої трудової міграції, слабкість інституційних можливостей ДМС України, відсутність координації з-поміж органів державної влади з питань управління міграційними процесами, недосконалість обліково-статистичного забезпечення політики, обмеженість можливостей дипломатичних представництв за кордоном.

Стратегічними завданнями удосконалення інституціонального забезпечення державної політики управління міграційними процесами в Україні є: формування нормативно-правового тла державної політики, розвиток системи стратегування та планування перебігу міграційних процесів, підвищення ефективності державного регулювання міграції за кордоном, становлення належного обліково-статистичного забезпечення, реалізація потенціалу суб'єктів громадянського суспільства та великого бізнесу, збалансованість та ефективність системи елементів ринку міграційних послуг, розвиток інфраструктури ринку міграційного капіталу, формування інформаційно-психологічного середовища міграційної активності населення.

Підвищення ефективності державної політики управління міграційними процесами в Україні потребує суттєвого вдосконалення системи моніторингу на засадах комплексності та валідності, достатності кількісно-якісних характеристик міграції й інформаційно-аналітичного забезпечення. Стратегічний підхід до вирішення цього завдання базується на створенні тривірневої системи моніторингу міграційних процесів на мікро- (обстеження домогосподарств і суб'єктів бізнесу), регіональному (облік еміграційних та імміграційних процесів, облік набуття і припинення громадянства) і національному (облік міграційних трансфертів і моніторинг дисбалансів, диференціації соціально-економічного розвитку країни) рівнях.

На мікрорівні необхідне запровадження обстеження домогосподарств і суб'єктів бізнесу на предмет міграційних аспірацій, соціально-економічної депривації і внутрішньої трудової міграції (Державною службою статистики, ДМС і Державною службою України з питань праці), що дозволить формувати регіональні рейтинги соціально-економічної вразливості населення, окремих когорт населення і територій, паспорти міграційного профілю і потенціалу регіонів країни, а також відстежувати характеристики внутрішньої трудової міграції.

На регіональному рівні визріла актуальність імплементації моніторингу міграційних процесів за віком, статтю, причиною виїзду та в'їзду, професійно-кваліфікаційними ознаками, а також міграційними намірами та громадянством, (Міністерством цифрової трансформації України, Державною прикордонною службою України, ДМС України, Державною службою статистики України). Його результати слугуватимуть підґрунтям для створення державного реєстру осіб-емігрантів, формування регіональних статистичних баз даних у сфері трудової і освітньої міграції, національної системи показників еміграційної активності населення, структурно-динамічних характеристик імміграції і реєстру студентів іммігрантів.

Моніторинг міграційних процесів на національному рівні дозволить відстежувати дисбаланси та диференціації соціально-

економічного розвитку регіонів, а також структурно-динамічні характеристики міграційних трансфертів (Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України, Національним банком України, Міністерством розвитку громад і територій України). Реалізація моніторингу дозволить формувати та широко використовувати бази даних обсягів, географічної спрямованості, цільового спрямування міграційних трансфертів, а також рейтингів регіонального розвитку та системи індексів асиметрій соціально-економічного розвитку територій.

У сучасному глобалізованому світі неможливо реалізувати ефективну державну політику конвергенції її засад із країнами, які формують спільні міграційні мережі, зокрема Україна-ЄС. Високі рівні дивергенції соціально-економічного розвитку України з країнами ЄС сприяють посиленню зовнішніх міграційних процесів з України до країн з привабливими умовами працевлаштування, якісною і високими конкурентними перевагами сфери освіти, для яких характерні привабливі. На основі емпіричного інтегрального оцінювання виявлено, що привабливість країн ЄС для іммігрантів із України у найбільшій мірі визначається високими параметрами медико-демографічної стабільності, а конкурентоспроможними ринком праці та сфери зайнятості, які забезпечують високий рівень життя населення. Розраховані емпіричні показники сили притягання іммігрантів засвідчили, що існує прямий зв'язок дивергенції соціально-економічного розвитку та інтенсивності міграційних процесів до окремих країн ЄС (Німеччини, Іспанії, Польща). Реверсний характер чутливості імміграційних процесів і зростання рівня дивергенції України з країнами-реципієнтами людських ресурсів обумовлений темпами соціально-економічного розвитку країн ЄС та державною політикою управління міграційних процесів.

Система державного регулювання міграційних процесів в Україні потребує конвергенції з країнами ЄС. Зближення передусім сприятиме усуненню недоліків державного регулювання України та імплементації в Україні переваг ЄС, якими є нормативно-правові (визначення понять закордонного

мігранта, іммігранта, еміграції), обліку міграційних процесів (інтеграція відомчої і державної статистики, створення управління із питань статистики міжнародної міграції та ін.), інституційно-організаційні (імплементация програми “близькість до контрагентів” та ін.), управління міграційними трансфертами (формування ринку міграційного капіталу, розвиток автоматизованої інформаційної бази на фінансовому ринку та ін.), соціального забезпечення (заохочення трудових мігрантів до участі у системі добровільного пенсійного страхування та ін.), реверсної міграції висококваліфікованих кадрів, молоді (збільшення квот на імміграцію висококваліфікованих фахівців, у т.ч. IT-фахівців, розвиток ринку гнучких форм зайнятості та ін.), внутрішніх переміщень (забезпечення доступу до соціальних послуг за місцем фактичного проживання осіб, розвиток інфраструктури ринку праці, активізація міжрегіональної співпраці центрів зайнятості та рекрутингових агентств та ін.).

РОЗДІЛ 5

МЕХАНІЗМИ Й ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ МІГРАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

5.1. Механізми стабілізації соціальної системи в умовах інтенсифікації міграційних процесів

Налагодження ефективних процесів господарювання, формування високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних виробничо-господарських комплексів і побудова потужної національної економіки неможливі без надійного соціального базису. Забезпечення соціальної стабільності розвитку держави є фундаментальною передумовою не лише підвищення якості життя населення та покращення його добробуту, але й мінімізації конфліктного середовища в суспільстві, зниження соціальної напруги та зростання рівня задоволеності інтересів громадян. Очевидно, що наявність системних дестабілізуючих впливів на розвиток суспільно-економічних відносин, апріорі, ускладнюють імплементацію механізмів та інструментів досягнення ефективних структурних змін у сегменті забезпечення соціальної стабільності держави.

Домінантну роль серед ірраціональних детермінант стримування процесів забезпечення соціальної стабільності держави посідають негативні тенденції зростання міграційної активності населення, руйнівний характер яких формалізується насамперед у такому: посилення дисбалансів просторово-

територіального розміщення населення, загострення міжетнічних і міжрелігійних протистоянь, нівелювання інституту сім'ї та сімейних цінностей, поглиблення проблеми становлення культурної ідентичності українського народу, зростання соціальної напруженості в суспільстві, загострення проблеми розвитку та виховання прийдешніх поколінь, гальмування процесів становлення монолітності нації, перешкоджання формуванню середнього класу, погіршення соціальної структури суспільства, загострення проявів девіантної та опортуністичної поведінки, посилення інертного характеру функціонування соціально-комунікаційних взаємозв'язків між учасниками суспільно-економічного обміну. Подолання ідентифікованих деструктивних впливів об'єктивно вимагає обґрунтування науково-прикладних положень щодо формування ефективного механізму забезпечення соціальної стабільності держави в умовах інтенсифікації міграційних процесів.

Поняття “стабільність” позиціонується через призму дотримання засад реалізації принципів збалансованості, раціональності, узгодженості та відсутності диспропорцій в структурі розвитку соціально-економічної системи, що формує передумови для забезпечення його стійкого й зрівноваженого функціонування в умовах динамічних змін оточуючого середовища та наростаючих викликів й загроз. Своєю чергою, під соціальною стабільністю слід розуміти організацію раціональної структури відносин між учасниками суспільно-економічного обміну, забезпечення якої формує передумови для максимізації задоволення інтересів й потреб цих учасників, імплементації базових засад соціальної справедливості розподілу матеріальних благ у суспільстві та гармонійного розвитку кожної особистості. Очевидно, що реалізація механізму забезпечення соціальної стабільності держави неможлива без гарантування дотримання таких базових передумов, як неухильне дотримання положень чинного нормативно-правового базису, формування високого рівня довіри й поваги в суспільстві до державних інституцій, побудови справедливої правоохоронної та судової системи на засадах дотримання

принципів презумпції невинуватості та невідворотності покарання за вчинене правопорушення, створення соціально комфортних умов для становлення й всебічного розвитку особистості, структуризації конфлікту інтересів і забезпечення здорового морально-психологічного клімату в процесі суспільно-економічного обміну.

Етимологія поняття “механізм” агрегує цілісну сукупність структурно-функціональних елементів (форми, методи, інструменти, підсистеми, блоки, надбудови тощо), органічна взаємодія яких стратегічно орієнтована на досягнення наперед чітко визначеної мети. Своєю чергою, специфіка “механізму” проявляється у діалектичній гармонії змісту та форми. Зміст позиціонується крізь розвиток соціально-економічних відносин суспільства, а форма – через призму імплементації його організаційної компоненти. Економічний механізм є способом підтримки реалізації об’єктивних вимог законів у процесі суспільно-економічного обміну. Природа цільового механізму формується шляхом узгодження економічних інтересів різних соціальних груп населення на засадах використання адекватних організаційно-економічних інструментів структуризації відносин в умовах лібералізації національної економіки [89, с. 11-16]. Системно виділяють два фундаментальні підходи до позиціонування механізму в сфері соціально-економічних відносин: 1) структурно-організаційний (визначає механізм через форму агрегації окремих його компонент, процесів і явищ); 2) структурно-функціональний (разом з організаційною структурою спрямований на досягнення стратегічної мети функціонування економічного механізму) [78, с. 53]. З огляду на це, механізм забезпечення соціальної стабільності доцільно позиціонувати через призму агрегованих структурно-функціональних компонент та елементів, узгоджена взаємодія яких спрямована на подолання суспільної напруженості в державі, гарантування соціальної справедливості в процесі здійснення господарських трансакцій та забезпечення зрівноваженого розвитку соціально-економічних відносин в умовах динамічних трансформацій національної економіки.

Особливості формування та імплементації механізму забезпечення соціальної стабільності в умовах інтенсифікації міграційних процесів формалізуються в такому:

1) структурно-функціональна спроможність цільового механізму має передбачати пріоритетні напрями вирівнювання сформованих дисбалансів соціально-економічного розвитку між Україною та основними державами-реципієнтами мігрантів, зокрема трудових, що потребує формування масштабної ресурсної підтримки налагодження процесів ефективного функціонування цього механізму;

2) забезпеченні стратегічної орієнтованості на динамічне узгодження вітчизняних соціальних стандартів якості життя зі регламентними нормативами та вимогами країн-членів Європейського Союзу;

3) довгостроковий період імплементації прикладних засад механізму забезпечення соціальної стабільності, що потребує формування його гнучких властивостей для гарантування можливості оперативного корегування функціональної структури цільового механізму в просторово-часовому вимірі відповідно до наростаючих викликів і загроз;

4) механізм забезпечення соціальної стабільності в умовах інтенсифікації міграційних процесів відзначається мультикомпонентним характером, що акумулює фінансово-економічні, соціальні, інформаційні та психологічні аспекти згладжування міграційних аспірацій населення;

5) зменшення інтенсивності міграційних процесів неможливе без формування адекватного соціально-психологічного базису розвитку суспільно-економічних відносин, що передбачає реалізацію послідовної депопулістичної соціально-відповідальної інформаційної політики держави, імплементація прикладних засад якої ускладнюється в умовах загострення проявів загроз гібридного характеру;

6) механізм забезпечення соціальної стабільності держави має передбачати стратегічну орієнтованість на реалізацію перспективних інструментів протидії деструктивним

імміграційним процесам в Україні, що загрожують посиленням міжетнічних і міжрелігійних протистоянь;

7) забезпечення соціальної стабільності неможливе без побудови справедливої правоохоронної та судової системи в державі на засадах дотримання принципу верховенства права.

На рис. 5.1 представлена модель структурно-функціональної взаємозалежності процесів забезпечення соціальної стабільності в контексті зменшення активності міграційних процесів в Україні.

Рис. 5.1. Модель взаємозалежності процесів забезпечення соціальної стабільності та регулювання міграційних процесів

Джерело: авторська розробка.

Таким чином, ідентифіковані структурно-функціональні взаємозв'язки, з одного боку, визначають стратегічні параметри проєктування механізму забезпечення соціальної стабільності в умовах інтенсифікації міграційних процесів, а з іншої –

формують незадіяні ресурсні резерви для реалізації превентивних інструментів протидії деструктивним впливам у соціальній сфері. Забезпечення ресурсно-функціональної та управлінської спроможності механізму забезпечення соціальної стабільності в умовах інтенсифікації міграційних процесів передбачає доцільність дотримання певного етапності дій (рис. 5.2).

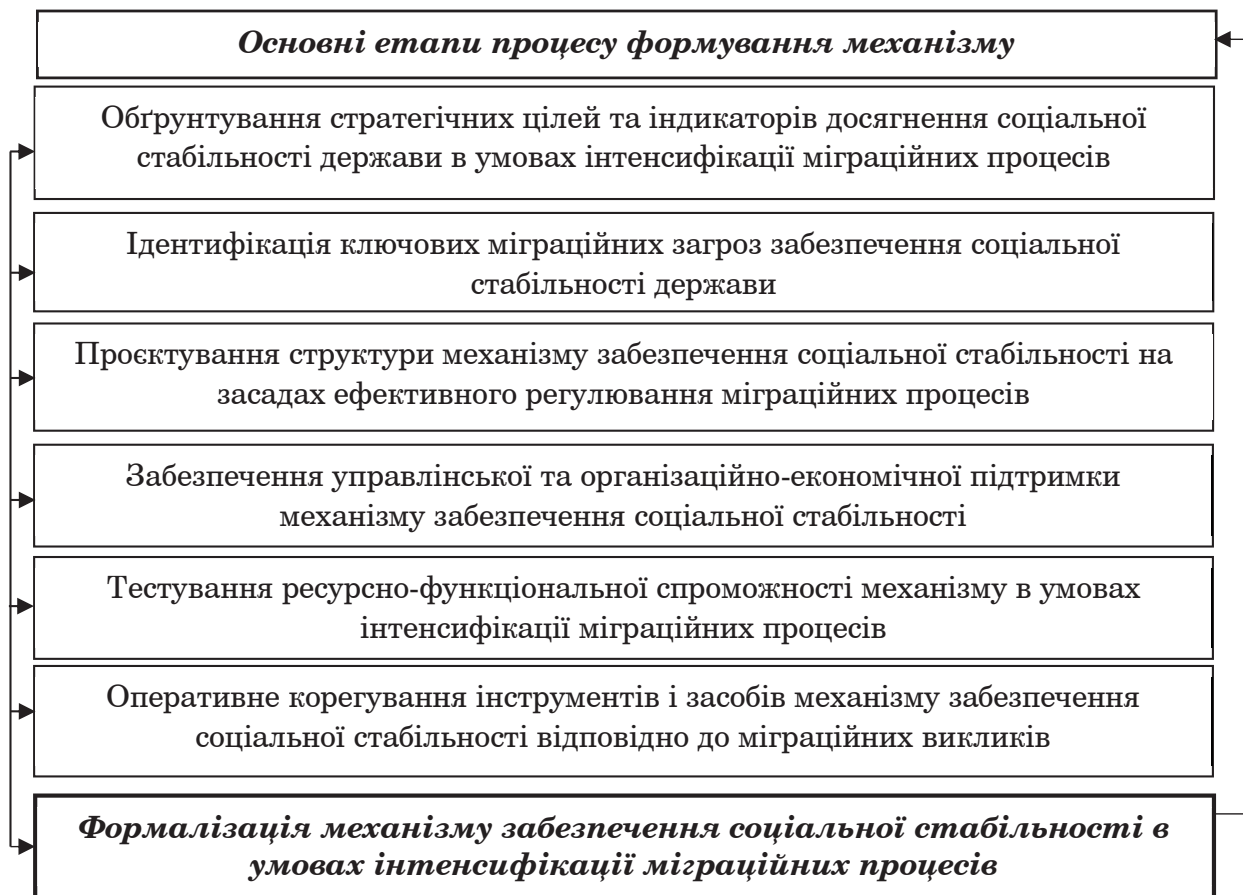

Рис. 5.2. Послідовність формування механізму забезпечення соціальної стабільності держави в умовах інтенсифікації міграційних процесів

Джерело: власна розробка.

Структурно-функціональна архітектоніка механізму забезпечення соціальної стабільності держави в умовах інтенсифікації міграційних процесів полягає в доцільності формування його дуальних характеристик: з одного боку, функціонування цільового механізму має бути націлене на імплементацію структурних змін у соціальній сфері держави, підвищення ефективності розвитку процесів соціально-

економічних трансформацій в суспільстві та зменшення міграційної активності населення, а з іншого – цей механізм має передбачати можливості для оперативного корегування його організаційно-управлінської та функціональної структури у відповідності до змін параметрів ключових детермінант забезпечення соціальної стабільності держави.

Інституційні передумови загострення проблеми соціальної несправедливості в українському суспільстві та зростання міграційної активності населення були закладені ще на початку процесів становлення незалежності України, що супроводжувалися поетапним переходом від командно-адміністративного типу господарювання до засад ринкової економіки та масштабною приватизацією об'єктів державної форми власності. Суттєві прорахунки та помилки, якими супроводжувався процес імплементації структурних реформ у 90-их роках ХХ ст. призвів до незаконного накопичення первинного капіталу та появи окремого олігархічного класу в суспільстві, становлення та функціонування якого неможливе без паразитування на національних ресурсах, які є загальним надбанням, що, цілком закономірно, зумовило виникнення та загострення соціального конфлікту в державі. В умовах тотального переважання ресурсної спроможності представників олігархічного класу суспільства соціальна еліта та інтелігенція апріорі були відсторонені від процесів прийняття стратегічних управлінських рішень та формування влади в державі, що лише поглибило соціальну несправедливість розподілу матеріальних благ і призвело до активізації міграційних процесів, у т.ч. серед найбільш інтелектуальної та мобільної частини населення України. На тлі таких негативних процесів, представники фінансово-олігархічних структур лише поглибили свої сфери впливу в державі, що дозволило їм отримати стратегічний мандат доступу до використання національних ресурсів. Як наслідок, вони отримали монопольне становище в сфері політики оплати праці (адже, є фактичними власниками об'єктів потужних виробничо-господарських комплексів національної економіки), що дозволило суттєво обмежити параметри її зростання в приватному секторі. Таким чином, найбільш

кваліфікована частина економічного активного населення держави цілком об'єктивно переорієнтувала свої стратегічні пріоритети на працевлаштування за межами України. Своєю чергою, це стало й одним із чинників обмеження параметрів зростання ефективності функціонування виробничо-господарських комплексів національної економіки, дестабілізувало процеси розвитку соціальної сфери та призвело до погіршення якості людського капіталу.

Імплементация механізму забезпечення соціальної стабільності потребує формування адекватного інституційного середовища розвитку соціально-економічних відносин, що відповідає реальним потребам та вимогам часу. Пріоритетним напрямом побудови адекватної інституційної підтримки забезпечення соціальної стабільності держави є дотримання стратегічної орієнтації на оптимізацію структури інституційного базису здійснення соціально-економічних трансформацій в частині збалансування впливу ролі формальних і неформальних інститутів на процеси прийняття управлінських рішень. Адже існуючий надмірний ірраціональний вплив неформального інституційного середовища та застосування практики непоодиноких випадків його реального переважання над формальними інститутами в сегменті регулювання соціально-економічних відносин не лише ускладнює забезпечення соціальної стабільності, але й посилює дисонанси соціально-економічних трансформацій, перешкоджає налагодженню ефективного використання ресурсів та розвитку стратегічних бізнес-процесів національної економіки, загострює проблему соціальної несправедливості розподілу матеріальних благ у суспільстві, провокує соціальні конфлікти між учасниками суспільно-економічного обміну, підвищує інертний характер розвитку трансформаційних процесів, що в сукупності посилює мотиваційні механізми та соціально-психологічні стимули в населення до активізації міграційних процесів з метою пошуку більш комфортних соціально-трудових умов поза межами України.

Формування раціональної структури співвідношення формальних і неформальних інституцій на процеси прийняття

управлінських рішень у контексті забезпечення соціальної стабільності в умовах інтенсифікації міграційних процесів держави передбачає:

(1) подолання усталеної практики лобіювання комерційних інтересів окремих фінансово-промислових груп на найвищих ланках державного управління та регулювання національної економіки, що формалізується у прийнятті лояльних до цих груп законних і підзаконних нормативно-правових актів, формуванні монопольного доступу до використання природно-сировинного та фінансово-економічного потенціалу, паразитуванні потужних бізнес-структур на використанні ресурсів держави, що могли б бути використані на потреби розвитку соціальної сфери;

(2) забезпечення чіткого розмежування державних інституцій та бізнесу на засадах формування прозорих конкурсних процедур заміщення вакантних посад в органах державної влади, реформування виборчого інституційного базису в частині обмеження прямого й непрямого доступу представників бізнес-середовища до участі у виборчих кампаніях, формування чітких транспарентних механізмів фінансування політичних партій та структур;

(3) посилення механізмів громадського контролю за процесами прийняття управлінських рішень в сфері соціально-економічних відносин через покращення інституційного соціально-психологічного базису трансформації національної економіки, підвищення рівня публічності трансакцій в соціальній сфері, демонополізацію інформаційно-медійного простору держави, культивування інформаційної культури та формування критичного мислення в населення.

Оптимізація структури формального та неформального інституційного базису сформує передумови для підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу національної економіки (насамперед, у частині соціальної компоненти), зростання соціальної справедливості розподілу матеріальних благ у суспільстві, подолання проявів девіантної та опортуністичної поведінки населення, покращення базових засад задоволення соціальних потреб громадян, що в сукупності

забезпечить нівелювання мотиваційних механізмів і стимулів до активізації міграційних процесів у суспільстві.

Пріоритетним напрямом забезпечення соціальної стабільності в державі та стримування активності населення насамперед у сегменті зовнішньої трудової міграції є захист та відстоювання інтересів працівників через підвищення ефективності використання базових ресурсно-функціональних можливостей інституту трудових профспілок та асоціацій. Слід відзначити, що цей інституційний інструментарій є недостатньо задіяним у процеси покращення матеріальних й нематеріальних умов праці трудових колективів, вирівнювання соціальної несправедливості розподілу матеріальних благ та стримування міграційної процесів серед економічного активного населення. Здебільшого такі інституційні утворення є абсолютно керованими й підконтрольними представництву топ-менеджменту підприємницьких бізнес-структур, що апріорі унеможлиблює налагодження процесів їх ефективного розвитку та належного виконання покладених на них стратегічних функцій. У зв'язку з цим, доцільним є посилення інтеграції інституту трудових профспілок та асоціацій в процеси забезпечення соціальної стабільності на засадах імплементації механізмів гарантування їх незалежності та самостійності в прийнятті управлінських рішень, підвищення поваги та соціального статусу до цих інституцій серед населення, формування спільних майданчиків для кооперації ресурсних потужностей, налагодження системної міжсекторальної взаємодії та обміну досвідом у відстоюванні власних інтересів, поширення практики укладання програмних документів з роботодавцями, які б передбачали конкретні механізми, засоби та джерела фінансування заходів щодо покращення соціальних умов працівників, організації можливості надання безоплатної правової допомоги останнім, впровадження прозорих механізмів забезпечення громадського моніторингу та контролю за діяльністю й використанням фінансових ресурсів профспілок та трудових асоціацій.

Стратегічним ядром забезпечення соціальної стабільності в державі та зниження міграційної активності населення є

потужний середній клас, без створення якого неможливими є побудова розвиненого демократичного суспільства та реалізація якісних поступальних соціально-економічних трансформацій національної економіки. Формування потужного прошарку середнього класу в державі є фундаментальним базисом не лише збільшення податкових надходжень до бюджету, вирівнювання наявного диспаритету доходів між найбагатшими і найбіднішими верствами населення, покращення рівня якості життя людей, але й запорукою здійснення якісних структурних перетворень, реформування соціального сектору, підвищення відповідальності членів суспільства за розвиток політичних та економічних процесів в країні, посилення громадського контролю за реалізацію прикладних засад державної економічної політики, що в сукупності дозволяє імплементувати ефективні механізми стримування міграційної активності населення. Структурно-функціональна роль прошарку середнього класу в забезпеченні соціальної стабільності держави в умовах інтенсифікації міграційних процесів полягає в тому, що його представники з високою ресурсною спроможністю, специфікою мислення та менталітету світосприйняття є безпосередніми ініціаторами й рушіями соціальних трансформацій через неухильне дотримання принципів політичної та економічної свободи особистості, стимулювання економічної активності й самозайнятості, підвищення соціальної відповідальності за прийняті рішення, зацікавленості у забезпеченні політичної та соціальної стабільності та поступального розвитку держави. Середній клас є своєрідним каталізатором демонополізації і посилення конкурентного середовища в сфері суспільно-економічного обміну, що забезпечує підвищення ефективності функціонування виробничо-господарських комплексів національної економіки, стимулює процеси розширеного відтворення та формує передумови для якісного задоволення базових інтересів і потреб населення на території тієї країни, де він сформований.

Формування потужного прошарку середнього класу суспільства в контексті забезпечення соціальної стабільності та

зниження активності міграційних процесів держави потребує забезпечення стратегічної орієнтації на реалізацію таких заходів:

1) стимулювання самозайнятості та реалізація підприємницьких ініціатив серед представників економічно активного населення держави на засадах використання інструментів державної фінансово-кредитної підтримки започаткування власного бізнесу; посилення мотиваційних механізмів трансформації неформальних підприємницьких структур у формальні, зміщення соціально-психологічних стимулів у потенційних вітчизняних мігрантів із сегменту отримання статусу-резидента закордоном через використання механізму придбання житла чи реалізації масштабних інвестицій в площину створення та масштабування власного бізнес-проєкту в Україні шляхом реалізації цільових програм фінансово-економічної підтримки такої категорії осіб; розбудова мережі об'єктів інфраструктурного забезпечення та надання інформаційно-консультаційної підтримки суб'єктам господарювання, зокрема у частині здійснення реєстраційних процедур, ведення обліку, оподаткування та адміністрування бізнес-процесів; інтеграція наявної мережі наукових установ і закладів вищої освіти України в процеси розвитку підприємницьких навичок й компетенцій в населення, пошуку лідерів-думок і утвердження в них стимулів до взяття на себе ризику в ході здійснення підприємницької діяльності; продовження практики застосування мораторію на проведення планових перевірок насамперед господарської діяльності новостворених підприємницьких структур, використання інструменту "податкових канікул"; гарантування захисту приватної власності та прав інвестора;

2) імплементація організаційно-економічних і соціально-психологічних інструментів формування середнього класу в соціумі представників найбільш масових професій (рядові державні службовці, працівники освітньої сфери, зайняті в системі охорони здоров'я, військовослужбовці, працівники культури тощо) через реалізацію системної інформаційної кампанії формування поваги та підвищення ролі соціального

статусу представників цих професій в суспільстві; встановлення меж граничного рівня обсягів мінімального бюджетного фінансування в цих сферах; підвищення рівня оплати праці, шляхом вирівнювання наявного диспаритету в питанні матеріального стимулювання між бюджетним і приватним сектором, у тому числі на засадах використання коригуючих коефіцієнтів підвищення посадових окладів Єдиної тарифної сітки, що частково дозволить подолати наявну соціальну несправедливість в оплаті праці зайнятих у цих сферах відповідно до їх професійних компетенцій та кваліфікацій. Все це в сукупності зумовить посилення соціальної стабільності, що формалізуватиметься в такому: збільшення обсягів податкових надходжень до бюджету (працівники бюджетної сфери, апріорі, отримують легальні доходи, що приведе до зростання обсягів відрахувань до фондів соціального страхування країни), нівелювання стимулів до трудової міграції закордон представників інтелектуально-кадрового потенціалу держави (насамперед серед працівників системи охорони здоров'я та освітньої сфери), покращення соціально-психологічного базису в суспільстві та підвищення керованості процесів забезпечення соціальної стабільності держави, адже працівники цих сфер через особисту комунікацію інтегрують цілісний соціум і мають визначальний вплив на формування суспільної думки;

3) стимулювання підприємницької активності сільського населення насамперед у площині формування потужного пласту фермерства, який є значним незадіяним резервом подолання стагнації соціально-економічного розвитку сільських територій, згладжування просторово-територіальних дисбалансів, зменшення безробіття, а отже й міграційної активності в сільській місцевості. Стратегічна роль фермерства у формуванні середнього класу в сільській місцевості обґрунтовується з огляду на ресурсні масштаби вітчизняних сільських територій: 42,7 млн га сільськогосподарських угідь складає 68,8 % загальної території України [47], а сільське населення налічує 12,6 млн осіб (30,4 % від його загальної чисельності) [45]. У зв'язку з цим доцільною є орієнтація на забезпечення підтримки процесів трансформації нетоварних господарств населення у товарні

форми господарювання; реалізацію інструментів надання цільових пільгових кредитів фермерам на придбання сільськогосподарської техніки; розвиток кооперативних та інтеграційних процесів на селі; пошук й становлення місцевих лідерів насамперед серед сільської молоді, що спроможні інтегрувати набуті інноваційні знання у практику господарювання на селі. Становлення фермерського класу в сільській місцевості дозволить подолати процеси соціальної деградації сільських територій та “вимирання” сіл, покращити зайнятість на селі, зменшити міграційну активність сільського населення, підвищити соціальну відповідальність за використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій в процесі господарювання.

Забезпечення соціальної стабільності в умовах інтенсифікації міграційних процесів неможливе без імплементації ефективних інструментів детінізації функціонування виробничо-господарських комплексів національної економіки. Адже надмірний рівень тінізації національної економіки обмежує параметри формування фінансово-ресурсних потужностей для вирівнювання диспаритету доходів громадян, стримує реалізацію ефективної політики захисту найбільш незахищених верств населення та ускладнює подолання соціальних протиріч у ході суспільно-економічного обміну. Для цього необхідним є дотримання стратегічної орієнтації на: впровадження механізмів ефективного моніторингу та контролю реальних масштабів господарювання суб'єктів бізнесу та здійснення їх господарських трансакцій (у т. ч. через пришвидшення темпів впровадження обов'язкового використання реєстраторів розрахункових операцій); боротьбу з усталеною практикою виплати заробітних плат у “конвертах” шляхом реалізації системної інформаційної кампанії роз'яснення населенню реальних ризиків отримання тіньових доходів і безперспективності для них можливості отримання адекватного пенсійного забезпечення в похилому віці; покращення рівня довіри в представників бізнесу до органів державної влади через інструменти зниження корупційного навантаження на діяльність підприємницьких

структур і зменшення бюрократичного тиску чиновників; забезпечення прозорості та прогнозованості формування інституційно-правового базису господарювання, у тому числі в сфері податкового навантаження на суб'єктів бізнесу; культивування високого рівня податкової культури, як представників підприємницького середовища, так і безпосередніх споживачів їх продуктів і послуг.

Структурної модернізації потребують прикладні засади реалізації державної соціальної політики. З одного боку, державні інституції повинні посилити соціальну спрямованість та ефективність використання бюджетних ресурсів, а з іншого, – доцільним є гарантування справедливості в процесі імплементації соціальної політики. Адже, загальновідомим є той факт, що практика використання бюджетно-ресурсного базису соціальної сфери не завжди відповідає принципам суспільної доцільності та пріоритетності забезпечення соціальної стабільності держави. Таким чином, структурна модернізація соціальної політики в умовах інтенсифікації міграційних процесів має бути спрямована на:

- впровадження превентивних механізмів запобігання соціальному утриманству в суспільстві й подолання практики паразитування окремих верств населення на споживанні бюджетних ресурсів, що обмежує параметри ефективності використання бюджетних коштів і нівелює базові засади соціальної справедливості розподілу матеріальних благ у суспільстві;

- посилення механізмів соціального захисту найбільш вразливих категорій населення (діти-сироти, особи з інвалідністю, багатодітні та малозабезпечені сім'ї та ін.) шляхом наближення стандартів надання розміру соціальної допомоги до граничного рівня мінімальної заробітної плати в державі;

- системну зміну підходів до надання фінансової підтримки населенню на випадок настання тимчасового безробіття через нівелювання ризиків виникнення зловживань з боку отримувачів такої допомоги, покращення функціональної взаємодії регіональних центрів зайнятості з приватними

кадровими агенціями, спрямування частини коштів із сегменту соціального споживання в площину перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, відповідно до реальних потреб ринку праці;

– вдосконалення пенсійного забезпечення на засадах оптимального поєднання елементів солідарної та накопичувальної системи, наближення розміру мінімальної пенсії до рівня мінімальної заробітної плати, чіткої структуризації передумов для можливості дострокового виходу на пенсію, подолання разючого розриву між розміром найменшої та найбільшої пенсії в державі.

Стратегічним базисом забезпечення соціальної стабільності в умовах інтенсифікації міграційних процесів є формування сприятливого соціально-психологічного базису розвитку суспільно-економічних відносин, що передбачає необхідність формування високого рівня довіри та поваги до державних інституцій, забезпечення неухильного дотримання принципу верховенства права та законності, недопущення конфліктного середовища в соціумі через мінімізацію ризиків виникнення конфлікту інтересів, культивування ідеї дотримання високих стандартів моральних принципів у сфері суспільних відносин. Визначальне місце у фокусі вирішення цієї проблеми посідає система освіти, реформування якої має бути націлене не лише на розвиток професійних компетенцій та навиків людини, але й формування високих морально-етичних особистісних норм. Поряд з цим, важливою є побудова мотиваційних механізмів і стимулів в українській молоді, що здобула освіту закордоном, до повернення, працевлаштування та реалізації її набутих інноваційних знань й досвіду безпосередньо в Україні. Для цього необхідною є реалізація комплексної програми так званого “соціального ліфту” для молоді, що гарантувала б можливість справедливого кар’єрного зростання в системі державних інституцій та надання для цих категорій осіб високого соціального статусу в суспільстві, у тому числі через використання ресурсного інструментарію соціальних пільг (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Структура механізму забезпечення соціальної стабільності України в умовах інтенсифікації міграційних процесів

Джерело: авторська розробка.

Ефективне регулювання міграційної активності населення неможливе без культивування в суспільстві ідеї міцного інституту сім'ї, утвердження культурно-духовних і моральних принципів, розвитку почуття національного патріотизму, формування високого рівня соціальної свідомості та відповідальності в населення. Своєю чергою, це потребує

налагодження ефективного соціального діалогу між державними інституціями, релігійними організаціями, суспільством та конкретною особою, в умовах якого чітко позиціонується роль кожного громадянина та його участь у процесі соціально-економічних трансформацій національної економіки. Не менш важливою є реалізація послідовної інформаційної політики формування сприятливого соціально-психологічного базису мінімізації ризиків виникнення міжетнічних та міжрелігійних конфліктів, що потребує забезпечення стратегічної орієнтації на імплементацію в суспільстві ідейних положень міжнаціональної та міжконфесійної толерантності, формування високої рівня поваги до культурних звичаїв і традицій, впровадження ефективних санкційних механізмів боротьби з проявами суспільної ненависті на тлі етнічної, расової чи релігійної приналежності.

Імплементація розробленого механізму забезпечення соціальної стабільності в умовах інтенсифікації міграційних процесів сформує передумови для зниження соціальної напруженості, підвищення справедливості розподілу матеріальних благ і зменшення рівня конфліктного середовища в соціумі, що в кінцевому випадку трансформується в посилення мотиваційних стимулів у населення до реалізації життєвих стратегій в Україні.

5.2. Організаційно-економічні інструменти регулювання міграції молоді та збереження інтелектуально-кадрового потенціалу розвитку економіки

Глобалізація світової економіки та спричинені нею інтеграційні процеси відкривають простір не лише для розвитку нових форм економічної взаємодії між країнами, але й розширюють перспективи реалізації і розвитку потенціалу економічно активного населення, зокрема молоді, надають

можливості для віртуальної зайнятості, вільного вибору місця праці й освіти практично в будь-якому регіоні чи країні світу. Інтенсифікація просторової мобільності молоді, активізація процесів трудової міграції висококваліфікованих кадрів, а також інтенсифікація інтелектуальної міграції визначаються і відкритістю національної економіки, запровадженням безвізового режиму, поступовою лібералізацією політики зовнішньої міграції.

Проблема “відтоку мізків” – феномен, який зустрічається у всіх країнах світу, але залишається викликом для держав, які розвиваються, у т.ч. для України, для якої низькі темпи зростання національної економіки одночасно є причиною і наслідком значної за обсягами міграції молоді, що веде до послаблення інтелектуально-кадрової безпеки держави. Відтак, міграція висококваліфікованих кадрів і молоді, як найбільш креативного прошарку економічно активного населення, впливає на забезпечення інноваційного розвитку, технологічного прогресу та конкурентоспроможності національної економіки. Примітно, що за останнє десятиріччя спостерігається значна міграція молоді з України до країн ЄС, США та Канади, має суттєві переваги для приймаючих економік загалом і самих емігрантів зокрема. Однак, Україна, як країна-донор висококваліфікованих молодих кадрів, зазнає значних ресурсних втрат і економічних ризиків.

Варто наголосити, що інтелектуальна міграція і міграція молоді є найбільшою загрозою для розвитку національної економіки та забезпечення високих інноваційно-технологічних переваг країни. Зокрема, значні обсяги міграції висококваліфікованих кадрів ведуть до зростання дефіциту робочої сили, наприклад лікарів і вчителів, і тим самим спричиняють формування кадрового “вакууму” і поступового регресу суспільства. Інтенсифікація міграції молоді є причиною зменшення податкових надходжень, зниження інноваційної складової конкурентоспроможності національної економіки, втрати підприємницького потенціалу та поширення неекономічних втрат (формування мультинаціональних і

дистантних сімей, дефляція цінностей, звичаїв, культурно-історичної спадщини).

Роль економічної активності молоді для забезпечення розвитку національної економіки є значною, оскільки забезпечує податкові надходження у місцевий і державний бюджети, натомість дефіцит робочої сили, особливо молодого покоління, веде до швидкого зростання заробітної плати при низькій продуктивності праці. Примітно, що молодь – це потенційні підприємці, які здатні та готові ризикувати, продукувати інноваційні рішення і виступати бізнес-драйверами розвитку національної економіки. Серед значущих позитивних ефектів зовнішньої міграції молоді для розвитку національної економіки є міграційний капітал, який виступає інвестиційним ресурсом забезпечення економічного зростання, і соціальний капітал як інструмент пожвавлення бізнес-середовища та розвитку сфери малого підприємництва, у т.ч. стартапів, інноваційних бізнес-одиниць.

За результатами соціологічного дослідження відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України”, проведеного у вересні-жовтні 2019 р. на предмет визначення міграційної готовності студентської та учнівської молоді на прикладі Карпатського регіону України, ідентифіковано високий рівень позитивних аспірацій щодо працевлаштування, здобуття освіти та постійного місця проживання за кордоном. Загалом, було опитано понад 1,2 тис. осіб – випускників закладів вищої освіти, професійно-технічної освіти та загальної середньої освіти [106].

Так, високий рівень міграційної налаштованості молоді свідчить про критичні тенденції для соціально-економічного розвитку областей Карпатського регіону України. Наприклад, після закінчення навчального закладу понад 13 % опитаної студентської молоді має намір виїхати на роботу за кордон і 10,5 % студентів – продовжити навчання за кордоном (табл. 5.1). Високі міграційні установки молоді підтверджують результати відповідей на питання щодо наявності підготовки до реалізації міграційних планів. Близько 36 % випускників ЗВО здійснили

певну підготовку до реалізації своїх міграційних аспірацій, що свідчить про зростання міграційного потенціалу і негативний вплив на регіональний ринок праці та економіку загалом. Серед випускників ЗПТО 13,7% мають намір стати учасниками трудових еміграційних процесів і 7,2% – учасниками освітніх міграційних процесів, понад 38% здійснили підготовку до зовнішньої міграції.

Таблиця 5.1

**Міграційні наміри молоді
Карпатського регіону України, 2019 р.**

Відповіді	Результати відповідей, %	
	ЗПТО	ЗВО
<i>Міграційні наміри після закінчення навчального закладу</i>		
Працевлаштуватися за спеціальністю	37,2	48,7
Розпочати власну справу	27,4	31,1
Продовжити навчатися в Україні	31,2	21,6
Працевлаштуватися на будь-яку роботу	13,0	14,8
Виїхати за кордон на постійне проживання	10,0	14,4
Виїхати на роботу за кордон на тривалий час	13,7	13,0
Продовжити працювати там, де уже працюю	4,5	11,3
Продовжити навчання за кордоном	7,2	10,5
Здобути другу вищу освіту в Україні	40,9	9,3
Їздити на тимчасові заробітки в інші країни	11,0	5,6
Інше	7,4	7,7
<i>Підготовка до реалізації позитивних міграційних установок</i>		
Так	38,4	36,1
Ні	39,9	37,5
Не маю наміру мігрувати	21,7	26,4

Джерело: побудовано на основі даних [106].

Примітно, що частка осіб, які мають “тверді” позитивні міграційні аспірації на предмет працевлаштування або здобуття освіти за кордоном, може зменшитися при сприятливій політиці соціально-економічного розвитку території і створенні умов для реалізації інтелектуального потенціалу. На цільовий сегмент осіб молодого віку, які мають позитивні міграційні наміри, але ще не здійснили підготовки для їхньої реалізації, можна вплинути, застосувавши заходи проактивної політики

регулювання міграції (наприклад, стримування освітньої еміграції).

Високий рівень позитивних міграційних аспірацій у країні, зокрема у Карпатському регіоні України, обумовлений несприятливими соціально-економічними чинниками та нестабільністю суспільно-політичного становища, що підтверджують результати дослідження. Так, 50,9 % і 34,7 % опитаних респондентів-молоді мають намір виїхати за кордон на постійне місце проживання через низький рівень оплати праці та відсутність робочих місць, що свідчить про значну дивергенцію України та країн-реципієнтів людських ресурсів щодо розвитку системи заробітної плати і ринку праці, у т.ч. темпів створення нових високооплачуваних робочих місць (рис. 5.4). Відсутність національної стратегії реформування системи оплати праці, особливо у креативних галузях економіки, сфері освіти, науки та охорони здоров'я, сприятиме “відтоку” молоді, у т.ч. висококваліфікованих кадрів, що збільшуватиме масштаби інтелектуальної міграції і призведе до послаблення кадрової стійкості країни. Примітно, що низький рівень розвитку інституційного середовища ринку праці та сфери зайнятості, а також відсутність системи програмування регіонального економічного розвитку є причинами інтенсифікації зовнішньої міграції молоді, значна частка якої через відсутність стабільності і впевненості у майбутньому (32,6 %) і погіршення загальної економічної ситуації в Україні (21,2 %) виявила наміри емігрувати.

Достатньо вагомим чинником для 15,4 % опитаної студентської молоді є високий рівень корупції, зростання якого обумовлено недостатньою реалізацією можливостей державних програм протидії використанню корупційних схем. Відсутність програм сприяння отримання житла також є вагомим мотиваційним чинником міграції молоді, оскільки низький рівень ефективності реалізації програм “Доступне житло для молоді” веде до зростання мотиваційних установок на предмет покращення фінансової спроможності за кордоном задля купівля нерухомості на батьківщині.

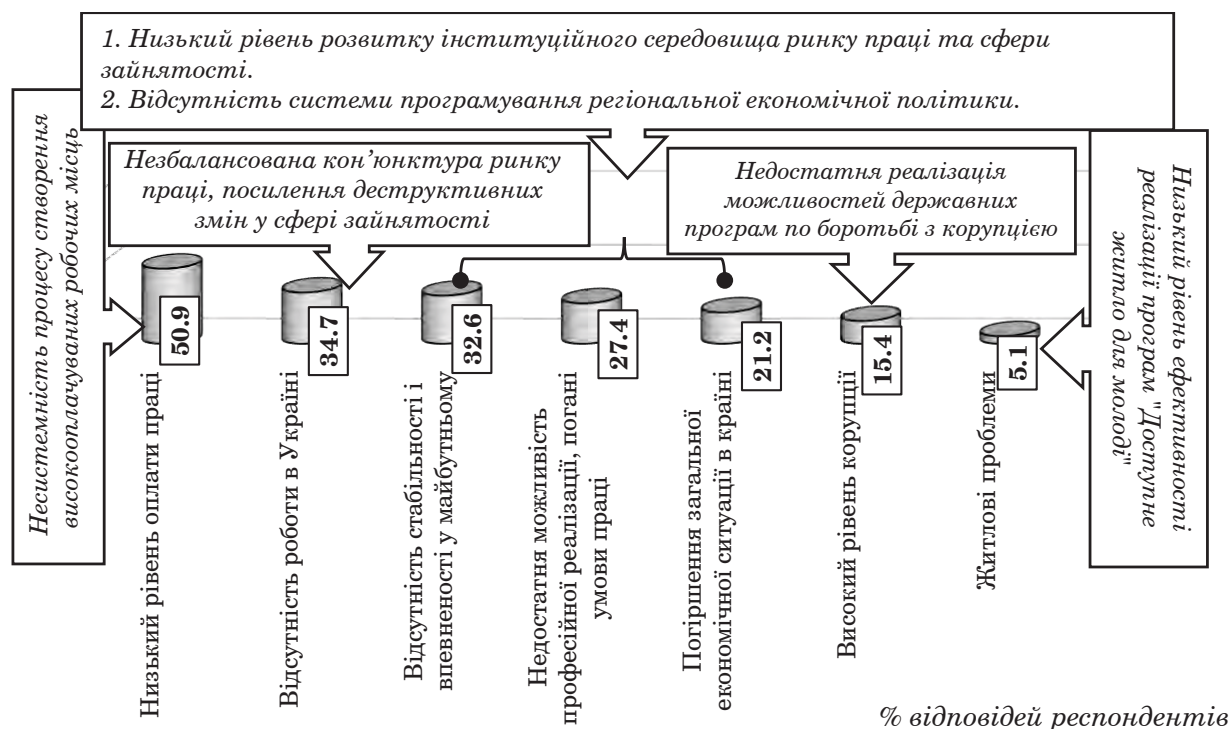

Рис. 5.4. Проблемні аспекти формування державної політики реверсних аспірацій молоді

Примітка: у фокусі спонукальних чинників виїзду за кордон на постійне місце проживання молоді Карпатського регіону України, % респондентів регіону загалом.

Джерело: побудовано на основі результатів соціологічного дослідження ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України" [106, с. 25].

Високий рівень оплати праці, на думку 83 % респондентів, є основним чинником, що зміг би втримати молодь Карпатського регіону та України загалом від зовнішньої еміграції (рис. 5.5). Однак, відсутність належних умов для забезпечення розвитку національного та регіональних ринків праці, низький рівень ефективності реформування сфери зайнятості, у т.ч. віртуальної і неформальної, збільшують рівень міграційних аспірацій серед молоді та висококваліфікованих кадрів. Економічна рецесія, низькі темпи проведення структурних реформ, регрес високотехнологічних галузей економіки ведуть до посилення міграції молоді особливо тих, які задіяні в інноваційно-технологічній діяльності або у сфері R&D. Відповідно для 50,8 % студентської молоді стабілізація політичної і соціально-економічної ситуації стали б стримуючими чинниками від як

виїзду за кордон на предмет пошуку високооплачуваного робочого місця, так і можливостей реалізації потенціалу.

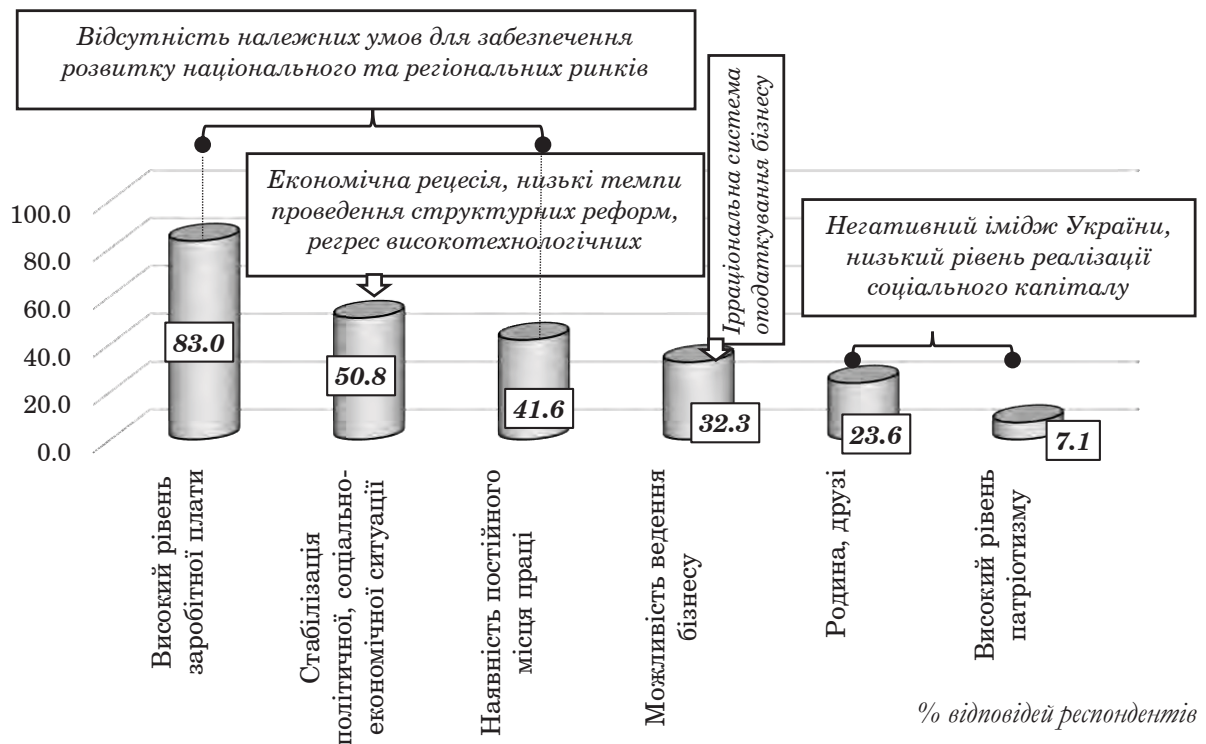

Рис. 5.5. Виклики формування превентивної державної політики регулювання міграції молоді в Україні

Примітка: у фокусі чинників, що могли б втримати молодь Карпатського регіону України від виїзду за кордон, % респондентів регіону загалом.

Джерело: побудовано на основі результатів соціологічного дослідження ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України” [106, с. 27].

За результатами соціологічного опитування значна частка студентської молоді ЗВО (31,1 %) після закінчення навчання мають намір створити власну справу, відповідно 32,3 % респондентів зазначили, що сприятливі умови ведення бізнесу є мотивуючим чинником реверсних міграційних аспірацій і індикатором формування pull-середовища стримування міграції молоді в Україні. Натомість, сучасна ірраціональна система оподаткування в Україні не сприяє поживленню підприємницької діяльності та створенню нових суб’єктів бізнесу. Україна у недостатній мірі стимулює економічну активність молоді, зокрема відсутня практика створення фондів співфінансування витрат зі здобуття освіти, відкриття малого

бізнесу, впровадження фінансово-інвестиційних стимулів щодо залучення міграційного капіталу до підприємницької діяльності.

Відтак, основними причинами інтенсифікації міграції молоді у проекції критичних “gaps” державної політики регулювання міграційних процесів в Україні є несформованість єдиної цілісної системи інституційно-організаційного забезпечення планування і програмування міграційної політики, державної політики активізації економічної активності молоді, а також відсутність повноцінної ефективної організаційної системи регулювання міграційних процесів. Несформований регіональний моніторинг й інформаційно-аналітичне забезпечення обліку обсягів і структурно-динамічних характеристик міграції молоді, зокрема у розрізі освітньо-кваліфікаційних характеристик, не сприяють розробці ефективних інструментів стримування міграції молоді. Недостатній рівень співпраці та координації діяльності освітньо-наукових установ і бізнесу веде до відсутності спільних міждержавних, освітніх, суб’єктів науково-дослідних і бізнес-проектів, що одночасно з відсутністю достатніх стимулів для економічної активності молоді, посилює соціально-економічні чинники мотивації до зовнішньої міграції і посилює готовність молоді до виїзду за кордон на постійне місце проживання.

В умовах розвитку глобалізаційних процесів і посиленої конвергенції економічних і соціальних систем, національних освітньо-наукових сфер, ринків праці, дифузії діджиталізації у всі сфери суспільного життя зовнішня міграція молоді трактується як системний процес із визначеними позитивними та негативними наслідками як для країни донора, так і для країни реципієнта. Нерегульована інтенсифікація зовнішніх міграційних потоків молоді з України призводить до зростання ризикогенності у сфері забезпечення інтелектуально-трудового потенціалу територій, втрати значних обсягів прошарку креативного та інтелектуального населення, загострення проблем демографічного відтворення, зменшення кількості осіб у репродуктивному й економічно активному віці, нівелювання ролі сім’ї, посилення структурних дисбалансів на національному

та регіональному ринках праці, а також диспропорцій у сфері освіти, науки й інновацій.

Інструменти регулювання міграції молоді та збереження інтелектуально-кадрового потенціалу Україні повинні бути орієнтовані на зменшення рівня позитивних міграційних аспірацій студентської й учнівської молоді, вирішення проблем працевлаштування і низького рівня оплати праці, зменшення масштабів освітніх міграційних процесів із метою стаціонарної міграції. Засоби державної політики регулювання міграційних процесів у частині стримування міграції молоді повинні бути орієнтовані на мінімізацію впливу push-чинників середовища міграції, що посилює міграційну активність молоді, а також створення високих конкурентних переваг регіональних освітніх систем і сфери наукових розробок. Особливо ефективізація інструментів регулювання міграції молоді повинна бути зосереджена у сферах зайнятості, малого бізнесу та системи оплати праці, що і підтверджено результатами емпіричного дослідження (формула 5.1).

$$\Delta Migr_t^{youth} = \frac{1,157}{(0,300^*)} + \frac{0,549}{(0,143^*)} Unempl_t + \frac{0,504}{(0,143^*)} CPI_t - \frac{0,565}{(0,186^*)} Units_t - \frac{0,670}{(0,228^*)} Income_t$$

$$R^2 = 0,987 \quad DW = 2,14$$

(5.1)

де $Migr_t^{youth}$ – обсяги еміграції молоді у t -період часу, де $Unempl_t$ – рівень безробіття у t -період часу; CPI_t – індекс споживчих цін у t -період часу; $Units_t$ – кількість суб'єктів малого бізнесу у t -період часу; $Income_t$ – наявний дохід населення у t -період часу.

Джерело: економетрична модель побудована на основі даних додатку Ж.

Забезпечення високооплачуваною працею і економічна стабільність в країні однозначно стримуватимуть еміграцію молоді, зокрема зниження рівня безробіття на 1 % дозволить скороти темпи зовнішньої міграції молоді на 0,55 %. Примітно, що поживавлення підприємницького середовища та реалізація раціональної системи оподаткування буде стимулом для креативної молоді розвивати та реалізувати свій потенціал в

Україні (збільшення кількості малих підприємств на 1 % сприятимуть зменшенню міграції молоді на 0,57 %).

Прогностичні тенденції соціально-економічного розвитку України за умови збереження поточних тенденцій (реалістичний прогноз), сталого розвитку (оптимістичний прогноз) і погіршення індикаторів середовища (песимістичний прогноз) можуть виступити інформаційним базисом оцінювання ефективності поточної державної політики управління міграційними процесами в Україні (табл. 5.2). Так, висхідна динаміка індикаторів-стимуляторів і низхідна динаміка індикаторів-дестимуляторів соціально-економічного середовища, що формує позитивні міграційні установки молоді, свідчить про низьку ефективність державної політики управління міграційними процесами, і навпаки.

Таблиця 5.2

Прогностичні значення індикаторів соціально-економічного розвитку України, 2021-2025 рр.

Рік		Індикатори			
		Рівень безробіття населення *	Індекс споживчих цін*	К-сть суб'єктів малого підприємництва, од.**	Наявний дохід населення, євро***
2021	Оптим.	8,88	109,11	84,21	2274,81
	Песим.	9,52	113,52	79,30	2131,26
	Реал.	9,21	112,85	83,44	2308,94
2022	Оптим.	8,52	108,02	86,73	2343,06
	Песим.	9,81	116,92	76,92	2056,66
	Реал.	9,56	113,98	84,28	2343,58
2023	Оптим.	8,18	106,94	89,33	2413,35
	Песим.	10,10	120,43	74,61	1984,68
	Реал.	9,81	115,12	85,12	2378,73
2024	Оптим.	7,85	105,87	92,01	2485,75
	Песим.	10,41	124,04	72,37	1915,21
	Реал.	9,85	116,27	85,97	2414,41
2025	Оптим.	7,54	104,81	94,77	2560,32
	Песим.	10,72	127,76	70,20	1848,18
	Реал.	9,90	117,43	86,83	2450,63

Примітка: * %, ** у віці 15-70 років у розрахунку на 10 тис. населення; *** у розрахунку на одну особу; оптим. – оптимістичний прогноз, песим. – песимістичний прогноз, реал. – реалістичний прогноз.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

Покращення соціально-економічного середовища дозволить стримувати міграцію молоді, висококваліфікованих кадрів і трудову міграцію зокрема. За прогностичними оцінками згідно оптимістичного сценарію масштаби еміграції молоді за умови, що Україна забезпечить стале зростання індикаторів соціально-економічного розвитку, будуть зменшуватися, однак, темпи скорочення зовнішньої міграції будуть незначні (рис. 5.6). Відтак, соціально-економічне середовище є ключовим push-фактором міграції молоді, але його покращення неоднозначно виступає чинником реверсних міграційних аспірацій або стримування молоді від виїзду за кордон. Ймовірно, що для зменшення масштабів зовнішньої міграції молоді значну вагову значущість має суспільно-політична стабільність і сприятливі умови забезпечення прогресу людського розвитку.

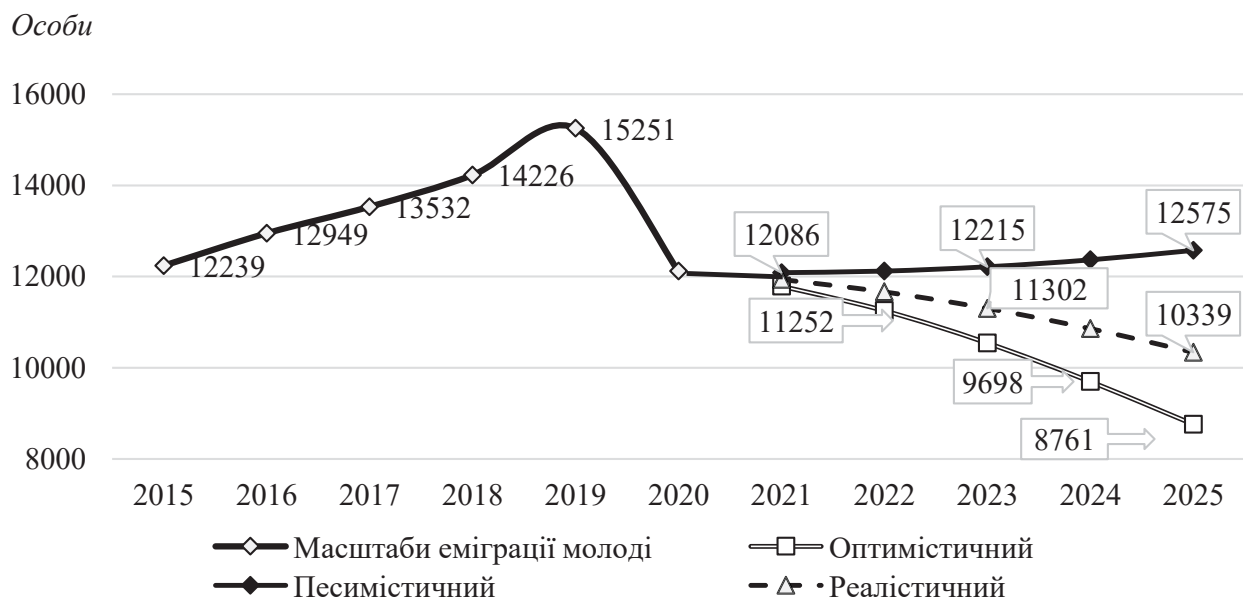

Рис. 5.6. Прогностичні масштаби еміграції молоді України: сценарний підхід, до 2025 р., особи
 Джерело: побудовано на основі формули (5.1) і табл. 5.1.

Песимістичний сценарій розвитку підтверджує тезу про високу каузальність соціально-економічного середовища та темпів нарощення міграції молоді. Так, суттєве погіршення економічної ситуації і дестабілізація соціально-політичного становища призведе до зростання міграційної активності молоді

у 2025 р. до 12,6 тис. осіб, що на 3,8 тис. осіб більше, ніж за оптимістичним сценарієм розвитку.

За реалістичним сценарієм, коли зберігаються поточні тенденції розвитку національної економіки, зокрема зростання рівня безробіття на 5 %, рівня інфляції на 3-4 % і повільного зростання середньорічних доходів населення (4 %), обсяги еміграції молоді у 2025 р. можуть становити 10,3 тис. осіб, що на 17,8 % менше, ніж за песимістичним сценарієм розвитку подій.

Результати прогностичних моделей зовнішньої міграції молоді свідчать, що з високою ймовірністю збереження поточних темпів економічного розвитку сприятиме подальшому “відтоку” економічно активного населення і висококваліфікованих кадрів, а сила каузальної взаємозалежності цих детермінант буде зростати. Задля зменшення інтенсивності міграції молоді, а відтак результативного її регулювання задля забезпечення розвитку національної економіки виникає необхідність розробки системи інструментів за відповідними напрямками забезпечення розвитку національної економіки.

Високий рівень безробіття, низькі стандарти життя, обмеженість високооплачуваних робочих місць з гідними умовами праці, а також напружена політична ситуація і проведення антитерористичної операції є основними поточними чинниками-стимуляторами зростання еміграції населення робітничих професій, трансформації сезонної трудової еміграції з України на довготривалу, освітньої еміграції – на стаціонарну. Одночасно зростання рівня привабливості освітнього середовища країн ЄС, які ведуть активну боротьбу за іноземних студентів, тільки посилюють проблеми “відтоку” талановитої молоді з України, висококваліфікованих кадрів, еміграції молодих науковців, що призводить до зростання втрат людського потенціалу, посилення демографічних, інтелектуальних і соціальних ризиків.

Варто зауважити, що ключовими інструментами регулювання міграції молоді задля збереження кадрового потенціалу України є інституційно-організаційні (запровадження системи програмування міграційної політики, покращення організаційної системи регулювання міграційних

процесів, реалізація моніторингу трудової і освітньої міграції молоді, активізація діяльності щодо підготовки і реалізації спільних міждержавних освітніх, науково-дослідних та бізнес-проектів), економічні (стимулювання економічної активності молоді, реформування системи оплати праці, балансування ринку праці, створення високооплачуваних робочих місць, технологічна модернізація промисловості).

Задля підсилення ефективності державної політики управління міграції молоді в Україні варто узгодити стратегічні пріоритети державного регулювання міграційними процесами відповідно до умов мінливого економічного середовища, зокрема сформулювати механізми проактивного управління міграційними потоками в проекції забезпечення розвитку інфраструктури у сфері міграції, підвищення ефективності системи інституціональних засобів регулювання міграційних потоків (рис. 5.7).

Так, за напрямом *“удосконалення політики зайнятості та створення нових робочих місць”* економічними інструментами державної політики, які стосуються покращення можливостей відносно стабільного та якісного працевлаштування молоді в Україні, є:

- створення умов для легалізації секторальних ринків праці з високим рівнем неформальної зайнятості, що дозволить підвищити рівень соціальної захищеності молоді та сформулювати засади стабільної зайнятості;

- підтримка практик віддаленої, мобільної, часткової, запозиченої та інших нестандартних форм офіційної легальної зайнятості, а також розвиток посередницького сектора на ринку праці для пошуку вакансій та забезпечення зайнятостю потенційних мігрантів серед молоді на батьківщині;

- розвиток сектора креативних індустрій задля створення нових робочих місць для молоді та забезпечення гідного рівня оплати праці для висококваліфікованих кадрів.

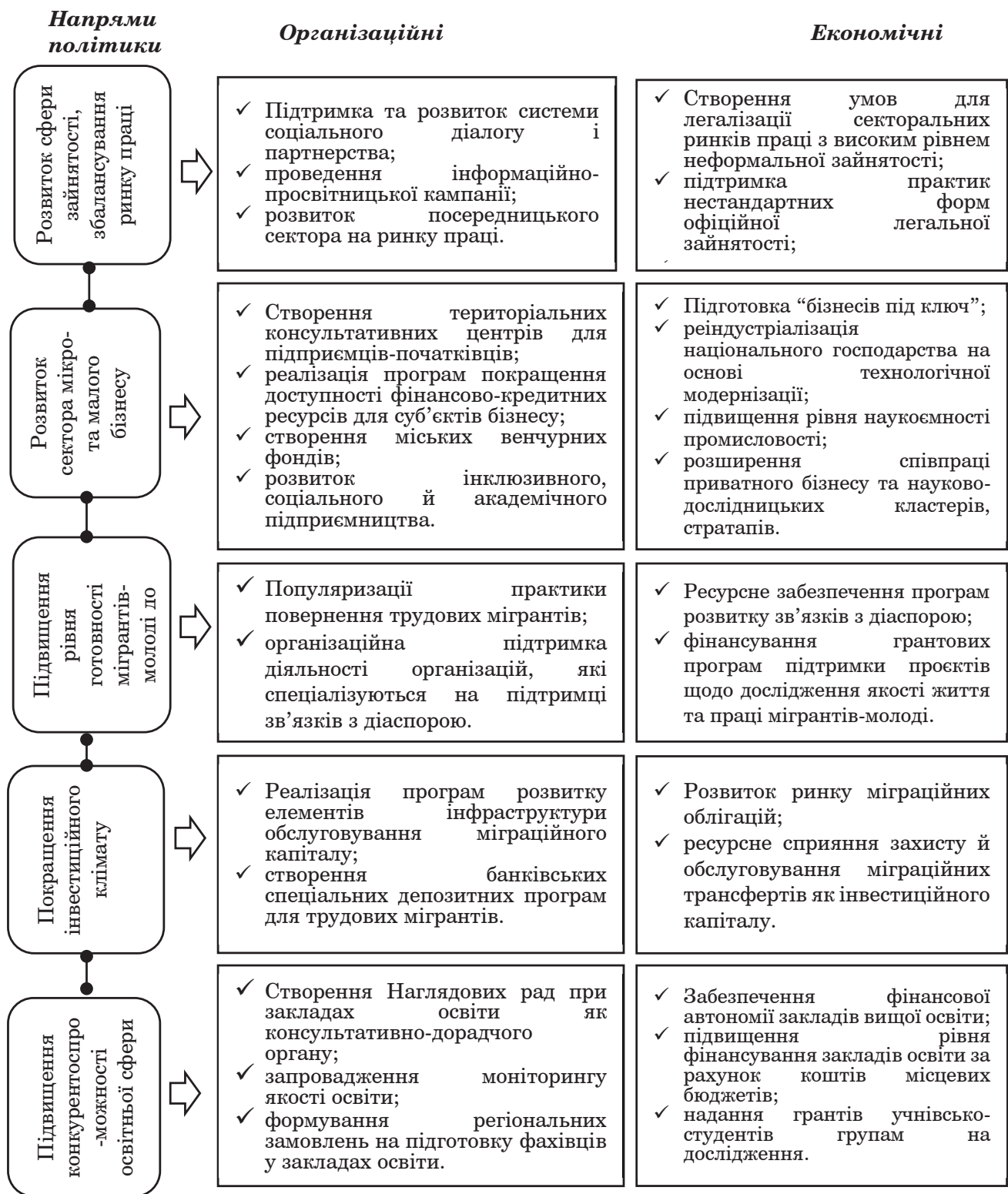

Рис. 5.7. Інструменти державної політики збереження інтелектуально-кадрового потенціалу України
Джерело: авторська розробка.

Для удосконалення державної політики у сфері зайнятості з метою стримування міграційних процесів серед молоді варто реалізувати такі організаційні інструменти:

- надання переваги при залученні до реалізації інфраструктурних проєктів у формі державно-приватного партнерства суб'єктів господарювання, які беруть участь, активно підтримують та розвивають систему соціального діалогу і партнерства;

- ініціювання практики розробки та реалізації програм забезпечення зайнятості в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ), налагодження системи моніторингу та прогнозування тенденцій функціонування і розвитку локальних ринків праці;

- проведення інформаційно-просвітницьких заходів, а також тренінгів і навчань серед осіб, які беруть участь у зовнішній трудовій міграції, щодо переваг, можливостей, джерел формування і використання ресурсного забезпечення для відкриття власного бізнесу на батьківщині для зростання зайнятості та самозайнятості як мігрантів, так і членів їх родин, пов'язаних із ними професійною діяльністю осіб.

За напрямом *“розвиток сектора мікро- та малого бізнесу”* інструментарій державної політики передбачає усунення інституційних бар'єрів започаткування власної справи, покращення інфраструктури підтримки та ресурсного забезпечення підприємницької діяльності. Зростає доцільність підготовки *“бізнесів під ключ”* (визначення ділянок та приміщень, підготовка техніко-економічного обґрунтування, розробка карти бізнес-процесів реалізації підприємницького проєкту) для подальшої їх передачі (на конкурсних засадах) потенційним підприємцям з числа осіб – зовнішніх трудових мігрантів, які готові інвестувати кошти в реалізацію проєкту. Варто відзначити про важливість проведення систематичних експертних опитувань зовнішніх трудових мігрантів на предмет можливих практик імплементації в Україні ефективних закордонних бізнес-моделей, видів діяльності, форм організації бізнесу тощо з подальшою підтримкою реалізації аналогічних практик на батьківщині.

Створення Консультативних центрів для надання потенційним підприємцям професійних міждисциплінарних послуг із започаткування власної справи, реорганізації бізнесу, залучення інвестицій та фінансових ресурсів, участі в грантових проєктах, виставках є важливим інструментом розвитку малого та середнього бізнесу, що сприятиме пожвавленню підприємницького середовища та інвестиційного клімату на місцевому рівні.

Примітно, що реалізація програм покращення доступності фінансово-кредитних ресурсів (відтермінування сплати відсотків та тіла кредиту, порука, ін.) для суб'єктів мікро- та малого підприємництва та створення міських венчурних фондів для інвестування у креативні, інноваційно-технологічні бізнес-проєкти, стартапи суб'єктів мікро- та малого бізнесу можна вважати оптимальними заходами стимулювання розвитку бізнес-середовища в Україні.

Запровадження спеціальних грантових програм підтримки підприємництва для мігрантів і молоді, розвитку інклюзивного та соціального, а також академічного підприємництва і підприємництва в межах закладів освіти матиме позитивний вплив на розвиток бізнесу у всіх регіонах України, що сприятиме пожвавленню підприємницького середовища і стримуванню зовнішньої міграції населення.

За напрямом *“підвищення рівня готовності молоді до реверсної міграції”* необхідне провадження активної державної політики в частині виявлення та усунення причин і перешкод, формування психологічної готовності до повернення молоді, трудових і освітніх мігрантів, що вимагає 1) активізації діяльності владних структур зі вивчення проблемних аспектів та популяризації практики повернення і подальшої реалізації набутого досвіду, знань та капіталу на батьківщині; 2) організаційно-ресурсної підтримки діяльності організацій, які спеціалізуються на підтримці зв'язків з діаспорою, реалізують заходи, пов'язані з комунікаціями з емігрантами, поширенням інформації про батьківщину, у т. ч. заходи політики рееміграції; 3) фінансування грантових програм підтримки проєктів громадських, освітніх та наукових організацій з дослідження

проблемних аспектів організації життя та праці зовнішніх мігрантів, поширення інформації про їх права та можливості, перспективи адаптації, а також повернення на батьківщину.

За сучасних умов зростає вагомість застосування засобів непрямого стимулювання рееміграції трудових і освітніх мігрантів, реалізація яких сприятиме формуванню позитивного іміджу України, як країни, що дбає про своїх громадян за кордоном. Таку діяльність можна реалізувати, активізувавши діяльність дипломатичних представництв України у країнах з найбільшою чисельністю мігрантів з України зі з'ясування становища і проблемних аспектів перебування, ідентифікації випадків порушення прав, систематизації та узагальнення таких практик, реалізації заходів, спрямованих на захист прав та інтересів українських громадян за кордоном. Такого роду діяльність може також вестися у межах співпраці окремих міст (наприклад, Івано-Франківськ, Львів, Ужгород, Чернівці), а також програм і проєктів транскордонного та інтеррегіонального співробітництва (особливо України та Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії, Чехії).

Варто підкреслити про важливість активної участі у грантових програмах громадськими організаціями задля створення і підтримки функціонування інтернет-майданчиків. Це сприятиме популяризації України серед українських зовнішніх мігрантів, надання їм актуальної інформації про нові можливості у країні призначення і в Україні, поширенню досвіду щодо вирішення проблемних соціально-трудова дискримінацій. Важливим інструментом стимулювання рееміграції населення є створення і обслуговування при обласних управліннях Державної міграційної служби інтернет-платформ, призначених для отримання звернень від вітчизняних зовнішніх мігрантів щодо порушення їх прав та інтересів за кордоном з метою надання фахової юридично-консультаційної допомоги.

За напрямом “покращення інвестиційного клімату” важливо створити середовище, сприятливе для мотивування інвестиційного характеру використання міграційного капіталу,

розвитку інфраструктури захисту і обслуговування таких інвестицій. Перспективним у вказаному аспекті має стати стимулювання створення банківських спеціальних депозитних програм для трудових мігрантів, ресурс яких використовується як гарантійне забезпечення фінансово-кредитної підтримки суб'єктів мікро- і малого бізнесу, а також інституціалізація в Україні міграційних облігацій як спеціальних державних цінних паперів. Розміщування серед мігрантів та діаспори міграційних облігацій з подальшим скеруванням залучених коштів на реалізацію соціально і економічно значимих інфраструктурних проєктів сприятиме розвитку соціальної інфраструктури, об'єктів критичної інфраструктури, стратегічних галузей національної та регіональної економіки, подолання депресивності розвитку.

Відновлення потенціалу та стимулювання розвитку споживчої кооперації в сферах заготівлі сільськогосподарської продукції, сільського та лісового господарства, будівництва та ремонту, малої переробної промисловості, а також прийняття та реалізація програм розвитку елементів інфраструктури обслуговування міграційного капіталу, зокрема фінансово-інвестиційного, є ефективними заходами, орієнтованими на створення колективних організацій мігрантів для їх співпраці з місцевими органами влади. Реалізація цих інструментів сприятиме акумулюванню частини грошових трансфертів на підтримку соціально-економічного розвитку територій (досвід країн Латинської Америки), залученню фінансово-банківського сектору (комерційних банків, мікрофінансових установ, інших позабанківських структур) до розробки та впровадження інноваційних програм залучення коштів мігрантів через мережі відділень банків та банкоматів, здійсненню переказів та їх використання в банківській системі, створення профільних організацій, асоціацій та об'єднань мігрантів, що прискорить розробку методики формалізації ринку грошових трансфертів.

За напрямом *“підвищення конкурентоспроможності освітньої сфери”* з огляду на структурні диспропорції на ринку праці, невідповідність попиту на робітничі кадри поточній пропозиції, яку забезпечують заклади освіти, посилені

міграційні процеси та позитивні міграційні установки серед учнів та студентів пріоритетними інструментами державної політики доцільно визначити:

✓ створення Наглядових рад (представники: адміністрації закладів освіти, роботодавців, сфери освіти, місцевого самоврядування), особливо при закладах професійно-технічної освіти (ЗПТО), як консультативно-дорадчого органу з метою контролю якості та забезпечення розвитку закладів професійно-технічної освіти;

✓ запровадження моніторингу якості освіти, узгодження навчальних програм із потребами ринку праці та ефективності працевлаштування випускників, розробка та впровадження системи “Якість освіти” (за результатами національного моніторингу) на основі співпраці з веб-порталом “Україна. ІСУО (інформаційна система управління освітою)”, котрий забезпечує автоматизацію діяльності органів управління освітою всіх рівнів;

✓ активізацію діяльності у напрямі напрацювання пропозицій щодо формування регіональних замовлень на підготовку фахівців у закладах освіти, у т.ч. ЗПТО (на основі аналізу інформації про стан ринку праці, а також розвиток нових виробництв і форм зайнятості) через дослідження стану та тенденцій розвитку ринку праці та побудову системи прогнозів структурних показників ринку праці;

✓ реалізацію заходів політики розвитку закладів освіти на засадах державно-громадського партнерства, участі місцевих закладів освіти у глобальному партнерстві кваліфікацій, залучення вітчизняних та іноземних інвесторів для забезпечення розвитку освіти, зокрема професійно-технічної.

В Україні повинні відбутися суттєві зміни у системі державного управління міграційними процесами, зокрема у фокусі врахування міграційних аспірацій молоді. Важливо запровадити систему програмування, моніторингу, контролю міграційних тенденцій, удосконалити інституційно-організаційні взаємозв'язки між суб'єктами регулювання міграційних процесів, активізувати діяльність щодо підготовки та реалізації спільних міждержавних освітніх, науково-

дослідних і бізнес-проектів, покращити стимулювання економічної активності молоді та відповідну для цього інституційну інфраструктуру. Реалізація цих інструментів забезпечить підвищення ефективності державної політики збереження людських ресурсів, особливо інтелектуально-кадрового потенціалу економіки України.

5.3. Економічний механізм регулювання міграції бізнесу та інтелектуальної власності

Зростання обсягів, рівня та інтенсивності, а головне – все більш значимих (із негативним контекстом) демографічних, соціальних, економічних та інших наслідків зовнішньої міграції населення стало справжнім екзистенційним викликом сьогодення для України. З іншого боку, міграція виконує так звану ринково-адаптаційну функцію, коли за працедефіцитної кон'юнктури ринку праці, низького рівня доходів та заробітної плати, інших умов дозволяє особі-мігранту забезпечити себе й свою родину необхідним заробітком. У цьому сенсі міграцію можна віднести в ранг природного рівня тінізації економічних відносин, побутової корупції. Відомі й інші позитивні ефекти міграційних переміщень – збалансування структурних характеристик сфери зайнятості, здобуття знань, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня та спеціалізованих навичок працівника й назагал нарощування інтелектуально-кадрового капіталу, покращення фінансово-ресурсних можливостей для фінансування подальшого розвитку та ін. Відтак, умовно-керовані міграційні процеси явище, скоріше, сприятливе для розвитку включно з інклюзією країни, її територій до системи транскордонних, інтеррегіональних та міжнародних зв'язків і відносин, євроінтеграції України.

Проте, навіть за прийняттого рівня міграційної активності населення (не говорячи про фактичний критично високий як для України) існують загрози, які потребують своєчасної

ідентифікації та нівелювання. Серед них – міграція певних елементів господарської системи країни, що стратегічно важливі для її структурної цілісності, слугують драйверами ділової активності, креативності, ініціюють, акумулюють та комерціалізують знання, інновації, технології, являють собою окремий фактор виробництва, сприяють становленню і розширенню середнього класу суспільства з відповідними наслідками його демократизації, соціалізації, соборності, національної самоідентифікації тощо. Це підприємницький клас, а також такий тісно пов'язаний із ним ресурс, як інтелектуальний капітал, що в бізнесі набуває форми інтелектуальної власності як окремого класу активів.

Сьогодні зовнішня *бізнес-міграція* стає новим трендом розвитку міграційних процесів України. Назагал вона має *дві форми*:

(1) класичну, коли суб'єкт господарювання знімається з реєстрації в Україні та реєструється як економічний агент – резидент іншої держави або реєструє нове підприємство за кордоном і переводить туди частину свого капіталу;

(2) приховану, коли особа – мігрант започатковує власний бізнес в іншій країні або одразу, або з часом, пропрацювавши як найманий працівник.

Як зазначається у [55], згідно результатів дослідження польського агентства з працевлаштування “EWL”, на початок 2019 р. близько третини трудових мігрантів з України до Польщі планували відкриття тут власної справи (перспективними видами економічної діяльності розглядалися роздрібна торгівля та сектор споживчих послуг, будівельні послуги, готельно-ресторанний бізнес, транспорт і логістика, сфера розваг); за даними дослідження польського агентства зайнятості “Gremi Personal” на початок 2021 р. близько 80 % економічних українських мігрантів у Польщі мали намір розпочати власний бізнес і частка таких осіб за останній рік зросла на третину; за інформацією, яку подає “Rzeczpospolita” з посиланням на реєстри ZUS, чисельність українців – власників суб'єктів малого підприємництва в Польщі за 2020-2021 рр. збільшилася на близько 20 %, досягнувши 5,9 тис. осіб. При цьому, якщо раніше

українці пробували працювати на засадах субпідряду (будівництво, сектор клінінгу), то тепер це все частіше офіційно зареєстровані суб'єкти господарювання, більше того часто зі змішаним капіталом – українським, польським, німецьким, нідерландським.

Відтак, на тлі того, що Польща на нині лідер за чисельністю трудових мігрантів з України, має чи не найвищі темпи економічного зростання з-поміж країн ЄС (за експертними оцінками до 2030 р. країна має увійти до 20 найбільших економік світу), чітке і прозоре законодавство та судову систему, помірний рівень податкового навантаження, суттєво активізувалася міграція бізнесу з України до Польщі. Але такий тренд стає актуальним не тільки для цієї країни. Відомі аналогічні практики й за векторами: Чехія, Німеччина, Угорщина, Румунія, Великобританія, Іспанія, Італія, Португалія та ін.

Для України ці тенденції критично загрозові, адже особи, здібні до підприємництва, – особливий клас суспільства. Це креативні люди, що схильні до ризику, вміють долати труднощі на шляху від започаткування до розвитку власної справи, створюють нові робочі місця та генерують інноваційні ідеї, рішення. Фактично, разом з міграцією бізнесу відбувається й переміщення капіталу та інших активів, серед яких особливе значення відводиться нематеріальним, а особливо – об'єктам інтелектуальної власності, які, фактично, є узаконеними результатами інноваційної діяльності і набуття їх власниками статусу нерезидента збіднює інноваційно-технологічну компоненту конкурентоспроможності національної економіки.

У розвиток аспекту втрат потрібно наголосити на тому, що при міграції бізнесу за кордон переміщаються й специфічні підприємницькі навички, досвід організації та ведення бізнесу, бізнес-технології, а також зв'язки і відносини. Бізнес за кордоном з українським корінням стає своєрідним центром притягання українських бізнес-партнерів, суб'єктів ринкової інфраструктури, працівників та й родин. Одразу стимулюється й освітня еміграція, оскільки бізнес хоче аби працівник – українець був підготовлений та одразу адаптований до реалій тієї країни, де він зареєстрований та функціонує. Наступним

етапом може стати інвестування в сферу освіти та підготовки кадрів за кордоном.

Ключові процеси й наслідки міграції бізнесу та інтелектуальної власності наведено на рис. 5.8. Їх багатовекторність і значний вплив дають всі підстави стверджувати, що розвиток таких тенденцій до критично високого рівня надасть нового імпульсу загальній зовнішній міграції населення з України, вивівши її на новий щабель з загрозами, достатніми для дестабілізації економічного суверенітету та базисних засад соціальної стабільності держави.

Серед причин бізнес-міграції провідне місце обіймає нерівномірність (зрозуміло, що не на користь нашої держави) *бізнес-середовища* України та інших держав, зокрема – реципієнтів міграції з України. Йдеться про ключові параметри ведення бізнесу – оформлення необхідних процедур для початку діяльності, підведення інженерних комунікацій, отримання дозволів на будівництво, ліцензій та патентів на право здійснення певних видів економічної діяльності, легкість реєстрації майна та власності, доступність кредитування, рівень оподаткування, захищеність прав і свобод, можливості проводити зовнішньоекономічні операції, відсутність корупції та бюрократії, легкість закриття бізнесу та ін.

Причому, наявність диспропорцій між країнами в цих параметрах ще не детермінанта, адже витрати переведення бізнесу за кордон значно вищі за втрати через дещо гірші умови ведення бізнесу на батьківщині. Головним чинником тут є критичні недоліки та вади *бізнес-середовища*, які створюють системні перешкоди підприємницької діяльності, слугують факторами надмірно високого рівня економічної небезпеки підприємництва.

Чисельні дослідження зі згаданої проблематики [195; 398; 435] вказують на відсутність в Україні якісних умов для ведення підприємницької діяльності та на збереження цілої низки системних перешкод для бізнесу. В цей ряд вписуються й проблеми офшоризації податків, характерні для сучасного періоду розвитку України. За різними оцінками до офшорних зон щороку виводиться 10-15 млрд дол. США і одна з причин

цього – недосконале бізнес-середовище. Підтвердженням в тому числі є теза про те, що прийняття деофшорних законів може спровокувати масову бізнес-міграцію з України [46].

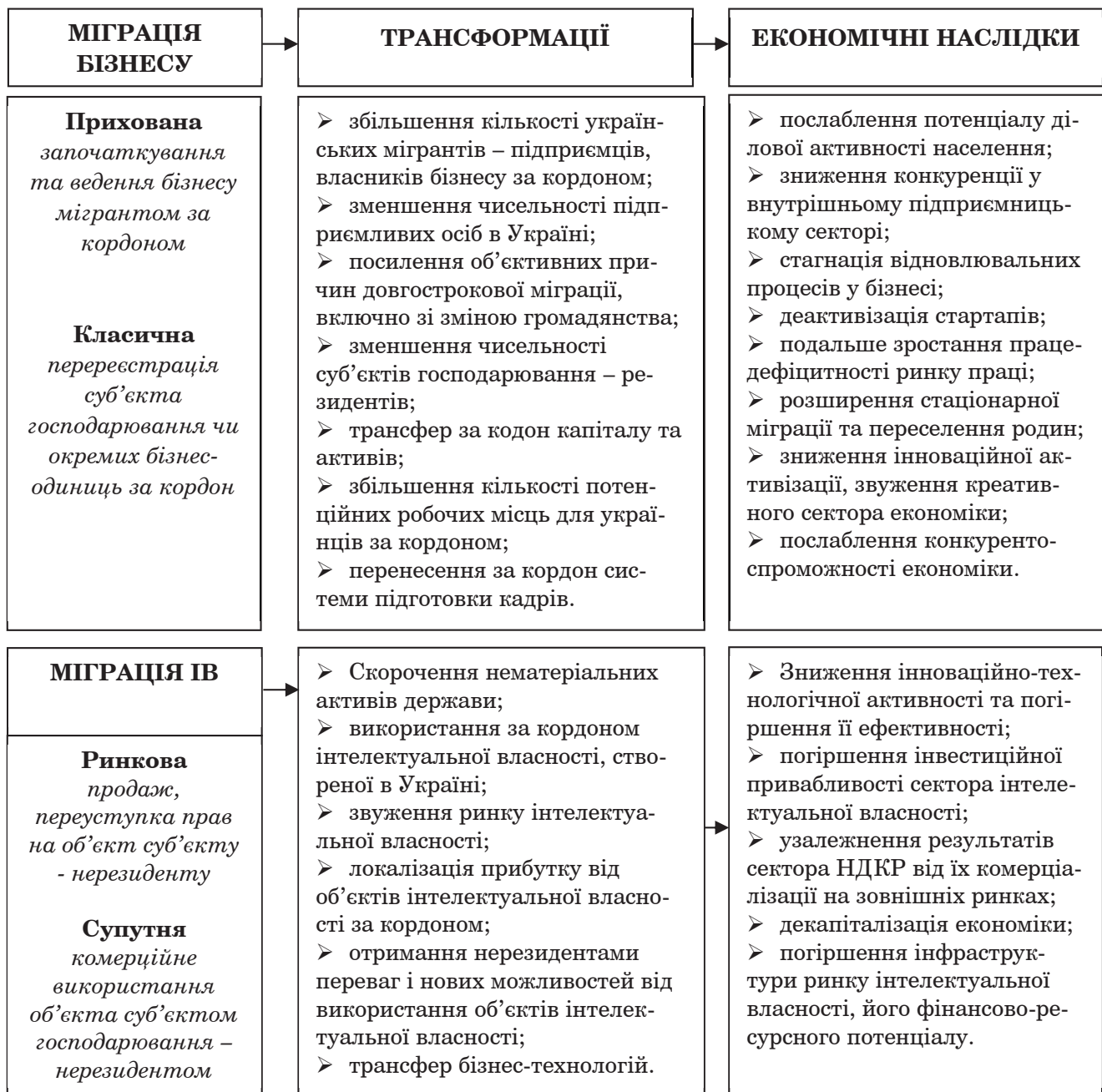

Рис. 5.8. Потенційні наслідки активізації процесів міграції бізнесу та інтелектуальної власності в Україні

Примітка: ІВ – інтелектуальна власність.

Джерело: авторська розробка.

Підтверджують наявність диспропорцій в якості бізнес-середовища й дані Світового Банку щодо легкості ведення бізнесу між Україною та країнами Європи – головними

реципієнтами робочої сили з України (табл. 5.3). Так, з-поміж аналізованих країн місцем у рейтингу на травень 2020 р. поступалася лише Греція. Інші країни перебували на вищих позиціях у рейтингу. Особливо відчутним є розрив між Україною та Німеччиною, Іспанією, Португалією, Польщею та Чехією. До прикладу, Україну та Польщу розділяють 23 країни з рейтингу. Очевидно, що диспропорційність бізнес-середовища – один з чинників бізнес-міграції між цими країнами (відтак, на його нівелювання слід передусім спрямувати зусилля державної політики), який істотно підсилюється географічною близькістю, невисокими мовними і культурними бар'єрами, чисельною армією українців, які вже проживають чи працюють у Польщі.

Таблиця 5.3

Місця України та країн Європи – основних реципієнтів українських трудових мігрантів у рейтингу Легкості ведення бізнесу, 2020 р.

Країни	Місця у рейтингу										
	Загалом, у т.ч. за субіндексами:	реєстрація підприємств	отримання дозволів на будівництво	підключення до електропостачання	реєстрація власності	отримання кредитів	захист міноритарних інвесторів	оподаткування	міжнародна торгівля	виконання контрактів	вирішення неплатоспроможності
Німеччина	22	125	30	5	76	48	61	46	42	13	4
Іспанія	30	97	79	55	59	80	28	35	1	26	18
Португалія	39	63	60	52	35	119	61	43	1	38	15
Польща	40	128	39	60	92	37	51	77	1	55	25
Чехія	41	134	157	11	32	48	61	53	1	103	16
Угорщина	52	87	108	125	29	37	97	56	1	25	66
Італія	58	98	97	38	26	119	51	128	1	122	21
Україна	64	61	20	128	61	37	45	65	74	63	146
Греція	79	11	86	40	156	119	37	72	34	146	72

Джерело: побудовано на основі даних [198].

Першочергово покращення потребують такі складові бізнес-середовища України, як міжнародна торгівля (примітно,

що окрім Німеччини, Греції та України, всі з аналізованих країн характеризувалися найкращими в світі умовами для здійснення зовнішньоторговельної діяльності), вирішення проблем неплатоспроможності, система оподаткування, виконання контрактів, підключення до електромереж. Окремі напрями удосконалення спостерігаються в Україні, зокрема це покращення рейтингових позицій за субіндексами: отримання дозволів на будівництво, залучення кредитів, захист інтересів інвесторів, реєстрація підприємств та власності. Однак, по-перше, окремі аспекти легкості бізнесу не надто важливі (як от реєстрація підприємств. За цією компонентою Німеччина посідає 125 місце в рейтингу, тоді як загалом є 22). По-друге, дисонують 146 місце України за вирішенням проблем неплатоспроможності та 37 за отриманням кредитів. Відповідно, фінансовий ресурс ще не гарантує відновлення фінансової стійкості і тут діє комплекс інших прихованих чинників. По-третє, бізнес-середовище України специфічне і його справжню характеристику можна сформулювати лише зі застосуванням субіндексів, яких в списку немає – рейдерство, корупція, політичне лобювання, тиск з боку контролюючих структур, монополізація економіки та незаконні методи конкурентної боротьби.

З метою формування основи для подальшого напрацювання методичного, а надалі й нормативно-методичного забезпечення державної політики регулювання міграції бізнесу необхідно обґрунтувати сутнісні характеристики цього поняття, а також пов'язаних із ним категорій передовсім – підприємницького капіталу. Адже концептуально-змістові характеристики бізнес-міграції у вітчизняних дослідженнях з проблем міграції, формування та реалізації державної економічної політики загалом та міграційної політики зокрема й досі залишаються практично не розкритими.

У цілях усунення цієї прогалини слід вказати на авторську позицію щодо поняття “міграція бізнесу”. Це процес зняття з реєстрації суб'єкта господарювання в одній країні задля його реєстрації в іншій; створення нових бізнес-одиниць за кордоном з подальшим трансфером до них капіталу, інших активів,

персоналу, бізнес-технологій тощо; відкриття громадянами однієї країни (у т. ч. зовнішніми мігрантами) бізнесу за кордоном. Іншими словами це будь-який спосіб перенесення підприємства, бізнес-одиниці, структурного підрозділу з однієї країни до іншої, коли юридичним та/або економічним власником активів і економічного потенціалу залишається громадянин попередньої країни реєстрації. Відповідно, міграція бізнесу може набувати юридичної (перереєстрація з країни в країну), економічної (збереження реєстрації в попередній країні, але нарощення масштабів господарської діяльності за кордоном, втім не лише для виробництва чи збуту продукції, виконання певної дискретної ітерації, а зі замкнутим виробничим циклом чи повноцінним економічним відтворенням), підприємницької (коли мігрує особа і відкриває бізнес здебільшого мікро- або малий за кордоном) та ін. форм.

Міграція бізнесу безпосереднім чином позначається на підприємницькому секторі національної економіки. При цьому міра впливу залежить не стільки від кількісних, як від якісних характеристик. Очевидно, що вибуття висококваліфікованих фахівців, геніальних підприємців, суб'єктів стратегічних галузей економіки, підприємств з унікальними ресурсами, потенціалом технологіями тощо матиме більш негативні наслідки для національної економіки, а точніше – її підприємницького сектора.

Видається доцільним ввести в науковий обіг поняття *“підприємницький капітал”* як макроекономічної категорії в системі державного регулювання міграційних процесів, якісної характеристики потенціалу сукупності діючих суб'єктів господарювання, а також осіб, які здійснюють управління ними, відносяться до класу підприємців, обсягу матеріальних і нематеріальних активів суб'єктів підприємництва національної економіки, включно зі станом розвитку бізнес-технологій, навичок організації та ведення бізнесу, бізнес-культурою і підприємливим досвідом.

Можна з всією впевненістю стверджувати, що на нині поняття *“підприємницький капітал”* у такому сенсі не використовується. Зазвичай, під підприємницьким капіталом

розуміють інвестиції, які вкладаються у бізнес, стартовий капітал, основний та оборотний капітал підприємства та ін. Натомість, розгляд цього терміну з позиції макроекономіки як мега-фактора виробництва, дозволяє і з теоретико-методичної, і з прикладної точок зору краще ідентифікувати увесь комплекс втрат національної економіки у підсумку нарощування процесів бізнес-міграції та міграції інтелектуальної власності.

Відтак, підприємницький капітал – важливий невід’ємний ресурс економічного зростання, формування середнього класу, соціальної стабільності, чинник суспільного поступу. За ситуації сталого і збалансованого розвитку держави він нарощується і ефективно використовується. За дестабілізації суспільства, соціальної і економічної сфери може знижуватися, послаблюючи ресурсні можливості держави і її економіки. Одним зі джерел такого вибуття є зовнішня міграція населення, що переростає в міграцію бізнесу. Внутрішні міграційні процеси можуть мати і позитивний (за раціональної алокації бізнес-одиниць і підприємливих людей), і негативний (за розвитку внутрішньо-та міжрегіональних диспропорцій) вплив на формування підприємницького капіталу держави.

Оскільки в самій етимології слова “підприємництво” закладено мотиваційний аспект – “самостійна, ініціативна діяльність, пов’язана з ризиком ...” – розвиток бізнесу в значно більшій мірі стосується економічних методів регулювання, а ніж адміністративних. Саме тому резонно вести мову про формування та реалізацію в Україні *економічного механізму регулювання міграції бізнесу та інтелектуальної власності*. Підсумком його імплементації має стати, з одного боку, покращення бізнес-середовища аби стимулювати громадян України, а також інших держав започатковувати та вести свій приватний бізнес в Україні; з іншого боку, задіяння інструментів, які б стимулювали зворотну міграцію бізнесу та/чи навіть бізнес-імміграцію.

Відповідно, метою державної політики регулювання міграції бізнесу потрібно визначити збереження та примноження підприємницького капіталу України, включно з його більш ефективним використанням як чинника

забезпечення соціально-економічного розвитку держави і її територій. Досягнення такої мети можливо, коли будуть поставлені і вирішені завдання: (1) стримування зовнішньої міграції бізнесу, (2) розвиток практик бізнес-імміграції, (3) розширення програм співробітництва вітчизняних суб'єктів господарювання з іноземними партнерами, (4) залучення в економіку України передових технологій, збереження та ефективного використання результатів інноваційної, науково-технічної та технологічної діяльності, об'єктів інтелектуальної власності.

Відповідні положення й інструменти їх реалізації важливо інституціоналізувати в національних та регіональних стратегіях і програмах. Як відомо, головним документом планування та реалізації державної політики розвитку малого підприємництва в Україні є національна щорічна програма сприяння розвитку малого підприємництва. У Законі України “Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні” [186] чітко прописано, що Кабінет Міністрів України щорічно розробляє заходи зі реалізації Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні і передбачає виділення необхідних коштів на їх реалізацію. Відповідно, одним з розділів такої програми мав би стати “Регулювання міграції бізнесу”. Актуалізувалося й питання передбачення аналогічних структурних частин регіональних і місцевих програм підтримки малого (або малого й середнього) підприємництва. Натомість, на сьогодні увага з боку системи державного управління до проблематики міграції бізнесу у більшій мірі відсутня – важко віднайти хоча б одну програму підтримки підприємництва на місцевому рівні, де були б передбачені заходи стримування міграції та навпаки.

Виключення становлять хіба урядові ініціативи щодо упровадження пільгових режимів кредитування суб'єктів малого підприємництва “Доступні кредити 5-7-9 %”, а також розробка законопроекту щодо запровадження системи стимулюючих заходів для громадян, які працювали за кордоном та повернулися в Україну, спрямованих на підтримку їх підприємницької діяльності. Втім, такі дії не є системними та

для того аби політика в аналізованому керунку була більш ефективна слід різносторонньо підходити до її формування і реалізації. Відповідно, до державного регулювання міграції бізнесу та інтелектуальної власності слід залучити достатньо широкий склад суб'єктів (рис. 5.9).

МЕТА державної політики	<i>Збереження та примноження підприємницького капіталу держави в умовах високої міграційної активності населення, його ефективного використання задля соціально-економічного розвитку, вирівнювання просторово-структурних і соціально-суспільних диспропорцій.</i>
Завдання	<ul style="list-style-type: none"> ✓ “Розумне стримування” зовнішньої міграції бізнес-одиниць; ✓ активізація процесів бізнес-імміграції; ✓ реалізація спільних бізнес-проектів вітчизняних суб'єктів господарювання з іноземними партнерами, які передбачають утворення нових підприємств, об'єктів бізнесу – резидентів; ✓ алокація та ефективне використання в Україні сучасних прогресивних бізнес-технологій, інновацій, об'єктів інтелектуальної власності.
Суб'єкти	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України; ✓ Державна податкова служба України; ✓ Антимонопольний комітет України ✓ Міністерство розвитку громад та територій України; ✓ Державна регуляторна служба України; ✓ Бізнес-асоціації; ✓ Суб'єкти системи інтелектуальної власності.
Об'єкти	Бізнес-середовище; інфраструктура підприємницької діяльності; ринок інтелектуальної власності; сфера ІКТ; фінансово-інвестиційний сектор; умови ринкової конкуренції; сектор ресурсного забезпечення; інтелектуально-кадрове забезпечення, система формування інтелектуального капіталу.
Принципи	Вільного підприємництва; справедливої конкуренції; конвергенції бізнес-середовищ міграційних систем; нарощування інтелектуально-кадрового потенціалу; підприємницького патріотизму; доступності ресурсного забезпечення; системності і контрольованості.

Рис. 5.9. Концепційні положення елементів економічного механізму державної політики регулювання міграції бізнесу та інтелектуальної власності

Джерело: авторська розробка.

Потрібно не тільки запустити мотивуючі чинники, але й створити сприятливі рівні для всіх умови щодо започаткування і ведення бізнесу, усунути монополізацію секторів економіки та розвинути здорову конкуренцію, забезпечити взаємну співпрацю суб'єктів великого та малого бізнесу, підприємств з обласних центрів та віддалених територій. За обрання такого підходу достатньо розширюється й склад об'єктів регулювання, вплив на які забезпечує системі зміни в підприємницькому середовищі, роблячи його більш привабливим в порівнянні з бізнес-середовищем інших країн, поєднаних між собою відносинами в межах міграційних та інших систем.

В економічному механізмі ключовими є інструменти, які планується застосовувати для досягнення мети і завдань регулювання. На рис. 5.10 наведено інструменти, які пропонується реалізувати в Україні та які орієнтовані на врегулювання (підсилення дії сприятливих і послаблення дії несприятливих чинників) кожного етапу міграційного процесу.

Першим визначено інструмент превентивного спостереження, що дозволяє проаналізувати міграційні установки населення – підприємців, власників бізнесу. Це логічно, адже перш ніж реалізувати ті, чи інші кроки потрібно вивчити ситуацію та налагодити постійне спостереження за толерантністю суб'єктів бізнесу щодо якості вітчизняного бізнес-середовища. Для отримання необхідної інформації потрібно періодично проводити соціологічні дослідження, а також експертні опитування серед підприємців, представників бізнес-асоціацій, громадянського суспільства.

Розуміючи проблему обмеженості ресурсного забезпечення вітчизняної системи державного управління, але й також гостроту і вагу проблем міграції і слабкої реалізації підприємницького капіталу України, видається вважати перспективним підхід щодо поєднання системи спостереження за перебігом міграційних процесів та якості бізнес-середовища і розвитку намірів підприємців у частині планів зі переміщення бізнесу за кордон.

РОЗДІЛ 5

<u>Етапи</u> міграційного процесу <i>vs</i> <u>завдання</u>	<u>Методи</u> регулювання	<u>Інструменти, засоби</u> державної політики
Виявлення міграційних установок	Превентивного <u>спостереження</u>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ моніторинг бізнес-середовища та намірів розвитку бізнесу; ✓ запровадження обліку реєстрації бізнесу за кордоном; ✓ проведення вибіркових соціологічних досліджень серед зовнішніх мігрантів;
Усунення міграційних поляризацій	<u>Конвергенції</u> середовища	<ul style="list-style-type: none"> ✓ систематичний якісно-компаративний аналіз бізнес-середовища, умов ведення бізнесу в Україні та країнах міграції; ✓ введення до засад регуляторної політики вимоги перевірки впливу регуляторних актів на порівняльні характеристики бізнес-середовища; ✓ удосконалення системи протидії рейдерству, монополізації, корупції, ін. системним загрозам підприємництва;
Стимулювання рееміграції	<u>Реверсування</u>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ створення умов для відкриття та розвитку мігрантами бізнесу в Україні; ✓ стимулювання відкриття спільних підприємств зі зарубіжними партнерами на теренах України; ✓ налагодження контактів зі вітчизняними підприємцями за кордоном для ініціювання поширення бізнесу на терени України;
Відмова від міграції	<u>Фокусування</u> на внутрішніх проєктах	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розвиток практик співпраці малого і великого бізнесу; ✓ грантова підтримка проєктів суб'єктів малого бізнесу в ОТГ; ✓ удосконалення системи фінансового забезпечення суб'єктів малого підприємництва;
Нагромадження міграційного капіталу	<u>Інтелектуалізації</u> бізнесу	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розвиток ринку інтелектуальної власності та його інфраструктури; ✓ покращення можливостей системи венчурного підприємництва; ✓ підтримка інноваційних та високотехнологічних стартапів;
Заміщення міграції дистанційними формами активності	<u>Дистанціювання</u> співпраці	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розвиток площадок е-комунікації вітчизняних та зарубіжних суб'єктів господарювання; ✓ активізація процесів цифрової трансформації національної економіки та цифрових комунікацій е-бізнесу, е-держави, е-суспільства; ✓ підтримка розвитку дистанційних форм зайнятості українських працівників у зарубіжних компаніях.

Рис. 5.10. Інструменти економічного механізму державного регулювання міграції бізнесу та інтелектуальної власності в Україні

Джерело: авторська розробка.

Зокрема у [12] обґрунтовується критична необхідність, а також визначаються засади і методологічні положення впровадження в Україні Національної системи моніторингу міграційної активності населення як соціологічного підходу до просторово-часової оцінки міграції населення. Запровадження такого моніторингу дозволить в рази підвищити якість державної політики в сфері регулювання міграційних процесів, адже на сьогодні одна з системних вад – відсутність повноцінного інформаційно-аналітичного забезпечення міграційної активності населення в Україні, що перешкоджає виробленню ефективних управлінських рішень.

Поділяючи аспект критичної важливості запровадження такого моніторингу, доцільно додати, що проблематика моніторингу могла б бути поширеною й на оцінювання бізнес-середовища, виявлення намірів чинних підприємців до ймовірного розвитку та поширення бізнесу за кордон, потенційних та фактичних мігрантів щодо започаткування бізнесу за кордоном. Йдеться про окрему структурну частину моніторингу, як б стосувалася аспектів бізнес-міграції.

Не менш важливим інструментом превентивного спостереження може стати запровадження практики обліку реєстрації бізнесу за кордоном. На основі такої інформації можна відстежувати рівень активності (та її динаміку) громадян щодо реєстрації та ведення бізнесу в інших державах, своєчасно ідентифікувати активізацію відповідних процесів, а також відстежувати їх географію.

Наступний інструмент стосується постійної системної роботи з вирівнювання параметрів бізнес-середовища України та країн – головних реципієнтів міграції з України. Завдання такої політики – усунути міграційну поляризацію між країнами, яка, власне, слугує чинником активізації і розвитку міграційних процесів. Йдеться як про активний підхід до цього питання, так і про пасивні методи. Активний передбачає діяльність з ретельного вивчення внутрішнього та зовнішнього бізнес-середовищ і реалізацію заходів, орієнтованих на викорінення системних перешкод підприємництва, чинників, які його

пригнічують, деформують привабливість національної економіки з позиції здійснення у ній бізнес-діяльності.

Прикладом пасивного методу може стати законодавче закріплення практики, за якої положення нових (а також зміни до чинних) нормативно-правових актів перевіряються на предмет їх впливу на бізнес-середовище і його конвергенцію з провідними країнами міграції. Це потребує внесення змін в Закон України “Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” [179], якими було б передбачено практику перевірки регуляторних актів не лише на предмет їх впливу на господарську діяльність але й на характеристики бізнес-середовища, причому не тільки з позиції впливу і його наслідків, але й в порівнянні з аналогічними положеннями інших країн. Фактично це слугуватиме “фільтром” зі недопущення прийняття рішень, які призводять до зростання дивергенції параметрів якості бізнес-середовища України та інших країн.

Що ж до проактивної політики, то визріла актуальність запровадження більш ґрунтовного моніторингу і аналізу якості бізнес-середовища в Україні та її регіонах, видах економічної діяльності. Україна має піти на випередження і запровадити внутрішньодержавний аудит якості бізнес-середовища, який дозволить отримати значно достовірнішу інформацію, аніж та, яка подається Світовим Банком під час складання рейтингу Легкості ведення бізнесу. На основі отриманої інформації можливі міжрегіональні, міжсекторальні та міжпроблемні порівняння, а також ідентифікація справжніх чинників, які пригнічують ділову активність. Такими є корупція чиновницького апарату, прихована монополізація практично всіх ринків, рейдерство і незахищеність права власності, політичне кришування, використання переваг ухилення від сплати податків, а також кримінальних структур для тиску на конкурентів та ін.

У системі політики регулювання міграції бізнесу окремий блок інструментів потрібно присвятити стимулюванню реверсних потоків бізнес-міграції. Зрозуміло, що запуснути такі процеси без системного реформування національної економіки,

судової сфери, покращення конкурентного середовища, зростання місткості внутрішнього ринку навряд чи вдасться. Але запуск цього блоку засобів регулювання позитивно позначиться як мінімум на стримуванні активностей з міграції бізнесу, що сформувалися на нині.

Як вже зазначалося, держава декларує свої пропозиції в царині створення низки сприятливих умов для мігрантів, які повернуться на батьківщину та займатимуться тут підприємницькою діяльністю. Це правильна тактика, її слід й надалі реалізувати. Але вона недостатня. Фактично, мігранту, який повертається в Україну і прагне відкрити тут власний бізнес, потрібно надати повний спектр усіх необхідних запитів. Іншими словами, отримання пільгового кредиту ще не вирішує питання приміщення для бізнесу, фінансова допомога ще не означає достатню фінансово-економічну грамотність, проходження ліцензування, дозвільних процедур та ін.

Окрім зазначеного, істотно різняться умови і можливості започаткування бізнесу в міських агломераціях та, наприклад, на сільських чи віддалених територіях, що варто актуалізувати. Для держави кращою прерогативою є поєднання політики підтримки малого підприємництва зі завданнями усунення депресивності, вирівнювання соціальної напруги. Відтак, заради стимулювання бізнес-реєміграції на територіях з нижчим рівнем соціально-економічного розвитку необхідна підготовка “бізнесів під ключ” (визначення ділянок та приміщень, складання техніко-економічного обґрунтування, розробка карти бізнес-процесів реалізації підприємницького проєкту) для подальшої їх передачі (на конкурсних засадах) потенційним підприємцям з числа осіб – зовнішніх трудових мігрантів, які готові інвестувати кошти в реалізацію проєкту. Дієвою може стати практика функціонування на рівні громад консультативних центрів зі надання мігрантам – потенційним підприємцям фахових послуг з бізнес-планування, фандрайзингу, участі в зарубіжних грантах. Для підтримки започаткування бізнесу спеціальними категоріями населення (за статтю, віком, особливими життєвими обставинами) органами влади можуть започатковуватися спеціалізовані грантові програми і проєкти. Не мало важливо

активувати й систему комунікації з мігрантами, які перебувають за кордоном, для доведення до них інформації про покращення бізнес-середовища на батьківщині, підготовку та реалізацію низки вагомих заходів зі стимулювання їх повернення і відкриття бізнесу в Україні.

Окремим напрямом стримування міграції бізнесу слугують інструменти та засоби, метою яких є створення спільних підприємств, які будуть зареєстровані та/чи здійснювати діяльність на території України. Як відомо, започаткування спільних підприємств обумовлене достатньо широким спектром спільних господарських цілей: освоєння нових ринків виробництва та збуту продукції; забезпечення доступу до джерел сировини і ресурсів; нарощування виробничих потужностей; зниження витратомісткості; використання вже існуючих збутових мереж, таких об'єктів інтелектуальної власності, як товарні знаки, торгові марки, назви місць географічного походження товарів; заміщення низки бізнес-процесів. Взаємовигідність створення і розвитку спільних підприємств має стати ключем до більш ефективної та якісної публічно-приватної політики в цьому керунку.

До безпосередньо базисного напрямку державної політики стримування міграції загалом та міграції бізнесу зокрема можна віднести фокусування на внутрішніх проєктах, що забезпечує відмову від міграції як такої. Це найкраща альтернатива, але найскладніша. Формування в країні критичної маси громадян, які орієнтуються виключно на проживання та зайнятість на теренах вітчизни – це питання економічного зростання, добробуту, демократії, політичної стабільності, високого рівня якості життя, сталого розвитку врешті-решт.

Щодо бізнесу, то чинниками налаштованості на внутрішній ринок (принаймні як на територію розміщення бізнесу) здебільшого слугують наявність “прозорих правил гри”, вільний, але конкурентний, доступ до ринків, наявність доступного ресурсного забезпечення господарської діяльності, розвиненість бізнес-інфраструктури. Якщо не згадувати системні загрози підприємництва, то такі умови в Україні на загал є. При цьому вони істотно кращі в обласних центрах,

великих містах, на промислово розвинених територіях. Що ж до гірських районів, віддалених територій, сільських поселень, малих міст, то тут ситуація складніша. Це актуалізує завдання грантової підтримки проєктів малого бізнесу в ОТГ, у т. ч. інфраструктурних, які стосуються розвитку інфраструктури підприємництва.

Якщо вести мову про мале підприємництво як сектор національної економіки, то ключова потреба його суб'єктів на сьогодні зводиться до ресурсного, а головно фінансового, забезпечення. Попри зниження процентної ставки НБУ, що приводить до здешевлення вартості обслуговування банківського кредитування, запровадження програми “Доступні кредити 5-7-9 %”, конкурентоспроможність банківських кредитів України все ще низька. Важливо повернутися та реанімувати інструмент фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва зі застосуванням спеціалізованих інституцій – фондів фінансової підтримки бізнесу, які мають і законне право, і інституційні можливості для функціонування в Україні (ще згідно Закону України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” [190] або недавно прийнятого Закону України “Про Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік” щодо забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва” [176]).

Достатньо дієвим інструментом відмови від бізнес-міграції може стати розвиток практик співпраці суб'єктів секторів малого і великого бізнесу. Це загальносвітова практика, коли більш мобільні, менш ризикові та інноваційно активні малі підприємства виконують низку технологічних бізнес-процесів (комерціалізації нововведень, апробації нової продукції на ринку, тестування окремих виробничих та збутових операцій), підвищуючи таким чином ефективність значно інертніших великих підприємств і відкриваючи для себе нові горизонти розвитку.

Окремий напрям державної політики регулювання міграції бізнесу стосується його інтелектуалізації. Причому під інтелектуалізацією розуміємо поєднання високоякісного

персоналу, сучасних ІКТ, програмного та апаратного забезпечення, результатів інноваційно-технологічної діяльності та об'єктів інтелектуальної власності. З одного боку, це шлях до конкурентоспроможності бізнесу. Із другого, – збереження інтелектуального капіталу (кадри плюс права на об'єкти) в країні та його ефективного використання. З третього, – підтримка сфери R&D, інноваційної та винахідницької діяльності, сегменту ринку маркетингу в аспекті товарним марок, торгових знаків, фірмових найменувань.

Для досягнення таких амбітних завдань в першу чергу потрібно сформувати та забезпечити розвиток повноцінного ринку інтелектуальної власності зі зрозумілою пропозицією, відкритим попитом та конкурентним ціноутворенням. Потрібно створити достатню кількість площадок узгодження попиту та пропозиції на такі об'єкти; ввести зміни до законодавства, які передбачають нульове оподаткування (на початковий пільговий період) при переуступці прав, визначення їх справедливої ринкової вартості для включення до активів балансу і віднесення на валові витрати; удосконалити інститут захисту права інтелектуальної власності та посилити відповідальність за піратство, неправомірне використання об'єктів, тінізацію в цій сфері.

Окремий блок потужного інструментарію інтелектуалізації вітчизняного бізнесу стосується системи венчурного підприємництва та підтримки інноваційних і високотехнологічних стартапів. У вітчизняній практиці було кілька спроб запуску венчурних фондів, але вони так і не увінчалися успіхом. Потрібні нові ініціативи, наприклад, публічно-приватне партнерство. Система венчурного підприємництва працює знизу вгору. Потрібне створення венчурних фондів, які б фінансували високотехнологічні стартапи. Перспективною відповідно до реалій України може стати альтернатива наповнення активів таких структур майном місцевих громад, що у вигляді забезпечення надається банкам, які надалі кредитують інноваційно-технологічні проєкти суб'єктів малого бізнесу.

Умови економічних, соціальних, політичних, воєнних потрясінь (турбулентностей), які нині переживає Україна внаслідок війни з РФ, сповільнили не тільки розвиток країни, але призвели до соціально-економічного регресу окремих регіонів, що стало справжнім екзистенційним викликом сьогодення для країни. Збереження і ефективна реалізація потенціалу підприємницького сектору, капіталізація факторів виробництва є ключовими економічними чинниками відновлення соціально-економічного розвитку, забезпечення економічної стійкості регіонів і окремих територій країни. Умовою економічного поступу України сьогодення є ефективна міграція (релокація, переміщення) бізнесу та його виробничого обладнання, устаткування та інших потужностей підприємств у більш безпечні регіони. Релокація елементів господарської системи країни слугує інструментом збереження ділової активності, креативності, акумулювання і комерціалізації нових технологій (інновацій), є фактором виробництва (додаток Н).

Релокація бізнесу за кордон (евакуація) найбільше позначається на підприємницькому секторі національної економіки, міра впливу якого залежить як від обсягів міграції підприємств за кордон, так і від якісних характеристик релокованого бізнесу. Вибуття висококваліфікованих фахівців, суб'єктів стратегічних галузей економіки, підприємств з унікальними ресурсами, технологічним потенціалом тощо матиме негативні наслідки для національної і регіональної економік, що унеможливить збереження стійкості економічної системи та потенціалу підприємницького сектора.

5.4. Балансування ринку праці як превентивний інструмент стримування зовнішньої трудової міграції

Структурні зрушення в економіці України на сучасному етапі розвитку ведуть до виникнення негативних трансформацій національного ринку праці, які полягають у

зростанні масштабів загального і довготривалого безробіття та, як наслідок, неефективного використання трудового потенціалу країни, зменшення обсягів робочої сили, значних регіональних диспропорцій. Відсутність реальних перспектив щодо зменшення трудової міграції і створення нових робочих місць є причинами посилення дисбалансу ринку праці, розвиток якого є вагомою детермінантою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Ринок праці як елемент економічної системи визначає напрям і темпи макроекономічного розвитку, впливає на добробут населення і стан багатьох соціальних процесів. Основними категоріями, що характеризують рівень розвитку та балансування ринку праці як push-pull-середовища трудової міграції населення, є кількісно-структурні характеристики сукупного попиту (поточний і вакантний), сукупної пропозиції, а також умови забезпечення розвитку трудового потенціалу. Примітно, що в умовах високої міграційної активності переважання сукупного попиту над пропозицією визначає умови регресу ринку праці, що визначається каузальним взаємозв'язком із зменшенням рівня безробіття за рахунок зовнішньої міграції.

Серед ефективних інструментів регулювання кон'юнктури ринку праці варто виділити ті, реалізація яких сприяє збільшенню кількості та якості робочої сили та її раціонального та продуктивного використання. Зменшення невідповідності між попитом і пропозицією на ринку праці сприяє заохоченню населення підвищувати кваліфікацію, займатися самоосвітою, наслідком чого є підтримка і реалізація концепції навчання протягом усього життя. У результаті країна отримує конкурентоспроможний ринок праці, у т.ч. висококваліфікованих працівників із негативними міграційними аспіраціями, які є потужним активом для інноваційно орієнтованого розвитку економіки.

Структурно-кількісне балансування національного ринку праці сприяє регулюванню темпів зовнішньої трудової міграції, однак, лише у короткотерміновому часовому ланзі. Балансування може виступати інструментом стримування міграції у

довготривалому періоді за умови, що кількісна рівність буде забезпечена відносно високими темпами соціально-економічного та науково-технологічного розвитку країни, зокрема дифузією високотехнологічних інновацій у реальний сектор економіки, створенням інтеграційних технологічно-інноваційних структур, широкою координацією діяльності наукових установ і промислових підприємств, створенням нових високооплачуваних місць із високими стандартами гідної праці.

В Україні спостерігається тенденція до скорочення обсягів робочої сили, зокрема за 2010-2020 рр. відбулося суттєве зменшення чисельності економічно активного населення, у т. ч. за рахунок підвищеного рівня зовнішньої трудової і освітньої міграції. Так, кількість робочої сили віком 15 років і старше у 2020 р. становила 17,7 млн осіб, з них у віці 15-70 років – 17,6 млн осіб, щона 2,7 % менше, ніж у 2019 р. і на 15,8 % менше, ніж у 2010 р. Варто відзначити, що при рівнях зайнятості та безробіття у 2020 р. 49,9 % і 9,5 % відповідно, частка зайнятих у робочій силі становила 90,5 %. Натомість рівень участі населення в робочій силі віком 15-70 років зменшився з 63,4 % у 2019 р. до 62,1 % у 2020 р.

За даними Державної служби статистики України навантаження зареєстрованих безробітних на одну вакансію у 2019 р. становило 3 особи, що у 16 разів менше, ніж у 2013 р. У 2020 р. спостерігалось значне погіршення співвідношення між пропозицією робочої сили та попитом за всіма професійними групами, особливо у робітничих спеціальностях, які не потребують високого рівня професійної підготовки та кваліфікації. Така тенденція свідчить про скорочення обсягів вакантного попиту на робітничі кадри, а, відтак, є наслідком макроекономічної рецесії і причиною високого рівня міграційної активності населення, у т.ч. низькокваліфікованого. Наявність структурних диспропорцій на ринку праці є лімітуючим фактором зменшення навантаження потреб роботодавців у робітничих кадрах, що призводить до інтенсифікації трудової міграції і деструктивних змін у національній економіці.

Кількісний дисбаланс на ринку праці України також поглиблюється низькими якісними характеристиками вільних

робочих місць, у т.ч. низьким рівнем заробітної плати. Серед вакансій, заявлених роботодавцями, лише третина мають рівень запропонованої заробітної плати, що відповідає прожитковому мінімуму, і для менше 10 % вакансій заробітна плата була вищою за середньостатистичну. Примітно, що низький рівень заробітної плати пропонується не лише представникам робітничих професій, але й висококваліфікованим фахівцям, що є вагомим push-фактором посилення інтелектуальної міграції.

Розрахунок емпіричного показника кількісного дисбалансування національного ринку праці, як співвідношення сукупного попиту і сукупної пропозиції за визначений період часу, дозволив встановити коливався рівня дисбалансу в діапазоні від 90 % до 94,4 % за 2003-2020 рр. (рис. 5.11). Така тенденція сприяє підвищенню інтенсивності зовнішньої міграції населення, особливо у період економічних потрясінь і фінансової нестабільності. Так, у 2007-2008 рр. і 2012-2013 рр. спостерігався найменший рівень дисбалансу національного ринку праці і помірна міграційна активність населення.

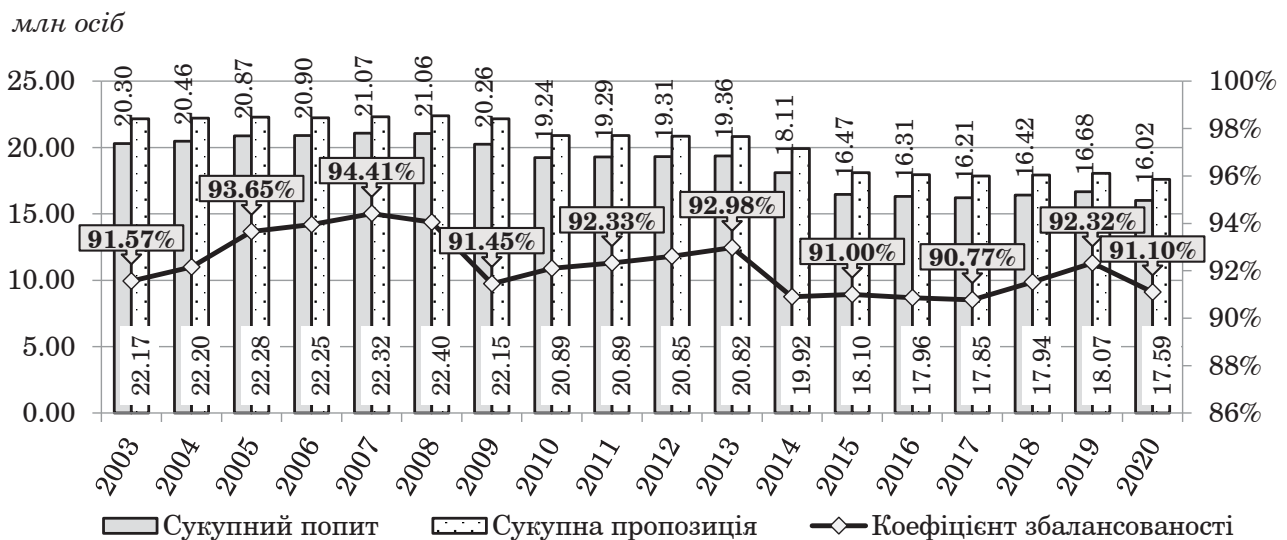

Рис. 5.11. Рівень збалансованості ринку праці України, 2003-2020 рр.

Примітка: рівень балансування розраховано як співвідношення сукупного попиту (зайняті та вакантні робочі місця) та сукупної пропозиції (робоча сила).

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за даними додатку О.

Послаблення економічної безпеки, воєнні дії на Сході України та анексія АР Крим спричинили збільшення обсягів сукупної пропозиції на національному ринку праці, що призвело до поглиблення деструктивних змін у сфері зайнятості, а відтак і до зростання масштабів трудової міграції. Створення високооплачуваних робочих місць і реформа системи оплати праці є ефективними інструментами регулювання зовнішньої міграції, що одночасно сприяє і розвитку внутрішньої трудової міграції. Зовнішня міграція населення впливає на кон'юнктуру ринку праці, зменшуючи сукупну пропозицію, рівень безробіття і навантаження на вакантний попит. Однак, такий вплив є короткостроковий, оскільки трудова міграція в Україні має риси сезонної і короткострокової, вплив якої на ринок праці є не значним у часових лагах більше, ніж один рік. Відтак, зовнішня міграція може сприяти нівелюванню дисбалансів регіональних ринків праці, однак не є достатнім інструментом встановлення рівноваги на ринку праці.

Рівень збалансованості національного ринку праці з врахуванням міграційної активності населення, який можна розраховувати за формулою (5.2), демонструє вплив міграції на темпи встановлення рівноваги на ринку праці.

$$Bal_t^{lm} = \frac{Empl_t + VD_t}{TS_t - Migr_t}, \quad (5.2)$$

де Bal_t^{lm} – рівень збалансованості національного ринку праці у t -період часу з врахуванням міграційної активності населення; $Empl_t$ – обсяги зайнятого населення у t -період часу; VD_t – масштаби вакантного попиту у t -період часу; TS_t – сукупна пропозиція робочої сили на ринку праці у t -період часу; $Migr_t$ – масштаби вибуття населення за кордон у t -період часу.

Так, рівень балансування національного ринку праці з врахуванням міграції населення у 2006-2007 рр., період соціально-економічного пожвавлення, збільшився на 0,15 в.п., а у період економічної кризи 2014-2015 рр. – не змінився (рис. 5.12). Як свідчать результати дослідження, рівні заробітної плати в країні, зайнятості та безробіття, ємність регіональних ринків праці є основними чинниками-стимуляторами зовнішньої міграції і одночасно умовами балансування ринку

праці. Зовнішня міграція не має каузального впливу на кон'юнктуру національного ринку праці, але має причинно-наслідковий взаємозв'язок із рівнем розвитку національного ринку праці.

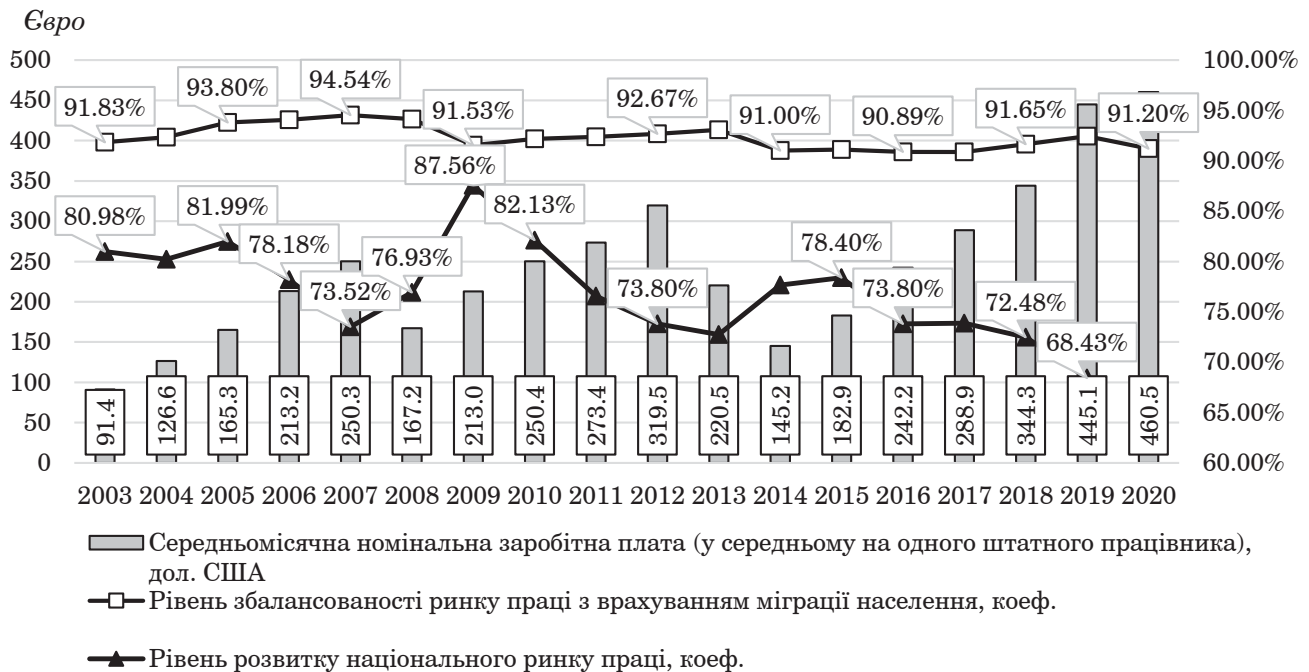

Рис. 5.12. Стан розвитку та рівень балансування національного ринку праці з урахуванням зовнішньої міграції населення України, 2003-2020 рр.

Примітка: рівень розвитку національного ринку праці представлено значеннями зважених коефіцієнтів групи “Ринок праці та зайнятість” інтегрального індексу виштовхування населення за кордон як середовище розвитку трудової міграції (див. п. 3.1).

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за даними табл. О.1 додатку О.

Розвиток ринку праці є візуалізацією ефективності макроекономічної політики, яка визначає умови функціонування основних контрагентів. Відтак, у 2007-2009 рр. спостерігалися пікові значення коефіцієнтів розвитку національного ринку праці та найнижчі рівні міграційної активності населення. Натомість, у 2016-2019 рр. відбувався регрес ринку праці й інтенсифікація зовнішньої міграції населення.

Головними внутрішніми чинниками “виштовхування” громадян за кордон є низькі та недостатньо якісні параметри зайнятості в Україні, зокрема рівень оплати праці, що гостро

дисонує у порівнянні з мінімальною заробітною платою у країнах ЄС, а також дефіцит високооплачуваних робочих місць або їх невідповідність критеріям гідних умов праці. У цьому контексті однією з ключових умов стримування зовнішніх міграційних процесів є збільшення кількості та покращення якості робочих місць, відповідно удосконалення потребує державна політика зайнятості на тлі високої міграційної активності населення України.

Як свідчать результати дослідження причинно-наслідкового взаємозв'язку для мінімізації зовнішньої міграції населення інструменти удосконалення політики зайнятості та регулювання ринку праці повинні бути зосереджені на стимулюванні створенні нових високооплачуваних робочих місць, підвищенні економічної активності серед молоді через створення креативних просторів та інших стартапів, реформуванні системи оплати праці та розвитку ринку інноваційних форм зайнятості (табл. 5.4). Натомість встановленню рівноваги на ринку праці сприятимуть зменшення вимушеної неповної зайнятості, що є причиною і трудової міграції, а також зменшення травматизму, зростання рівня стандартних форм зайнятості. Рівень розвитку національного ринку праці залежить від зростання кількості робочої сили, середньомісячної заробітної плати та поширення неформальної зайнятості. Найвищу силу впливу на балансування ринку праці має рівень прийому працівників, а на розвиток сфери зайнятості – масштаби робочої сили та неформальні види діяльності.

Таблиця 5.4

**Причинно-наслідковий зв'язок
рівня балансування і розвитку ринку праці України з
зовнішньою міграцією населення, 2005-2019 рр.**

Індикатори	Параметри		
	Зовнішня міграція	Балансування РП	Розвиток РП
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	↑ Н	↑ Н	↓ L

Індикатори	Параметри		
	Зовнішня міграція	Балансування РП	Розвиток РП
Рівень прийому працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	↓ L	↑ M	↑ M
Рівень вибуття працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	↑ M	↓ L	↓ H
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, %	↓ M	↑ M	↑ L
Рівень вимушеної неповної зайнятості*, %	↑ M	↓ M	↓ H
Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, % до облікової кількості штатних працівників	↑ H	↓ M	↓ M
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника, дол. США/ос.	↓ M	↑ M	↑ M
Рівень виробничого травматизму, потерпілих осіб на 1 тис. працюючих	↑ H	↓ H	↓ M
Рівень зайнятості населення у неформальному секторі економіки, % до кількості зайнятого населення	↓ L	↓ M	↑ L
Інтенсивність зовнішньої міграції	–	↓ L	↓ H

Примітка: РП – ринок праці; *співвідношення штатних працівників, які перебували в зазначених умовах, і середньооблікової кількості штатних працівників; ↑ – вказує на сприятливий каузальний зв'язок; ↓ – вказує на реверсний каузальний зв'язок; H, M, L – висока, помірна та незначна сила впливу відповідно.

Джерело: побудовано на основі результатів кореляційного аналізу за даними табл. О.2 додатку О.

Розробка та реалізація національної стратегії створення високооплачуваних робочих місць є найважливішим інструментом активізації зайнятості молоді, мінімізації тіньової зайнятості та оплати праці, зменшення “прекаріату”, а, відтак, стримування зовнішньої міграції. Варто наголосити, що розвиток ринку новітніх форм зайнятості і фрілансу шляхом стимулювання населення до створення суб'єктів малого та середнього підприємництва, забезпечення організаційно-економічних і нормативно-правових передумов розвитку молодіжного бізнесу можна вважати результативним інструментом стримування міграції населення, особливо молоді та фахівців неформальної сфери зайнятості.

В умовах глобалізації і діджиталізації економіки, з одного боку, та інтенсифікації зовнішніх міграційних процесів, з іншого, ринок праці в Україні зазнає суттєвих змін, які породжують виклики та ризики, мінімізація яких дозволить адаптувати та покращити сферу зайнятості країни до кращих практик передових економік світу, у т.ч. відповідно до високих стандартів якості та гідних умов праці, а також забезпечити високі конкурентні переваги національного ринку праці. Задля мінімізації дисбалансів національного та регіонального ринків праці, підвищення рівня соціальної захищеності працівників, у т.ч. забезпечення високого рівня оплати праці, мінімізації використання тіньових схем зайнятості, одними з першочергових для реалізації інструментами удосконалення державної політики зайнятості мають стати:

- ✓ створення сприятливих умов для поживлення малого та середнього підприємництва;
- ✓ реалізація технологічної модернізації національного господарства, створення науково-виробничих кластерів і R&D-центрів, мостових організацій, центрів трансферу інновацій;
- ✓ підвищення рівня комерціалізації наукових розробок, трансфер інновацій, розвиток високотехнологічних галузей економіки (рис. 5.13).

Невідповідність обсягів і напрямів професійного навчання потребам ринку праці, недостатній рівень якості професійної підготовки фахівців є причинами зростання безробіття серед випускників закладів освіти, молоді та кваліфікованих осіб, які мають намір працевлаштуватися відповідно напряму отриманої спеціалізації. Такі категорії населення стають потенційними мігрантами, які у період соціально-економічної нестабільності та політичних потрясінь емігрують з метою працевлаштування або здобуття другої вищої освіти.

Відтак, стримуванню трудової міграції серед випускників закладів вищої освіти та ЗПТО, а, відтак, забезпеченню збереження інтелектуально-кадрового потенціалу України та уникнення дефіциту робітничих кадрів на ринку праці можна забезпечити через реалізацію таких засобів:

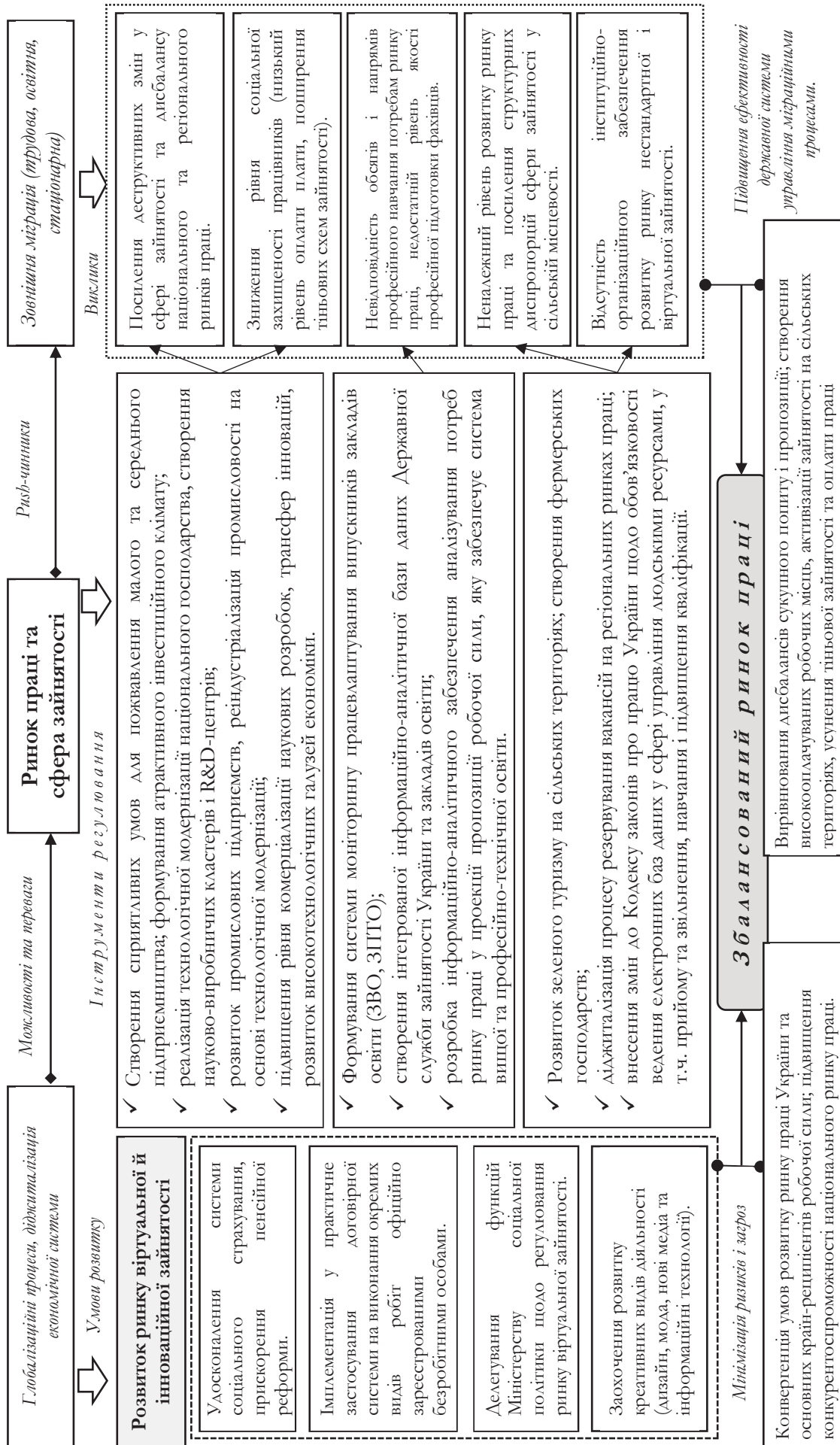

Рис. 5.13. Інструменти збалансування ринку праці України у проєкції державної політики управління міграційними процесами. Джерело: авторська розробка.

✓ формування системи моніторингу працевлаштування випускників закладів освіти (ЗВО, ЗПТО);

✓ створення інтегрованої інформаційно-аналітичної бази даних Державної служби зайнятості і закладів освіти про темпи розвитку ринку праці у професійно-кваліфікаційному та регіональному зрізах.

Імплементация зазначених засобів вимагає розробки відповідного інформаційно-аналітичного забезпечення аналізування потреб ринку праці (регіонального, локального, галузевого, професійного) у проекції пропозиції робочої сили, яку забезпечує система вищої та професійно-технічної освіти.

В Україні спостерігається відсутність інституційно-організаційного забезпечення розвитку ринку нестандартної і віртуальної зайнятості, а особливо критичним є рівень розвитку ринку праці у сільській місцевості. Примітно, що значна частка трудових мігрантів в Україні є зі сільських територій, а обсяги зовнішньої міграції збільшуються за рахунок висококваліфікованих працівників, які задіяні в креативних видах діяльності, нестандартній та інноваційній зайнятості. У цьому контексті основними векторами розвитку сучасного ринку праці повинні стати: (1) формування ринку віртуальної й інноваційної зайнятості та (2) підвищення конкурентоспроможності сфери нестандартної зайнятості. Ефективізація векторів розвитку ринку праці у контексті врахування потреб глобалізації і цифрової економіки залежить від реалізації таких інструментів:

✓ резервування вакансій на регіональних ринках праці з використання уніфікованої й інтегрованої електронної бази даних;

✓ внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо обов'язковості ведення електронних баз даних у сфері управління людськими ресурсами, у т.ч. прийому та звільнення, навчання і підвищення кваліфікації;

✓ розвиток зеленого туризму на сільських територіях; створення фермерських господарств.

Динамічність ринкової системи господарювання, її складність і багатоваріантність потребують усвідомлення

сутності процесу структурних перетворень на ринках праці, з'ясування ролі держави у забезпеченні позитивних зрушень і формуванні нових трансформаційних підходів у сфері соціально-трудових відносин. Основні зміни пов'язані зі появою нових концепцій праці, поширенням нетипових форм зайнятості, виникненням інноваційних видів діяльності та професій. Трансформації, що відбуваються в Україні, повинні бути керованими, тобто державна політика має бути спрямована на підвищення ефективності функціонування національних і регіональних ринків праці, ринків освітніх і міграційних послуг.

Стрімка глобалізація і технологічний прогрес, зумовлені Четвертою промисловою революцією (“Індустрія 4.0”), формують нове економічне середовище та специфічні фактори національної конкурентоспроможності, зокрема наявність високотехнологічних галузей в структурі економіки, створення галузевих мереж і технологічних кластерів, розвиток освітнього та науково-дослідного секторів, які забезпечують функціонування окремих галузей, надійність фінансової інфраструктури, що обслуговує інноваційно-технологічну сферу. Особливий фокус державної політики у сфері зайнятості має бути зосереджений на ролі освітньої складової щодо генерації нових знань, вмінь і компетенцій, інтеграції академічної та вищої освіти, підвищення ролі наукової діяльності у закладах освіти, комерціалізації інтелектуальної власності. Крім того, завдяки ефективній взаємодії тріади “освіта – наука – виробництво” нові знання, як результат інноваційно-креативного мислення, можуть бути втілені в нові технології та імплементовані у виробничу практику.

Розвиток новітніх форм зайнятості в Україні можливий за умови інституційно-правового й організаційно-економічного забезпечення формування ринку віртуальної та інноваційної зайнятості, що вимагає підвищення рівня інтелектуалізації праці, “оновлення” переліку професій і сфери компетенцій, посилення гнучкості ринку праці. Розвиток ринку віртуальної і дистанційної зайнятості вимагає новітнього технологічного забезпечення, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності інноваційної системи країни,

трансферу технологій, дифузії інноваційних продуктів у всі сфери суспільства, а також формуванню креативного потенціалу та розвитку інноваційної активності населення.

Найбільш суттєвими характеристиками трудових відносин в умовах високої інтенсивності трудової міграції мають стати: *кількісна гнучкість* (зміна чисельності зайнятих і рівень оплата праці), *функціональна гнучкість* (зміна тривалості робочого дня, навчання і підвищення кваліфікації персоналу, модернізація робочих місць), *просторово-часова гнучкість* (розвиток нестандартних, гнучких форм зайнятості, організація трудової діяльності, впровадження гнучких режимів праці, диференційовані форми найму та звільнення). Підвищення функціональності ринку праці можна отримати за умови швидкої адаптації до запитів і вимог економічної сфери, яка динамічно трансформується, системно та технологічно оновлюється, у якій освоюються інновації і формуються нові форми використання людських ресурсів.

В умовах високої міграційної активності висококваліфікованих кадрів і молоді найбільшої значущості серед різних форм інноваційної зайнятості набуває запозичена праця, використання якої здійснюється у межах схем аутсорсингу, аутстафінгу та лізингу персоналу. У більшості країн Східної Європи сьогодні в секторі запозиченої праці працюють від 2 % до 5 % зайнятого населення [214].

Так, у період поширення Covid-19 великого значення у світі та в Україні набула дистанційна форма зайнятості, що дозволила сформувати новий ринок зайнятості з гнучкими умовами праці, високою продуктивністю і використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Нова ієрархія факторів економічного розвитку та глобалізація сприятимуть розвитку ринку неформальної і віртуальної зайнятості в Україні, що дозволить стримувати зовнішню міграцію, особливо інтелектуальну та міграцію молоді. Так, процес поширення дистанційної зайнятості активується змінами в мотивації трудової поведінки людей в інформаційному суспільстві, оскільки технологічні трансформації формують соціально-економічні передумови для

створення інноваційних форм зайнятості, які полягають у появі нових знань, надшвидкому поширенні інформації, збільшенні її доступності й інтелектуалізації праці.

Національний ринок праці України зазнав значних трансформацій у сфері організації соціально-трудових відносин, у результаті чого сформувалися нові концептуальні підходи до організації робочого процесу, базовані на засадах гнучкості і мобільності праці, а також до формування і регулювання регіональних ринків нестандартної і креативної зайнятості. На темпи розвитку ринку праці позначилися також глобальні тренди, як наслідок, в Україні, яка протягом останніх років є однією з найбільших країн-донорів людських ресурсів для більш розвинутих країн, спостерігається дефіцит кадрів у сферах охорони здоров'я й освіти, зменшення чисельності працівників технічних спеціальностей. Попит на останніх має тенденцію до зростання, зокрема у регіонах із програмами ревіталізації промислових підприємств (наприклад, у Київській, Львівській, Івано-Франківській області). Унаслідок поширення зовнішньої міграції в Україні спостерігається зміна правил взаємодії учасників національного та регіональних ринків праці, а також нові принципи розвитку сфери зайнятості.

Так, розвиток ринку праці як превентивний інструмент регулювання міграційних процесів ґрунтується на нових формах працевлаштування та організації праці (укладання договорів на фіксований термін, переорієнтація із повної зайнятості на зайнятість неповний робочий день, на проектний тип роботи, самозайнятість та інші форми реалізації гнучкості). Поширення нових форм економічної діяльності веде до збільшення прекарної зайнятості та до зростання потреби у постійному підвищенні кваліфікації чи перепідготовці. Згідно із дослідженнями МОП, робота на умовах неповного робочого часу стає все більш поширеною на світових ринках праці, особливо в тих сегментах, які пропонуються іммігрантам. Так, у 2017 р. частка працівників на неповній зайнятості в Естонії становила 21,2 %, Японії – 24,0 %, Канаді – 29,7 %, Великій Британії – 33,7 %, Німеччині – 33,4 %, Італії – 26,2 %, натомість в Україні – 9,6 % [348].

Ринок інноваційної зайнятості характеризується різними формами економічної активності населення, серед яких найбільш поширеними є фрілансінг і самозайнятість. Так, самозайнятість передбачає набуття особливого статусу платника податку, перебуваючи в якому особа може наймати себе та інших працівників із метою надання послуг чи створення продуктів для різних клієнтів. Водночас, фрілансінг стосується оплачуваної тимчасової роботи на бізнес-одиноцю або особу (трудоного брокера, іншого посередника) без використання фізичного приміщення на засадах повної зайнятості. Фрілансери не отримують допомоги з тимчасової непрацевдатності, а також інші соціальні виплати, що інколи робить їх “прекарними” або соціально незахищеними працівниками.

За 2006-2011 рр. дохід українських фрілансерів становив 38 млн дол. США, а у 2012-2017 рр. – 262 млн дол. США [203]. Протягом 2018-2019 рр. офіційна кількість фрілансерів збільшилась на 55 % (з 101,3 тис. до 157,0 тис. осіб), було реалізовано 170 тис. проектів. Так, протягом 2014-2019 рр. основні показники розвитку ринку фрілансу в Україні стрімко зросли, чинником чого став прийнятий Закон України “Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів (щодо усунення адміністративних бар’єрів для експорту послуг)” (№ 2473-VIII від 21.06.2018) [177], який скасував адміністративні бар’єри на експорт послуг і значно спростив юридичну процедуру ведення бізнесу фрілансерами, що і сприяло розвитку ринку фрілансерів в Україні.

Сфера ІКТ є найбільш сприятливою платформою для впровадження і розвитку нових форм зайнятості та трудових відносин в Україні, каталізатором імплементації кількості інновацій на ринку праці, привабливою сферою для накопичення значних обсягів інвестицій і залучення висококваліфікованих фахівців. В умовах реформування національної економіки розвиток сфери віртуальної зайнятості в значній мірі визначає конкурентоспроможність країни на світових ринках праці.

Варто наголосити, що сфера ІКТ України займає провідне місце серед європейських країн у сфері аутсорсингу та розробки програмного забезпечення, що однозначно сприяє розвитку ринку інноваційної зайнятості та створення нових високооплачуваних робочих місць. Найбільш інноваційні види зайнятості стосуються когнітивної комп'ютерної техніки (інженер з машинного навчання), інженерії блоків транзакцій (*blockchain*), web-архітектури, архітектури віртуальної реальності, проектування нейроінтерфейсів, дизайну аватарів і тестування нових технологій. Ринок інноваційної і віртуальної зайнятості формує нові вимоги до кваліфікації працівників, посилює конкуренцію на світових ринках праці, а також стримує трудову міграцію.

Інновативні тенденції розвитку ринку праці, які пов'язані з креативними видами зайнятості, гнучким режимом роботи та мобільністю людських ресурсів, створюють численні переваги для працівників, у т.ч. спрощений процес найму, ефективна система оплати праці (високий рівень заробітної плати, премії, надбавки), підвищення кваліфікації і тренінги, що виступає демотивуючими чинниками міграції. Однак, розвиток ринку інноваційної і віртуальної зайнятості супроводжується виникненням викликів, найбільш критичними, які вимагають своєчасного реагування, з них є (1) нівелювання значущості соціального забезпечення як елементу розвитку ринку праці (грошова допомога при настанні втраті працездатності, допомога після народження дитини, відпустка з догляду за дитиною, виплата за отримані виробничі травми або травматизм на робочому місці, лікувально-оздоровче лікування), (2) формування соціального класу “прекаріату”, особливо серед представників креативних професій, ІТ-фахівців, і когорти “соціально виключених”, (3) зростання “тіньової” економіки, дефіциту державного бюджету та поширення корупційних схем. Відтак, виникає необхідність у розробці проактивної, гнучкої і сек'юритизованої політики зайнятості в Україні у проекції забезпечення розвитку соціально-економічного середовища та управління міграційними процесами.

Трансформації нових видів зайнятості в Україні стосуються і ціннісних орієнтацій роботодавців, особливо практики скорочення персоналу, його аутсорсингу, роботи за договорами з фіксованим терміном тощо. Для віртуальної або іншої нестандартної зайнятості “нові трудові договори” встановлюють особливі відносини “роботодавець-працівник” шляхом затвердження “нестандартних” умов праці у трудових договорах (формальні відносини) або ж шляхом фактичної відмови від стандартних умов, які містяться у положеннях трудового договору (неформальні відносини). Натомість, перевагами для роботодавців у фокусі поширення неформальної зайнятості є гнучкість трудових відносин, здатність адаптуватися до економічних потрясінь, можливості створення робочих місць для людей з обмеженими можливостями, а також зменшення витрат на розвиток людських ресурсів. Однак, нові форми та види трудових відносин на ринку праці в Україні можуть призвести до значної прекаризації робочої сили, необґрунтованої переорієнтації із постійної праці до менш оплачуваної і соціально захищеної неформальної зайнятості.

Політика розвитку ринку праці в Україні повинна відповідати викликам національної системи соціального захисту та конкретизувати вимоги до її подальшого розвитку з урахуванням впливу нових трансформацій сфери зайнятості. Переглянути основні принципи взаємодопомоги і солідарності, а також змінити характер своєї діяльності повинні профспілки, які вважаються важливим інструментом регулювання нестандартних форм зайнятості.

Висновки до п'ятого розділу

Інтенсифікація міграційних процесів об'єктивно позначається на ключових характеристиках соціальної системи. Відповідно, для мінімізації ризиків і загроз соціальній безпеці України необхідне формування ефективного механізму державної політики забезпечення соціальної стабільності.

Важливо, щоб інструменти та засоби такого механізму фокусувалися навколо формування і посилення таких базисних засад, як соціально-інституційне середовище (узгодження формальних і неформальних інститутів, розмежування влади та бізнесу, посилення ролі інституту профспілок і асоціацій у вирішенні трудових конфліктів, покращення механізмів громадського контролю); потужний пласт середнього класу в суспільстві (стимулювання підприємницьких ініціатив і самозайнятості, підвищення престижності суспільно-важливих професій, підтримка розвитку фермерського руху на селі); детінізація процесів суспільно-економічного обміну (посилення контролю за реальними масштабами господарських трансакцій, протидія тіньовим доходам населення, зменшення корупції та бюрократичного тиску); структурна модернізація соціальної політики (унеможливлення практики соціального утримання, посилення соціального захисту населення, реформування пенсійної системи); сприятливий інституційно-психологічний базис (впровадження соціального діалогу, реформування системи освіти, нівелювання ризиків виникнення міжетнічних і міжконфесійних конфліктів).

В Україні спостерігається критичне зростання міграційної активності молоді України, що призводить до “відтоку” молоді, збільшення масштабів інтелектуальної міграції, послаблення кадрової стійкості країни. Встановлено, що високий рівень позитивних міграційних аспірацій серед молоді обумовлений несприятливими соціально-економічними чинниками та нестабільністю суспільно-політичного становища країни. За результатами емпіричного дослідження і побудованих прогностичних моделей доведено, що інструменти регулювання міграції молоді та збереження інтелектуально-кадрового потенціалу України повинні бути орієнтовані на зменшення рівня позитивних міграційних аспірацій студентської й учнівської молоді, забезпечення працевлаштування і гідної оплати праці, зменшення масштабів освітніх міграційних процесів із метою стаціонарної міграції.

Система превентивних інструментів державної політики управління міграцією молоді передбачає реалізацію таких

організаційно-економічних інструментів: покращення сфери зайнятості (підтримка та розвиток системи соціального діалогу і партнерства, розвиток посередницького сектора на ринку праці, створення умов для легалізації секторальних ринків праці з високим рівнем неформальної зайнятості та ін.), розвиток сектора мікро- та малого бізнесу (створення консультативних центрів щодо створення бізнес-одиниць, реалізація програм покращення доступності фінансово-кредитних ресурсів для суб'єктів бізнесу, створення міських венчурних фондів, розвиток інклюзивного, соціального й академічного підприємництва, підвищення рівня наукоємності промисловості та ін.), підвищення рівня готовності мігрантів-молоді до рееміграції (покращення ресурсного забезпечення програм розвитку зв'язків з діаспорою, фінансування грантових програм підтримки проєктів щодо дослідження якості життя, праці та ін.), покращення інвестиційного клімату (реалізація програм розвитку елементів інфраструктури обслуговування міграційного капіталу, розвиток ринку міграційних облігацій та ін.), підвищення конкурентоспроможності освітньої сфери (створення Наглядових рад при закладах освіти як консультативно-дорадчого органу, запровадження моніторингу якості освіти, формування регіональних замовлень на підготовку фахівців у закладах освіти та ін.).

Достатньо критичним з позиції впливу на економічну безпеку держави є розвиток зовнішніх міграційних процесів у міграцію бізнесу та пов'язаних з цим матеріальних і нематеріальних активів, інтелектуальної власності, бізнес-технологій. Активізація процесів міграції бізнесу головно обумовлена, по-перше, диспропорціями у бізнес-середовищі країн; по-друге, системними загрозами економічної безпеки ведення бізнесу в країні – донорі міграції бізнесу; по-третє, широким досвідом успішних позитивних практик підприємництва в країні – реципієнті міграції бізнесу. Міграція бізнесу може набувати форм: класичної та прихованої, а міграція інтелектуальної власності – ринкової та супутньої. Неналежна увага до поширення процесів міграції бізнесу та інтелектуальної власності призводить до послаблення потенціалу ділової

активності населення, зниження конкуренції, стагнації відновлювальних процесів, деактивізації стартапів, деформування внутрішнього ринку праці, збільшення чисельності практик стаціонарної міграції та переселення родин, звуження креативного сектора.

Процеси зовнішньої міграції бізнесу та інтелектуальної власності не тільки характерні для України, але й стрімко розвиваються. Для їх стримування та якісного регулювання необхідно сформувати і реалізувати відповідний економічний механізм, метою якого є збереження та примноження підприємницького капіталу держави в умовах високої міграційної активності населення, його ефективного використання задля соціально-економічного розвитку, вирівнювання просторово-структурних і соціально-суспільних диспропорцій, а завданнями – стримування зовнішньої міграції бізнес-одиниць, активізація процесів бізнес-імміграції, реалізація спільних бізнес-проектів вітчизняних суб'єктів господарювання з іноземними партнерами, які передбачають утворення нових підприємств, об'єктів бізнесу – резидентів, алокація та ефективного використання в Україні сучасних прогресивних бізнес-технологій, інновацій, об'єктів інтелектуальної власності. Важливо аби інструменти, які будуть реалізовані в межах цього механізму стосувалися ключових етапів міграційного процесу. За такого підходу буде досягнуто системного впливу регулювання на більшість аспектів бізнес-міграції. Такими інструментами визначені: превентивного спостереження, конвергенції середовища, реверсування, фокусування на внутрішніх проєктах, інтелектуалізації бізнесу, дистанційної співпраці.

Ефективне регулювання і високий рівень розвитку ринку праці є одним із найбільш ключових чинників стримування міграції населення, особливо зовнішньої. Натомість сучасний ринок праці України характерний такими вадами як посилення деструктивних змін у сфері зайнятості та дисбалансу попиту та пропозиції, зниження рівня соціальної захищеності працівників (низький рівень оплати праці, поширення тіньових схем зайнятості), невідповідність обсягів і напрямів професійного

навчання потребам ринку праці, недостатній рівень якості професійної підготовки фахівців, неналежний рівень розвитку ринку праці та посилення структурних диспропорцій сфери зайнятості у сільській місцевості, відсутність інституційно-організаційного забезпечення розвитку ринку нестандартної і віртуальної зайнятості.

Інструменти державної політики збалансування вітчизняного ринку праці та підвищення рівня зайнятості населення слід формувати та реалізовувати за двома стратегічними напрямками: (1) розвиток ринку віртуальної, креативної і неформальної зайнятості, що сприятиме створенню нових високооплачуваних робочих місць та конвергенції ринку праці України та основних країн-реципієнтів робочої сили, усуненню тіньової зайнятості та оплати праці; (2) удосконалення системи зайнятості та створення конкурентоспроможності робочих місць з базових ВЕД, підприємницькому секторі за рахунок формування системи моніторингу працевлаштування випускників закладів освіти, створення інтегрованої інформаційно-аналітичної бази даних Державної служби зайнятості України та закладів освіти, пожвавлення малого та середнього підприємництва, реалізації технологічної модернізації національного господарства.

ВИСНОВКИ

Формування державної політики управління міграційними процесами в країні-донорі людських ресурсів пов'язане з тенденціями та пріоритетами соціально-економічного розвитку національної економіки. Міграційні процеси як невід'ємні явища кожного суспільства потребують належної керованості задля мінімізації ризиків і загроз сталому розвитку економічної системи, а також ефективного використання ресурсного потенціалу міграції, а динамізм їх перебігу приводить до зміни архітекτονіки інструментарію, узгодження стратегічних орієнтирів і актуальних механізмів державного регулювання: за природнього рівня імміграції – задля вирівнювання внутрішньо-зовнішніх соціально-трудова дисбалансів; за помірної інтенсивності імміграційних процесів – захисту базових соціально-трудова та етнічних інтересів; природнього рівня зовнішньої міграції – підтримки оптимальної структури зовнішньої та внутрішньої міграції; різкої активізації зовнішніх міграційних процесів – розумного стримування міграції та захисту інтересів мігрантів за кордоном; високої інтенсивності зовнішніх міграційних процесів – активізації рееміграції в стратегічних сегментах, якісного заміщення міграції; критичного рівня розвитку зовнішньої міграції – переформатування економічної, соціальної та міграційної політики держави.

Державне регулювання міграції в системі управління розвитком національної економіки вимагає уточнення понятійно-термінологічного базису міграційних процесів. Обґрунтовано, що міграційні процеси в системі державного регулювання розвитку національної економіки – це динамічні характеристики мобільності населення в аспектах: простору, часу, факторів виробництва; соціальних, фінансових та інших матеріальних трансфертів; поточних і потенційних наслідків для розвитку економічної системи. Відповідно, структурними

елементами системи державного управління міграційними процесами визначено міграцію як соціогеосистему (сукупність умов, чинників і ресурсів, об'єднаних потоками інформації, що спрямовані на територіальний розподіл людських ресурсів), соціально-економічні та суспільно-духовні наслідки, інструменти регулювання сфери міграції. Ефективність політики регулювання міграції оцінюється зі застосуванням таких критеріальних орієнтирів, як: масштаби, напрями, об'єкти впливу, стадії, сфери впливу, стратегії регулювання, рівні просторового проникнення, поширення у соціальних групах населення, суб'єкти стимулювання, рівні законності та легальності.

Державна політика управління міграційними процесами – це діяльність держави щодо впливу на структурно-динамічні характеристики міграції, соціально-економічні наслідки та супутні тенденції задля збереження і розширення ресурсного потенціалу національної економіки, зокрема інтелектуально-кадрового, зміцнення економічної системи держави. Розширення спектра поглядів на специфіку державного регулювання міграційних процесів зумовило визначення нових детермінант його актуалізації для нівелювання наслідків реалізації таких міграційних ризиків і загроз, як стагнація економіки, регіональні диспропорції, фінансові дисбаланси, диспропорції на ринку праці, боргова, енергетична й імпортна залежності, слабкість соціальної інфраструктури, деіндустріалізація, низькотехнологічне виробництво, низькі стандарти якості життя, депопуляція.

Наявне методичне забезпечення дослідження середовища розвитку міграційних процесів є фрагментарним, неповним і частковим, що не сприяє ґрунтовному аналізу, імітаційному моделюванню і прогнозуванню міграційної активності населення, а отже, й розробці своєчасних превентивних заходів її державного регулювання. Якісніший методичний підхід передбачає застосування інструментарію дослідження каузального взаємозв'язку міграційних потоків і середовища соціально-економічного розвитку країни, який вимагає реалізації визначених етапів: побудова динамічних рядів

емпіричних показників середовища виштовхування населення і притягання до основних країн-реципієнтів людських ресурсів (обґрунтування структурних елементів моделі push- і pull-міграційного середовища), розрахунок інтенсивності загальної і трудової міграції, моделювання впливу різних структурних характеристик міграції (освітньої, трудової, загальної, внутрішньої) на рівень соціально-економічного розвитку та складові економічної безпеки.

Посилена міграційна активність населення призводить до виникнення міграційних ризиків і втрат, системних загроз і структурних змін. Міграційні загрози та ефекти впливу на розвиток національної економіки систематизуються за двома потоками: людських ресурсів і фінансових трансфертів. Міграційні ризики, які пов'язані з каналом “відтоку” людських ресурсів, стосуються демографічної (декапіталізація людського розвитку та людського потенціалу, депопуляція поселень, втрата демографічного потенціалу), соціальної (девальвація освіти, поглиблення соціальної нерівності, зникнення середнього класу, поширення соціального сирітства), економічної (зменшення ВВП, посилення диспропорцій і деструктивних змін на ринку праці та капіталу, інфляційних процесів) сфер. Міграційними загрозами, які виникають у процесі використання міграційних трансфертів економіками країн-донорів людських ресурсів, є дестабілізація економічних систем, поглиблення ендогенно орієнтованої фінансової асиметрії (макрорівень), формування попиту на імпортні товари, зменшення пропозиції робочої сили та продуктивності праці, банкрутство малого бізнесу (мікрорівень).

У підсумку узагальнення світового досвіду реалізації державної політики регулювання міграційних трансфертів ідентифіковано підходи (збільшення обсягів трансфертів і забезпечення їх цільової спрямованості, інвестиційного стимулювання переказів мігрантів) й інструменти управління фінансовими потоками мігрантів у проекції цілей і завдань державної політики. Виявлено, що державне регулювання міграційних трансфертів має високі соціально-економічні результати у разі, якщо його механізми та засоби спрямовані на

розвиток малого і середнього бізнесу, збалансування ринку праці, формування ринку міграційного капіталу, забезпечення стійкості банківської системи, розвиток зовнішньоекономічної діяльності та технологічно-інноваційної сфери.

Формування й реалізація державної політики управління міграційними процесами в Україні актуалізується, з одного боку, посиленням зовнішньої міграції населення, а з іншого – послабленням стійкості економічної безпеки, вимиванням інтелектуально-кадрового та трудового потенціалу. Підтвердженнями першого є зростання коефіцієнта вибуття населення у 2 рази (з 31,9 особи у 2010 р. до 63,6 особи у 2019 р. в розрахунку на 100 тис. населення), збільшення кількості вперше оформлених договорів на перебування українських емігрантів у країнах ЄС у 4,7 рази (з 162,68 тис. од. у 2010 р. до 756,57 тис. од. у 2019 р.), висока інтенсивність загальної міграції населення з України до основних країн-реципієнтів людських ресурсів ЄС (наприклад, 87,9 і 236,0 виїздів у розрахунку на 1 тис. осіб до Польщі у 2010 р. і 2018 р. відповідно), низький рівень внутрішньої міграції (сальдо міжрегіональної міграції за 2014–2020 рр. збільшилося лише на 0,17 особи в розрахунку на 10 тис. населення), масштабування освітньої еміграції в 3 рази (з 24,5 тис. осіб у 2006 р. до 72,1 тис. осіб у 2018 р.), критично висока міграційна активність населення із сільських територій. Свідченням другого є те, що в Україні поглиблюються диспропорції на ринку праці, які посилюються на тлі повільних структурних реформ, соціально-економічної та суспільно-політичної нестабільності, подальше зростання “агресивності” міграційного середовища, особливо в періоди економічних криз (0,597–0,650 у 2008–2009 рр., 0,690–0,731 у 2014–2015 рр.).

Низький рівень ефективності стримування зовнішньої і використання соціально-економічного потенціалу внутрішньої міграції значною мірою зумовлений системними прогалинами державної політики управління міграційними процесами в Україні. Зокрема, держава не повною мірою реалізує такі функції державного управління, як аналіз і моніторинг міграційних процесів, планування і програмування політики управління міграцією, формування інституційно-

організаційного й інституційно-правового забезпечення, стимулювання і мотивація до рееміграції чи економічної активності населення, контролю. Поглиблення прогалин системи державного управління міграцією призводить до критичних наслідків для розвитку національної економіки України: дисгармонізації української системи обліку міжнародної міграції з європейською, низького рівня капіталізації людського розвитку, дефіциту робочої сили, соціально-економічних асиметрій регіонального розвитку, зменшення надходжень до бюджетів країни, посилення інтелектуальної міграції, низького рівня комерціалізації наукових розробок тощо.

Конвергенція стратегічних векторів державної політики регулювання міграційних процесів із пріоритетами системи забезпечення економічної безпеки держави потребує налагодження ефективної дуальної структурно-функціональної взаємодії, що, з одного боку, виступає інструментом стримування зовнішньої міграції і вирівнювання структурних диспропорцій у демографічній ситуації та на ринку праці, а, з іншого, є механізмом управління розвитком національної економіки, гарантування стійкості економічної безпеки. Формування ресурсного забезпечення (організаційно-економічного, фінансового, інтелектуально-кадрового, бюджетного) державної політики управління міграційними процесами можливе за умови реалізації пріоритетів економічної безпеки держави, зокрема узгодження цілей міграційної та безпекової політики, ефективного функціонування організаційно-управлінського апарату та структурно-функціональних взаємозв'язків.

Реалізація державної політики управління міграційними процесами об'єктивно потребує повноцінного інституційного забезпечення, причому як у частині регулювання міграційних процесів, так і параметрів соціально-економічного розвитку. Методико-прикладні положення відповідного узгодження передбачають упровадження механізму покращання і поєднання інституційно-правового, інституційно-організаційного й інституційно-психологічного забезпечення

управління міграцією і розвитком національної економічної системи, що потребує реалізації заходів державної політики за напрямками: покращання системи стратегування та планування перебігу міграційних процесів, підвищення ефективності державної зовнішньої міграційної політики, становлення належного обліково-статистичного забезпечення, реалізація потенціалу суб'єктів громадянського суспільства та великого бізнесу, збалансованість та ефективність системи елементів ринку міграційних послуг, розвиток інфраструктури ринку міграційного капіталу.

Наявне в Україні статистичне та інформаційно-аналітичне забезпечення формування державної політики управління міграційними процесами критично неякісне, відповідно органи влади практично не володіють повними та своєчасними даними щодо їх перебігу. Усунення цього недоліку потребує інституціалізації системи моніторингу міграційних процесів. Системний характер формування моніторингу передбачає організацію трирівневого (мікро-, регіональний, національний) обліку міграційних процесів за структурно-динамічними характеристиками, міграційними намірами, ознаками депривації та соціально-економічними диференціаціями розвитку територій, що дозволить формувати регіональні рейтинги соціально-економічних умов і міграційних профілів, а також відстежувати характеристики внутрішньої трудової міграції (мікрорівень); створити державний реєстр осіб-емігрантів, сформувати регіональні статистичні бази даних у сфері трудової й освітньої міграції (регіональний рівень); бази даних обсягів, географічного та цільового спрямування міграційних трансфертів (національний рівень).

У сучасних умовах спостерігається посилення дивергенції міграційного середовища України як країни-донора та країн-реципієнтів людських ресурсів, що є ознакою необхідності імплементації державної політики з конвергенції соціально-економічного розвитку та системи регулювання міграції. У цьому контексті першочергового значення набуває реалізація інструментів, які сприятимуть покращанню соціально-економічного середовища, чинники якого, власне, визначають

міграційні наміри населення, за напрямками: нормативно-правовий, обліковий (людських ресурсів і фінансових трансфертів), інституційно-організаційний, соціальний, інтелектуальний, внутрішній. Для оцінювання ефективності реалізації політики конвергенції розроблено й апробовано авторський підхід до встановлення рівнів привабливості соціально-економічного середовища (медико-демографічна ситуація, сфера соціального забезпечення, стан ринку праці та зайнятості, якість життя, економічний розвиток) та рейтингування країн за зовнішньою трудовою і загальною міграцією.

В аспекті збереження інтелектуально-кадрового потенціалу України важливо активізувати політику регулювання міграції молоді та інтелектуальної міграції в руслі вдосконалення внутрішньої сфери зайнятості, розвитку сектору мікро- та малого бізнесу, підвищення готовності молоді до рееміграції, покращання інвестиційного клімату та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних сфер освіти, наукових розробок, інноваційної діяльності. Перспективними є організаційно-економічні інструменти розвитку системи соціального діалогу і партнерства, підтримки практики креативних форм зайнятості, розвитку ринку міграційних облігацій, запровадження системного моніторингу якості освіти, розширення співпраці приватного бізнесу та наукових кластерів, підвищення рівня наукомісткості промисловості.

Для України все більш критичною загрозою економічній безпеці держави стає поширення різних аспектів міграції бізнесу, інтелектуальної власності та бізнес-технологій, інтенсифікація яких призводить до послаблення потенціалу ділової активності населення, конкурентних переваг підприємницького середовища, стагнації відновлювальних процесів, деактивізації в секторі стартапів, послаблення інноваційної компоненти конкурентоспроможності економічної системи. Державна політика протидії поглибленню цих тенденцій вимагає впровадження відповідного економічного механізму з інструментами превентивного спостереження, конвергенції середовища, реверсування, фокусування на

внутрішніх проєктах, інтелектуалізації бізнесу, дистанційної співпраці, метою якого є збереження та примноження підприємницького капіталу держави в умовах високої міграційної активності населення, його ефективного використання задля забезпечення соціально-економічного розвитку, вирівнювання просторово-структурних і суспільних диспропорцій.

Головна причина активізації зовнішньої трудової міграції в Україні полягає у вадах функціонування ринку праці, зокрема працедефіцитній кон'юнктурі та низькому рівні оплати праці. Отже, державну політику стримування зовнішньої трудової міграції необхідно спрямувати на: 1) мінімізацію викликів трудової і стаціонарної міграції у сфері зайнятості; 2) розвиток ринку віртуальної і креативної зайнятості; 3) вирівнювання структурних диспропорцій на ринку праці. Відповідно, ключовими завданнями державної політики регулювання ринку праці мають стати: імплементація інституційно-організаційних інструментів розвитку його інфраструктури, подолання негативних наслідків глобалізації і підвищення ефективності державної системи управління міграційними процесами, збалансування ринку праці, конвергенція у сфері зайнятості з країнами ЄС, створення високооплачуваних робочих місць, активізація зайнятості на сільських територіях, реалізація конкурентних переваг національного ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абчук В. А. Теория риска в морской практике. Ленинград: Судостроение, 1983. 150 с.
2. Аніловська Г. Я. Історична еволюція поглядів на економічну роль держави (від зародження капіталізму до кінця ХІХ століття). Збірник науково-технічних праць НЛТУ. 2003. Вип. 13.4. С. 158–165.
3. Архієреєв С. І. Трансакційна архітектоніка. Економічна теорія. 2004. № 1. С. 69–83.
4. Базилевич В. Д., Ігнатюк А. І., Гайдай Т. В. Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст. Економічна теорія. 2013. № 1. С. 111–118.
5. Бандурка А. А. Административно-правовое регулирование миграционных процессов Украине: дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 2002. 182 с.
6. Бараняк І. Є. Демографічне відтворення в умовах формування та розвитку територіальних міграційних систем: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Вінниця: Донец. нац. ун-т ім. В. Стуса, 2020. 23 с.
7. Бастиа Ф. Экономические гармонии. Москва: Эксмо, 2007. 1200 с.
8. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. № 1. С. 5–13.
9. Биндельс А. Основы германского и европейского антимонопольного права. Москва: БЕК, 2003. 234 с.
10. Бідак В. Міграційні ризики трудових ресурсного забезпечення регіонального ринку інтелектуальної праці. *Україна: аспекти праці*. 2010. № 2. С. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uap_2010_2_8.
11. Біль М. М. Просторова мобільність населення та її регулювання у контексті політики людського розвитку: автореф. дис. ... д-ра екон. наук. Вінниця, 2019. 550 с.
12. Біль М. М. Просторова мобільність населення: теорія, методологія, практика: монографія. Львів: ПАІС, 2018. 392 с.
13. Бондаренко О. С., Селіверстова Л. С., Адаменко І. П. Особливості формування архітектоніки фінансової системи. *Бізнес-Інформ*. 2017. № 10. С. 301–305.
14. Бортник Н., Єсімов С., Мороз Н. Міграційні процеси: поняття, сутність, сучасний стан. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. Юридичні науки. 2017. № 884. С. 64–71.
15. Буров І. Трудова міграція як наслідок соціально-економічної політики України 2014–2018 рр. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*: зб. наук. праць. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2018. Вип. 6 (20). С. 166–170.

16. Бутенко І. І. Трансформаційна стратегія транзитивної моделі в умовах кризи. *Вісник ХНТУ*. 2012. № 2 (45). С. 191–193.
17. Варналій З. С. Конкуренція і підприємництво: монографія. Київ: Знання України, 2015. 463 с.
18. Васильців Т. Г., Гринкевич С. С. Формування середовища економічної безпеки підприємництва в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2015. Вип. 3-4 (1). С. 24–27.
19. Васильців Т. Г., Левицька О. О., Мульська О. П. Середовище зовнішньої міграції населення України: емпірика, моделювання і пріоритети політики регулювання: наук. вид. / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”. Львів, 2021. 51 с.
20. Васильців Т. Г., Мульська О. П. Детермінанти актуалізації державного регулювання розвитку національної економіки в умовах посилення міграційних ризиків. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 6, т. 2. С. 301–306.
21. Васильців Т. Г., Мульська О. П. Економічний механізм регулювання міграції бізнесу та інтелектуальної власності. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. № 1, т. 6. С. 235–244.
22. Васильців Т. Г., Мульська О. П. Напрями та інструменти економічного механізму державного регулювання міграційних процесів в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2021. № 2 (82). С. 23–29.
23. Васильців Т. Г., Мульська О. П. Соціально-економічний поступ України: аспекти міграції та сталого розвитку. *Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., 23 квіт. 2021 р.* / редкол.: О. І. Черевко [та ін.]; Харк. держ. ун-т харч. та торг. Харків: ХДУХТ, 2021. С. 7–9.
24. Васильців Т. Г., Мульська О. П., Левицька О. О., Лупак Р. Л. Ідентифікація факторів міграційної активності населення Карпатського регіону України. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2019. № 4 (272). С. 36–39.
25. Васильців Т. Г., Левицька О. О., Мульська О. П. Оцінювання середовища міграційної активності населення: метод. рекомендації / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”. Львів, 2019. 41 с.
26. Ватаманюк З., Панчишин С., Дорош О. та ін. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика. Львів: Новий Світ-2000, 2005. 648 с.
27. Вегера С. А. Трансформація економіки України та її соціальні наслідки. *Економічний часопис-XXI*. 2011. № 1-2. С. 16–19.
28. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. 1728 с.

29. Весельська Л. А. Поняття міграція та міграційний процес у сучасних наукових концепціях. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2018. Т. 29 (68), № 1. С. 8–12.
30. Височин М. Ю. Сутнісно-географічні особливості міграції в регіональній соціогеосистемі (на прикладі Харківської області): автореф. дис. ... канд. геогр. наук. Чернівці, 2007. 24 с.
31. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибрані наукові праці. Київ: НІСД, 2016. 95 с.
32. Вовканич С.Й., Бідак В.Я., Левицька О.О. Інтелектуальна міграція населення у контексті соціогуманістичної парадигми української національної ідеї. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2012. Вип. 4. С. 241–250.
33. Волоско Я. О. Адміністративно-правове регулювання трудової міграції в умовах трансформації економіки України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 181 с.
34. Гавловська Н. І., Рудніченко Є. М., Ядуха С. Й. Дослідження міграційних процесів в Україні: стан і тенденції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 4, т. 2. С. 192–197.
35. Гайдай Т. В. Еволюція методологічних засад парадигми інституціоналізму: автореф. дис. ... д-ра екон. наук. Київ, 2013. 43 с.
36. Гальчинський А., Геєць В., Кінах А., Семеновенко В. Інноваційна стратегія українських реформ. Київ: Знання України, 2002. 336 с.
37. Геєць В. М. Економіка України: ключові проблеми і перспективи. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 722.
38. Геєць В. М., Гриценко А. О. Економічні засади правового регулювання господарських відносин. *Економіка України*. 2008. № 5. С. 4–18.
39. Глуценко Г. И., Пономарев В. А. Миграция и развитие. Москва: Экономика, 2009. 454 с.
40. Горкіна Л. П., Біла С. О., Небрат В. В., Дідківська Л. В. Ретроспектива ринкових перетворень в Україні: сучасний дискурс. Київ: НАН України, Ін-т економіки та прогнозування, 2010. 760 с.
41. Гриценко А. А. Соціальна справедливість як складова архітекτονіки безпечного економічного розвитку. *Український соціум*. 2017. № 4 (63). С. 9–21.
42. Грошові перекази в Україну, 2010-2019. База даних. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/>.
43. Гуменюк В.Я. Механізми ринкового господарювання: галузеві особливості: монографія. Рівне: НУВГП, 2005. 281 с.
44. Давимука С. А., Федулова Л. І. Креативний сектор економіки: досвід та напрями розбудови: монографія. Львів: ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”, 2017. 528 с.
45. Демографічний паспорт території. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/Mult/Dialog/statfile1_c_files/pasport1.htm.

46. Деофшоризація може спричинити бізнес-міграцію з України. URL: <https://agropolit.com/news/1288-deofshorizatsiya-moje-sprichiniti-biznes-migratsiyu-z-ukrayini--nardep>.
47. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
48. Дикань В. Л. Українська модель економічної системи як нова концепція розвитку національної економіки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 44. С. 11–17.
49. Дідківська Л. В. Причини і наслідки інтелектуальної міграції в Україні. *Економіка України*. 2020. № 3. С. 65–76.
50. Дідківська Л. В. Міграція українців на доіндустріальному етапі суспільного розвитку. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2019. № 2. С. 138–154.
51. Дідківська Л. І., Головка Л. С. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ: Знання-Прес, 2008. 213 с.
52. Дубовой О. Міждисциплінарні засади теоретико-методологічного інструментарію дослідження української зовнішньої трудової міграції. *Ефективність державного управління*. 2011. Вип. 27. С. 131–136.
53. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування: монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків: Право, 2009. 312 с.
54. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. Київ: НІСД, 2009. 336 с.
55. Желіховський С. Бізнес-міграція. Українці масово стають польськими підприємцями. URL: https://lb.ua/world/2021/04/01/481246_biznesmigratsiya_ukraintsi_masovo.html.
56. Западнюк С. О. Аналіз науково-методичних підходів до суспільно-географічних досліджень міграції населення. *Український географічний журнал*. 2007. № 1. С. 34–38.
57. Западнюк С. О. Міграції населення України: внутрішньорегіональний вимір. *Український географічний журнал*. 2012. № 2 (78). С. 28–33.
58. Зарембо Ю. Державне регулювання економіки (огляд Законів України). Рівне: РДТУ, 2001. 164 с.
59. Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/structure/zahidne-regionalne-upravlinnya>.
60. Зборовська О. Теоретичні концепції матеріальної основи державного регулювання економіки. *Економіка та держава*. 2009. № 8. С. 5–7.
61. Звіт національної системи моніторингу ситуації з внутрішньо переміщеними особами. Червень 2019 р. URL: http://iom.org.ua/sites/default/files/nms_round_14_ukr_web.p.
62. Зовнішня трудова міграція населення України: стат. бюл. 2008, 2015–2017. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

63. Зухба Д. С., Зухба Е. Н. Принципы и проблемы государственного регулирования экономики. Донецк: ИПЦ “Донецк”, 2002. 25 с.
64. Зянько В. В. Матеріальні передумови розвитку інноваційного підприємництва. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2013. Вип. 148. С. 17–20.
65. Івахнюк І. В. Міжнародна міграція як ресурс розвитку. *Століття глобалізації*. 2011. № 1. С. 67–79.
66. Іващенко А. Роль і функції держави у формуванні ринкової економіки. *Проблеми науки*. 2008. № 6. С. 52–54.
67. Іляш О. І., Васильців Т. Г. Пріоритети державного регулювання у сфері соціально-економічної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 150–156.
68. Інспекція праці та незадекларована праця в ЄС / Міжнародне бюро праці, Програма адміністрації праці та інспекції праці (LAB/ADMIN). Женева: МОП, 2013. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_536742.pdf.
69. Кахович О. О., Южека Р. С. Особливості державного регулювання економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2015. Вип. 75. С. 119–124.
70. Кількість зареєстрованих ВПО станом на 13 квітня 2020 р. URL: <https://www.minre.gov.ua/page/kilkist-zareyestrovanyh-vpo-stanom-na-13-kvitnya-2020-r>.
71. Кількість міждержавних мігрантів за країнами в'їзду (виїзду) – 2020 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
72. Ключковська І., П'ятковська О. Міграційні настрої студентів в умовах візової лібералізації (опитування студентів НУ “ЛП” та НТУУ “КПІ”). Львів, 2017. 30 с. URL: <http://miok.lviv.u>.
73. Ковбаско О. М. Досвід європейських служб зайнятості у наданні електронних послуг. Ринок праці та зайнятість населення. 2016. № 2. С. 52–55.
74. Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
75. Конкурентні стратегії безпеки розвитку України у глобальному середовищі: монографія/ заг. ред. А. І. Мокій. Львів: ДУ “Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України”, 2019. 872 с.
76. Корчинський І. О., Антонюк Р. Р. Архітектура організаційно-економічного механізму забезпечення прибутковості в аграрних підприємствах: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2016. 222 с.
77. Костенко В. Актуальні проблеми міграційної політики та підходи до їх вирішення на прикладі Європейського Союзу. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 106–114.
78. Криклій О. А., Маслак Н. Г. Визначення сутності та структури фінансового механізму управління філіями банку. *Вісник Української академії банківської справи*. 2007. № 1(22). С. 53–58.

79. Купець О. Статистичний аналіз маятникової трудової міграції в Україні. Київ: КНЕУ, 2012. С. 649–660. URL: [http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/3597/1/649 %20- %20660.pdf](http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/3597/1/649%20-%20660.pdf).
80. Курунова Ю. О. Міжнародна міграція робочої сили як чинник економічного розвитку країн (на прикладі міграційних потоків між ЄС і Україною): дис. ... канд. екон. наук. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. Мечникова, 2015. 242 с.
81. Кушнір І. Функціональний аспект державного регулювання економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 8. С. 157–160.
82. Кушнірецька О. М., Демидюк О. М. Теоретичні підходи до визначення суті організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону. *Регіональна економіка*. 2010. № 3. С. 63–70.
83. Левицька О. О., Мульська О. П. Майбутнє праці в умовах інформаційної економіки: перспективи міграцій. *Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття*: наук. вид. / наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2019. С. 74–87.
84. Левицька О. О., Мульська О. П. Моделювання інтенсивності зовнішньої міграції населення України в умовах посилення середовища виштовхування. *Економіка України*. 2020. № 9. С. 48–65.
85. Левицька О. О., Мульська О. П. Середовище міграційної активності населення. *Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання*: наук. вид. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Г. Васильціва; ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”. Львів, 2020. С. 36–48.
86. Лібанова Е. М. Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток України. *Економіка України*. 1993. № 8. С. 76–80.
87. Лібанова Е. М. Зовнішня трудова міграція українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2 (33). С. 11–26.
88. Лібанова Е. М. Про основні положення Національної доповіді “Українське суспільство: міграційний вимір” (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 19 грудня 2018 р.). *Вісник НАН України*. 2019. № 2. С. 36–43.
89. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. 485 с.
90. Лукашов О. О. Механізми державного регулювання стратегічного розвитку регіону. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 2 (33). С. 75–83.
91. Лукінов І. І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). Київ: Ін-т екон. НАН України, 1997. 456 с.
92. Мазаракі А. А., Мельник Т. М., Юхименко В. В. Стратегія посткризового розвитку зовнішньоекономічного сектора України: монографія. Київ: КНТЕУ, 2014. 652 с.

93. Макогон В. Д. Бюджетна архітектоніка як інструмент регулювання соціально-економічного розвитку суспільства. *Проблеми економіки*. 2012. № 4. С. 73–77.
94. Макогон В. Д. Бюджетна стратегія держави: монографія. Київ: КНТЕУ, 2018. 364 с.
95. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
96. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. Київ: НІСД, 2011. 40 с.
97. Малиновська О. А. Щодо створення консультативно-дорадчого органу з питань зовнішньої міграції: аналіт. зап. Київ: НІСД, 2019. 5 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-04/zovnishnya-migratsiya.pdf>.
98. Малиновська О. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку: аналіт. доп. Київ: НІСД, 2010. 32 с. URL: www.niss.gov.ua/content/articles/files/malinovska79a87.pdf.
99. Малиш Н. А. Макроекономіка: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 184 с.
100. Манцуров І. Г., Дрига С. Г. Конкуренція і підприємництво – невід’ємні атрибути ринку. *Економіка України*. 2016. № 9. С. 99–101.
101. Миграционное движение населения: теория, политика, практика, перспективы / под ред. О. Д. Воробьевой, А. В. Топилина. Москва: Моск. психол.-соц. ун-т, 2013. URL: <http://www.rfh.ru/downloads/Books/134293008.pdf>.
102. Миграция и безопасность в России / В. В. Супян, Г. С. Витковская, С. А. Панарин и др. Москва: Интердиалект, 2000. 341 с.
103. Михасюк І. Р., Залога З. М., Сухай О. Є. Державне регулювання економіки в умовах глобалізації: монографія. Львів: НВФ “Українські технології”, 2010. 375 с.
104. Міграційна активність молоді Карпатського регіону України: середовище формування та пріоритети регулювання: матеріали круглого столу, 10 груд. 2019 р. / за заг. ред. Т. Г. Васильціва; ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”. Львів, 2019. 35 с.
105. Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання: наук. вид. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Г. Васильціва; ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”. Львів, 2020. 128 с.
106. Міграційна активність студентської та учнівської молоді Карпатського регіону України (результати соціологічного дослідження): наук.-аналіт. вид. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Г. Васильціва, д-ра екон. наук О. Т. Риндзак, канд. екон. наук О. В. Махонюка; ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”. Львів, 2020. 60 с.

107. Міграційний профіль України за 2010–2013, 2018 pp. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/monitoring-migracijnih-procesiv/migracijnij-profil.html>.
108. Міграційний рух населення за типом місцевості у 2002–2020 pp. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
109. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Позняка. Умань, 2007. 276 с.
110. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник. 2-ге вид., допов. і перероб. / У. Я. Садова (наук. ред.), Р. Т. Теслюк та ін.; ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”. Львів, 2018. 226 с.
111. Міграція в Україні: факти та цифри. 2019. URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf.
112. Міграція в умовах трансформації регіональних ринків праці України: механізми регулювання / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”; наук. ред. У.Я. Садова. Львів, 2019. 263 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190006.pdf>.
113. Міграція та політика національної безпеки в Україні: тенденції розвитку. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 2013, № 25. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/21109/1/17-96-100.pdf>
114. Міграція як чинник розвитку в Україні. Київ: МОМ, 2016. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.
115. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. Київ: БЛАНК-ПРЕС, 2015. 100 с.
116. Моделі ендogenous зростання економіки України: монографія / В. М. Геєць, М.І. Скрипниченко, С.С. Шумська та ін.; ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”. К., 2007. 575 с.
117. Моделі ідентифікації макроекономічних дисбалансів в Україні: колективна монографія / за ред. Скрипниченко М.І. ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”. К., 2015. 544 с.
118. Моисеенко В. М. Территориальное движение населения: характеристика и проблемы управления. Москва: Мысль, 1985. 153 с.
119. Мойсей В. Зовнішні ефекти міжнародної міграції трудових ресурсів. *Technology audit and production reserves*. 2015. No. 2/6 (22). P. 87–93.
120. Мочерний С. В. Економічна теорія: навч. посіб. Київ: ВЦ “Академія”, 2009. 640 с.
121. Мульська О. П. Features of social orphanhood in Ukrainian families. *Актуальні проблеми управління людськими ресурсами та економіки праці*: зб. тез доп. IV Міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, 22-23 квіт. 2015 р. / відп. за вип. Л. К. Семів. Львів: ЛІБС УБС НБУ, 2015. С. 183–185.

122. Мульська О. П. Міграційні потоки та соціально-економічний розвиток Карпатського регіону: інтегральна оцінка. *Суспільні трансформації: людина, держава, соціум*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 2020 р. Львів: Львів. ін-т ПрАТ “ВНЗ “МАУП”, 2020. С. 319–323.
123. Мульська О. П. Push-фактори міграційних процесів: світовий ракурс. *Проблеми формування нової економіки XXI століття*: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., 25-26 груд. 2014 р. Дніпропетровськ: Біла К. О., 2014. С. 31–35.
124. Мульська О. П. Відновлення потенціалу регіональних ринків праці як інструмент регулювання міграційних процесів в Україні. *Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. молодих науковців, аспірантів і здобувачів вищої освіти, м. Рівне, 21-22 трав. 2020 р.: у 2 ч. Рівне: НУВГП, 2020. Ч. 1. С. 418–421.
125. Мульська О. П. Вплив міграційних потоків на економічну безпеку України. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених, 28-29 квіт. 2021 р. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2021. С. 74–75.
126. Мульська О. П. Вплив міграційних процесів на потенціальний розвиток молодого покоління. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Механізм регулювання регіонального розвитку в Україні*: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.) та ін. Львів, 2014. Вип. 5 (109). С. 450–458.
127. Мульська О. П. Дитяча праця в Україні: стан, тенденції та механізми регулювання: монографія. Львів: ДУ “ІРД імені М. І. Долішнього НАН України”, 2015. 230 с.
128. Мульська О. П. Діти та міграція в Україні. *Соціально-економічний розвиток держави: досвід, проблеми, перспективи*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 23-24 жовт. 2015 р.: у 2 ч. Київ: ГО “Київський економічний науковий центр”, 2015. Ч. 2. С. 31–35.
129. Мульська О. П. До формування системи соціального захисту трудових мігрантів. *Економіка та держава*. 2015. № 7. С. 54–57.
130. Мульська О. П. Економічна поведінка домогосподарств як основа формування інвестиційних аспірацій у національній економіці. *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні*: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 12 берез. 2021 р. Вінниця: ВНТУ, 2021. С. 131–133.
131. Мульська О. П. Економічна поведінка та фінансовий добробут домогосподарств і громад. *Сучасний стан та пріоритети модернізації фінансово-економічної системи України*: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, 19 лист. 2020 р. Київ: Алерта, 2020. С. 300–302.
132. Мульська О. П. Інституціональне забезпечення державної політики управління міграційними процесами в Україні. *Вісник Київського*

- національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки. 2020. № 6 (153). С. 30–40.
133. Мульська О. П. Інструменти управління міграційними процесами та їх соціально-економічні результати: світовий досвід. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2021. № 1. С. 294–301.
134. Мульська О. П. Казуальність зовнішньої міграції населення і соціально-економічного розвитку регіону. *Маркетинг і логістика в системі менеджменту*: тези доп. XIII Міжнар. наук.-практ. конф. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2020. С. 171–173.
135. Мульська О. П. Концептуальне моделювання моніторингу середовища розвитку міграційних процесів. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 4, т. 2. С. 330–338.
136. Мульська О. П. Методичні підходи до оцінювання суспільного добробуту. *Перспективи розвитку територій: теорія і практика*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Харків, 19–20 лист. 2020 р. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2020. С. 217–219.
137. Мульська О. П. Механізм функціонування локального ринку праці. *Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи*: зб. тез доп. XIX Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів, 29 берез. 2019 р. Львів: ЛННІ ДВНЗ “Університет банківської справи”, 2019. С. 412–414.
138. Мульська О. П. Міграційні ризики та загрози стабільного розвитку національної економіки як стратегічні об’єкти політики регулювання. *Економічний аналіз*. 2021. № 2, т. 31. С. 34–43.
139. Мульська О. П. Міграційні фактори виштовхування робочої сили регіону (на прикладі Львівської області). *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 988–994.
140. Мульська О. П. Мобільність соціального захисту трудових мігрантів. *Ефективна економіка*. 2015. № 10. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/10_2015/37.pdf
141. Мульська О. П. Модель добробуту дітей в Україні: тенденції та прогноз. *Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми та перспективи*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених, 23-24 квіт. 2019 р. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2019. С. 162–164.
142. Мульська О. П. Національний ринок праці та міграційна активність населення: умови балансування. *Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій*: матеріали наук.-практ. конф., 6 черв. 2019 р. Львів: Львів. ін-т ПрАТ “ВНЗ “МАУП”, 2019. С. 141–145.
143. Мульська О. П. Нові типи трудових відносин у фокусі посилення міграційних процесів населення. *Управління економічними процесами на макро- і мікрорівні: проблеми та перспективи вирішення*:

- матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених, 29-30 квіт. 2020 р. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2020. С. 24–26.
144. Мульська О. П. Оцінка ринку праці Львівської області у контексті зовнішньої трудової міграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 10, ч. 3. С. 26–30.
145. Мульська О. П. Проблеми зайнятості населення Львівської області в умовах підвищеного рівня трудової міграції. *Розвиток національної економіки: теорія і практика*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 3-4 квіт. 2015 р. Івано-Франківськ: Крок, ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 2015. С. 253–255.
146. Мульська О. П. Соціальна захищеність дітей трудових мігрантів: механізми регулювання. *Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 11 черв. 2015 р. / редкол.: Л. І.Лелик та ін. Львів: Львів. ін-т МАУП, 2015. С. 220–223.
147. Мульська О. П. Соціальний захист дітей трудових мігрантів. *Суспільні трансформації і безпека: глобальний, національний та особистісний виміри*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 12 черв. 2014 р. Львів: Львів. ін-т МАУП, 2014. С. 246–251.
148. Мульська О. П. Соціально-демографічні push-фактори міграції населення Карпатського регіону. *Економіка, фінанси, облік та право: аналіз тенденцій та перспектив розвитку*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 5 берез. 2020 р.: у 5 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2020. Ч. 5. С. 8–9.
149. Мульська О. П. Соціально-економічні передумови міграційної активності населення Львівської області. *Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки*: зб. наук. статей за матеріалами VI Всеукр. наук.-практ. конф., 16-17 квіт. 2020 р. Дніпро: НМетАУ, 2020. Ч. 1. С. 130–134.
150. Мульська О. П. Сутність і каузальність міграційних процесів і макроекономічних параметрів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2021. № 28. С. 48–55.
151. Мульська О. П. Трансформації на ринку праці та трудова міграція населення. *Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи*: зб. тез доп. XX Міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспірантів та студентів, приуроченої до 80-річчя Львівського інституту ДВНЗ “Університет банківської справи”, 2 квіт. 2020 р. Львів, 2020. С. 265–267.
152. Мульська О. П., Васильців Т. Г. Висока інтенсивність міграційних потоків як чинник послаблення економічної безпеки України. *Проблеми розвитку фінансово-кредитної системи*: зб. тез доп. XXI Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, 8 квіт. 2021 р. Львів, 2021. С. 259–261.
153. Мульська О. П., Іванюк У. В. Міграційна активність населення Карпатського регіону: виклики прогнозування та регулювання.

- Перспективи розвитку сучасної науки та освіти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 13-14 лист. 2019 р. Львів: Львів. наук. форум, 2019. Ч. 2. С. 24–25.*
154. Мульська О. П., Левицька О. О. Емпіричний аналіз взаємовпливу інтенсивності зовнішньої міграції населення та соціально-економічного розвитку областей. *Міграційна активність населення Карпатського регіону України: тенденції, загрози, методи регулювання: наук. вид. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Г. Васильціва; ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”.* Львів, 2020. С. 70–98.
155. Мульська О. П., Левицька О. О. Науково-методичне забезпечення оцінювання середовища соціально-економічної захищеності міграційно активного населення. *Регіональна економіка.* 2016. № 1(79). С. 78–88.
156. Мульська О. П., Левицька О. О. Нові види праці та зайнятості: у фокусі нових міграцій. *Українська трудова міграція й майбутнє сфери праці: соціально-економічний, геопросторовий, інституційний вимір: наук. вид. / ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”;* за ред. д-ра екон. наук, проф. У. Я. Садової. Львів, 2020. С. 60–72.
157. Мульська О. П., Левицька О. О., Куцик В. І. Державна політика забезпечення інноваційних форм зайнятості в умовах цифровізації економіки. *Регіональна економіка.* 2020. № 3 (97). С. 81–90.
158. Мульська О. П., Лихолат С. М., Васильців Т. Г. Інструменти державної політики регулювання міграційних процесів в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2020. № 27. С. 37–43.
159. Мульська О. П. Балансування ринку праці в умовах підвищеної міграційної активності населення. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2019. Вип. 1 (135). С. 59–65.
160. Мульська О. П., Бараняк І. Є., Іванюк У. В., Колосінська М. І. Соціально-демографічні чинники та міграційні процеси населення Карпатського регіону. *Ефективна економіка.* 2019. № 11. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.11.66
161. Мульська О. П., Левицька О. О. Оцінювання соціально-економічних наслідків зовнішньої міграції населення: метод. рекомендації / за ред. д-ра екон. наук, проф. Т. Г. Васильціва; ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України”. Львів, 2020. 30 с.
162. Муц Луай Файсал. Формування та реалізація державної міграційної політики: монографія. Запоріжжя: Клас. приват. ун-т, 2019. 418 с.
163. Назаренко О. М., Манько Н. М. Імітація та прогнозування економічного зростання за допомогою моделі трисекторної економіки типу Солоу. *Механізм регулювання економіки.* 2009. № 4, т. 1. С. 136–142.
164. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів: монографія / наук. ред. У. Я. Садова. Львів: НАН України, ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього”, 2015. 252 с.

165. Ніколаєвський В. М., Прохоренко Н. Є. Теоретико-методологічні засади вивчення міграції населення. *Вісник міжнародного слов'янського університету*. 2009. Т. 12, № 1. С. 34–39.
166. Омельчак Г. В. Інституціональне середовище та сутність конкурентного потенціалу корпорацій. *Держава та регіони*. 2013. № 3 (72). С. 121–125.
167. Оскольський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні. *Економіка України*. 2010. № 6. С. 4–13.
168. Основи демографії: посіб. для студентів гум. і сусп. факультетів вищих навч. закладів. Київ: АтрЕК, 1997. 256 с.
169. Павлів-Самоїл Н. Міграційна політика: необхідність взаємозалежного стратегічного та ситуативного управління. *National Juridical Journal*. 2019. № 3. Р. 29–32.
170. Пал Л. Міграційні потоки у сучасному світі. Київ: Основи, 1999. 328 с.
171. Палагнюк О. Аналіз механізмів державного регулювання нелегальної міграції в Україні у працях сучасних дослідників. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 1 (20). С. 83–92.
172. Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения. Москва: Наука, 1975. 230 с.
173. План дій з лібералізації візового режиму. URL: <https://www.iom.org.ua/legislation-ukr/migration-related-legislation-ukr/action-plan-on-visa-liberalisation.html>.
174. План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_956#Text.
175. Приймак В., Голубник О., Шинкар Н. Міграційна привабливість регіонів України. *Україна: аспекти праці*. 2007. № 1. С. 19–24.
176. Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік” щодо забезпечення функціонування Фонду розвитку підприємництва: Закон України від 14.01.2020 р. № 436-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-20#Text>.
177. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів (щодо усунення адміністративних бар'єрів для експорту послуг): Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1724-19#Text>.
178. Про закордонних українців: Закон України від 09.02.2012 р. № 4381-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text>.
179. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11.09.2003 р. № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>.
180. Про затвердження Методики аналізу ризиків з метою протидії нелегальній міграції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0891-11>.
181. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного

- розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р., № 1277 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#top>.
182. Про затвердження Плану заходів на 2018–2021 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.08.2018 р. № 602-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2018-%D1%80#Text>.
183. Про затвердження положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 р. № 360. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF#Text>.
184. Про імміграцію: Закон України від 7.06.2001 р. № 2491-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2491-14#Text>.
185. Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України від 30 трав. 2011 р. № 622/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>.
186. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні: Закон України від 21.12.2000 р. № 2157-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14#Text>.
187. Про основні засади державної міграційної політики України: проєкт закону України від 16.09.2008 р. № 3158. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF2FQ00A.html.
188. Про основні напрями державної міграційної політики та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності. Рішення Ради національної безпеки і оборони України № n0008525-14 від 28.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07#Text>
189. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. “Про Стратегію національної безпеки України”: Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
190. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.
191. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 лип. 2017 р. № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>.
192. Проєкт Трудового кодексу України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67331t.
193. Прушківська Е. В. Роль законів архітектоніки у формуванні секторальної структури економіки. *Економічний вісник*. 2013. № 2. С. 21–28.
194. Пуригіна О. Г., Сардак С. Е. Міжнародна міграція: навч. посіб. Київ: ВЦ “Академія”, 2007. 312 с.

195. Пустовійт Р. Ф. Формування інституційного середовища підприємництва в трансформаційній економіці: автореф. дис. ... д-ра екон. наук. Київ, 2006. 38 с.
196. Ребкало В. А. Реформування державної політики в Україні: теоретико-методологічні засади дослідження та впровадження: навч. посіб. Львів: НАДУ, 2012. 352 с.
197. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2011. 528 с.
198. Рейтинг легкості ведення бізнесу Світового банку. URL: <https://russian.doingbusiness.org/ru/rankings>.
199. Риндзак О. Т. Державна міграційна політика України: концептуальні аспекти формування. *Економіка України*. 2020. № 9. С. 66–79.
200. Риндзак О. Т. Концептуальні основи дослідження міграційної активності населення. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/10_2019/77.pdf.
201. Риндзак О. Т. Міграційна політика в системі інтеграційних процесів України: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Вінниця, 2020. 43 с.
202. Риндзак О. Т. Міграційна політика в Україні: виклики та інтеграційні перспективи: монографія. Львів: Каменяр, 2019. 422 с.
203. Ринок фрілансу в Україні: зміни за останні 15 років. URL: <https://investory.news/rinok-frilansu-v-ukraini-zmini-za-ostanni-15-rokiv/>.
204. Розподіл міждержавних мігрантів за статтю та однорічними віковими групами в Україні, 2015–2020 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
205. Романів Р., Мельник А. Удосконалення законодавчого забезпечення демонополізації економіки України із врахуванням досвіду зарубіжних країн. *Наукові записки: зб. наук. праць*. Тернопіль: Екон. думка, 2000. С. 7-9.
206. Романюк М. Д. Міграційні детермінанти національної безпеки України: теоретико-методологічні та практичні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 1. С. 50–60.
207. Садова У. Я. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження і перспективи розвитку: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2005. 408 с.
208. Садова У. Я., Мульська О. П., Левицька О. О., Теслюк Р. Т. Стан ринку праці як чинник формування міграційної активності населення. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2019. № 3-4. С. 5–13.
209. Саріогло В. Г., Огай М. Ю. Оцінка потреб у заміщенні робочої сили в Україні, обумовлених її вибуттям за віком та трудовою міграцією. *Статистика України*. 2019. № 1. С. 35–43.
210. Світлов О. Поняття “міграції”: сучасні погляди та можливі перспективи в контексті теорії соціальної мобільності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 16. С. 33–42.

211. Семів С., Березівський Я., Бараняк І. та ін. Пріоритети та інструменти регулювання зовнішньої міграції населення Карпатського регіону України. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2021. № 7 (2). С. 160–181.
212. Скрипник А. До питання про державне регулювання економіки. *Фінанси України*. 2003. № 6. С. 86–93.
213. Скрипниченко М. І. Секторальні та міжкраїнні моделі економічного розвитку: монографія. Київ: Фенікс, 2004. 256 с.
214. Смирных Л. Заемный труд: экономическая теория, опыт стран ЕС. URL: www.recepr.ru/files/documents/SmirnychLaborleasingru.pdf.
215. Смит А. Теория нравственных чувств или опыт исследования законов, управляющих суждениями, естественно оставляемыми нами сначала о поступках прочих людей, а затем и о своих собственных, 1997. 350 с.
216. Собкевич О. В. Проблеми реального сектору економіки України у контексті економічної безпеки держави. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип. 15. С. 136–141.
217. Соскін О. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 1 (103). С. 3–12.
218. Соціально-економічна захищеність мігрантів: глобальні та регіональні аспекти / НАН України, ДУ “Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього”; наук. ред. У. Я. Садова. Львів, 2016. 288 с.
219. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. CEDOS, 2017. URL: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainski-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotyphu>.
220. Статистика зовнішнього сектору. Грошові перекази. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=65613&cat_id=44446.
221. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 271 с.
222. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія. Київ: КНЕУ, 2009. 302 с.
223. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року: проект Указу Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2021 р. “Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року”. URL: <https://www.me.gov.ua>.
224. Супрун О. М. Господарський механізм у розвитку та регулюванні економіки. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 1. С. 122–124.
225. Сухоруков А. І. Економічна безпека України в умовах сучасних геоекономічних змін. *Стратегічна панорама*. 2007. С. 30–44.
226. Трудова міграція – одне із пріоритетних питань для Міністерства. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16536.html>.

227. Трудова міграція: скільки українців працювали за кордоном в 2019–2021 рр. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/03/18/infografika/>.
228. Тульчинська С. О. Функціонування організаційно-економічного механізму інноваційного процесу. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1. С. 89–95.
229. Угода між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_851#Text.
230. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 н.р. URL: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/>.
231. Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: у 2 т. Т. 1: Аналітичні матеріали / за ред. В. Ворони, М. Шульги, Є. Головахи. Київ, 2011.
232. Українське суспільство: міграційний вимір: національна доповідь. Київ: Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2018. 396 с.
233. Фролова А. В. Формування організаційно-економічного механізму управління забезпеченням екологічної безпеки держави. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2011. № 4. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/pspe/2011_4/Frolova_411.htm.
234. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Адаптивний підхід до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки України. *Економіка України*. 2014. № 5. С. 28–45.
235. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Киев: Наук. думка, 1979. 146 с.
236. Хомра О. У., Русанова Т. Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії *Стратегічна панорама*. 2009. № 1. С. 73–79.
237. Чайковський Ю. В. Міжнародна міграція та внутрішня безпека держави. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 173–178.
238. Чалый-Прилуцкий В. А. Рынок и риск: методические материалы (пособие для бизнесменов) по анализу, оценке и управлению риском. Москва: НИУР, ЦентрСинтек, 1994. 213 с.
239. Чернова Г. В., Кудрявцев А. А. Управление рисками. Москва: ТК Велби, Проспект, 2005. 160 с.
240. Чечель О. Основні стратегічні пріоритети інноваційного складника економічної політики держави. *Економіка та держава*. 2011. № 1. С. 118–120.
241. Чисельність іммігрантів у Чеській Республіці. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00176/default/table?lang=en>.
242. Чистов С., Никифоров А., Куценко Т. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2005. 316 с.

243. Шапоренко О. І. Державна міграційна політика: шляхи регулювання та принципи. *Право та державне управління*. 2019. Т. 2, № 2 (35). С. 252–257.
244. Шелюк В. Соціальна міграція: етапи, функції, типи. *Перспективи*. 2001. № 3 (15). С. 45–50.
245. Шиманська К. В. Міграційна політика економічного співтовариства країн Західної Африки (ECOWAS). *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 19. С. 18–23.
246. Щербина В. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*. 2012. № 94. С. 10–15.
247. Якобчук В. П., Литвинчук І. Л. Інституціональна архітектура інноваційних систем: європейські технології державного управління. *Вісник Чернівецького національного університету*. 2013. Вип. 669–671. С. 69–83.
248. Acquisition of citizenship by age group, sex and former citizenship. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_acq/default/table?lang=en.
249. Adamson F. B., Demetriou M. Remapping the Boundaries of “State” and “National Identity”: Incorporating Diasporas into IR Theorizing. *European Journal of International Relations*. 2007. 13(4). P. 489–526.
250. Adhikari J. Impact of Internal and International Migration in Nepal: unpublished paper prepared for the Research Programme Consortium on Migrating out of Poverty. Brighton: University of Sussex, 2011.
251. Adi R. Irregular migration from Indonesia. *Unauthorized migration in South-East Asia*. Quezon City, Philippines: Scalabrini Migration Center, 2003. P. 129–168.
252. Airola J. The use of remittance income in Mexico. *International Migration Review*. 2007. 41(4). P. 850–859.
253. Alkhatlan K. A. The nexus between remittance outflows and growth: A study of Saudi Arabia. *Econ. Model.* 2013. 33. P. 695–700.
254. Amuedo-Dorantes C., Pozo S. Workers’ remittances and the real exchange rate: A paradox of gifts. *World development*. 2004. 32(8). P. 1407–1417.
255. Anyanwu J. C., Erhijakpor E. O. Do remittances affect poverty in Africa? *African Development Review*. 2010. 22(1). P. 51–91.
256. Arif I. The determinants of international migration: Unbundling the role of economic, political and social institutions. *World Economy*. 2020. No. 43(6). P. 1699–1729. DOI: 10.1111/twec.12889.
257. Arthur P. L., Ensor J., van Faassen M. et al. Migrating People, Migrating Data: Digital Approaches to Migrant Heritage. *Journal of the Japanese Association for Digital Humanities*. 2018. 3(1). P. 98–113. DOI: 10.17928/jjadh.3.1_98.

258. Aure M., Forde A., Magnussen T. Will migrant workers rescue rural regions? Challenges of creating stability through mobility. *Journal of Rural Studies*. 2018. 60. P. 52–59.
259. Baas T., Melzer S. The Macroeconomic Impact of Remittances: A Sending Country Perspective, Beiträge zur Jahrestagung des Vereins für Socialpolitik 2016: Demographischer Wandel - Session: Macroeconomic and Regional Aspects of Migration, No. B22-V1, ZBW - Deutsche Zentralbibliothek für Wirtschaftswissenschaften, Leibniz- Informationszentrum Wirtschaft, Kiel und Hamburg, 2016. URL: <http://hdl.handle.net/10419/145631>.
260. Baldé Y. The impact of remittances and foreign aid on savings/investment in Sub-Saharan Africa. *African Development Review*. 2011. 23(2). P. 247–262.
261. Balderas U., Nath H. Remittances, Relative Price Variability and Inflation in Mexico: Paper presented at the 75th Annual Meeting of the Southern Economics Association, Washington, D.C., November 18–20, 2005. Washington, 2005, 23 p.
262. Barajas A., Chami R., Fullenkamp C. et al. Do workers' remittances promote economic growth? *IMF Working Paper*. 2009. No. 09/153.
263. Bardsley D., Hugo G. Migration and climate change: Examining thresholds of change to guide effective adaptation decision-making. *Population and Environment*. 2010. 32. P. 238–262.
264. Barham B., Boucher S. Migration, remittances, and inequality: estimating the net effects of migration on income distribution. *Journal of Development Economics*. 1998. 55(2). P. 307–331.
265. Barro R. Economic growth in a cross section of countries. *Quarterly Journal of Economics*. 1991. Vol. 106, No. 2. P. 407–443.
266. Becker S. O., Ferrara A. Consequences of forced migration: A survey of recent findings. *Labour Economics*. 2019. 59. P. 1–16. DOI: 10.1016/j.labeco.2019.02.007.
267. Bermejo R. Migration and security in the EU: back to Fortress Europe? *Journal of Contemporary European Research*. Special issue: Security and Liberty in the European Union. 2009. Vol. 5, issue 2. P. 207–224.
268. Bettin G., Presbitero A. F., Spatafora K. Remittances and vulnerability in developing countries. In *IMF Working Paper No. WP/14/13*. Washington: International Monetary Fund, 2014.
269. Bettin G., Zazzaro A. Remittances and financial development: substitutes or complements in economic growth? *Bulletin of Economic Research*. 2012. 64(4). P. 509–536. doi: 10.1111/j.1467-8586.2011.00398.x.
270. Bilan Y. Migration of the Ukrainian population: Economic, institutional and sociocultural factors. London: Ubiquity Press, 2017. 321 p. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/182426/1/637906.pdf>.
271. Black R. Environmental refugees: Myth or reality? Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 2001. Working Paper 34.

272. Black R. et al. Demographics and climate change: future trends and their policy implications for migration: Report prepared for the Department for International Development (DFID) by the Development Research Centre on Migration, Globalization and Poverty, University of Sussex, 2008. URL: http://www.migrationdrc.org/publications/working_papers/WP-T27.pdf.
273. Boboc C., Vasile V., Todose D. Vulnerabilities Associated to Migration Trajectories from Romania to EU Countries. *Procedia Soc. Behav. Sci.* 2012. 62. P. 352–359.
274. Boschma R., Eriksson R. H., Lindgren U. Labour market externalities and regional growth in Sweden: The importance of labour mobility between skill-related industries. *Regional Studies*. 2014. 48(10). P. 1669–1690.
275. Brand L. A. Citizens Abroad: Emigration and the State in the Middle East and North Africa. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. URL: [doi:10.1017/CBO9780511491498](https://doi.org/10.1017/CBO9780511491498)
276. Brettell C. B., Hollifield J. F. Migration Theory: Talking Across Disciplines. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=wERHBAAAQBAJ&pg>.
277. Brochmann G., Hammar T. Controlling immigration in Europe. *Mechanisms of Immigration Control. A Comparative Analysis of European Regulation Policies*. Oxford: Berg, 1999. P. 297-334.
278. Carling J. Emigration, return and development in Cape Verde: The impact of closing borders. *Population, Space and Place*. 2004. 10(2). P. 113-132.
279. Carling J. Migration corridors: Conceptual and Methodological Issues: Memo for the NORFACE-funded THEMIS Project 1. Oslo: Peace Research Institute, 2010.
280. Castles S. Environmental Change and Forced Migration: Making sense of the debate. New Issues in Refugee Research. Working Paper No. 70. Geneva: Refugees Studies Centre, University of Oxford and UNHCR, Evaluation and Policy Analysis Unit, 2002, 16 p.
281. Castles S. International Migration at the Beginning of the Twenty First Century: Global trends and issues. *International Social Science Journal*. 2000. 165. P. 269–281.
282. Castles S., Dehaas H., Miller M. J. The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. Fifth ed. Bas-lingstoke; New York: Palgrave Macmillan, 2014.
283. Catrinescu N., Leon-Ledesma M., Piracha M., Quillin B. Remittances, institutions, and economic growth. *World Development*. 2009. 37(1). P. 81–92.
284. Checkland P. B. Soft Systems Methodology. *Rational Analysis for a Problematic World Revisited* / J. Rosenhead, J. Mingers (eds.). Chichester: Wiley, 2001, P. 61-89
285. Citron L., Gowan R. European Civic Citizenship and Inclusion Index. Brussels: British Council Foreign Policy Centre and Migration Policy Group, 2004, 189 p.

286. Clemens M. A., McKenzie D. Why Don't Remittances Appear to Affect Growth? *Econ. J.* 2018. 128. P. 179–209.
287. Collinson S. Migration and Security in the Mediterranean: a Complex Relationship. *Eldorado or fortress? Migration in Southern Europe* / Russel King et al. (ed.). Londres: Macmillan Press, 2000. P. 301–320.
288. Cooray A. The impact of migrant remittances on economic growth: Evidence from South Asia. *Review of International Economics*. 2012. 20(5). P. 985–998.
289. Cox-Edwards A., Rodríguez-Oreggia E. Remittances and labor force participation in Mexico: An analysis using propensity score matching. *World Development*. 2009. 37(5). P. 1004–1014.
290. Cranford C., Vosko L., Zukewich N. Precarious employment in the Canadian labour market: a statistical portrait. *Just Labour*. 2003. Vol. 3 (Fall 2003).
291. Curea-Pitorac R. Ciclicitatea activitatii economice. Factori de influenta a fluctuatiilor ciclice identificate in economia Romaniei. Bucuresti: Economica Publishing House, 2018, 98 p.
292. De Jong G. F., Fawcett J. Multidisciplinary frameworks and models of migration decision making. *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries* / De Jong G. F., Gardner R. (eds.). New York: Pergammon Press, 1981. P. 13–58.
293. De S., Islamaj E., Kose M. A., Yousef S. R. Remittances over the Business Cycle: Theory and Evidence. In KNOMAD Working Paper 11. Washington: World Bank, 2016.
294. Di Giovanni J., Levchenko A., Ortega F. A Global View of Cross-Border Migration. *Journal of the European Economic Association*. 2015. No 13. P. 168–202.
295. Docquier F., Peri G., Ruysen I. The cross country determinants of potential and actual migration. *International Migration Review*. 2014. No. 48. P. 37–99.
296. Donou-Adonsou F., Lim S. An empirical analysis of remittance flows into West African Economic and Monetary Union: A panel time-series approach. *Applied Economics*. 2015. No 48 (11). P. 1018-1029, DOI: 10.1080/00036846.2015.1093080
297. Durand J., Massey D. S., Zenteno R. M. Mexican Immigration in the United States. *Latin American Research Review*. 2001. No 36(1). P. 107–127.
298. Enflo K., Henning M. The development of economic growth and inequality among the Swedish regions 1860–2010: Evidence from regional national accounts. *Structural Analysis and the Process of Economic Development. Essays in Memory of Lennart Schön* / J. Ljungberg (ed.). London: Routledge, 2016. P. 126–148.
299. Escibar-Folch A., Meseguer C., Wright J. Remittances and Democratization. *International Studies Quarterly*. 2015. 59(3). P. 571–586.

300. Eurostat. Database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat>.
301. Fair R. C., Dominguez K. M. Effects of the changing US age distribution on macroeconomic equations. *The American Economic Review*. 1991. Vol. 81, No. 5. P. 1276–1294.
302. Fayissa B., Nsiah C. The impact of remittances on economic growth and development in Africa. *The American Economist*. 2010. 55(2). P. 92–103.
303. Fedyuk O., Kindler M. Migration of Ukrainians to the European Union: Background and key issues. *Ukrainian Migration to the European Union*. Springer, Cham, 2016. P. 1–14. doi: 10.1007/978-3-319-41776-9_14.
304. Findley S. Does drought increase migration? A study of migration from rural Mali during the 1983–1985 drought. *International Migration Review*. 1994. 28(3). P. 539–553.
305. First permits by reason, length of validity and citizenship. Dataset Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESFIRST__custom_1092081/default/table?lang=e-n.
306. Fitz Gerald D. S., Cook-Martí n. D. Culling the Masses: The Democratic Origins of Racist Immigration Policy in the Americas. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014. URL: <https://escholarship.org/uc/item/40h2r10z>.
307. Foner N. Beyond the Melting Pot Three Decades Later: Recent Immigrants and New York's New Ethnic Mixture. *International Migration Review*. 2000. No. 34 (1). P. 255–262.
308. Fouré J., Bénassy-Quéré A., Fontagné L. Modelling the world economy at the 2050 horizon. *Economics of Transition*. 2013. Vol. 21, No. 4. P. 617–654.
309. Fromentin V. The long-run and short-run impacts of remittances on financial development in developing countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*. 2017. 66. P. 192–201.
310. Gamlen A. The Emigration State and the Modern Geopolitical Imagination. *Political Geography*. 2008. 27(8). P. 840–856.
311. García Zamora R. El Programa Tres por Uno de Remesas Colectivas en México: Lecciones y desafíos. *Migraciones Internacionales*. 2007. Vol. 4, No. 1. URL: http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid.
312. Gastil R. Freedom in the World: political rights and civil liberties. *University Press of America*. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Freedom_in_the_World_complete_book.pdf.
313. Ghosh B. Migrants' Remittances and Development, Myths, Rhetoric and Realities. Geneva: International Organization for Migration & The Hague Process, 2006, 122 p. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/migrants_remittances.pdf.
314. Giampietro M., Mayumi K., Munda G. Integrated assessment and energy analysis: Quality assurance in multi-criteria analysis of sustainability. Elsevier. URL: www.sciencedirect.com.

315. Giuliano P., Ruiz-Arranz M. Remittances, financial development, and growth. *Journal of Development Economics*. 2009. 90 (1). P. 144–152. doi: 10.1016/j.jdeveco.2008.10.005.
316. Goldring L., Landolt P. Immigrants and Precarious Employment in the New Economy. (Introduction and three Research Briefs). Toronto: Immigrants and Precarious Employment Project, 2009. URL: <http://www.arts.yorku.ca/research/ine/index.php>.
317. Golitsis P., Avdiu K., Szamosi L. T. Remittances and FDI effects on economic growth: A VECM and GIRFs for the case of Albania. *Journal of East-West Business*. 2018. 24(3). P. 188–211.
318. Gomiero T., Giampietro M. Graphic tools for data representation in integrated analysis of farming systems. *International Journal of Global Environmental Issues*. 2005. 5(3-4). P. 264–300.
319. Gould D., Amaro-Reyes J. The effects of corruption on administrative performance: illustrations from developing countries. *World Bank Staff Working Papers*. Washington: The World Bank, 1983. № 580. 48 p.
320. Gómez M. G., Giráldez M. S. O. The causality between economic growth and immigration in EU/EFTA member states. *Documentos de traballo do Departamento de Economía Aplicada* 2017. No. 1701. URL: <http://webx06.webs4.uvigo.es/wp-content/uploads/2019/05/wp1701.pdf>.
321. Groppo V. Internal Migration in Developing Countries. URL: http://www.diw.de/en/diw_01.c.471438.en/press/diw_roundup/internal_migration_in_developing_countries.html.
322. Guild E. Editorial. *European Journal of Migration and Law*. 2003. 4. P. 395–398.
323. Hall R., Jones C. Why do some countries produce so much more output per worker than others? 1998. URL: <https://web.stanford.edu/hadj/pon400.pdf>.
324. Halstead N. Branding “perfection”: Foreign as self; self as “foreign-foreign”. *Journal of Material Culture*. 2002. 7(3). P. 273–293.
325. Hao L. Color lines, country lines: Race, Immigration and Wealth Stratification in America. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=ueyFAwAAQBAJ&printsec=frontcov>.
326. Harris J. R., Todaro M. P. Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. *American Economic Review*. 1970. No. 60 (1). P. 126–142.
327. Henry S., Bilsborrow R. Migrant destination choice: A place utility approach in Burkina Faso. International Union for the Scientific Study of Population, XXVI international population conference, Marrakech, 27 Sept.-3 Oct. 2009.
328. Hugo G. The crisis and international population movement in Indonesia. *Asian and Pacific Migration Journal*. 2000. Vol. 9, No. 1. P. 93–129.
329. Hunter L. M. Migration and environmental hazards. *Population and Environment*. 2005. 26(4). P. 273–302.

330. Huysmans J. Migrants as a security problem: dangers of “securitizing” societal issues. *Migration and European integration: the dynamics of inclusion and exclusion* / D. Thränhardt, R. Miles (eds.). London: Pinter, 1995. P. 53–72.
331. Huysmans J. The European Union and the Securitization of Migration. *Journal of Common Market Studies*. 2000. No 38 (5). P. 751–777.
332. Ibrahim F., Ruppert H. The role of rural–rural migration as a survival strategy in the Sahelian zone of the Sudan: A case study in Burush, N. Darfur. *GeoJournal*. 1991. 25(1). P. 31–38.
333. Inbound internationally mobile students by continent of origin. UNESCO. URL: <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171#>.
334. Internal and foreign migrations: Statistics Poland. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/en/products-datasets/-/MIGR_IMM1CTZ.
335. International migrants by country. URL: <https://www.pewresearch.org/global/interactives/international-migrants-by-country/>.
336. International Migration Database. OESD.Stat. URL: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG>.
337. Ireland P. R. The Limits of Sending-State Power: The Philippines, Sri Lanka, and Female Migrant Domestic Workers. *International Political Science Review*. 2018. 39(3). P. 322–337.
338. Irving J., Mohapatra S., Ratha D. Migrant Remittance Flows, Findings from a Global Survey of Central Banks. *World Bank Working Paper*. 2010. No. 194. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5929>
339. Jaroszewicz M., Kaźmierkiewicz P. Does Ukraine Have a Policy on Emigration? Transcending the State-Centered Approach. *Central and Eastern European Migration Review*. 2014. No 3(1). P. 11–26.
340. Jennissen R. P. W. Macro-economic determinants of international migration in Europe. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=SscoZl-Urj0C&pg>.
341. Jongwanich J. Workers’ Remittances, Economic Growth and Poverty in Developing Asia and the Pacific Countries. *UNESCAP Working Paper*. 2007. WP/07/01.
342. Kahanec M., Zimmermann, K. Post-Enlargement Migration and the Great Recession in the E(M)U: Lessons and policy implications, MERIT Working Papers 2016-066. URL: <https://www.merit.unu.edu/publications/wppdf/2016/wp2016-066.pdf>
343. Kapur D. *Diaspora, Development, and Democracy: The Domestic Impact of International Migration from India*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010.
344. Katseli L., Lucas R., Xenogiani T. Effects of migration on sending countries: what do we know? OECD development centre Working Paper. Research programme on: Economic and Social Effects of Migration on Sending Countries, 2006. 92 p.

345. Kazlauskienė A., Rinkevičius L. Lithuanian “brain drain” causes: Push and pull factors. *Engineering economics*. 2006. 46(1). P. 27–37. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.468.2156&rep=rep1&type=pdf>.
346. Keeping the Promise: United to Achieve the Millennium Development Goals: draft resolution referred to the High-Level Plenary Meeting of the General Assembly. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/690079>.
347. Keijzer N., Héraud J., Frankenhaeuser M. Theory and practice? A comparative analysis of migration and development policies in eleven European countries and the European Commission. *International Migration*. 2016. 54(2). P. 69–81. doi: 10.1111/imig.12191.
348. Key Indicators of the Labour Market. Informal Employment. ILOSTAT 2018. URL: <http://www.ilo.org>.
349. Kibreab G. Environmental causes and impact of refugee movements: A critique of the current debate. *Disasters*. 1997. 21(1). P. 20–38.
350. Klicek S., Loncar J. Analysis of migration trends and functions of areas inhabited by Roma: Example of Medjimurje county (Croatia) and the settlement of Kursanec. *Geographica Pannonica*. 2016. 20(4). P. 227–241. doi:10.5937/geopan1604227k.
351. Klitgaard R. Controlling corruption. Berkeley: University of California, 1988. 210 p.
352. Knack S., Keefer P. Institutions and economic performance: cross-country tests using alternative institutional measures. *Economics and Politics*. 1995. Vol. 7. P. 207–227.
353. Knapp T., Graves P. On the role of amenities in models of migration and regional development. *Journal of Regional Science*. 1989. 29(1). P. 71–87.
354. Konte M. Do remittances not promote growth? A finite mixture-of-regressions approach. *Empirical Economics*. 2018. 54. P. 747–782.
355. Kumar R. R., Stauvermann P. J., Kumar N. N., Shahzad S. J. H. Revisiting the threshold effect of remittances on total factor productivity growth in South Asia: A study of Bangladesh and India. *Applied Economics*. 2018. 50. P. 2860–2877.
356. Landesmann M., Leitner S. M., Mara I. Intra-EU Mobility and Push and Pull Factors in EU Labour Markets: Estimating a Panel VAR Model (No. 120). Working Paper. 2015. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/203985/1/wiiw-wp-120.pdf>.
357. Lee E. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. No. 3. P. 47–57.
358. Lee H. Second generation Tongan transnationalism: Hope for the future? *Asia Pacific Viewpoint*. 2004. 45(2). P. 235–254.
359. Léon-Ledesma M., Piracha M. International Migration and the Role of Remittances in Eastern Europe. *International Migration*. 2004. Vol. 42. P. 65–83.
360. Levine R., Renelt D. A sensitivity analysis of cross-country growth regressions. *American Economic Review*. 1992. Vol. 82. P. 942–963.

361. Levitt P. Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *International Migration Review*. 1998. 32(4). P. 926. DOI:10.2307/2547666.
362. Lewis W. A. The Theory of Economic Growth. London: *Routledge & CRC Press* Logo, 2007. 456 p.
363. Libanova E. Labour migration from Ukraine: key features, drivers and impact. *Economics and Sociology*. 2019. 12(1). P. 313–328. DOI: 10.14254/2071-789X.2019/12-1/19.
364. Liu J., An L., Batie S. et al. Human impacts on land cover and panda habitat in Wolong Nature Reserve: Linking ecological, socioeconomic, demographic, and behavioral data. *People and the environment: Approaches for linking household and community surveys to remote sensing and GIS* / J. Fox, R. Rindfuss, S. Walsh, V. Mishra (eds.). Dordrecht: Kluwer, 2003. P. 241–263.
365. Lonergan S., Swain A. Environmental degradation and population displacement. *Aviso* 2. 1999. URL: <http://www.gechs.org/aviso/02/index.html>.
366. Lopez-Ridaura S., Masera O., Astier M. Evaluating the sustainability of complex socioenvironmental systems: The MESMIS Framework. *Ecological Indicators*. 2002. 2(1-2). P. 135–148.
367. Loser C., Lockwood C., Minson A., Balcazar L. The macro-economic impact of remittances in Latin America: Dutch disease or Latin cure? 2010. URL: <http://www.g24.org/lose0906.pdf>.
368. Lücke M., Saha D. Labour migration from Ukraine: Changing destinations, growing macroeconomic impact. *Policy Studies Series [PS/02/2019]*. Berlin; Kyiv, 2019. 35 p. URL: https://www.german-economic-team.com/ukraine/wp-content/uploads/sites/7_en.pdf.
369. Lykholat S., Mulska O., Rozhko N. Labour Market of Ukraine in the Conditions of Intensification of Migration Population Processes. *Economics, Entrepreneurship, Management*. 2020. Vol. 7, No. 1. P. 25–34.
370. Malit F. T. Jr., Alexander K. Cameroonian Migration as the New “Pipeline” to the GCC? Emigration State, Strategic Dysfunctionality Engagement, and Diaspora Welfare. 2017. DOI:10.13140/RG.2.2.10615.42403.
371. Martin P. L. The Unfinished Story: Turkish Labour Migration to Western Europe: With Special Reference to the Federal Republic of Germany. Geneva: ILO, 1991. URL: https://labordoc.ilo.org/discovery/delivery/41ILO_INST:41ILO_V2.
372. Martin P. Migration and development: toward sustainable solutions. *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, 2007. No 15(2). P. 182-226. URL: <http://www.jstor.org/stable/26211652>
373. Massey D. A Synthetic Theory of International Migration. *World in the Mirror of International Migration*. 2002. No. 10. P. 143–153.

374. Massey D. S., Arango J., Hugo G. et al. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*. 1993. No. 19. P. 448–449.
375. Massey D., Axinn W., Ghimire D. Environmental change and out-migration: Evidence from Nepal. *Population and Environment*. 2010. No 32 (2–3). P. 109–136.
376. Mattoo A., Mishra D. Foreign Professionals in the United States: Regulatory Impediments to Trade. *Journal of International Economic Law*. 2009. Vol. 12(2). P. 435–456.
377. Mauro P. Corruption and growth. *Quarterly Journals of Economics*. 1995. No. 3. P. 681–712.
378. Meyer D., Shera A. The impact of remittances on economic growth: An econometric model. *Economia*. 2017. 18(2). P. 147–155. DOI: 10.1016/j.econ.2016.06.001.
379. Migration and Development Policies and Practices. A mapping study of eleven European countries and the European Commission. Vienna; Maastricht: ICMPD & ECDPM, 2013, 243 p. URL: <https://ecdpm.org/wp-content/uploads/2013/11/Migration-Development-mapping-study-eleven-European-countries-European-Commission.pdf>
380. Migration and Development: how to make migration work for poverty reduction. Sixth report of session 2003-04. Vol. 1. London: House of Commons, 2004, 106 p. URL: https://sarpn.org/documents/d0000890/Migration_and_Development_2004.pdf
381. Migrant remittance inflows, 2020. URL: <https://www.knomad.org/publication/migration-and-development-brief-34>
382. Miller M. J. International security and global security. *Redefining Security: Population Movements and National Security* / N. Poku, D. T. Graham (eds.). Wesport: Praeger, 1998. P. 15–49.
383. Mim S. B., Ali M. S. B. Through which channels can remittances spur economic growth in MENA countries? *Economics-The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*. 2012. 6. P. 1–27.
384. Mishra P. Emigration and Wages in Source Countries: Evidence from Mexico. *Journal of Development Economics*. 2007. 82(1). P. 180–199.
385. Mohapatra S., Ratha D. Migrant remittances in Africa: An overview. *Remittance markets in Africa* / S. Mohapatra, D. Ratha (eds.). World Bank Publications, 2011. P. 3–70.
386. Mongelli I., Ciscar J.-C. Economic consequences of zero international migration in the EU-An assessment for Europe based on the Eurostat population projections, EUR 29246 EN, Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2018. DOI: 10.2760/65431, JRC109196.
387. Moral-Pajares E., Jiménez-Jiménez F. Migration within the EU-15: Pull Factors and Choice of Destination. *Revista de economía mundial*. 2014. 37. P. 181–200. URL: <https://www.redalyc.org/pdf/866/86632964008.pdf>.

388. Mosley L., Singer D. A. Migration, Labor, and the International Political Economy. *Annual Review of Political Science*. 2015. 18(1). P. 283–301.
389. Mulska O. Forecasting and modeling of social economy: challenges in crisis conditions. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 6 (117). С. 80–84.
390. Mulska O. Mechanisms of realization of state policy in the sphere of regulation of employment of children in Ukraine. *Formation strategy of economic structures: the tools and practices: collective monograph / edited by A. Berezin, M. Bezpartochnyi*. Riga: ISMA University, 2016. P. 222–230.
391. Mulska O. Mobility and disponibility of Ukrainian migrant workers: current trends. *Transformation of international economic relations: modern challenges, risks, opportunities and prospects: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi: in 3 vol.; ISMA University*. Riga: “Landmark” SIA, 2017. Vol. 3. P. 109–118.
392. Mulska O., Bachynska M. Labour Modern Concept in the Conditions of Strengthening of Migration Processes in Ukraine. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 1 (117). С. 7–11.
393. Mulska O., Baranyak I. Demographic and Socioeconomic Effects of Strengthening External Migration Activity of the Population in Ukraine. *Modern Economics*. 2020. No. 21. P. 149–154.
394. Mulska O., Levytska O. Emerging trends in the labour market of Ukraine in terms of global transformations. *Perspectives: Journal on Economic Issues*. 2018. No. 2. P. 28–39.
395. Mulska O., Levytska O. New concepts of work, occupations and employment: the changing flows of labour migration. *Ukrainian labour migration and the future of labour market: social-economic, geographic and institutional dimensions: Academic edition / Dolishniy Institute of Regional Research of the National Academy of Sciences of Ukraine; edited by Sadova U. Ya*. Lviv, 2020. P. 46–50.
396. Mulska O., Levytska O., Ivaniuk U. Development of migration processes under the labour market transformation. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 27 лист. 2019 р. Львів: Львів. ін-т ПрАТ “ВНЗ “МАУП”*, 2019. С. 125–131.
397. Mulska O., Levytska O., Panchenko V. et al. Causality of external population migration intensity and regional socio-economic development of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2020. No. 18(3). P. 426–437.
398. Munda G. Social multi-criteria evaluation (SMCE): methodological foundations and operational consequences. *Eur. J. Oper. Res.* 2004. 158(3). P. 662–677.
399. Newland K. Climate change and migration dynamics. Washington, DC: Migration Policy Institute, 2011. URL: <https://www.migrationpolicy.org/pubs/climatechange-2011.pdf>

400. North C. Douglass. Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction. *World Development*. 1989. Vol. 17, No. 9. P. 1319–1332.
401. Ollong K. A. The Cameroonian Diaspora: An Assessment of Its Role in Local Development. *Journal of Globalization Studies*. 2013. 4(2). P. 82–95.
402. Omata N. The Complexity of Refugees Return Decision-Making in a Protracted Exile: Beyond the Home-Coming Model and Durable Solutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2013. 39 (8). P. 1281–1297.
403. On European demographic statistics: Regulation (EC) No 1260/2013 of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576827182601&uri=CELEX:32013R1260>.
404. Orrenius P., Zavodny M. Economic Effects of Migration: Receiving States. *The Oxford Handbook of The Politics of International Migration* / edited by M. R. Rosenblum, D. J. Tichenor. Oxford: Oxford University Press, 2012. P. 105–131.
405. Perez-Armendariz C., Crow D. Do Migrants Remit Democracy? International Migration, Political Beliefs, and Behavior in Mexico. *Comparative Political Studies*. 2010. Vol. 43, No. 1. P. 119–148.
406. Peri G., Spaber C. Task Specialization, Immigration and Wages. *Applied Economics*. 2009. Vol. 1, No. 3. P. 135–169.
407. Petersen W. A General Typology of Migration. *American Sociological Review*. 1958. 23(3). P. 256–266.
408. Piore M. Birds of passage. Migrant labour and industrial societies. New York: Cambridge University Press, 1979. 229 p.
409. Piper Nicola, Rochelle Ball. Globalization of Asian market labour: The Philippine-Japan connection. *Journal of Contemporary Asia*. 2001. Vol. 31, No. 4. P. 533–554.
410. Ponsot F., Obegi B. Etude de capitalisation des initiatives et mecanismes en matiere de transferts de fonds au Mali. Rapport final, 2010. URL: <https://www.gret.org/wp-content/uploads/09350.pdf>
411. População estrangeira com estatuto legal de residente: total e por algumas nacionalidades. URL: <https://www.pordata.pt/Municipios/Popula>.
412. Portes L. Remittances, poverty and inequality. *Journal of Economic Development*. 2009. 34(1). P. 127–140.
413. Pozniak O. 2012. External labour migration in Ukraine as a factor in socio-demographic and economic development. CARIM-East Research Report, 2012/14. URL: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/24857>.
414. Pyatt G., Round J. Social accounting matrices: A basis for planning. Washington DC: World, 1985, 298 p. URL: https://www.un.org/en/development/desa/policy/_sams.pdf
415. Rahman M. M. Estimation of internal migration by the national growth rate method: an alternative approach. *The Bangladesh Development Studies*. 2013. P. 79–87. doi: 10.2307/44730021.

416. Ramsey F. A mathematical theory of saving. *Economic Journal*. 1928. Vol. 38. P. 543–559.
417. Rao B. B., Hassan G. M. Are the direct and indirect growth effects of remittances significant? *The World Economy*. 2012. 35(3). P. 351–372.
418. Ratha D. Workers' remittances: an important and stable source of external development finance. *Remittances: Development impact and future prospects*: Economics Seminar Series. 2005. Paper 9. P. 19–51. URL: http://repository.stcloudstate.edu/econ_seminars/9.
419. Ratha D., Mohapatra S., Ozden C., Plaza S., Shimeles A. Leveraging Migration for Africa: Remittances, Skills, and Investments. World Bank, 2011, URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/2300>
420. Ratha D., Shaw W. South-South Migration and Remittances. World Bank Working Paper No. 102. Washington, DC: World Bank., 2007. URL: <http://hdl.handle.net/10986/6733>
421. Rausser G., Strielkowski W. International Labour Migration and Structural Channels: A Case Study of Ukrainian Working Migrants in the Czech Republic. *Ekonomický časopis*. 2013. No 10. P. 1034–1052.
422. Ravenstein E. The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1885. No. 46. P. 167–235.
423. Ravenstein E. The Laws of Migration: Second Paper. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1889. No. 52. P. 241–305.
424. Recommendations on Statistics of International migration. *Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division*. New York: United Nations, 1998. URL: <https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm.pdf>.
425. Renaud F., Bogardi J., Dun O., Warner K. Control, adapt or flee: How to face environmental migration. Bonn: United Nations University Institute for Environmental and Human Security, 2007. (Paper 5/2007, Interdisciplinary Security Connections). URL: <http://www.ehs.unu.edu/file.php?id=259>.
426. Report from the commission to the council and the european parliament. Sixth Progress Report on the Implementation by Ukraine of the Action Plan on Visa Liberalisation. URL: <https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/>.
427. Report on the ILO Sub-regional Training Workshop on Labour Migration Policy and Management, Ayutthaya, Thailand, 2-6 August 2004, 142 p. URL: https://ilo.org/asia/publications/WCMS_BK_PB_198_EN/lang-en/index.htm
428. Roberts K. D., Morris M. D. S. Fortune, risk, and remittances: An application of option theory to participation in village-based migration networks. *International Migration Review*. 2003. 37(4). P. 1252–1281.
429. Rocznik Demograficzny, 2007, 2010, 2019. URL: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny.html>.

430. Rodriguez E. R., Tiongson E. R. Temporary migration overseas and household labor supply: Evidence from urban Philippines. *International Migration Review*. 2001. 35(3). P. 709–725.
431. Rodrik D. Institutions and economic performance in East and South East Asia. *The Institutional Foundations of Economic Development in East Asia: Round Table Conference*, Tokyo, December 1996. Tokyo, 1996. P. 391–429.
432. Saaty T. L. Decision making with the analytic hierarchy process. *Int. J. Services Sciences*. 2008. Vol. 1, No. 1. P. 83–98. URL: <http://www.rafikulislam.com/uploads/resourses/19724551255ea6d.pdf>.
433. Salahuddin M., Gow J. The relationship between economic growth and remittances in the presence of cross-sectional dependence. *The Journal of Developing Areas*. 2015. 49. P. 207–221.
434. Sala-i-Martin X. I just ran two million regressions. *AEA Papers and Proceedings*. 1997. Vol. 87. P. 178–183.
435. Sayari S. Migration Policies of Sending Countries: Perspectives on the Turkish Experience. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1986. 485(1). P. 87–97.
436. Schiff M. Brain Gain: Claims about its size and impact on welfare and growth are greatly exaggerated. *IZA Discussion Papers Series IZA DP*. 2005. No. 1599. URL: <http://ftp.iza.org/dp1599.pdf>
437. Shleifer A., Vishny R. Corruption. *Quarterly Journals of Economics*. 1993. Vol. 108. P. 599–617.
438. Singh R. J., Haacker M., Lee K.-W., Le Goff M. Determinants and macroeconomic impact of remittances in Sub-Saharan Africa. *Journal of African Economies*. 2010. 20(2). P. 312–340.
439. Skeldon R. Migration and development. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, Bangkok, 2003. URL: <https://www.un.org>
440. SDG indicator 10.7.2 - Policy brief #1. URL: <https://migrationdataportal.org/resource/sdg-indicator-1072-policy-brief>.
441. Speare A. Jr. Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography*. 1974. 11(2). P. 173–188.
442. Stark O., Bloom D. E. The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review*. 1985. Vol. 75, issue 2. P. 173–178.
443. Stark O., Taylor J. E. Relative deprivation and international migration. *Demography*. 1989. 26(1). P. 1–14.
444. Stark O., Taylor J. E., Yitzhaki S. Migration, Remittances, and Inequality: A Sensitivity Analysis Using the Extended Gini Index. *Journal of Development Economics*. 1988. Vol. 28. P. 309–322.
445. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance. *American Sociological Review*. 1940. No. 5. P. 845–867.
446. Sustaining societies under strain: Remittances as a form of transnational exchange in Sri Lanka and Ghana. *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home* / N. Al-Ali, K. Koser (eds.). London: Routledge, 2002. P. 202–223.

447. Swan T. Economic growth and capital accumulation. *Economic Record*. 1956. Vol. 32, No. 2. P. 334–361.
448. Tagle J. A theory of socio-spatial integration: Problems, policies and concepts from a US perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2013. 37(2). P. 388–408.
449. Taylor E. J. The new economics of labour migration and the role of remittances in the migration process. *International migration*. 1999. 37(1). P. 63–88.
450. Taylor J. E., Mora J., Adams R., Lopez-Feldman A. Remittances, inequality and poverty: evidence from rural Mexico. davis: department of agriculture and resource economics, university of California, 2005. URL: 05-003transfer/?year=2018&sort=1.
451. Tsourapas G. Nasser's Educators and Agitators acrossal-Watan al-'Arabi: Tracingthe Foreign Policy Importance of Egyptian Regional Migration, 1952–1967. *British Journal of Middle Eastern Studies*. 2016. 43(3). P. 324–341.
452. Tyner J. A. Made in the Philippines: Gendered Discourses and the Making of Migrants. London: Routledgeuiz, 2004. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9493.2007.00296.x>
453. Van Passel S., Meul M. Multilevel and multi-user sustainability assessment of farming systems. *Environmental Impact Assessment Review*. 2012. No 32 (1). P. 170-180. DOI:101016/j.eiar201108005
454. Vargas-Silva C., Huang P. Macroeconomic determinants of workers' remittances: Host versus home country's economic conditions. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 2006. No 15 (1). P. 81-99.
455. Vasylytsiv T., Lupak R., Kunytska-Iliash M. et al. Instruments of regional policy for human resources conservation by means of regulation of external youth migration of rural territories of the Carpathian region. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2020. No. 6(3). P. 149–170.
456. Vertovec S. Migrant transnationalism and modes of transformation. *International Migration Review*. 2004. 38(3). P. 970-1001.
457. Voznyak H., Mulska O., Bil M. Migration aspirations of territory population: A case study of Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2021. No. 19(2). P. 217–231.
458. Weiner M. Security, Stability, and International Migration. *International Security*. 1993. 17 (3), winter 1992/93. P. 91–126.
459. Wills J., May J., Datta K. et al. London's Migrant Division of Labour. *European Urban and Regional Studies*. 2009. 16 (3). P. 2–57.
460. Wolpert J. Migration as an adjustment to environmental stress. *Journal of Social Issues*. 1966. 22(4). P. 92–102.
461. Wong D., Teuku Afrisal A. Migrant gelap: Indonesian migrants into Malaysia's shadow economy. *Maruja M.B. Asis. Unauthorized migration in*

- Southeast Asia*. Quezon City: Scalabrini Migration Centre, 2003. P. 169–228.
462. Wongboonsin P. Comparative migration policies in the ESCAP region. Chapter 3 in *Migration patterns and policies in the Asian and Pacific region*. Asian Population Studies Series No. 160. Bangkok: UNESCAP, 2003. URL: <http://www.unescap.org/esid/psis/population/popseries.asp>.
463. World development indicators. Washington, D.C.: World Bank, 2014. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/18237/9781464801631.pdf>.
464. World Investment Report: Transnational corporations and the internationalization of R&D. New York; Geneva: United Nations, 2005. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2005_en.pdf
465. Yang D. International Migration, Remittances, and Household Investment: Evidence from Philippine Migrants' Exchange Rate Shocks. *Economic Journal*. 2008. No 118. P. 591–630.
466. Yue C. S. Demographic change and international labor mobility in Southeast Asia: issues, policies and implications for cooperation. *Labour Mobility in the Asia-Pacific Region: Dynamics, Issues and a New APEC Agenda: A Survey and Analyses of Governance Challenges on Labour Migration for APEC Economies* / G. Hugo, S. Young (eds.). Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2008. URL: <https://doi.org/10.1355/9789812308955-009>.
467. Zelinsky W. The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*. 1971. 61. P. 219–249.
468. Zipf G. The hypothesis: on the intercity movement of persons. *American Sociological Review*. 1946. No. 11. P. 677–686.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1

Загальна кількість дозволів на перебування громадян України на території ЄС-27, 2010-2019 рр., тис. од.

Країни	Роки										2019-2010, од
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
ЄС -27	695,8	747,9	772,5	838,1	877,3	1021,6	1106,6	1173,2	1186,3	1287,8	592,0
Бельгія	3,3	3,6	3,7	3,9	3,9	4,1	4,3	4,4	4,6	5,0	1,8
Болгарія	0,9	0,8	0,9	1,1	2,6	4,0	3,3	5,0	5,0	6,7	5,8
Чехія	112,1	119,1	103,2	107,3	110,7	113,9	119,7	116,2	131,6	145,4	33,4
Німеччина	114,6	112,0	111,7	109,8	111,7	113,2	114,3	117,8	120,9	83,8	-30,8
Естонія	5,5	5,9	6,0	6,0	6,6	7,8	8,6	9,2	10,3	11,5	6,1
Ірландія	3,3	3,1	2,6	2,0	1,6	1,8	1,7	1,8	1,8	2,2	-1,1
Греція	19,1	20,2	18,5	18,8	19,2	19,8	20,1	19,4	19,4	19,1	0,0
Іспанія	71,4	76,2	78,2	80,9	82,7	84,3	86,0	88,8	91,7	94,1	22,7
Франція	6,8	7,5	8,0	8,5	9,3	10,1	10,8	11,9	13,0	14,2	7,4
Хорватія	-	-	-	0,2	0,3	0,5	0,7	0,9	1,4	-	0,0
Італія	218,2	223,8	224,7	233,6	236,3	238,6	234,2	235,2	234,0	230,6	12,4
Кіпр	5,4	5,1	4,6	2,8	2,8	2,8	2,7	2,7	3,9	4,2	-1,2
Латвія	3,2	3,4	3,6	3,9	4,7	5,8	6,3	6,8	8,0	8,9	5,7
Литва	2,5	2,8	3,2	3,7	5,3	6,2	8,3	12,1	16,9	25,5	23,0
Люксембург	0,3	0,4	0,5	0,5	0,6	0,7	0,7	0,9	0,9	1,0	0,7
Угорщина	20,4	19,2	13,8	13,1	1,8	2,3	3,4	13,2	26,6	56,3	36,0
Мальта	0,2	0,2	0,2	0,4	0,7	0,8	0,8	0,9	1,0	1,2	1,0
Нідерланди	2,8	2,9	2,8	3,5	3,8	4,5	5,0	5,7	6,3	7,3	4,5
Австрія	4,8	5,3	5,9	6,5	7,1	7,9	8,5	8,7	9,1	9,9	5,1
Польща	37,9	76,2	122,3	175,7	210,4	336,3	409,3	451,1	413,8	476,2	438,3
Португалія	49,5	48,0	44,1	41,1	37,8	35,8	34,5	32,4	29,2	29,7	-19,8
Румунія	1,4	1,4	1,3	1,4	1,6	1,8	1,9	1,5	1,6	2,2	0,8
Словенія	1,4	1,5	1,5	1,6	1,7	1,9	2,1	2,3	2,4	2,6	1,2
Словаччина	5,8	5,5	6,2	6,4	7,5	9,9	12,1	14,9	23,2	36,0	30,2
Фінляндія	2,6	1,0	1,6	2,1	3,2	3,1	3,3	3,9	4,3	6,2	3,6
Швеція	2,7	2,9	3,3	3,5	3,5	3,7	3,8	5,6	5,1	5,6	2,9
Ісландія	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1
Ліхтенштейн	-	-	-	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	-	-
Норвегія	1,5	1,7	1,8	1,8	1,8	2,0	2,0	2,1	3,2	3,3	1,8
Швейцарія	-	-	5,8	6,1	6,3	6,5	6,5	6,5	6,5	-	-
Велика Британія	-	-	6,3	6,3	6,6	5,6	7,3	7,5	7,4	-	-

Джерело: побудовано на основі даних [300].

Таблиця А.2

Загальна кількість уперше оформлених дозволів на перебування громадян України на території ЄС-27, 2010-2019 рр., од.

Країни	Роки									2019-2010, од.
	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
ЄС – 27	162675	155508	229021	302207	496686	581094	659143	634130	756574	593899
Бельгія	760	599	520	519	698	662	722	763	832	72
Болгарія	249	398	476	598	1488	1086	1115	1095	1579	1330
Чехія	13679	18152	18622	12867	23207	24223	18877	26979	50583	36904
Німеччина	2604	2181	2341	2603	2297	2727	3156	3723	3814	1210
Естонія	3288	4548	4838	6163	5667	6500	6642	9629	7631	4343
Ірландія	252	403	440	853	1447	1303	1336	1649	1990	1738
Греція	211	208	252	265	351	341	328	312	653	442
Іспанія	964	742	885	836	850	893	564	573	573	-391
Франція	3857	3687	3637	3595	3809	3893	4138	5051	5383	1526
Хорватія	1067	1241	1429	1583	1876	2043	1885	1997	2149	1082
Італія	0	0	67	98	116	294	463	922	2224	2224*
Кіпр	48249	8493	13996	8761	7850	6867	7581	7824	6059	-42190
Латвія	897	611	576	779	886	625	756	863	928	31
Литва	267	733	678	1316	1591	1435	1528	2292	2555	2288
Люксембург	222	773	873	2053	1908	2828	4725	6041	10218	9996
Угорщина	43	60	59	89	141	141	164	171	181	138
Мальта	2681	1119	930	1164	1686	2375	7808	21793	26276	23595
Нідерланди	55	78	126	306	297	219	207	296	301	246
Австрія	508	632	879	938	1154	1180	1212	1392	1560	1052
Польща	832	1053	903	1099	1383	1289	1018	1143	1299	467
Португалія	76485	104730	171769	250054	430081	512552	587969	523704	599468	522983
Румунія	2064	1517	1126	1038	1284	1240	1247	1547	1829	-235
Словенія	257	309	254	339	482	394	410	396	756	499
Словаччина	209	181	175	258	363	316	289	318	350	141
Фінляндія	969	782	1040	1592	3340	3016	4268	10584	16670	15701
Швеція	658	866	938	1119	1248	1391	1639	902	8656	7998
Ісландія	1348	1412	1192	1322	1186	1261	1626	2171	2057	709
Ліхтенштейн	20	29	32	20	25	35	26	43	41	21
Норвегія	0	0	23	16	15	25	33	23	32	32*
Швейцарія	687	778	787	840	1027	1063	1169	1201	1495	808
Велика Британія	0	1133	1499	743	1297	1001	952	1033	567	567**

Примітка: *розраховано до 2013 р., ** до 2012 р.

Джерело: побудовано на основі даних [305].

**Нормовані значення індикаторів середовища виштовхування населення України,
2005-2019 рр.**

Індикатори	Роки														
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>1. Демографічна стабільність та стан здоров'я населення</i>															
X _{1.1}	0,7895	0,8596	0,8947	0,9649	0,9737	0,9474	0,9649	1,0000	0,9737	0,9474	0,9386	0,9035	0,8246	0,7632	0,7105
X _{1.2}	0,8253	0,8457	0,8354	0,8405	0,8954	0,9013	0,9448	0,9448	0,9384	0,9320	0,9195	1,0000	0,9448	0,9257	0,9320
X _{1.3}	0,9457	0,9478	0,9481	0,9622	0,9622	0,9782	0,9863	0,9881	0,9911	0,9911	0,9913	0,9954	0,9996	0,9965	1,0000
X _{1.4}	0,8310	0,7763	0,6556	0,8429	0,8551	0,8806	0,7564	0,9672	0,8806	0,8551	0,7564	1,0000	0,9077	0,9833	0,9365
X _{1.5}	0,9687	0,9554	0,9781	0,9732	0,9946	1,0000	0,9824	0,9478	0,9457	0,8668	0,8670	0,8891	0,8687	0,8832	0,8949
X _{1.6}	0,8127	0,8070	0,8021	0,7980	0,7940	0,7907	0,7883	0,7862	0,7833	0,7808	0,7773	0,7756	0,7745	1,0000	0,7632
<i>2. Охоплення населення освітніми послугами</i>															
X _{2.1}	0,0408	0,0428	0,0449	0,0470	0,0481	0,0501	0,0499	0,0507	0,5465	0,6438	0,6620	0,7015	0,7344	1,0000	0,7984
X _{2.2}	0,7074	0,6457	0,6100	0,5927	0,5918	0,6208	0,6518	0,7079	0,7569	0,7991	0,9052	0,9429	0,9430	0,9719	1,0000
X _{2.3}	0,9921	0,9852	1,0000	0,9619	0,9047	0,8806	0,5210	0,8105	0,7521	0,6838	0,6296	0,5706	0,5383	0,5018	0,5482
<i>3. Стан ринку праці та зайнятості</i>															
X _{3.1}	0,7579	0,7158	0,6737	0,6737	0,9263	0,8526	0,8316	0,7895	0,7579	0,9789	0,9579	0,9789	1,0000	0,9263	0,8632
X _{3.2}	0,8212	0,7895	0,7576	0,7951	1,0000	0,8893	0,7867	0,8523	0,8364	0,9868	0,9375	0,8621	0,7377	0,7705	0,7979
X _{3.3}	0,8902	0,9055	0,9360	1,0000	0,8750	0,8567	0,9421	0,9238	0,9329	0,9238	0,9207	0,8902	0,9695	0,9634	0,9970
X _{3.4}	0,9723	0,9689	0,9557	0,9460	0,9723	0,9606	0,9492	0,9413	0,9319	0,9912	0,9894	0,9964	1,0000	0,9825	0,9639
X _{3.5}	0,3814	0,3093	0,2268	0,5464	1,0000	0,7010	0,4433	0,3608	0,4072	0,5103	0,4742	0,3041	0,3608	0,4021	0,3351
X _{3.6}	0,9291	0,9257	0,9257	0,9358	0,9392	0,9595	0,9764	0,9831	0,9966	0,9797	0,9764	0,9291	0,9595	0,9831	1,0000
X _{3.7}	1,0000	0,7630	0,5879	0,4587	0,6429	0,5574	0,4732	0,4133	0,3830	0,5372	0,8190	0,7754	0,5870	0,4826	0,3866
X _{3.8}	1,0000	0,9444	0,8889	0,7778	0,6667	0,6667	0,6111	0,5556	0,5000	0,3333	0,3333	0,3333	0,3889	0,3889	0,3333
X _{3.9}	0,8206	0,8511	0,8511	0,8321	0,8435	0,8740	0,8817	0,8740	0,9008	0,9580	1,0000	0,9275	0,8740	0,8244	0,7977
<i>4. Рівень життя населення</i>															
X _{4.1}	1,0000	0,8030	0,6162	0,4745	0,6698	0,5304	0,4550	0,3917	0,3696	0,5484	0,8487	0,8514	0,6930	0,5751	0,4721

Індикатори	Роки															
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
X_{4.2}	0,7697	0,7788	0,8137	0,8535	0,7837	0,7613	0,7299	0,6964	0,7013	0,8716	1,0000	0,7844	0,7934	0,7662	0,7264	
X_{4.3}	0,8896	0,9695	0,9600	0,9574	0,9137	0,8832	0,9979	0,9175	0,9697	1,0000	0,9454	0,9527	0,9370	0,9437	0,9714	
X_{4.4}	1,0000	0,9910	0,9778	0,9649	0,9565	0,9442	0,9362	0,9283	0,9244	0,9735	0,9607	0,9524	0,9442	0,9283	0,9091	
X_{4.5}	1,0000	0,9399	0,9081	0,8640	0,8834	0,9117	0,9064	0,8852	0,8852	0,9170	0,9382	0,8799	0,8463	0,8428	0,8233	
X_{4.6}	0,7955	1,0000	0,8182	0,9318	0,8864	0,8409	0,6818	0,6591	0,6591	0,6364	0,6364	0,6364	0,6818	0,7500	0,7955	
X_{4.7}	1,0000	0,6229	0,2441	0,3497	0,4059	0,3532	0,3021	0,3016	0,3043	0,3077	0,3003	0,2056	0,3509	0,3673	0,1286	
5. Економічний розвиток країни																
X_{5.1}	1,0000	0,5317	0,4131	0,3004	0,2479	0,2255	0,1931	0,1812	0,1686	0,1619	0,2142	0,2547	0,2609	0,2566	0,2231	
X_{5.2}	0,7568	0,5505	0,3637	0,3051	0,6899	0,5619	0,4088	0,3620	0,3963	0,6798	1,0000	0,8857	0,7329	0,5837	0,5071	
X_{5.3}	1,0000	0,7992	0,5912	0,4703	0,7229	0,6137	0,5218	0,4823	0,4548	0,6519	0,9266	0,9015	0,7480	0,6377	0,5254	
X_{5.4}	0,9714	0,9444	0,8947	0,9444	0,9067	0,8718	0,8831	0,8947	0,8293	0,8947	0,8831	1,0000	0,8364	0,8426	0,8458	
X_{5.5}	1,0000	0,8200	0,7130	0,7593	0,7664	0,7130	0,6406	0,6029	0,6029	0,6777	0,5395	0,4940	0,5734	0,5256	0,5942	

Примітка: $x_{1.1}$ – загальний коефіцієнт народжуваності (на 1 тис. населення); $x_{1.2}$ – загальний коефіцієнт смертності (на 1 тис. населення); $x_{1.3}$ – середня очікувана тривалість життя при народженні, роки; $x_{1.4}$ – рівень шлюбною (зарєстрованих шлюбів на 1 тис. населення); $x_{1.5}$ – захворюваність населення (кількість уперше зарєстрованих випадків захворювань на 100 тис. населення); $x_{1.6}$ – частка сільського населення (% до постійного населення); $x_{2.1}$ – кількість учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів, у розрахунку на 10 тис. населення; $x_{2.2}$ – кількість студентів вищих навчальних закладів, у розрахунку на 10 тис. населення; $x_{2.3}$ – частка випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які одержали атестат про повну загальну середню освіту (% до загальної кількості учнів); $x_{3.1}$ – рівень безробіття населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку; $x_{3.2}$ – рівень прийому працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників; $x_{3.3}$ – рівень вибуття працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників; $x_{3.4}$ – рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, %; $x_{3.5}$ – рівень вимушеної неповної зайнятості (штатних працівників, які перебували в зазначених умовах до середньооблікової кількості штатних працівників), %; $x_{3.6}$ – частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, % до облікової кількості штатних працівників; $x_{3.7}$ – середньомісячна номінальна заробітна плата (у середньому на одного штатного працівника), дол. США; $x_{3.8}$ – рівень виробничого травматизму (потерпілих осіб на 1 тис. працюючих); $x_{3.9}$ – рівень зайнятості населення у неформальному секторі економіки (у % до кількості зайнятого населення); $x_{4.1}$ – наявний дохід населення (у розрахунку на одну особу), дол. США; $x_{4.2}$ – індекс споживчих цін, % до попереднього року; $x_{4.3}$ – коефіцієнт співвідношення індексів обсягів витрат та доходів населення; $x_{4.4}$ – забезпеченість населення житлом (кв.м загальної площі на одного мешканця); $x_{4.5}$ – частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування (у розрахунку на одне домогосподарство за місяць), %; $x_{4.6}$ – децильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення; $x_{4.7}$ – середній розмір субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг (у розрахунку на одну особу), дол. США; $x_{5.1}$ – прямі іноземні інвестиції (у розрахунку на одну особу), дол. США; $x_{5.2}$ – капітальні інвестиції (у розрахунку на одну особу), дол. США; $x_{5.3}$ – валова додана вартість (у розрахунку на одну особу), дол. США; $x_{5.4}$ – кількість суб'єктів малого підприємництва (у розрахунку на 10 тис. населення); $x_{5.5}$ – частка підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств, %.

Джерело: розраховано на основі статистичних даних за допомогою формули (2.8-2.9).

ДОДАТОК В

**Показники середовища виштовхування
населення України за кордон: коефіцієнти вагової
значущості та зважених індикаторів, 2005-2019 рр.**

I	Ваги, %	Роки												
		2005	2007	2008	2009	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Демографічна стабільність														
x _{1.1}	6,84	0,984	0,992	0,998	0,998	0,996	1,000	0,998	0,996	0,996	0,993	0,987	0,982	0,977
x _{1.2}	23,06	0,957	0,959	0,961	0,975	0,976	0,987	0,985	0,984	0,981	1,000	0,987	0,982	0,984
x _{1.3}	24,72	0,986	0,987	0,991	0,991	0,995	0,997	0,998	0,998	0,998	0,999	1,000	0,999	1,000
x _{1.4}	20,49	0,963	0,917	0,966	0,968	0,974	0,993	0,974	0,968	0,944	1,000	0,980	0,997	0,987
x _{1.5}	20,83	0,993	0,995	0,994	0,999	1,000	0,989	0,988	0,971	0,971	0,976	0,971	0,974	0,977
x _{1.6}	4,04	0,992	0,991	0,991	0,991	0,991	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	0,990	1,000	0,989
Охоплення населення освітою														
x _{2.1}	33,90	0,338	0,349	0,355	0,357	0,362	0,364	0,815	0,861	0,869	0,887	0,901	1,000	0,927
x _{2.2}	34,04	0,889	0,845	0,837	0,836	0,850	0,889	0,910	0,927	0,967	0,980	0,980	0,990	1,000
x _{2.3}	32,06	0,997	1,000	0,988	0,968	0,960	0,935	0,913	0,885	0,862	0,835	0,820	0,802	0,825
Ринок праці та зайнятість														
x _{3.1}	18,03	0,951	0,931	0,931	0,986	0,972	0,958	0,951	0,996	0,992	0,996	1,000	0,986	0,974
x _{3.2}	14,88	0,971	0,960	0,966	1,000	0,983	0,977	0,974	0,998	0,990	0,978	0,956	0,962	0,967
x _{3.3}	7,76	0,991	0,995	1,000	0,990	0,988	0,994	0,995	0,994	0,994	0,991	0,998	0,997	1,000
x _{3.4}	13,90	0,996	0,994	0,992	0,996	0,994	0,992	0,990	0,999	0,999	1,000	1,000	0,998	0,995
x _{3.5}	7,70	0,928	0,892	0,955	1,000	0,973	0,925	0,933	0,950	0,944	0,912	0,925	0,932	0,919
x _{3.6}	4,61	0,997	0,996	0,997	0,997	0,998	0,999	1,000	0,999	0,999	0,997	0,998	0,999	1,000
x _{3.7}	4,97	1,000	0,974	0,962	0,978	0,971	0,957	0,953	0,970	0,990	0,987	0,974	0,964	0,954
x _{3.8}	13,63	1,000	0,984	0,966	0,946	0,946	0,923	0,910	0,861	0,861	0,861	0,879	0,879	0,861
x _{3.9}	14,53	0,972	0,977	0,974	0,976	0,981	0,981	0,985	0,994	1,000	0,989	0,981	0,972	0,968
Рівень життя населення														
x _{4.1}	17,85	1,000	0,917	0,875	0,931	0,893	0,846	0,837	0,898	0,971	0,972	0,937	0,906	0,875
x _{4.2}	8,27	0,979	0,983	0,987	0,980	0,978	0,971	0,971	0,989	1,000	0,980	0,981	0,978	0,974
x _{4.3}	9,17	0,989	0,996	0,996	0,992	0,989	0,992	0,997	1,000	0,995	0,996	0,994	0,995	0,997
x _{4.4}	19,68	1,000	0,996	0,993	0,991	0,989	0,985	0,985	0,995	0,992	0,990	0,989	0,985	0,981
x _{4.5}	18,44	1,000	0,982	0,973	0,977	0,983	0,978	0,978	0,984	0,988	0,977	0,970	0,969	0,965
x _{4.6}	8,12	0,982	0,984	0,994	0,990	0,986	0,967	0,967	0,964	0,964	0,964	0,969	0,977	0,982
x _{4.7}	18,47	1,000	0,771	0,824	0,847	0,825	0,801	0,803	0,804	0,801	0,747	0,824	0,831	0,685
Економічний розвиток країни														
x _{5.1}	23,11	1,000	0,815	0,757	0,724	0,709	0,674	0,663	0,656	0,700	0,729	0,733	0,730	0,707
x _{5.2}	15,12	0,959	0,858	0,836	0,945	0,917	0,858	0,869	0,943	1,000	0,982	0,954	0,922	0,902
x _{5.3}	23,53	1,000	0,884	0,837	0,927	0,891	0,842	0,831	0,904	0,982	0,976	0,934	0,900	0,859
x _{5.4}	20,67	0,994	0,977	0,988	0,980	0,972	0,977	0,962	0,977	0,975	1,000	0,964	0,965	0,966
x _{5.5}	17,56	1,000	0,942	0,953	0,954	0,942	0,915	0,915	0,934	0,897	0,884	0,907	0,893	0,913

Примітка: I – індикатори.

Джерело: розраховано на основі статистичних даних за допомогою формули (2.10).

ДОДАТОК Д

**Показники інтенсивності внутрішньої
міграції населення України: регіональний аспект,
2014-2020 рр.**

Регіони	Роки						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<i>Інтенсивність прибуття, особи, у розрахунку на 10 тис. населення</i>							
Україна	110,026	117,081	56,710	97,201	139,188	125,974	97,588
Вінницька	153,272	168,102	34,091	43,569	140,677	130,480	89,827
Волинська	132,335	151,872	42,295	82,194	162,116	138,845	102,654
Дніпропетровська	111,593	108,245	33,144	155,296	122,941	102,861	81,589
Донецька	61,373	37,573	13,186	17,947	44,002	39,795	33,547
Житомирська	135,968	152,767	99,331	111,481	173,200	161,147	131,219
Закарпатська	50,513	46,341	25,501	43,503	59,993	52,283	40,701
Запорізька	98,142	94,721	20,859	41,288	102,346	92,395	74,813
Івано-Франківська	102,612	129,355	64,962	104,202	141,293	114,203	89,738
Київська	183,315	198,007	140,062	307,500	320,427	322,370	265,681
Кіровоградська	139,297	146,281	83,389	107,822	152,554	136,175	106,397
Луганська	44,724	25,805	6,230	11,775	35,589	31,345	25,081
Львівська	105,811	120,151	118,725	110,871	147,564	133,433	100,092
Миколаївська	113,206	113,575	50,803	68,584	108,418	103,740	80,983
Одеська	116,299	94,432	69,331	96,040	140,289	135,445	111,016
Полтавська	148,395	156,766	84,152	131,186	200,816	169,390	128,603
Рівненська	158,932	167,765	64,339	129,536	186,611	157,453	123,682
Сумська	144,996	158,138	131,470	142,142	183,846	147,242	116,312
Тернопільська	116,724	136,130	30,215	67,032	208,075	141,374	97,189
Харківська	129,516	128,203	54,241	174,238	161,206	147,903	124,155
Херсонська	120,047	114,620	28,211	46,152	113,163	111,705	81,476
Хмельницька	152,242	168,063	43,386	59,544	208,450	170,190	125,552
Черкаська	132,960	143,016	39,189	127,753	165,893	147,204	122,327
Чернівецька	109,620	107,839	28,817	57,735	101,864	94,386	62,941
Чернігівська	121,138	151,032	65,035	80,926	159,566	129,864	103,572
м. Київ	148,032	140,192	91,482	99,294	154,959	169,824	112,315

ДОДАТКИ

Регіони	Роки						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<i>Інтенсивність вибуття, особи, у розрахунку на 10 тис. населення</i>							
Україна	109,698	115,920	56,062	96,292	138,355	125,194	97,093
Вінницька	155,305	166,680	50,032	72,688	163,948	150,539	105,428
Волинська	127,514	152,092	54,600	89,841	165,351	144,717	103,673
Дніпропетровська	112,240	111,837	40,902	81,414	116,330	110,517	86,840
Донецька	88,761	59,540	21,758	74,339	68,595	58,612	46,658
Житомирська	143,937	164,877	99,796	119,792	186,731	176,874	137,724
Закарпатська	51,571	49,501	30,211	44,797	60,549	54,297	43,707
Запорізька	106,549	100,355	30,907	59,035	116,135	107,988	86,364
Івано-Франківська	96,361	117,645	64,759	95,281	137,503	111,837	85,864
Київська	126,607	138,084	77,287	136,733	175,730	177,087	135,286
Кіровоградська	151,509	155,378	84,006	129,546	179,576	172,524	132,428
Луганська	86,189	51,978	17,752	99,381	62,012	54,158	41,369
Львівська	101,166	116,049	99,981	101,641	140,634	128,869	97,047
Миколаївська	115,072	114,021	63,667	86,338	131,023	126,382	94,922
Одеська	104,006	94,594	56,776	82,677	123,978	119,783	96,503
Полтавська	146,503	154,709	87,633	141,636	206,255	172,553	129,634
Рівненська	161,149	174,379	66,835	140,519	197,915	170,371	132,702
Сумська	151,236	167,449	123,476	152,508	206,318	173,291	133,284
Тернопільська	118,513	137,401	45,510	81,015	213,986	151,213	103,707
Харківська	119,308	118,174	60,969	121,176	153,359	138,997	116,105
Херсонська	130,536	118,562	37,991	72,013	133,326	131,096	99,366
Хмельницька	154,920	171,160	58,351	81,361	214,154	177,140	126,460
Черкаська	135,651	147,857	56,494	132,277	185,396	165,126	125,330
Чернівецька	101,057	100,773	34,488	58,814	103,364	96,630	70,738
Чернігівська	128,975	152,519	74,949	101,654	178,114	149,740	113,296
м. Київ	106,355	98,858	54,731	99,188	122,643	126,351	112,989

Джерело: розраховано на основі даних [47].

ДОДАТОК Е

Таблиця Е.1

Показники привабливості регіональних ринків праці в Україні, 2014 р.

Регіони	Показники внутрішньої міграції			Показники привабливості регіональних ринків праці										
	Інтенсивність вибуття	Інтенсивність прибуття	Міграційне сальдо	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	Рівень прийому працівників, % до середньоблікової кількості штатних працівників	Рівень вибуття працівників, % до середньоблікової кількості штатних працівників	Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, %	Рівень вимушеної неповної зайнятості, %	Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, % до облікової кількості штатних працівників	Середньомісячна номінальна заробітна плата (у середньому на одного штатного працівника), дол. США	Кількість неформально зайнятого населення, у % до загальної кількості зайнятих	Співвідношення суми зарплатності з виплати заробітної плати та фонду оплати праці	
Вінницька	155,30	153,27	-2,03	56,3	10,5	25,3	28,9	62,9	11,1	19	236,40	37,6	1,4	
Волинська	127,51	132,33	4,82	54,9	9,9	22,7	24,7	60,9	7,9	20	228,91	25,2	2,1	
Дніпропетровська	112,24	111,59	-0,65	60,2	8	23,7	30,5	65,5	11,6	36,1	306,31	18,4	3	
Донецька	88,76	61,37	-27,39	54,2	11	18,3	37,2	60,9	16,4	46,9	324,56	15	41,6	
Житомирська	143,94	135,97	-7,97	56,1	11,5	22,1	26,3	63,4	8,7	20,8	232,44	23,5	1,7	
Закарпатська	51,57	50,51	-1,06	56,4	9,2	17,6	20	62,2	8,5	17,6	230,85	49,9	0,7	
Запорізька	106,55	98,14	-8,41	58,2	8,4	22,8	28,9	63,6	17,9	34,2	288,73	22,9	3,7	
Івано-Франківська	96,36	102,61	6,25	53,9	8,1	18,2	20,9	58,6	10,7	19,3	241,87	52,4	1,5	
Кіївська	126,61	183,31	56,71	56,9	8	26,5	33,5	61,8	7,5	23,1	293,52	15,4	8,6	
Кіровоградська	151,51	139,30	-12,21	54,2	11,2	24,4	28,2	61	12	19,7	234,63	22,2	5,3	

Регіони	Показники внутрішньої міграції			Показники привабливості регіональних ринків праці									
	Інтенсивність вибуття	Інтенсивність прибуття	Міграційне сальдо	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	Рівень прийому працівників до середньооблікової кількості штатних працівників, %	Рівень вибуття працівників до середньооблікової кількості штатних працівників, %	Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, %	Рівень вимушеної неповної зайнятості, %	Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, % до облікової кількості штатних працівників	Середньомісячна номінальна заробітна плата (у середньому на одного штатного працівника), дол. США	Кількість неформально зайнятого населення, у % до загальної кількості зайнятих	Співвідношення суми заробітної плати та фондів оплати праці
Луганська	86,19	44,72	-41,46	52	11,4	20	34,9	58,7	14,4	39	284,10	20,8	67
Львівська	101,17	105,81	4,64	55,3	8,6	17	21,8	60,5	12,4	22,3	249,10	19,4	4,5
Миколаївська	115,07	113,21	-1,87	57,3	9,1	24,3	29,3	63	9,3	20,1	281,32	24,5	4,7
Одеська	104,01	116,30	12,29	56,7	6,7	26,1	32,1	60,8	8,6	20,1	263,24	30,2	1,3
Полтавська	146,50	148,40	1,89	55,7	11,5	22,4	27,7	62,9	13,1	26,6	267,44	21,5	2
Рівненська	161,15	158,93	-2,22	57,2	10,6	19,5	23,7	64,1	7,5	28,1	255,16	48,6	1,3
Сумська	151,24	145,00	-6,24	56,6	9,5	21,6	25,8	62,5	15	25,2	242,04	24,2	9,5
Тернопільська	118,51	116,72	-1,79	52,9	11,3	20,8	24,8	59,6	8	19,5	212,59	34,2	1,1
Харківська	119,31	129,52	10,21	59	7,8	21,6	28	63,9	11,8	21,9	264,41	15,8	5,3
Херсонська	130,54	120,05	-10,49	56,4	9,9	26,5	32,5	62,6	11	11,7	220,16	43,8	2,8
Хмельницька	154,92	152,24	-2,68	54,7	9,4	22,2	25,5	60,3	10,8	22,1	242,12	19,8	1,1
Черкаська	135,65	132,96	-2,69	56,3	10,2	26,7	31,1	62,8	10,4	29,7	238,00	28,5	3
Чернівецька	101,06	109,62	8,56	55,5	9	23,7	26,8	61	8,9	18,4	216,88	51	0,8
Чернігівська	128,97	121,14	-7,84	56,8	11,2	23,5	28,4	63,9	8,7	18,7	226,30	21,9	3
м. Київ	106,35	148,03	41,68	62,6	6,7	26,9	37,8	67,1	5,9	17,8	452,27	14,8	1,1

Примітка: * штатних працівників, які перебували в зазначених умовах до середньооблікової кількості штатних працівників.

Джерело: розраховано на основі даних [47].

Показники привабливості регіональних ринків праці в Україні, 2019 р.
Таблиця Е.2

Регіони	Показники внутрішньої міграції			Показники привабливості регіональних ринків праці									
	Інтенсивність вибуття	Інтенсивність прибуття	Валова міграція	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	Рівень безробіття цього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	Рівень прийому працівників, % до середньоблікової кількості штатних працівників	Рівень вибуття працівників, % до середньоблікової кількості штатних працівників	Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, %	Рівень вимушеної неповної зайнятості, %	Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, % до облікової кількості штатних працівників	Середньомісячна номінальна заробітна плата (у середньому на одного штатного працівника), дол.	Кількість неформально зайнятого населення, у % до загальної кількості зайнятих	Співвідношення суми заробітної плати та фонду оплати праці
Вінницька	150,54	130,48	281,02	-20,06	58,00	9,40	30,30	35,00	64,00	1,40	25,90	359,79	37,60
Волинська	144,72	138,84	283,56	-5,87	50,90	10,60	25,50	34,50	56,90	0,80	23,30	335,18	25,20
Дніпропетровська	110,52	102,86	213,38	-7,66	59,50	7,70	28,90	33,20	64,40	1,50	40,70	415,97	18,40
Донецька	58,61	39,79	98,41	-18,82	50,90	13,60	22,60	27,80	58,90	3,20	47,00	453,31	15,00
Житомирська	176,87	161,15	338,02	-15,73	58,50	9,60	27,20	30,70	64,70	1,40	21,20	329,96	23,50
Закарпатська	54,30	52,28	106,58	-2,01	55,40	9,10	22,10	27,80	60,90	0,90	7,70	356,04	49,90
Запорізька	107,99	92,39	200,38	-15,59	58,10	9,50	26,30	31,60	64,10	7,60	37,30	405,48	22,90
Івано-Франківська	111,84	114,20	226,04	2,37	56,60	7,20	23,00	27,30	61,00	1,60	26,20	341,14	52,40
Київська	177,09	322,37	499,46	145,28	59,30	5,90	33,10	37,90	63,10	0,90	26,20	425,72	15,40
Кіровоградська	172,52	136,17	308,70	-36,35	55,60	11,00	29,90	33,50	62,50	1,70	24,90	323,46	22,20
Луганська	54,16	31,35	85,50	-22,81	58,80	13,70	25,40	31,50	68,10	3,60	35,30	337,81	20,80
Львівська	128,87	133,43	262,30	4,56	57,80	6,50	25,40	28,90	61,90	1,50	27,70	358,71	19,40
Миколаївська	126,38	103,74	230,12	-22,64	59,10	9,30	27,80	31,60	65,10	1,30	22,80	385,98	24,50

Регіони	Показники внутрішньої міграції			Показники привабливості регіональних ринків праці									
	Інтенсивність вибуття	Інтенсивність прибуття	Валова міграція	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	Рівень приросту працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	Рівень вибуття працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, %	Рівень вимушеної неповної зайнятості*, %	Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, % до облікової кількості штатних працівників	Середньомісячна номінальна заробітна плата (у середньому на одного штатного працівника), дол.	Кількість неформально зайнятого населення, у % до загальної кількості зайнятих	Співвідношення суми зарплатності з виплати заробітної плати та фонду оплати праці
Одеська	119,78	135,44	255,23	15,66	58,30	5,90	33,40	37,00	62,00	0,80	24,90	357,74	30,20
Полтавська	172,55	169,39	341,94	-3,16	56,60	10,60	28,50	34,10	63,30	3,50	32,50	380,95	21,50
Рівненська	170,37	157,45	327,82	-12,92	58,40	8,30	21,50	25,20	63,70	0,70	34,00	346,94	48,60
Сумська	173,29	147,24	320,53	-26,05	59,80	7,70	24,80	30,30	64,80	2,20	26,20	331,93	34,20
Тернопільська	151,21	141,37	292,59	-9,84	53,80	10,00	24,20	28,20	59,80	2,60	20,70	320,17	34,20
Харківська	139,00	147,90	286,90	8,91	62,10	5,00	27,10	31,50	65,40	2,90	25,00	351,36	15,80
Херсонська	131,10	111,71	242,80	-19,39	58,90	9,60	27,30	32,60	65,20	1,70	15,30	316,77	43,80
Хмельницька	177,14	170,19	347,33	-6,95	57,00	8,00	26,80	31,10	61,90	3,20	30,40	335,53	19,80
Черкаська	165,13	147,20	312,33	-17,92	59,30	8,30	31,40	36,90	64,70	2,20	26,90	341,95	28,50
Чернівецька	96,63	94,39	191,02	-2,24	59,00	6,90	26,10	32,40	63,40	1,20	14,80	312,08	51,00
Чернігівська	149,74	129,86	279,60	-19,88	58,90	10,20	26,00	33,10	65,60	1,40	18,40	317,50	21,90
м. Київ	126,35	169,82	296,18	43,47	63,10	5,80	32,60	35,50	67,00	0,30	23,60	610,39	14,80

Примітка: * штатних працівників, які перебували в зазначених умовах до середньооблікової кількості штатних працівників.

Джерело: розраховано на основі даних [47].

Таблиця Е.3

**Показники міграційної привабливості
регіонів України, 2020 р.**

Регіони	Прибулі, особи		Вибулі, особи		Показники, %		
	Загалом	Внутрішня	Загалом	Внутрішня	Частка прибулих	Частка вибулих	Частка ВМ
Україна	435280	26361	425964	19121	-	-	-
Вінницька	14014	132	16414	121	3,39	4,00	3,53
Волинська	10710	122	10838	145	2,59	2,63	2,50
Дніпропетровська	27448	1530	28080	494	6,34	6,78	6,45
Донецька	14293	432	19726	448	3,39	4,74	3,95
Житомирська	16125	271	16781	141	3,88	4,09	3,82
Закарпатська	5468	365	5877	397	1,25	1,35	1,32
Запорізька	13016	392	15037	464	3,09	3,58	3,26
Івано-Франківська	12587	310	12191	444	3,00	2,89	2,88
Київська	49252	1933	24490	395	11,57	5,92	8,56
Кіровоградська	10061	133	12466	109	2,43	3,04	2,62
Луганська	5605	248	9096	260	1,31	2,17	1,71
Львівська	25913	769	25049	670	6,15	5,99	5,92
Миколаївська	9481	412	10817	187	2,22	2,61	2,36
Одеська	28402	2011	23271	330	6,45	5,64	6,00
Полтавська	19038	1201	18515	535	4,36	4,42	4,36
Рівненська	14462	202	15579	279	3,49	3,76	3,49
Сумська	12883	458	14709	471	3,04	3,50	3,20
Тернопільська	10850	755	11000	228	2,47	2,65	2,54
Харківська	38711	5705	35868	5002	8,07	7,59	8,66
Херсонська	8535	160	10334	120	2,05	2,51	2,19
Хмельницька	16222	469	16008	141	3,85	3,90	3,74
Черкаська	14884	301	15217	276	3,57	3,67	3,50
Чернівецька	6199	524	6722	344	1,39	1,57	1,50
Чернігівська	10336	69	11335	104	2,51	2,76	2,52
м. Київ	40785	7457	40544	7016	8,15	8,24	9,44

Примітка: ВМ – валова міграція

Джерело: розраховано на основі даних [47].

ДОДАТОК Ж

Параметри соціально-економічного розвитку України, 2005-2019 рр.

Показники	Роки														
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Соціальна сфера</i>															
Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2
Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, %	62,2	62,2	62,6	63,3	63,3	63,7	64,3	64,6	65,0	62,4	62,4	62,2	62,0	62,6	63,4
Середньомісячна номінальна заробітна плата (у середньому на одного штатного працівника), євро	126,1	164,2	195,2	234,5	175,3	212,6	237,4	294,6	307,7	221,4	173,1	183,2	236,8	275,8	362,6
Найвищий дохід населення (у розрахунку на одну особу), євро	1062,4	1225,7	1435,0	1814,6	1343,7	1742,4	1916,1	2454,4	2518,3	1762,1	1312,6	1310,7	1525,4	1801,8	2125,3
Індекс споживчих цін, % до попереднього року	113,5	109,1	112,8	125,2	115,9	109,4	108,0	100,6	99,7	112,1	148,7	113,9	114,4	110,9	107,9
Частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування (у розрахунку на одне домогосподарство за місяць), %	48,7	50,2	51,4	48,9	50,0	51,6	51,3	50,2	50,1	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7	46,6
<i>Економічна система</i>															
Прямі іноземні інвестиції (у розрахунку на одну особу), євро	152,7	289,5	341,4	435,3	553,3	639,2	711,9	821,8	854,9	894,2	805,6	678,5	648,0	631,0	676,3

Показники	Роки														
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Капітальні інвестиції (у розрахунку на одну особу), євро	309,0	428,1	593,7	656,3	304,4	392,9	514,8	629,7	556,8	326,0	264,1	298,7	353,2	424,8	515,7
Валова додана вартість (у розрахунку на одну особу), євро	1332,3	1680,1	2081,1	2425,4	1655,4	2049,4	2298,1	2693,0	2764,4	1936,8	1624,2	1672,4	1971,9	2215,3	2836,1
Кількість суб'єктів малого підприємства (у розрахунку на 10 тис. населення)	70,0	72,0	76,0	72,0	75,0	78,0	77,0	76,0	82,0	76,0	77,0	68,0	81,3	80,7	80,4
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібної торгівлі (у розрахунку на одну особу), євро	310,7	441,1	557,6	690,8	460,5	580,2	689,4	864,4	895,9	614,0	468,8	459,6	458,9	479,0	480,0
Обсяги зовнішньоекономічної діяльності (у розрахунку на одну особу), євро	1340,9	1622,1	1958,1	2515,6	1552,1	2120,4	2683,7	2964,7	2662,6	2078,9	1885,6	1894,2	2234,0	2331,9	2238,3
Частка підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств, %	8,2	10,0	11,5	10,8	10,7	11,5	12,8	13,6	13,6	12,1	15,2	16,6	14,3	15,6	13,8
ВВП (у розрахунку на одну особу), євро	1459,9	1853,2	2261,9	2659,9	1825,2	2241,0	2565,0	3000,8	3035,6	2280,1	1907,3	1974,2	2333,1	2619,2	3266,6

Джерело: побудовано на основі даних [47].

ДОДАТОК 3

Показники значущості економетричних досліджень

Таблиця 3.1

Вплив міграції населення на параметри розвитку соціальної сфери України

Показники	Змінні				
	UNEMPL	EAR	WAGE	INCOME	EXPENS
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,679718	0,48975	0,413486	0,58115	0,42961
F-критерій Фішера	7,366737	3,72350	3,877442	3,38747	4,14252
p-level	0,008618	0,05821	0,053153	0,071403	0,04559
Стандартна похибка оцінки	0,033454	0,00554	0,086335	0,08759	0,01288
Стандартне відхилення залежної змінної	0,059112	0,006611	0,103698	0,10434	0,01569
Інформаційний критерій Акайке	-3,673581	-7,36283	-1,87376	-1,80760	-5,67749
Інформаційний критерій Шварца	-3,456293	-7,22589	-1,73682	-1,67066	5,540553
Інформаційний критерій Ханнана-Квіна	-3,718243	-7,37551	-1,88643	-1,82028	-5,69017

Таблиця 3.2

Вплив міграційних трансфертів на параметри розвитку соціальної сфери України

Показники	Змінні				
	UNEMPL	EAR	WAGE	INCOME	EXPENS
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,485773	0,43799	0,54186	0,56116	0,98124
F-критерій Фішера	5,195674	4,28631	6,50511	1,88453	88,1764
p-level	0,025784	0,04203	0,01366	0,19611	0,00033
Стандартна похибка оцінки	0,047112	0,00538	0,07630	0,07694	0,00235
Стандартне відхилення залежної змінної	0,060433	0,00661	0,10369	0,08443	0,01721
Інформаційний критерій Акайке	-3,085183	-7,4220	-2,1207	-2,05639	-9,00095
Інформаційний критерій Шварца	-2,948242	-7,2851	-1,9838	-1,87380	-8,74774
Інформаційний критерій Ханнана-Квіна	-3,097859	-7,4347	-2,1334	-2,07329	-9,16056

Джерело: розраховано на основі даних додатку Ж у програмному забезпеченні EViews 11.

Таблиця 3.3

Вплив міграції населення на параметри економічного розвитку України

Показники	Змінні						
	FDI	FPI	GVA	RETAIL	FEA	INRATE	GDP
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,7981	0,5866	0,4555	0,6741	0,5499	0,6165	0,5066
F-критерій Фішера	7,5893	2,8912	1,6737	5,5510	3,0367	11,453	2,0538
p-level	0,0350	0,0940	0,2479	0,0297	0,1509	0,0020	0,1793
Стандартна похибка оцінки	0,0293	0,1063	0,07528	0,0621	0,0540	0,0414	0,0681
Стандартне відхилення залежної змінної	0,0652	0,1358	0,08331	0,1088	0,0805	0,0669	0,0792
Інформаційний критерій Акайке	-3,959	-1,360	-2,0513	-2,4112	-2,736	-3,3401	-2,250
Інформаційний критерій Шварца	-3,706	-1,142	-1,8340	-2,1687	-2,483	-3,2031	-2,033
Інформаційний критерій Ханнана-Квіна	-4,119	-1,404	-2,0959	-2,5009	-2,896	-3,3528	-2,295

Таблиця 3.4

Вплив міграційних трансфертів на параметри економічного розвитку України

Показники	Змінні			
	FDI	FEA	INRATE	GDP
Скоригований коефіцієнт детермінації	0,912598	0,649689	0,952859	0,584094
F-критерій Фішера	68,86938	1,830297	34,68839	3,429931
p-level	0,000001	0,205981	0,002080	0,069555
Стандартна похибка оцінки	0,044101	0,077415	0,012515	0,070133
Стандартне відхилення залежної змінної	0,149173	0,082211	0,057642	0,082203
Інформаційний критерій Акайке	-3,217248	-2,09186	-5,662606	-2,28944
Інформаційний критерій Шварца	-3,080307	-1,95492	-5,409400	-2,15250
Інформаційний критерій Ханнана-Квіна	-3,229924	-2,10454	-5,822217	-2,30212

Джерело: розраховано на основі даних додатку Ж у програмному забезпеченні EViews 11.

ДОДАТОК И

Нормовані значення індикаторів соціально-економічного розвитку України, 2005-2019 рр.

Індикатори	Роки														
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
	<i>Соціальна сфера</i>														
Рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	0,889	0,941	1,000	1,000	0,727	0,790	0,810	0,853	0,889	0,688	0,703	0,688	0,674	0,727	0,780
Рівень економічної активності населення у віці 15-70 років, %	0,957	0,957	0,963	0,974	0,974	0,980	0,989	0,994	1,000	0,960	0,960	0,957	0,954	0,963	0,975
Середньомісячна номінальна заробітна плата (у середньому на одного штатного працівника), євро	0,348	0,453	0,538	0,647	0,484	0,586	0,655	0,813	0,849	0,611	0,477	0,505	0,653	0,761	1,000
Наявний дохід населення (у розрахунку на одну особу), євро	0,422	0,487	0,570	0,721	0,534	0,692	0,761	0,975	1,000	0,700	0,521	0,520	0,606	0,715	0,844
Індекс споживчих цін, % до попереднього року	0,878	0,914	0,884	0,796	0,860	0,911	0,923	0,991	1,000	0,889	0,670	0,875	0,872	0,899	0,924
Частка сукупних витрат домогосподарства на продукти харчування (у розрахунку на одне домогосподарство за місяць), %	0,957	0,928	0,907	0,953	0,932	0,903	0,908	0,928	0,930	0,898	0,878	0,936	0,973	0,977	1,000
	<i>Економічна система</i>														
Прямі іноземні інвестиції (у розрахунку на одну особу), євро	0,171	0,324	0,382	0,487	0,619	0,715	0,796	0,919	0,956	1,000	0,901	0,759	0,725	0,706	0,756
Капітальні інвестиції (у розрахунку на одну особу), євро	0,471	0,652	0,905	1,000	0,464	0,599	0,784	0,959	0,848	0,497	0,403	0,455	0,538	0,647	0,786
Валова додана вартість (у розрахунку на одну особу), євро	0,470	0,592	0,734	0,855	0,584	0,723	0,810	0,950	0,975	0,683	0,573	0,590	0,695	0,781	1,000

Індикатори	Роки														
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість суб'єктів малого підприємництва (у розрахунку на 10 тис. населення)	0,854	0,878	0,927	0,878	0,915	0,951	0,939	0,927	1,000	0,927	0,939	0,829	0,991	0,984	0,980
Роздрібний товарооборот підприємств роздрібно торгівлі (у розрахунку на одну особу), Євро	0,347	0,492	0,622	0,771	0,514	0,648	0,770	0,965	1,000	0,685	0,523	0,513	0,512	0,535	0,536
Обсяги зовнішньоекономічної діяльності (у розрахунку на одну особу), Євро	0,452	0,547	0,660	0,849	0,524	0,715	0,905	1,000	0,898	0,701	0,636	0,639	0,754	0,787	0,755
Частка підприємств, що впроваджували інновації (продукцію та/або технологічні процеси), в загальній кількості промислових підприємств, %	0,494	0,602	0,693	0,651	0,645	0,693	0,771	0,819	0,819	0,729	0,916	1,000	0,861	0,940	0,831
ВВП (у розрахунку на одну особу), Євро	0,447	0,567	0,692	0,814	0,559	0,686	0,785	0,919	0,929	0,698	0,584	0,604	0,714	0,802	1,000

Джерело: розраховано на основі даних додатку Ж.

ДОДАТОК К

**Масштаби освітньої еміграції України:
кількість українських студентів за кордоном,
2013-2019 рр., особи**

Країни	Роки							Відхилення	
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2019- 2013, особи	2019/ 2013
Нідерланди	296	314	352	-	-	502	-	-	-
Словенія	27	29	34	-	-	-	-	-	-
Польща	9485	14756	22544	29253	34692	26864	26938	17453	2,84
Чехія	1876	2098	2333	2674	3015	3233	3531	1655	1,88
Словаччина	237	834	514	786	1265	1965	2911	2674	12,28
Австрія	964	964	1099	1194	1357	1426	1450	486	1,50
Угорщина	1269	1169	913	1105	1193	1168	1202	-67	0,95
Франція	1128	1131	1224	1226	1339	1075	1120	-8	0,99
Болгарія	429	478	531	570	678	850	1021	592	2,38
Велика Британія	893	1035	995	978	910	845	838	-55	0,94
Туреччина	-	363	487	533	579	612	629	266	1,73
Литва	194	164	145	179	208	323	547	353	2,82
Італія	-	2063	2367	2552	2775	2950	527	-1536	0,26
Румунія	204	216	196	248	332	435	513	309	2,51
Іспанія	678	-	-	399	410	418	483	-195	0,71
Латвія	188	233	196	233	242	252	372	184	1,98
Швейцарія	315	331	331	342	358	355	353	38	1,12
Естонія	34	57	93	167	233	260	281	247	8,26
Греція	-	-	276	291	246	270	270	-6	0,98
Норвегія	187	220	223	262	205	236	228	41	1,22
Португалія	177	162	162	171	154	164	160	-17	0,90
Швеція	207	180	201	217	196	182	158	-49	0,76
Фінляндія	161	185	193	208	200	176	156	-5	0,97
Бельгія	120	127	115	136	144	106	151	31	1,26
Данія	133	124	119	112	116	111	128	-5	0,96
Кіпр	75	95	88	80	72	77	85	10	1,13
Ірландія	17	17	19	28	34	40	44	27	2,59
Хорватія	10	8	9	4	43	40	44	34	4,40
Сербія	4	8	9	16	20	16	22	18	5,50
Люксембург	20	19	22	21	19	24	19	-1	0,95
Ісландія	14	22	21	19	14	16	17	3	1,21
Мальта	8	5	0	16	12	13	12	4	1,50
Ліхтенштейн	1	3	4	4	8	7	6	5	6,00

Джерело: побудовано на основі даних [333].

ДОДАТОК Л

Таблиця Л.1

Рівні економічної безпеки України:
інтегральні та за складовими, 2007-2019 рр.

Роки	Складові									Інтегральний індекс
	Макро-економічна	Фінансова	Зовнішньо-економічна	Інвестиційно-інноваційна	Енергетична	Соціальна	Демографічна	Продовольча	Виробнича	
2007	0,48	0,64	0,4	0,43	0,32	0,58	0,41	0,85	0,61	0,52
2008	0,38	0,51	0,36	0,43	0,34	0,56	0,44	0,83	0,56	0,48
2009	0,44	0,42	0,38	0,34	0,31	0,58	0,46	0,84	0,52	0,46
2010	0,38	0,44	0,41	0,35	0,35	0,57	0,47	0,9	0,5	0,47
2011	0,48	0,47	0,36	0,36	0,32	0,59	0,56	0,92	0,55	0,5
2012	0,38	0,46	0,29	0,37	0,34	0,64	0,45	0,93	0,49	0,47
2013	0,39	0,5	0,35	0,35	0,39	0,62	0,46	0,86	0,49	0,48
2014	0,33	0,36	0,35	0,3	0,47	0,57	0,45	0,94	0,51	0,45
2015	0,31	0,35	0,37	0,35	0,45	0,55	0,43	0,92	0,47	0,44
2016	0,36	0,38	0,4	0,3	0,58	0,56	0,46	0,92	0,57	0,48
2017	0,34	0,4	0,4	0,33	0,54	0,59	0,4	0,91	0,58	0,48
2018	0,41	0,43	0,4	0,3	0,54	0,56	0,41	0,9	0,6	0,49
2019	0,44	0,46	0,43	0,29	0,53	0,54	0,41	0,91	0,59	0,5

Джерело: побудовано на основі даних Міністерства економіки України

Таблиця Л.2

Зв'язок міграційних процесів і складових
економічної безпеки України: результати кореляційного
аналізу, 2007-2019 рр.

Складові економічної безпеки держави	Інтенсивність міграційних процесів					
	Внутрішня	Загальна зовнішня	Еміграція молоді	Імміграція	Трудова	Освітня
Макроекономічна	0,45747	-0,60860	0,03997	-0,42745	0,48027	-0,30889
Фінансова	0,55220	-0,12690	0,31418	-0,57377	0,71688	-0,50012
Зовнішньоекономічна	0,00807	0,47769	0,23486	0,08241	-0,22879	0,43178
Інвестиційно-інноваційна	-0,02437	-0,70737	0,44427	-0,80318	0,65837	-0,77174
Енергетична	-0,14817	0,84413	-0,10607	0,79298	-0,81139	0,94588
Соціальна	-0,11731	-0,42987	0,40013	-0,11730	0,67222	-0,31615
Демографічна	-0,47102	-0,71944	-0,92320	-0,41143	0,62200	-0,42903
Продовольча	-0,56619	-0,11173	-0,53976	0,64973	-0,21016	0,50572
Виробнича	0,01887	0,70252	0,20717	-0,00102	-0,27678	0,38105
Інтегральний індекс	0,05839	0,32752	0,17222	-0,20529	0,25549	0,03790

Джерело: побудовано на основі табл. Л.1 додатку Л і даних [47].

ДОДАТОК М

Таблиця М.1

Індикатори оцінювання
pull-середовища міграції населення

Індикатори	Кількісне вираження	Вплив на імміграцію	Позначення
Медико-демографічна стабільність			
Загальний коефіцієнт народжуваності	на 1 тис. населення	S	$x_{1.1}$
Загальний коефіцієнт смертності		D	$x_{1.2}$
Середня очікувана тривалість життя при народженні	років	S	$x_{1.3}$
Рівень шлюбності	zareєстрованих шлюбів на 1 тис. населення	S	$x_{1.4}$
Захворюваність дорослого населення	% осіб 16 р. і старших із хронічними захворюваннями	D	$x_{1.5}$
Рівень урбанізації	% міських жителів у структурі постійного населення	S	$x_{1.6}$
Демографічне навантаження*	%	S	$x_{1.7}$
Соціальне забезпечення і розвиток соціальної сфери			
Соціальні виплати на дітей	у розрахунку на одну дитину, євро	S	$x_{2.1}$
Соціальні виплати по безробіттю	у розрахунку на одного жителя, євро	S	$x_{2.2}$
Частка соціальних внесків роботодавців	% ВВП	S	$x_{2.3}$
Розмір пенсійного забезпечення	у розрахунку на одного пенсіонера, євро	S	$x_{2.4}$
Соціальні виплати з охорони здоров'я	у розрахунку на одного жителя, євро	S	$x_{2.5}$
Виплати на соціальний захист		S	$x_{2.6}$
Частка витрат загального державного бюджету на сферу охорони здоров'я	% ВВП	S	$x_{2.7}$
Частка витрат загального державного бюджету на освіту		S	$x_{2.8}$
Частка витрат загального державного бюджету на соціальний захист		S	$x_{2.9}$
Ринок праці та зайнятість			
Частка молоді 15-24 років, не задіяної у навчанні і не зайнятої на офіційному ринку праці	% до населення відповідної вікової категорії	S	$x_{3.1}$
Рівень зайнятості населення у віці 15-64 років	% населення відповідного віку	S	$x_{3.2}$
Рівень зайнятості іноземців у віці 15-64 років	% іноземного населення нерезидентів відповідного віку	S	$x_{3.3}$
Рівень вимушеної неповної зайнятості у віці 15-64 років	% загальної неповної зайнятості населення	D	$x_{3.4}$

ДОДАТКИ

Індикатори	Кількісне вираження	Вплив на імміграцію	Позначення
Середньорічна реальна заробітна плата	у середньому на одного працівника, євро	S	$x_{3.5}$
Рівень виробничого травматизму (стандартизований показник)	випадків на 100 тис. працівників	D	$x_{3.6}$
Самозайняті працівники у віці 15-64 років	у розрахунку на 10 тис. жителів, осіб	S	$x_{3.7}$
Рівень життя населення			
Скоригований реальний валовий дохід	у розрахунку на одне домогосподарство, євро	S	$x_{4.1}$
Реальні витрати на продукти харчування і неалкогольні напої	у розрахунку на паритет купівельної спроможності одного жителя	D	$x_{4.2}$
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення	%	D	$x_{4.3}$
Загальні витрати на житло	у розрахунку на паритет купівельної спроможності одного домогосподарства	D	$x_{4.4}$
Коефіцієнт Джині концентрації доходів	ранг [0; 100]	S	$x_{4.5}$
Рівень злочинності, у т.ч. насильства, вандалізму тощо	%	D	$x_{4.6}$
Тривалість робочого часу на основній роботі	% до загальної кількості робочих годин	S	$x_{4.7}$
Рівень екологічних проблем забруднення повітря, проблеми зі сміттям та ін.	%	D	$x_{4.8}$
Економічний розвиток країни			
Реальний ВВП	у розрахунку на одну особу, євро	S	$x_{5.1}$
Рівень державного валового боргу	% ВВП	D	$x_{5.2}$
Частка відновлюваних джерел енергії	% до загального обсягу споживання енергоресурсів	S	$x_{5.3}$
Частка експорту високих технологій	% до загального обсягу експорту	S	$x_{5.4}$
Індекс споживчих цін 2015 р. базовий		D	$x_{5.5}$
Рівень просування електронної комерції для бізнесу (показник розвитку цифрового ринку)	% до загальної кількості підприємств	S	$x_{5.6}$
Частка інвестицій на інституційний розвиток	% ВВП	S	$x_{5.7}$
Кількість суб'єктів малого підприємництва	одиниць на 10 тис. населення	S	$x_{5.8}$

Примітка: *демографічне навантаження розраховано як відношення осіб допрацездатного (0-14 р.) і післяпрацездатного (65 р. і більше) віку до кількості осіб працездатного (15-64 р.) віку. Зростання цього індикатора сприяє міграції заміщення (replacement migration) за рахунок залучення іноземного людського ресурсу; S – індикатор-стимулятор; D – індикатор-дестимулятор.

Джерело: авторська інтерпретація.

**Коефіцієнти вагової значущості індикаторів
pull-середовища міграції населення України, 2005-2019 рр.**

Групи	І	Ваги, %								
		Чехія	Німеччина	Греція	Угорщина	Італія	Польща	Португалія	Іспанія	ЄС-28
МД стабільність	x _{1,1}	6,563	15,241	14,268	6,207	15,992	5,201	15,527	15,811	15,036
	x _{1,2}	12,031	15,263	14,667	13,059	13,652	14,983	13,474	10,484	14,677
	x _{1,3}	18,629	14,193	14,790	12,446	15,025	16,161	15,791	16,127	16,266
	x _{1,4}	2,145	14,875	13,331	18,069	13,662	14,815	15,049	12,867	8,365
	x _{1,5}	20,123	13,576	13,210	16,695	12,072	16,879	16,214	13,324	16,280
	x _{1,6}	20,010	12,671	14,701	14,523	13,582	16,602	8,418	15,090	12,825
	x _{1,7}	20,499	14,181	15,033	19,002	16,015	15,360	15,527	16,296	16,551
СЗ і розвиток СФ	x _{2,1}	12,770	13,698	10,767	13,644	12,651	14,119	8,998	12,642	14,521
	x _{2,2}	8,792	11,375	15,795	7,517	13,030	3,074	1,155	5,984	13,301
	x _{2,3}	14,962	10,750	16,421	10,379	12,036	13,303	7,525	14,534	14,654
	x _{2,4}	14,977	12,371	3,259	7,015	12,559	15,194	15,847	13,675	2,899
	x _{2,5}	12,255	13,870	17,690	8,104	10,347	15,442	7,236	2,358	4,779
	x _{2,6}	14,655	13,729	7,006	15,805	13,462	15,156	16,262	15,883	16,102
	x _{2,7}	13,263	12,801	16,935	12,818	0,516	6,065	15,242	12,051	16,639
	x _{2,8}	1,424	6,482	2,593	14,518	12,300	15,306	15,104	7,291	2,007
	x _{2,9}	6,902	4,924	9,533	10,200	13,099	2,341	12,631	15,582	15,098
Ринок праці та зайнятість	x _{3,1}	13,795	15,055	12,064	20,121	14,785	16,013	6,959	11,280	11,279
	x _{3,2}	15,696	15,484	15,190	13,727	8,487	16,686	12,229	14,360	17,484
	x _{3,3}	14,914	15,304	15,292	5,328	15,647	16,597	16,702	15,456	11,952
	x _{3,4}	13,660	15,027	15,298	22,041	15,833	13,556	17,682	15,067	8,060
	x _{3,5}	16,261	15,613	13,083	7,013	15,425	16,071	15,205	13,702	18,428
	x _{3,6}	14,234	13,724	13,458	17,964	14,922	12,665	15,150	15,065	15,706
	x _{3,7}	11,440	9,793	15,614	13,805	14,901	8,413	16,074	15,070	17,091
Рівень життя населення	x _{4,1}	13,177	13,725	15,333	16,233	10,329	14,088	13,542	6,035	16,637
	x _{4,2}	13,017	13,730	13,510	14,573	12,204	13,443	17,438	8,732	17,095
	x _{4,3}	11,768	12,643	21,217	8,870	13,741	14,315	16,461	14,682	10,199
	x _{4,4}	11,579	10,978	0,633	7,778	12,119	13,933	12,606	11,281	8,628
	x _{4,5}	12,372	11,757	17,709	7,449	11,882	14,584	17,743	14,529	3,568
	x _{4,6}	12,574	12,888	6,283	15,746	11,475	14,524	0,604	16,079	14,215
	x _{4,7}	12,235	13,294	16,153	13,337	12,255	14,620	5,176	13,882	16,329
	x _{4,8}	13,278	10,986	9,163	16,014	15,995	0,494	16,430	14,781	13,330
Економічний розвиток країни	x _{5,1}	10,335	14,678	16,766	7,515	11,926	15,593	1,163	5,624	11,368
	x _{5,2}	10,871	1,978	16,618	11,142	13,114	8,810	17,039	13,956	13,097
	x _{5,3}	14,232	15,544	16,639	15,935	13,114	16,215	15,274	13,707	14,857
	x _{5,4}	10,437	13,925	8,553	13,516	11,551	15,712	13,718	13,150	8,735
	x _{5,5}	14,299	15,372	15,395	16,095	12,927	16,122	16,355	13,581	14,872
	x _{5,6}	13,957	11,599	9,143	15,168	11,485	15,549	3,040	13,348	14,718
	x _{5,7}	12,628	11,690	16,836	5,876	12,730	11,981	16,358	13,890	8,778
	x _{5,8}	13,241	15,214	0,050	14,753	13,154	0,019	17,054	12,743	13,575

Примітка: І – індикатори, СФ – соціальна сфера, МД – медико-демографічні; СЗ – соціальне забезпечення

Джерело: розраховано на основі даних [300].

Таблиця М.3

Ряди динаміки коефіцієнтів груп індикаторів руху середовища міграції населення України в окремих країнах ЄС, 2005-2019 рр.

Країни	Роки																	2019/ 2005, %
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019			
Чехія	Z _{1t}	0,6936	0,6987	0,7158	0,7197	0,7063	0,7172	0,7084	0,7184	0,7187	0,7298	0,7201	0,7255	0,7281	0,7274	0,7276	0,034	104,90
	Z _{2t}	0,3576	0,3778	0,4018	0,4081	0,4518	0,4436	0,4333	0,4343	0,4395	0,4420	0,4448	0,4445	0,4500	0,4658	0,4688	0,1112	131,10
	Z _{3t}	0,6042	0,6124	0,6425	0,6454	0,6348	0,6441	0,6322	0,6406	0,6458	0,6521	0,6506	0,6532	0,6594	0,6653	0,6667	0,0625	110,34
	Z _{4t}	0,4964	0,5127	0,5440	0,5498	0,5693	0,5643	0,5453	0,5527	0,5595	0,5608	0,5557	0,5559	0,5626	0,5762	0,5778	0,0814	116,40
	Z _{5t}	0,6104	0,6155	0,6389	0,6458	0,6400	0,6550	0,6808	0,6768	0,6769	0,6950	0,6963	0,7066	0,7018	0,7187	0,7584	0,148	124,25
Німеччина	Z _{1t}	0,7407	0,7335	0,7388	0,7469	0,7438	0,7488	0,7456	0,7359	0,7278	0,7412	0,7275	0,7394	0,7314	0,7335	0,7372	-0,0035	99,53
	Z _{2t}	0,6891	0,6977	0,6965	0,7021	0,7665	0,7793	0,7697	0,7728	0,7836	0,7949	0,8105	0,8145	0,8268	0,8473	0,8522	0,1631	123,67
	Z _{3t}	0,3960	0,3873	0,3918	0,3900	0,4186	0,4158	0,4304	0,4363	0,4322	0,4409	0,4440	0,4599	0,4617	0,4693	0,4703	0,0743	118,76
	Z _{4t}	0,5625	0,5156	0,5080	0,5057	0,5136	0,5355	0,5209	0,5268	0,5125	0,5051	0,4975	0,4936	0,4837	0,4791	0,4676	-0,0949	83,13
	Z _{5t}	0,4570	0,4817	0,5120	0,5139	0,5387	0,5520	0,5560	0,5743	0,5710	0,5907	0,6033	0,6106	0,6080	0,6070	0,5995	0,1425	131,18
Рестія	Z _{1t}	0,7717	0,7993	0,7957	0,7850	0,7967	0,7902	0,7833	0,7654	0,7622	0,7764	0,7770	0,7763	0,7727	0,7744	0,7651	-0,0066	99,14
	Z _{2t}	0,4335	0,4441	0,4644	0,4993	0,5208	0,5125	0,4839	0,4426	0,4207	0,3992	0,4019	0,4038	0,4041	0,4044	0,4077	-0,0258	94,05
	Z _{3t}	0,4301	0,4295	0,4342	0,4455	0,4826	0,4910	0,4787	0,4653	0,4491	0,5180	0,4798	0,4825	0,4845	0,4828	0,4838	0,0537	112,49
	Z _{4t}	0,6513	0,6512	0,6211	0,6103	0,5982	0,5791	0,5683	0,5601	0,5659	0,5831	0,5995	0,6043	0,5978	0,6035	0,5554	-0,0959	85,28
	Z _{5t}	0,4056	0,4174	0,4313	0,4175	0,4195	0,3944	0,3540	0,3487	0,3448	0,3574	0,3528	0,3729	0,3829	0,3779	0,3899	-0,0157	96,13
Угорщина	Z _{1t}	0,6328	0,6482	0,6318	0,6286	0,6238	0,6196	0,6204	0,6375	0,6386	0,6470	0,6487	0,6728	0,6896	0,6910	0,7253	0,0925	114,62
	Z _{2t}	0,4231	0,4367	0,4289	0,4373	0,4447	0,4493	0,4414	0,4133	0,4099	0,4061	0,4174	0,4032	0,4019	0,4081	0,4120	-0,0111	97,38
	Z _{3t}	0,3674	0,3509	0,3533	0,3550	0,3777	0,3569	0,3526	0,3609	0,3673	0,3604	0,3575	0,3585	0,3758	0,3932	0,3936	0,0262	107,13
	Z _{4t}	0,4810	0,4945	0,4767	0,4749	0,4810	0,4931	0,4837	0,4880	0,4788	0,4763	0,5049	0,5069	0,5525	0,5792	0,5886	0,1076	122,37
	Z _{5t}	0,4403	0,4339	0,4416	0,4461	0,4849	0,4912	0,5088	0,4975	0,4960	0,4543	0,4994	0,5060	0,5153	0,5128	0,5239	0,0836	118,99
Італія	Z _{1t}	0,8167	0,8219	0,8285	0,8207	0,8124	0,8047	0,7761	0,7818	0,7691	0,7684	0,7539	0,8037	0,7967	0,7844	0,7757	-0,041	94,98
	Z _{2t}	0,4600	0,4801	0,5471	0,5613	0,5988	0,5947	0,5920	0,5949	0,6091	0,6245	0,6478	0,6591	0,6572	0,6733	0,6980	0,233	150,65
	Z _{3t}	0,3848	0,3918	0,3907	0,3969	0,3904	0,3929	0,3964	0,4048	0,3990	0,3990	0,4017	0,4011	0,4048	0,4011	0,4019	0,0171	104,44
	Z _{4t}	0,3848	0,3918	0,3907	0,3969	0,3904	0,3929	0,3964	0,4048	0,3990	0,3990	0,4017	0,4011	0,4048	0,4011	0,4019	0,0171	104,44

Країни	Роки																	2019/ 2005, %
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019			
Польща	Z_{5t}^5	0,4076	0,4090	0,4339	0,4222	0,4358	0,4319	0,4272	0,4258	0,4337	0,4297	0,4503	0,4596	0,4796	0,4786	0,071	117,42	
	Z_{1t}^6	0,7054	0,7117	0,7205	0,7315	0,7198	0,7116	0,6977	0,7023	0,6874	0,7014	0,6899	0,6981	0,6947	0,6890	-0,0164	97,68	
	Z_{2t}^6	0,2443	0,2543	0,2610	0,2884	0,3042	0,3135	0,3100	0,3153	0,3288	0,3318	0,3493	0,3819	0,3922	0,4017	0,4050	0,1607	165,78
	Z_{3t}^6	0,3607	0,3665	0,4048	0,4239	0,3916	0,4128	0,4250	0,4244	0,4222	0,4328	0,4297	0,4353	0,4621	0,4828	0,4840	0,1233	134,18
	Z_{4t}^6	0,6394	0,6549	0,6548	0,6453	0,6491	0,6522	0,6368	0,6362	0,6284	0,6318	0,6391	0,6368	0,6436	0,6514	0,6635	0,0241	103,77
Португалія	Z_{5t}^6	0,2974	0,2988	0,3133	0,3551	0,3714	0,3818	0,3795	0,3970	0,4034	0,4299	0,4397	0,4376	0,4319	0,4552	0,4757	0,1783	159,95
	Z_{1t}^7	0,7524	0,7549	0,7422	0,7364	0,7201	0,7243	0,7100	0,6825	0,6627	0,6609	0,6608	0,6647	0,6689	0,6755	0,6701	-0,0823	89,06
	Z_{2t}^7	0,5447	0,5482	0,5438	0,5561	0,6001	0,5996	0,5741	0,5595	0,5783	0,5706	0,5665	0,5582	0,5557	0,5643	0,5696	0,0249	104,57
	Z_{3t}^7	0,3328	0,3296	0,3233	0,3205	0,3273	0,3213	0,3101	0,3045	0,2997	0,2979	0,2943	0,2988	0,3022	0,3050	0,3055	-0,0273	91,80
	Z_{4t}^7	0,6159	0,5935	0,5656	0,5987	0,5928	0,6151	0,6173	0,6106	0,6056	0,6124	0,6086	0,6174	0,6195	0,6298	0,6285	0,0126	102,05
Іспанія	Z_{5t}^7	0,5997	0,5897	0,6013	0,5939	0,5328	0,4969	0,4720	0,4461	0,4417	0,4537	0,4673	0,4770	0,4869	0,4848	0,4933	-0,1064	82,26
	Z_{1t}^8	0,8096	0,8156	0,8069	0,7905	0,7718	0,7731	0,7908	0,7746	0,7477	0,7597	0,7488	0,7603	0,7598	0,7344	0,7331	-0,0765	90,55
	Z_{2t}^8	0,5074	0,5217	0,5329	0,5591	0,6134	0,6088	0,6080	0,6043	0,6084	0,6049	0,6044	0,5979	0,5973	0,6116	0,6162	0,1088	121,44
	Z_{3t}^8	0,3372	0,3377	0,3497	0,3476	0,3430	0,3383	0,3319	0,3333	0,3299	0,3243	0,3283	0,3299	0,3291	0,3326	0,3333	-0,0039	98,84
	Z_{4t}^8	0,5329	0,5233	0,5256	0,5480	0,5266	0,5672	0,6050	0,6039	0,5576	0,5682	0,5771	0,5721	0,6017	0,5615	0,5531	0,0202	103,79
ЄС-28	Z_{5t}^8	0,4106	0,4573	0,4918	0,4957	0,4939	0,4941	0,4652	0,4605	0,4566	0,4736	0,4832	0,5029	0,5070	0,5042	0,5103	0,0997	124,28
	Z_{1t}^9	0,7814	0,7803	0,7788	0,7780	0,7726	0,7715	0,7666	0,7620	0,7559	0,7627	0,7500	0,7576	0,7482	0,7466	0,7529	-0,0285	96,35
	Z_{2t}^9	0,6121	0,6289	0,6279	0,6348	0,6920	0,6986	0,6944	0,7019	0,7086	0,7080	0,7122	0,7083	0,7071	0,7248	0,7510	0,1389	122,69
	Z_{3t}^9	0,4161	0,4182	0,4232	0,4331	0,4453	0,4462	0,4498	0,4574	0,4541	0,4571	0,4606	0,4617	0,4613	0,4668	0,4681	0,052	112,50
	Z_{4t}^9	0,5319	0,5211	0,5159	0,5216	0,5147	0,5324	0,5269	0,5387	0,5256	0,5253	0,5248	0,5284	0,5310	0,5210	0,5202	-0,0117	97,80
Z_{5t}^9	0,5407	0,5462	0,5691	0,5718	0,5617	0,5637	0,5304	0,5388	0,5370	0,5493	0,5694	0,5823	0,5859	0,5869	0,6016	0,0609	111,26	

Примітка: Z_{kt}^n – індекс k -ої групи індикаторів n -ої країни у t -інтервалі часу.
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

ДОДАТОК Н

Інструменти підтримки та нівелювання загроз міграції підприємств в Україні в умовах війни

Задля збереження підприємницького капіталу і темпів ділової активності бізнесу на території України в умовах війни ключовими інструментами з боку владних структур є ті, які можуть бути ефективними у режимі «заморожування» – тимчасового (короткострокового) забезпечення дистанційної форми проведення значної частини або всіх бізнес-операцій:

- імплементація мобілізаційно-партнерської моделі ведення бізнесу, згідно якої бізнес-одиниці стають партнерами держави у процесі забезпечення потреб населення одночасно зі збільшенням мобільності бізнес-процесів і адаптивності організаційно-підприємницьких структур;

- фінансово-організаційна допомога експортно-орієнтованим бізнесам, основне завдання яких в умовах війни є збільшення обсягів експорту задля зростання валютних надходжень до регіонів України;

- проведення активної роботи на предмет отримання фінансової допомоги з боку міжнародних інституцій; надання дозволу закордонним юридичним та фізичним особам інвестувати у воєнні облигації;

- максимальна цифровізація бізнес-процесів та залучення електронних сервісів;

- посилення двосторонньої співпраці з країнами ЄС у частині тимчасового спрощення митних та дозвільних процедур.

Важливим завданням для державних органів влади є розробка адаптивних механізмів, які можуть вплинути на процес прийняття суб'єктами господарювання раціональних рішень щодо розвитку бізнесу (режим релокації). Для релокованого бізнесу варто реалізувати заходи щодо організаційно-інституційного, фінансового та інформаційного забезпечення адаптації і розвитку підприємств:

- спрощення процедури отримання бюджетної підтримки релокованого бізнесу, зокрема запровадити єдине вікно отримання бюджетної допомоги релокованим підприємствам, яка буде фінансуватися за рахунок розміщення державних цільових військових облигацій чи спеціального фонду міжнародної допомоги на відновлення країни;

- розширення форм державного (регіонального, місцевого) замовлення на товари та послуги релокованих підприємств без складних довгострокових контрактів;

- надання різних форм і видів допомоги релокованим підприємствам: безповоротної фінансової допомоги виробничим підприємствам з місцевих бюджетів за умови створення нових робочих місць; ваучерної підтримки мікро- та малому бізнесу; фінансування витрат на закупівлю обладнання для легкої, харчової і машинобудівної промисловості;

- створення промислових кластерів, що дозволить підвищити економічну ефективність виробництва, продуктивність праці та рентабельність, полегшить доступ виробничих підприємств до висококваліфікованої робочої сили, послуг фінансово-кредитних і торговельних організацій, інфраструктурних і науково-освітніх ресурсів;

- надання податкових канікул для підприємств важкої, радіотехнічної та електронної промисловості, машинобудування (залізничне, авіаційне).

Режим евакуації бізнесу або релокації за кордон з території України є найбільш небезпечним для економіки країни, оскільки породжує численні ризики збільшення міграційного потенціалу країни, вимивання інтелектуально-кадрового та підприємницького ресурсу.

Відповідно ключовими владними ініціативами у сфері релокації бізнесу за кордон мають стати:

- алокація та ефективне використання в Україні сучасних прогресивних бізнес-технологій, інновацій, об'єктів інтелектуальної власності;

- формування спеціалізованих грантових програм і проєктів задля активізації системи комунікацій з релокованим бізнесом за кордон і формування реверсних потоків релокованого бізнесу;

- розвиток платформ з пошуку міжнародних проєктів для релокованих українських підприємств, що сприятиме створенню партнерського середовища між українськими та іноземними компаніями задля забезпечення робочими проєктами релокованого бізнесу в ІТ-сфері, креативній індустрії, інжинірингу, консалтингу;

- активна участь у міжнародних програмах, зокрема «EU4Business: конкурентоспроможність та інтернаціоналізація малого та середнього бізнесу», у частині інтеграції релокованого бізнесу за кордон у міжнародні бізнес-мережі та диверсифікації бізнес-моделі релокованого бізнесу.

ДОДАТОК О

Таблиця О.1

Структурні дисбаланси та рівні розвитку національного ринку праці України, 2003-2020 рр.

Роки	Індикатори, тис. осіб						Рівень розвитку національного ринку праці, %
	Зайняте населення	Вакантний попит	Сукупний попит	Сукупна пропозиція	Кількість вибулих	Сукупна пропозиція з врахуванням міграції	
2003	20163,3	138,8	20302,1	22171,3	63699,0	22107,6	80,98
2004	20295,7	166,5	20462,2	22202,4	46182,0	22156,2	80,21
2005	20680,0	186,6	20866,6	22280,8	34997,0	22245,8	81,99
2006	20730,0	170,5	20900,9	22245,4	29982,0	22215,4	78,18
2007	20904,7	169,7	21074,4	22322,3	29669,0	22292,6	73,52
2008	20972,3	91,1	21063,4	22397,4	22402,0	22374,9	76,93
2009	20191,5	65,8	20257,3	22150,3	19470,0	22130,8	87,56
2010	19180,2	63,9	19244,1	20894,1	14677,0	20879,4	82,13
2011	19231,1	59,3	19290,4	20893,0	14588,0	20878,4	76,56
2012	19261,4	48,6	19310,0	20851,2	14517,0	20836,6	73,80
2013	19314,2	47,5	19361,7	20824,6	22187,0	20802,4	72,73
2014	18073,3	35,3	18108,6	19920,9	21599,0	19899,3	77,67
2015	16443,2	25,9	16469,1	18097,9	21409,0	18076,0	78,40
2016	16276,9	36	16312,9	17955,1	6465,0	17948,6	73,80
2017	16156,4	50,4	16206,8	17854,4	20234,0	17834,2	73,88
2018	16360,9	58,40	16419,3	17939,5	24252,0	17915,2	72,48
2019	16578,3	100,9	16679,2	18066,0	26789,0	18039,2	68,43
2020	15915,3	108,9	16024,2	17589,5	19121,0	17570,3	-

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків за даними [40].

Напряом і сила зв'язку міграції, рівнів розвитку та структурного балансування національного ринку праці України, 2005-2019 рр.

Індикатори	Показники ринку праці		
	Зовнішня міграція	Балансування ринку праці	Розвиток ринку праці
Рівень безробіття населення у віці 15-70 років, % населення відповідного віку	+0,728	+0,987	-0,883
Рівень прийому працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	-0,028	+0,443	+0,588
Рівень вибуття працівників, % до середньооблікової кількості штатних працівників	+0,405	-0,139	-0,798
Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років, %	-0,420	+0,682	+0,712
Рівень вимушеної неповної зайнятості*, %	+0,562	-0,579	-0,675
Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, % до облікової кількості штатних працівників	+0,742	+0,486	-0,468
Середньомісячна номінальна заробітна плата одного штатного працівника, дол. США	-0,323	-0,898	+0,569
Рівень виробничого травматизму, потерпілих осіб на 1 тис. працюючих	+0,931	-0,761	-0,447
Рівень зайнятості населення у неформальному секторі економіки, % до кількості зайнятого населення	-0,214	-0,533	+0,799
Інтенсивність зовнішньої міграції	-	-0,838	-0,774

Примітка: *співвідношення штатних працівників, які перебували в зазначених умовах, і середньооблікової кількості штатних працівників.

Джерело: розраховано на основі даних [40].

Наукове видання

МУЛЬСКА Ольга Петрівна

**Міграційні процеси & економічне зростання: теорія каузальності
та практика ефективного управління**

*Розповсюдження та копіювання
без офіційного дозволу видавництва заборонено*

*За зміст і достовірність фактичного матеріалу
відповідає автор*

*Підписано до друку 10.05. 2022 р.
Формат 60×84/16.
Офсетний друк. Умов. друк. арк. 23,60.
Наклад 100 прим.*

Видавництво «Ліга-Прес»
Друк «Арал»
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.
тел.: (032) 298 03 80